

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav řeckých a latinských studií

Diplomová práce

Matěj Novotný

Andokidova řeč *O mystériích*. Překlad, komentář a úvodní studie

**The Andokides' speech *On the mysteries*. Translation,
commentary and introductory study**

Praha 2010

vedoucí práce: PhDr. Jan Souček, CSc.

Chtěl bych poděkovat PhDr. Janu Součkovi, Csc. za trpělivé vedení a užitečné připomínky.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů a literatury.

V Praze dne

Matěj Novotný

Anotace

Andokidova řeč *O mystériích* představuje zajímavý pramen k athénským dějinám konce 5. století př.n.l. Zabývá se především procesy s bezbožníky, kteří roku 415 př.n.l. zohavili hermovky a znesvětili eleusínská mystéria, dále revizí athénských zákonů z roku 403 př.n.l. Předkládaná práce si klade za cíl představit tuto řeč v dobovém kontextu, kriticky zhodnotit její věrohodnost a upozornit obecně na potíže, které se pojí s využíváním korpusu attických řečníků jako pramene k politickým a právním dějinám. Těžisté práce proto leží v komentáři, který je připojen ke zcela novému českému překladu Andokidovy řeči.

Annotation

In the end of the 5th century B.C., the Andokides' speech *On the mysteries* represents an interesting source of information. It focuses on the processes with impious criminals who mutilated herms and profaned Eleusinian mysteries in 415 B.C., and the revision of Athenian laws in 403 B.C. This thesis attempts to present this speech in historical context, to evaluate critically its credibility, and to point out general problems concerning the use of the corpus of the Attic orators as a source of information regarding political and legal history. Thus the centre of the thesis lies in the commentary attached to a completely new Czech translation of Andokides' speech.

Klíčová slova

Starověké Řecko – Athény – řečnictví – soudnictví – bezbožnost – eleusínská mystéria – hermovky – amnestie – revize zákonů.

Key words

Ancient Greece – Athens – oratory – judiciary – impiety – Eleusinian mysteries – herms – amnesty – revision of laws.

Obsah

Předmluva	s. 6
Úvodní studie	s. 7
1. Andokidův život	s. 7
2. Andokidovo dílo	s. 12
3. Zohavení hermovek a znesvěcení mystérií	s. 16
3. 1. Přehled událostí	s. 17
3. 2. Význam bezbožných zločinů	s. 23
4. Řeč <i>O mystériích</i>	s. 31
4. 1. Okolnosti procesu a žaloba	s. 31
4. 2. Andokidova obhajoba	s. 35
Překlad řeči <i>O mystériích</i>	s. 44
Poznámka k překladu	s. 69
Poznámka ke komentáři	s. 69
Komentář k řeči <i>O mystériích</i>	s. 70
Appendix: Seznam mužů udaných a odsouzených roku 415	s. 178
Seznam zkratk citovaných antických autorů a jejich děl	s. 184
Seznam ostatních zkratk	s. 187
Seznam použitých pramenů a literatury	s. 189
a) Edice, komentáře a překlady Andokidova díla	s. 189
b) Edice dalších pramenů	s. 189
c) Sekundární literatura	s. 191

Předmluva

Řeč athénskému řečníka Andokida *O mystériích* není žádným pojednáním o mysterijních kultech, jak by se na základě názvu mohlo zdát, ale soudní obhajobou. Jde o řeč pronesenou jejím autorem během procesu, který se konal na podzim roku 400 či 399.¹ Andokidés byl tehdy obžalován, že se svou účastí na eleusínských mystériích prohřešil proti patnáct let starému usnesení, které mu zakazovalo vstup do chrámů a na agoru.

Toto usnesení souviselo s Andokidovou rolí v událostech, jež v Athénách roku 415 vyvolaly veliký zmatek. Šlo o zohavení hermavek a znesvěcení eleusínských mystérií. Andokidés ve své řeči tyto staré události obšírně líčí, jelikož chce dokázat, že se tehdy nijak neprovinil, načež dokazuje, že usnesení, jímž argumentuje žaloba, je již beztak neplatné. Za tímto účelem cituje několik odjinud neznámých usnesení a zákonů, přičemž stručně shrnuje události z konce peloponnéské války a následné války občanské. Jeho řeč je tak důležitým pramenem k athénským dějinám právním, politickým i náboženským.

V úvodní studii nejprve představím Andokida jako člověka a jako řečníka, dále se zaměřím na události roku 415, bez nichž by k pozdějšímu procesu a sepsání řeči *O mystériích* nemohlo vůbec dojít, v poslední kapitole pak nastíním situaci, za níž Andokidés pronášel svou řeč, a shrnu hlavní argumenty jeho obhajoby. Ostatní otázky, kterých se řeč dotýká a pro něž není v úvodní studii dostatečný prostor, jsou podrobněji probrány v komentáři. Jelikož jediný dosavadní český překlad Andokidovy řeči od gymnaziálního profesora Jana Zelenky je již více než sto dvacet let starý, přikládám zároveň překlad zcela nový.²

¹ Všechna data, není-li uvedeno jinak, jsou před našim letopočtem.

² Při odkazování na řeč *O mystériích* píší pouze tučně zvýrazněné číslo příslušného paragrafu. Kromě Zelenkova kompletního překladu existuje též překlad pasáže 110-116, který uvádí Dostálová–Hošek 1997, s. 64-65.

Úvodní studie

1. Andokidův život

Andokidés, syn Leógorův z dému Kydathénaion, pocházel ze zámožné rodiny athénských eupatridů.³ Pro příslušníky starobylých aristokratických rodin bylo příznačné, že svůj původ odvozovali od hrdinů epického kyklu, přičemž Andokidova rodina nebyla žádnou výjimkou. Jak zaznamenal Andokidův starší současník Hellánikos z Lesbu, za svého předka považovala Odyssea.⁴ Andokidés sám o své rodině hovoří jako o nejstarší ze všech.⁵

Nejstaršího doložitelného předka nacházíme v polovině 6. století.⁶ Podle tvrzení samotného Andokida byli jeho předkové nepřáteli Peisistratovců, zasloužili se o jejich vyhnání a athénské obci pak prokázali četné další užitečné služby.⁷ Blíže doložena je vojenská a politická aktivita Andokidova děda, který se rovněž jmenoval Andokidés. Roku 446/445 byl stratégem během vojenského tažení proti Megarám, téhož roku byl zvolen za člena poselstva do Sparty, které následně uzavřelo třicetiletý mír mezi Athénami a Spartou, a stratégem byl též během války se Samem roku 441/440.⁸ Andokidův otec Leógorás byl nepochybně rovněž politicky činný, i když jedinou konkrétní aktivitou, o níž se nám dochovala nějaká zpráva, je vedení athénské poselstva do Makedonie roku 426.⁹ Narážky z děl komických básníků poukazují především k Leógorově rozmařilosti.¹⁰ Vyvozovat z toho,

³ Hlavním pramenem k Andokidovu životu jsou jeho vlastní řeči, šestá řeč lýsiovského korpusu a pozdně antický životopis, který je součástí *Životů deseti attických řečníků*, [Plut.] *Mor.* 834b-835b. Na tento životopis odkazují v podobě [Plut.] *Vit. And.* s členěním na paragrafy podle souborných vydání Andokidova díla, Blass 1906, s. xv.-xix, Dalmeyda 1966, s. 3-5. Z kritických přehledů Andokidova života zůstává stále nejdůkladnější Blass 1887, s. 280-295. Srv. též Wenig 1916, s. 158-164, MacDowell 1962, s. 1-6, Davies 1971, s. 30-32.

⁴ FGrHist 323a F 24c = Suda s.v. Ἀνδοκίδης, FGrHist 323a F 24b = Plut. *Alc.* 21.1, FGrHist 323a F 24a = [Plut.] *Vit. And.* 1. V prvním z fragmentů je jako Andokidův předek jmenován Odysseův syn Télemachos a Nausikaá. Andokidův životopisec nejprve zmiňuje, že Hellánikos odvozoval Andokidův původ od Herma, na vysvětlenou pak dodává, že od Herma pochází rod Kéryků. Spojení Andokida s tímto kněžským rodem je však většinou badatelů považováno za chybnou konjekturnu životopisce. Andokidův původ od Herma lze snadno spojit s původem od Odyssea, jelikož Odysseus byl podle tradice Hermovým pravnukem. Starší debatu vyznívající v neprospěch životopiscovy domněnky shrnuje Davies 1971, s. 27. Andokidovu příslušnost ke Kérykům se nedávno pokusil obhájit Furley 1996, s. 49-51, srv. komentář k **132**, s. 168-169.

⁵ **147**. K dvojznačnosti Andokidem užitého slova οἰκία srv. komentář k **146**, s. 175. Kritické zhodnocení všech dostupných údajů o Andokidových předcích podává Davies 1971, s. 27-30.

⁶ Za Andokidova předka lze odůvodněně pokládat Andokida, který byl někdy kolem roku 550 pokladníkem (ταμίης) Athény, IG i² 393, ř. 4. Zastávání této funkce zároveň prozrazuje příslušnost k nejbohatší ze čtyř majetkových tříd (πεντακοσιομέδιμοι).

⁷ **106**, **141**, And. 2.26.

⁸ K účasti na tažení proti Megarám srv. M-L 51, k okolnostem srv. Thuc. I.114, D.S. XXII.5.2. K mírovému poselstvu do Sparty srv. And. 3.6, Aeschin. 2.174. K účasti na obléhání Samu srv. Androtión, FGrHist 324 F 38.

⁹ M-L 65, ř. 51 = IG i² 57. Z hostinného přátelství s makedonským králem, které možná právě tehdy uzavřel, později těžil i jeho syn, And. 2.11. Tvrzení, které uvádí schol. Aeschin. 2.31, že Leógorás vedl roku 453/452 jednu z neúspěšných klérúchií do Thrákie, je nevěrohodné, jak ukázal MacDowell 1959, s. 376-378.

¹⁰ Ar. *Nub.* 109 se scholii, Ar. *Vesp.* 1269, Plato com. fr. 106 Kock, Eupolis fr. 44 Kock, Suda s.v. Φασιανοί.

že se jakožto příslušník staré aristokracie, jež ve stále radikálnější perikleovské demokracii ztrácela svůj tradiční vliv, zcela záměrně stáhl z veřejného života a zaujal vůči demokracii postoj jakési pasivní rezistence, jistě nelze.¹¹ Leógorova manželka, Andokidova matka, pocházela z jiné významné aristokratické rodiny. Jméno jejího otce Teisandra totiž prozrazuje příslušnost k rodu Fílaovců, z něhož pocházeli významní politici z dob řecko-perských válek Miltiadés a Kimón.¹²

Andokidés sám se narodil někdy ve čtyřicátých letech pátého století, nejspíše až v jejich druhé polovině, jak lze soudit ze dvou dobových zmínek. Roku 415, kdy se zapletl do zohavení athénských hermavek, byl podle svých vlastních slov ještě nerozumný a mladý, a v době pozdějšího soudu, k němuž došlo roku 400 či 399, mu podle tvrzení žalobce bylo přes čtyřicet let.¹³ I když o jeho životě před rokem 415 nemáme žádné zprávy, nelze vyloučit, že se jakožto příslušník významné rodiny pokoušel velmi záhy dělat politiku a že vystupoval na sněmu, jakmile mu to jen zákon umožňoval.¹⁴ Nedochovaná řeč *K přátelům*, o níž se zmiňuje Plútarchos, pochází pravděpodobně rovněž z této doby.¹⁵

Když byla roku 415 nedlouho před odplutím válečné výpravy na Sicílii během jedné noci zohavena většina athénských hermavek a Andokidés byl po jisté době spolu s mnoha dalšími udanými osobami uvězněn, za hlavního podezřelého byl považován právě on.¹⁶ Bylo-li to spíše proto, že byl znám jako zakuklený oligarcha nenávistný vůči lidu, proto, že jedna z mála nepoškozených soch stála právě před jeho domem, či proto, že byl již předtím obviněn ze zohavení jedné hermavky, jehož se měl dopustit ve své mladistvé nezřízenosti, lze těžko soudit.¹⁷ Míra jeho zodpovědnosti za zohavení hermavek je sporná, stejně jako otázka, zda se

¹¹ Tento závěr vyvozuje Missiou 1992, s. 17-20. Vzhledem k tomu, že i v případě mnohých další athénských politiků víme často velmi málo o konkrétních aktivitách, považuji tuto interpretaci za poněkud násilnou, zvláště když je Leógorás výslovně zmiňován jako jeden z předních politiků, schol. Ar. *Nub.* 109: Λεωγόρας δὲ ὄνομα κύριον ἑνός τῶν Ἀθήνησι προπολιτευσαμένων τότε. To, že Andokidés nikde ve svých řečech nezmiňuje žádnou „konkrétní“ zásluhu svého otce, není žádný protiargument, jelikož i v případě svého děda hovoří pouze o poselstvu do Sparty, ale nikde se nezmiňuje o jeho zásluhách coby stratéga, srv. pozn. 8.

¹² 117, Davies 1971, s. 30, 297.

¹³ And. 2.7, [Lys.] 6.46. Zjevně chybné je tvrzení životopisce, [Plut.] *Vit. And.* 15, že se Andokidés narodil prvního roku 78. Olympiády, tj. roku 468/467, srv. Blass 1887, s. 283.

¹⁴ Zprávy o Andokidově potřebě působit v politice pocházejí sice až z pozdějších let, And. 2.10, [Lys.] 6.33-34, jak je však zřejmé z Xen. *Mem.* III.6.1, Pl. *Alc. I.* 103a-104d, [And.] 4.22, mladí muži z významných rodin se nezřídka pokoušeli řečnit na sněmu již na samém prahu dospělosti, a to zvláště když se do veřejného života vrhali i mladíci pocházející z rodin mnohem méně významných, srv. Ostwald 1986, s. 231-232.

¹⁵ Srv. níže, s. 13-14.

¹⁶ Thuc. VI.60.2. Thúkýdidés Andokidovo jméno neuvádí, ze srovnání s ostatními prameny je však zřejmé, že hovoří o něm. Furley 1996, s. 52, chápe zamlčení jména jako snahu Andokida krýt a projev sympatie. Thúkýdidovo podání však pro Andokida nijak lichotivé není a zamlčení jména obecně je rovněž spíše výrazem negativního postoje než sympatií, jak upozorňuje Pelling 2000, s. 21, 255-256, pozn. 4.

¹⁷ O tom, že Andokidés byl vnímán jako μισόδομος a ὀλιγαρχικός, hovoří Plútarchos, který se zároveň zmiňuje o hermavce před Andokidovým domem, Plut. *Alc.* 21.2-3, srv. 62 s komentářem, s. 110. O dřívějším zohavení jedné z Hermových soch je řeč v Andokidově životopise. Obviněný Andokidés prý tehdy odmítl poskytnout svého otroka, aby na mučidlech dosvědčil jeho nevinu, čímž si vysloužil pomluvu a byl považován za

podílel i na znesvěcování eleusínských mystérií, druhého velkého zločinu, který byl tehdy v souvislosti s vyšetřováním odhalen. Úplně bez viny však zcela jistě nebyl.¹⁸

Ačkoli uvězněnému Andokidovi hrozila poprava, zachránil si život výměnou za to, že učinil doznání. Následně byl s mnoha neprávem obviněnými lidmi propuštěn, zatímco ostatní, které Andokidés označil jako viníky, byli odsouzeni k smrti a popraveni, pokud se jim nepodařilo uprchnout.¹⁹ Kromě toho, že si tehdy Andokidés svým jednáním vysloužil pověst zbabělého udavače, který zradil své nejbližší přátele,²⁰ bylo mu na základě Ísotimidova usnesení znemožněno vést plnohodnotný občanský život. Toto usnesení, přijaté nejspíše právě kvůli Andokidovi, totiž zakazovalo vstup do chrámů a na agoru těm, kteří se dopustili bezbožnosti a přiznali se.²¹ Jakožto zkompromitovaný člověk žil Andokidés v následujících letech raději mimo Athény, věnoval se námořnímu obchodu a v souvislosti s tím procestoval velkou část Středomoří.²²

Život mimo rodnou vlast ho však dlouhodobě neuspokojoval, jelikož toužil podílet se na správě obce, a tak roku 411 učinil první neúspěšný pokus o návrat do Athén. Podle svých vlastních slov tehdy athénské flotile kotvící u ostrova Samu poskytl obilí, bronz a dřevo na vesla, přičemž doufal, že se tak Athéňanům zavděčí. Když však připlul do Athén, kde se moci chopila oligarchická vláda čtyř set, byl zatčen, mučen a hrozila mu poprava, jelikož ho obvinili, že na Samu poskytl podporu demokratickým vzbouřencům.²³ K popravě nakonec

podezřelého i v případě onoho hromadného zohavení, [Plut.] *Vit.And.* 4 = Kratippos, FGrHist 64 F 3. Na toto dřívější zohavení nejspíše naráží žalobce z roku 400 (399), když hovoří o tom, že si Andokidés v pomatení myslí dobrovolně navrhl jako trest uvěznění, pokud mu nevinu nedosvědčí jeho otrok. Tohoto otroka však předtím sám pro jistotu odstranil, aby jím nemohl být usvědčen, [Lys.] 6.21-23. Tato slova jsou sice obvykle dávana do souvislosti s Andokidovým zatčením kvůli hromadnému zohavení hermovek, srv. MacDowell 1962, s. 177-180, Furley 1989a, s. 550-553, týž 1996, s. 65-66, Allen 1997, s. 123-124, jelikož však svědectví otroka na mučidlech mohlo sloužit jen jako jeden z důkazů předkládaných soudu, ale nemohlo obviněného uchránit před předběžným zatčením, které bylo vyžadováno ve zvlášť závažných případech – rukojmí (ručitelé) museli být tři svobodní občané ze stejné majetkové třídy jako obžalovaný, srv. komentář k 2, s. 71 –, tvrzení žalobce je v tomto kontextu zcela absurdní, jak upozornil Marr 1971, s. 334-335. Smysl dává pouze tehdy, pokud účelově směšuje dvě události: zohavení jednotlivé sochy, kvůli němuž byl Andokidés obviněn jako jednotlivec, přičemž si raději navrhl trest vězení, než aby poskytl otroka na mučidla, a hromadné zohavení hermovek, kvůli němuž byl Andokidés preventivně uvězněn spolu s dalšími podezřelými lidmi. Jelikož při této druhé příležitosti získal na základě sněmovního usnesení beztrestnost výměnou za své doznání, k žádnému soudnímu jednání s jeho osobou nedošlo, jak plyne z Thuc. VI.60.4 a Plut. *Alc.* 21.6, a proto se [Lys.] 6.21 musí vztahovat k dřívějšímu procesu. Podle [Plut.] *Vit.And.* 6 udával Andokidés během soudu, životopis je však pozdní a ne zcela věrohodnou kompilací, rozumnější je proto držet se Thúkýdida a Plútarcha.

¹⁸ Srv. s. 36.

¹⁹ Thuc. VI.60.2-4, Plut. *Alc.* 21.1-4, [Plut.] *Vit.And.* 6-7, [Lys.] 6.23-24. Beztrestnost Andokidés získal na základě usnesení, které navrhl jistý Menippos, And. 2.23.

²⁰ Této pověsti se pak snažil celý život zbavit, srv. s. 37, a 56 s komentářem, s. 108.

²¹ 71 s komentářem, s. 114-116.

²² And. 2.10, [Lys.] 6.6, 19, 49, [Plut.] *Vit.And.* 8. Jak vysvítá z 137, Andokidés byl zároveň ναύκληρος (vlastník, nájemce či kapitán lodi) i έμπορος (obchodník). Spojení obou těchto rolí nebylo v případě athénských občanů příliš obvyklé, Andokida však k tomu donutily okolnosti, srv. Casson 1984, s. 43-45.

²³ And. 2.11, 13-15, *Vit. And.* 10, [Lys.] 6.27, Hansen 1976, s. 125, č. 3. Ke vzpouře ve vojsku, při níž byli sesazeni strategové podezřelí z náklonnosti k oligarchii, došlo krátce po oligarchickému převratu v Athénách. Vojsko již předtím zabránilo oligarchickému převratu na Samu, který byl s převratem v Athénách koordinován.

nedošlo a Andokidés byl propuštěn, přičemž nelze s určitostí říci, zda byl propuštěn samotnými oligarchy, anebo až po pádu jejich čtyři měsíce trvající vlády. Navrácení občanských práv, které by mu umožnilo žít v Athénách natrvalo, každopádně nedosáhl.

Po obnově demokracie, někdy mezi lety 410 a 405, proto učinil druhý pokus o návrat do vlasti. Přesnější datování tohoto pokusu je nejisté a závisí na interpretaci několika míst z řeči *O vlastním návratu*, již Andokidés při této příležitosti pronesl na sněmu.²⁴ Athéňany žádal, aby mu navrátili beztrestnost, o niž byl podle vlastních slov připraven na popud týchž lidí, kteří roku 411 svrhli demokracii.²⁵ Navzdory snaze identifikovat i své současné nepřátele s odpůrci demokracie, skutečnými oponenty Andokidovy rehabilitace byli spíše radikální demokraté, jimž se Andokidés pro svou minulost musel jevit jako nepřijatelný.²⁶ Jisté je, že sněm Andokidovu žádost zamítl. Nelze nadto vyloučit, že v souvislosti s poměrně radikálním kurzem, k jehož nastolení po obnově demokracie došlo, byl Andokidés poslán do vyhnanství a jeho majetek byl zkonfiskován.²⁷ I v následujících letech žil proto mimo Athény, především na Kypru, odkud se později vrátil.²⁸ Porážku Athén v peloponnéské válce a občanskou válku, jež následně vzplála mezi vyhnanými demokraty a prospartským režimem třiceti tyranů, tak sledoval z bezpečné vzdálenosti.²⁹

Návrat do vlasti Andokidovi umožnila teprve rozsáhlá amnestie, která byla na konci občanské války vyhlášena. Nejasné přitom je, zda se vrátil hned roku 403 či až na jaře roku 402. K návratu demokratů do města totiž došlo počátkem podzimu, 12. boédromiónu.³⁰ Než se zpráva o amnestii mohla donést na Kypr, musel uplynout jistý čas. Jelikož plavba po moři

Oligarchům v Athénách tento nečekaný nezdar podstatně zkřížil jejich plány, Thuc. VIII.48-54, 56, 63-70, 72-76, Heftner 2001b, s. 334-335. Představa, že se Andokidés rozhodl pomoci vzbouřenému vojsku na Samu, načež si plul pro odměnu do Athén ovládaných oligarchy, jimž demokratické vojsko právě vypovědělo poslušnost, je zřejmě absurdní, jak upozorňuje Marchant 1889, s. 7-8. Jelikož si od nového režimu v Athénách sliboval lepší zacházení, vojsko musel podpořit ještě před vzpourou, která pak proti němu mohla být účelově využita, i když skutečné důvody uvěznění byly spíše jiné. Jak míní D'Angelo 1999, s. 266-270, hlavní roli mohlo sehrát osobní nepřátelství s Peisandrem, vůdcem čtyř set. K Peisandrovi srv. **27, 36**, a s. 95-96.

²⁴ Blass 1887, s. 290, váhá mezi rokem 409 a 407. K roku 407 se kloní Dalmeyda 1966, s. xxii, s. 68. Jebb 1893, s. 107-108, míní, že se vrátil ještě roku 411/410. Podle Marchanta 1889, s. 10, pozn. 1, se vrátil po bitvě u Kyziku a obnově plné demokracie v létě roku 410. Maidment 1968, s. 454-458, argumentuje pro období mezi počátkem roku 409 a zářím 408. S nejasným závěrem probírá tuto otázku MacDowell 1962, s. 4-5, pozn. 9. Srv. též Marr 1971, s. 333, pozn. 1, Missiou 1992, s. 26, pozn. 35, Furley 1996, s. 53, pozn. 20, Canfora 2001, s. 741.

²⁵ And. 2.23-24, 27. Odebrání beztrestnosti bývá ztotožňováno s Ísotimidovým usnesením, tato identifikaci však s sebou nese jisté obtíže, srv. s. 115-116.

²⁶ Marchant 1889, s. 35. Přízeň Athéňanů si chtěl Andokidés získat především dovozem obilí z Kypru. Ve své řeči ohlašuje, že obilí je již na cestě, vedle toho naráží i na další sliby, o jejichž konkrétním obsahu lze však těžko soudit, jelikož je vyložil pouze na tajném zasedání rady, And. 2.19-20. Jak plyne z And. 2.3 a [Lys.] 6.29, rada vyslovila s Andokidovými návrhy předběžný souhlas.

²⁷ Vyhnaní implikuje [Lys.] 6.29. Srv. **144 a 146** s komentářem, s. 174-175.

²⁸ **4 a 132** s komentářem, s. 72.

²⁹ [Lys.] 6.38-39, 46-48. Tvrzení životopisce, že Andokidés byl z Athén vyhnán vládou třiceti tyranů, [Plut.] *Vit.And.* 11, vzniklo nejspíše špatným pochopením **100-101**. Životopisec zároveň uvádí, že Andokidés před návratem pobýval v Élídě, což přebírá Thalheim 1894, sl. 2125, ačkoliv Andokidés sám hovoří o Kypru. Na druhou stranu v **144** naznačuje, že během svého exilu žil jako metoikos nepříliš daleko od Athén.

³⁰ Plut. *Mor.* 249f (*Gloria Athen.* 7).

byla během zimy nebezpečná, starší literatura uvádí, že se Andokidés vrátil teprve roku 402.³¹ MacDowell naopak považuje za pravděpodobnější, že Andokidés raději riskoval zimní plavbu, než aby čekal do jara, a jeho návrat tak datuje do konce roku 403.³²

Krátce po svém návratu podal Andokidés žalobu na jistého Archippa či Aristippa, který se měl dopustit bezbožnosti vůči jeho otcovské hermovce, žalobu však nakonec stáhl.³³ Ve své vlasti se konečně mohl začít věnovat politice, a této možnosti se po jisté době chopil.³⁴ Jeho nepřátelům to však zjevně nebylo po chuti, a tak ho tři roky po návratu pohnali k soudu. Zda k tomu došlo na podzim roku 400 či 399, závisí na tom, kdy se Andokidés vrátil do Athén.³⁵ Obviněn byl z toho, že se zúčastnil eleusínských mystérií, čímž se měl prohřešit proti

³¹ Blass 1887, s. 291, Jebb 1893, s. 80, Dalmeyda 1966, s. xi.

³² MacDowell 1962, s. 204-205. O tom, že se Andokidés nebál vydat na moře ani během zimy, svědčí **137**. Při pokusech o stanovení doby Andokidova návratu bývá obvykle argumentováno výčtem leitúrgií, které měl během tří let po návratu vykonávat, **132**. Zda tyto leitúrgie skutečně vykonával, je však sporné, srv. s. 169-170. Pokud byl Andokidovi v dřívějších letech zkonfiskován majetek, pak musel mít k brzkému návratu silný důvod. Právo nárokovat si zkonfiskované majetky mohlo být totiž uplatněno, jak se zdá, jen do určité lhůty. I když o konkrétní lhůtě v případě athénské amnestie z roku 403 nevíme nic určitého, v podobných případech činila pouhých třicet či šedesát dní, srv. Carawan 2002, s. 6-7. Není navíc nutné předpokládat, že začátkem podzimu byl Andokidés na Kypru. V souvislosti s námořním obchodem se mohl pohybovat v menší vzdálenosti od Athén.

³³ [Lys.] 6.11-12. V otázce jména je text poněkud zmatený. Dvojznačné vyjádření ohledně otcovské hermovky je smysluplnější chápat tak, že šlo o hermovku Andokidovu, nikoli Archippovu, srv. MacDowell 1962, s. 5, pozn. 6. Starší názor, že je zde řeč o hermovce totožné s tou, jež měla roku 415 zůstat jako jediná nepoškozená, **62**, vyvrací Kirchhoff 1866, s. 10-12, srv. též Begodt 1914, s. 18-19, Cataudella 1977-1979, s. 38. Archippos by mohl být totožný s mužem odsouzeným roku 415 kvůli znesvěcení mystérií, **13**. Aurenche 1974, s. 92-93, soudí, že ho Andokidés zažaloval kvůli zohavení hermovky spáchanému před patnácti lety, což je dosti pochybné. Spíše ho žaloval pro čin, k němuž došlo teprve po Andokidově návratu. Bezbožnost spáchaná na hermovce patřící Andokidově rodině mohla být symbolickým útokem namířeným proti jeho osobě, srv. Furley 1996, s. 64-65. Tvrzení, že na rozdíl od ostatních hermovek zůstala tato hermovka celá, může znamenat, že byla pouze nějak potřísněna. Furley se rovněž domnívá, že formulace Ἐρμῆν τὸν αὐτοῦ πατρῶον nemusí označovat ani tak hermovku patřící Andokidově rodině, jako spíše boha Herma co by Andokida předka. Vzhledem k dvojznačnosti jména, které označuje jak boha, tak jeho sochu, je tato interpretace jistě možná. Žalobou z bezbožnosti podanou krátce po návratu, mohl Andokidés usilovat o očistu své jména, jak soudí Ostwald 1986, s. 547. Vzhledem k tomu, že celá epizoda je vyprávěna se zjevným účelem Andokida zesměšnit a očernit – žalobu prý stáhl poté, co mu dal Archippos peníze –, je ovšem otázkou, nakolik ji lze brát vůbec vážně.

³⁴ [Lys.] 6.33.

³⁵ Srv. výše. Andokidés v **132** tvrdí, že ho nepřátelé nechali tři roky v klidu, ze slov žalobce lze však soudit, že byl obžalován již dříve, [Lys.] 6.30: τὸ δὲ τελευταῖον νῦν ἀφικόμενος εἰς τὴν πόλιν δις ἐν τῷ αὐτῷ ἐνδέδεικται. Eliptické ἐν τῷ αὐτῷ je většinou chápáno časově (sc. ἐνιαυτῷ) a vztahováno k roku, během něhož Andokidés pronesl řeč o mystériích, přičemž se předpokládá, že Andokidés byl již jednou obžalován, k procesu však nakonec nedošlo, jelikož jinak by se o jeho výsledku musel Anokidés či žalobce zmínit, srv. Blass 1887, s. 292, Jebb 1893, s. 80, pozn. 7, Begodt 1914, s. 10. Je možné, že Andokidés tehdejší žalobce uplatil, aby svou žalobu stáhl. K tomu možná poukazují slova o sýkofantech a úbytku Andokidova majetku, [Lys.] 6.31, pokud se ovšem nevztahují k Andokidovým osudům před návratem. Proti existenci dřívějšího procesu se vyslovuje rovněž MacDowell 1962, s. 62, který však ἐν τῷ αὐτῷ chápe ve smyslu „během téhož procesu“. Dvojím obviněním (žalobou) přitom rozumí obvinění z porušení Ísotímidaova usnesení účastí na mystériích a dodatečné obvinění z položení prosebnické ratolesti v Eleusiniu. Podle tohoto vysvětlení nejenže nedošlo k žádnému předchozímu procesu, ale ani nebyla podána žádná předchozí žaloba. Cataudella 1977-1979, s. 51-52, z formulace vyvozuje, že Andokidés byl obžalován dvakrát během prvního roku po svém návratu. Dochovanou žalobu totiž považuje za pamflet sepsaný již roku 402, což je ovšem dosti problematické, srv. pozn. 180. Hansen 1976, s. 128, č. 9, obhazuje možnost, že k procesu na základě jakési dřívější žaloby došlo, Andokidés však byl postižen pouze malou pokutou, čímž se vysvětluje, proč o výsledku procesu nehovoří ani on sám, ani žalobce. Toto řešení lze považovat za nejméně uspokojivé. V případě odsouzení by totiž Andokida čekala smrt či vyhnanství.

Ísotímidovu usnesení. U soudu Andokidés přednesl řeč *O mystériích* a úspěšně se obhájil, jak je zřejmé z toho, že po procesu, při němž mu hrozil trest smrti, přebýval i nadále v Athénách.

Někdy v následujících letech získal Andokidés vítěznou cenu pro svou fýlu Pandíonis jako chorégos chlapeckého sboru při Dionýsiích.³⁶ V blíže neurčené době byl také pověřen zastáváním úřadu vyšetřovatele, nejspíše v nějaké finanční záležitosti.³⁷ V průběhu korintské války, roku 392/391, byl jedním z členů poselstva do Sparty, které mělo za úkol dojednat se Spartou mír. O schválení dojednaného míru poté žádal athénský sněm v řeči *O míru*. Jelikož však byla mírová dohoda vyjednána v rozporu s instrukcemi, sněm ji zamítl. Vyslanci byli navíc obžalováni z přijetí úplatku a odsouzeni k smrti.³⁸ Andokidés nejspíše ještě před procesem uprchl z Athén a svůj život dožil v exilu.³⁹ Kde a kdy zemřel, nevíme. Jelikož nemáme ani žádné zprávy o jeho potomcích, obava vyjádřená v řeči *O mystériích*, že by jeho rodina mohla vymřít, se tak zjevně vyplnila.⁴⁰

2. Andokidovo dílo

Pod Andokidovým jménem se nám dochovaly čtyři řeči, z nichž lze ovšem pouze první tři považovat za pravé. První v pořadí je řeč *O mystériích* (Περὶ τῶν μυστηρίων), jejímuž rozboru se věnuji ve čtvrté kapitole. Řeč *O vlastním návratu* (Περὶ τῆς ἑαυτοῦ καθόδου) stojí na místě druhém, i když pronesena byla o několik let dříve než první řeč.⁴¹ Třetí je řeč *O míru* (Περὶ τῆς <πρὸς Λακεδαιμονίους> εἰρήνης), již Andokidés pronesl krátce před svým definitivním útekem z Athén.⁴² Ačkoliv Dionýsios z Halikarnássu považoval tuto řeč za podvrh,⁴³ dnes se o její pravosti obvykle nepochybuje.⁴⁴ Od těchto tří řečí se svým

³⁶ IG ii² 1138, [Plut.] *Vit.And.* 17.

³⁷ Harp. s.v. ζητητής. Srv. komentář k **133**, s. 171. K funkci vyšetřovatele obecně srv. komentář k **14**, s. 78-79.

³⁸ And. 3. hypoth, Dem. 19.276-80, Didym. in Dem. 10.34 = Filochoros, FGrHist 328 F 149a, [Plut.] *Vit.And.* 12. Z pramenů není úplně zřejmé, zda vyslanci byli odsouzeni k vyhnanství, anebo k smrti, před níž se zachránili útekem. Pro exil se vyslovuje Dalmeida 1966, s. xiv. Ke druhé možnosti, již považuji za pravděpodobnější, se kloní MacDowell 1962, s. 6, a Hansen 1975, s. 87-88, č. 69-72.

³⁹ Jebb 1893, s. 83, a Marchant 1889, s. 19, Andokidovo vyhnanství zpochybňují a tvrzení z [Plut.] *Vit.And.* 12 prohlašují za nevěrohodný pokus dodat Andokidovu životu melodramatické zakončení. Neberou ovšem v potaz ostatní prameny, jejich skepsi lze proto sotva přijmout.

⁴⁰ **146**, Davies 1971, s. 31.

⁴¹ K okolnostem a dataci srv. s. 10. Harp. s.v. ὀρρωδεῖν odkazuje na řeč pod alternativním názvem Περὶ τῆς ἀδείας. Nabubřelý, vůči posluchačům až urážlivý tón této řeči vystihl správně teprve Kennedy 1958, s. 33-36, na něhož navazuje Missiou 1992, s. 26-27.

⁴² Srv. výše.

⁴³ And. 3. hypoth. Zatímco Blass 1887, s. 329, Jebb 1893, s. 127, míní, že důvodem Dionýsiových pochybností o pravosti této řeči byly historické nepřesnosti z úvodního exkurzu o athénských dějinách, podle Kennedyho 1958, s. 40, 42, byly důvody čistě stylistické. Tato řeč má totiž oproti prvním dvěma promyšlenější kompozici, důkladnější argumentaci a je zde i patrná jistá snaha vyhybat se hiátu.

⁴⁴ Pochyby o pravosti vznáší Harris 1999, s. 128, ale činí tak pouze s ohledem na neexistenci tzv. Epilykova míru. Autentičnost řeči však na věrohodnosti řečníkových tvrzení příliš nezávisí, jelikož s lhaním a přeháněním se

stylem poměrně liší čtvrtá řeč *Proti Alkibiadovi* (Κατ' Ἀλκιβιάδου), jejíž pravost a přisouzení Andokidovi lze obhajovat jen s obtížemi. Jde o jakousi žalobu a obhajobu zároveň, jež měla být pronesena během posledního athénské ostrakismu.⁴⁵ Vzhledem k anachronismům a neexistenci reálné příležitosti, při níž by k přednesení podobné řeči vůbec mohlo dojít, se však pravděpodobně jedná o pozdní rétorické cvičení či přinejlepším o pamflet sepsaný někdy po roce 403. Andokidovi byla řeč přisouzena teprve později, když se utvářel kánon.⁴⁶

Vedle těchto čtyř řečí se nám dochovalo též několik fragmentů. Většinou jde o pouhou lexikografickou zmínku o výskytu určitého slova, výmluvnější jsou pouze tři fragmenty. Plútarchos se zmiňuje o řeči *K přátelům* (Πρὸς τοὺς ἑταίρους), v níž měl Andokidés popuzovat oligarchy proti lidu.⁴⁷ Z naznačeného obsahu je zřejmé, že se nejednalo o řeč určenou širší athénské veřejnosti, ale o pamflet určený úzkému prostředí athénských hetairií. Kdy byla tato řeč sepsána, nelze s jistotou říci. Jako možné datum se nabízí rok 411, kdy došlo k oligarchickému převratu. Pokud však součástí pamfletu byly další dva fragmenty, pravděpodobnější je datace nedlouho před rok 415. V prvním z fragmentů Andokidés varuje před opakováním situace, kdy se vesnický lid v důsledku války nahnul i s dobyt看em do města a obyvatelé byli nuceni živit se divoce rostoucí zeleninou,⁴⁸ ve druhém útočí na

u řečníků musí počítat. Jediný relevantní důvod k pochybám lze vidět ve stylistických odlišnostech, ani tyto odlišnosti však nejsou příliš velké. Snaha o vyhnutí se hiátu není důsledná, rovněž není nic nepravděpodobného na tom, že se Andokidés jako řečník v průběhu devadesátých let částečně zlepšil, přičemž si zkoušel osvojit novinky, s nimiž přišel Ísokratés, srv. Blass 1887, s. 331, Kingsbury 1899, s. 39, Wenig 1916, s. 171.

⁴⁵ Mluvčím řeči nemůže být Andokidés, jelikož ten byl tehdy příliš mladý. Zmínky o vlastních zásluhách naznačují, že mluvčím má být Faiax, syn Erasistratův, [And.] 4.41-42, Thuc. V.4. Ten měl totiž během ostrakismu představovat jednoho z Alkibiadových protivníků, Plut. *Alc.* 13.8, Plut. *Nic.* 11.10, srv. pozn. 61. Jelikož o druhém ze soků Níkiovi se hovoří ve třetí osobě, [And.] 4.2, je zřejmé, že tento politik mluvčím není. Titul Ἀπολογία πρὸς Φαίαια, který uvádí [Plut.] *Vit.And.* 14, lze proto považovat za alternativní (a zároveň zkomolený) název téže řeči, srv. Blass 1887, s. 333, 336-7, Dalmeyda 1966, s. 105-108. Za scestný lze spolu s Lehmannem 1987, s. 42, pozn. 42, považovat názor, s nímž přišel Dover 1968, s. 192, týž 1970, s. 288, že mluvčím má být Andokidův otec Leógorás. Dover navíc předpokládal, že autorem řeči je Andokidés, tento svůj předpoklad však zanedlouho sám zavrhl, srv. Dover 1974, s. 8, pozn. 1.

⁴⁶ Jak dokládá Blass 1887, s. 337, ve starověku byla řeč přisuzována též Aischinovi sókratíkovi či Lýsiovi. Někteří považují řeč za pozdní rétorické cvičení, srv. Jebb 1893, s. 134-136, Gribble 1997, s. 386-389. Jiní míní, že cvičení mohlo být sepsáno již počátkem 4. století pod stylistickým vlivem Ísokratovým, přičemž podnětem k jeho vzniku mohly být procesy proti Alkibiadovi mladšímu, srv. Blass 1887, s. 338, Wenig 1916, s. 173-175, Dalmeyda 1966, s. 108-109, Maidment 1968, s. 538-539. Okolností vzniku probírá Gernet 1931a, s. 313-318, který dospívá k závěru, že řeč byla sepsána roku 397 či 396. Heftner 1995, s. 75-104, zastává názor, že jde o politický pamflet sepsaný po roce 403, v němž se varuje před extrémními tendencemi, které v minulosti Athénám uškodily. Sepsání řeči v době ostrakismu datovaného do roku 415 obhajuje Raubitschek 1948, s. 191-210, a Furley 1989b, s. 138-156. Tuto možnost však vyvrací Heftner 2001a, s. 39-56. Nikdo neuvažuje o tom, že by mohlo jít o pamflet sepsaný již kolem roku 408 ve snaze zabránit Alkibiadovu omilostnění, srv. s. 23.

⁴⁷ And. fr. 3 = Plut. *Them.* 32.4. Andokidés zde tvrdil, že Athéňané vypátrali a rozmetali Themistokleovy pozůstatky, což Plútarchos považuje za nevěrohodné. Pohřben byl totiž v Magnésii. Z Thuc. I.138.6 je na druhou stranu zřejmé, již v 5. století existovala pověst, podle níž Themistokleovi příbuzní přenesli jeho kosti z Magnésie do Athén a tam je tajně pohřbili, srv. Wallace 1972, s. 451-462.

⁴⁸ And. fr. 4 = Suda s.v. σκάνδιξ (schol. ad Ar. *Ach.* 478). Datem post quem tohoto fragmentu je rok 421, kdy byl uzavřen mír mezi Athénami a Spartou. Dalmeyda 1966, s. 132, pozn. 1, soudí, že fragment naráží na situaci po obsazení Dekeleie roku 413. Stejně jako MacDowell 1962, s. 191, nepovažují tuto možnost za pravděpodobnou,

radikálního demokratického politika Hyperbola,⁴⁹ který byl roku 415 či nedlouho předtím ostrakizován.⁵⁰ Přesvědčivé argumenty pro datování fragmetů právě do této doby předložil Kirchhoff, podle něhož se Andokidés ve svém pamfletu vyslovoval proti válečné politice, o jejíž oživení se v letech po uzavření Níkiova míru zasazoval mimo jiné právě Hyperbolos.⁵¹ K dataci před ostrakismem se přiklání též většina ostatních autorů.⁵²

V kánonu deseti attických řečníků stojí Andokidés na druhém místě za Antifóntem.⁵³ Toto pořadí je však čistě chronologické.⁵⁴ Z hlediska stylu stojí na místě posledním jako autor nejméně nadaný a nejméně školený. Nelichotivé hodnocení si vysloužil již v antice a lze se divit, jak se vůbec mohl stát součástí kánonu.⁵⁵ I když byl chápán jako autor píšící prostou attičtinou, tato čistota ve skutečnosti není úplná. Jeho styl je poněkud nesourodou směsí běžné mluvy a tragické dikce. V tomto ohledu má k němu nejblíže Aischinés. Na rozdíl od něho ale básníky přímo necituje, pouze užívá neobvyklých výrazů převzatých z tragického jeviště.⁵⁶

jelikož Andokidés se tehdy v Athénách nenacházel. Vzhledem tomu, že líčí osobní vzpomínku, musí se tato vzpomínka vztahovat k situaci po vypuknutí Archidámovy války roku 431.

⁴⁹ And. fr. 5 = schol. ad Ar. *Vesp.* 1007. Hyperbolos je v literárních pramenech líčen jednoznačně negativně, srv. Connor 1971, s. 81-82, Baldwin 1971, s. 151-156, kteří se tento obraz snaží korigovat.

⁵⁰ Datace ostrakismu je předmětem sporů. Navrhován bývá rok 417, 416 i 415, srv. Lehmann 1987, s. 43-45, Heftner 2000, s. 34-35, pozn. 10, Rubel 2000, s. 203, pozn. 78. K ostrakismu samotnému srv. pozn. 119.

⁵¹ Kirchhoff 1866, s. 2-7. Na s. 6 vyjadřuje názor, že titul Συμβουλευτικός, zmíněný ve dvou fragmentech (fr. 1 a 2), by mohl označovat též pamflet, jehož celý název by zněl Λόγος συμβουλευτικός πρὸς τοὺς ἐταίρους.

⁵² Blass 1887, s. 297, Jebb 1893, s. 138-139, Marchant 1889, s. 4, Calhoun 1913, s. 8, Wenig 1916, s. 165-166, MacDowell 1962, s. 191, Aureche 1974, s. 22, Ostwald 1986, s. 546-547, Furley 1996, s. 59-60. Autenticitu řeči zpochybňuje Dover 1970, s. 286, pozn. 1, a to proto, že se o ní nezmiňuje Andokidův životopis. Tyto pochyby považuje za neoprávněné Ostwald 1986, s. 327, pozn. 122, a Missiou 1992, s. 22, pozn. 26, která rovněž odmítá pokusy datovat řeč do roku 411 či dokonce doby po roce 403. Lehmann 1987, s. 59, klade vznik pamfletu již do dvacátých let, jako jediný důvod však uvádí skutečnost, že tehdy vznikly i jiné pamflety. V tuto dobu byl však Andokidés ještě příliš mladý a součástí pamfletu by nemohl být fr. 4, srv. pozn. 48. Rosenbloom 2004, s. 330-331, se domnívá, že pamflet byl sepsán přímo v době konání ostrakismu a Andokidés v něm vybízel k tomu, aby byl Hyperbolos vyhnán. Ostrakismus přitom datuje do roku 415, nedlouho před zohavení hermovek.

⁵³ Důvody i doba vzniku kánonu jsou nejasné, srv. Wenig 1916, s. 100-101. Extrémně skeptické stanovisko vůči staršímu datování zaujal Douglas 1956, s. 30-40, podle něhož kánon vznikl teprve ve 2. století n.l. V reakci na Douglase obhájí Smith 1995, s. 66-79, názor, že vznikl již v hellénistické Alexandrii ve 3. stol. př.n.l., zatímco Worthington 1994, s. 244-263, se vyslovuje pro datování do doby kolem přelomu letopočtu.

⁵⁴ Andokidovo druhé místo je dáno pořadím jeho životopisu v pseudoplútarchovských *Životech deseti attických řečníků*. Jelikož se však Andokidés nenarodil roku 468/467, jak tvrdí životopis, ale až koncem čtyřicátých let, srv. pozn. 13, starší než on byl možná Lýsiás, který se měl narodit roku 459/458, [Plut.] *Mor.* 835c. Přestože ani v jeho případě není uvedené datum příliš věrohodné, srv. Dover 1968, s. 28-46, i kdyby se narodil až ve čtyřicátých letech, byl přinejmenším přibližně stejně starý jako Andokidés. V Athénách však působil o více než deset let déle, stejně tak počátek jeho činnosti byl nejpíše pozdější než první vystoupení Andokidovo.

⁵⁵ Dochovaly se pouze dvě bližší charakteristiky jeho stylu: zdrcující kritika, již podává Hermog. π. ἰδεῶν II.11.12 (Spengel II, p. 416), a stručné shrnutí z [Plut.] *Vit.And.* 18: ἔστι δ' ἀπλοῦς καὶ ἀκατάσκευος ἐν τοῖς λόγοις, ἀφελής τε καὶ ἀσχημάτιστος. Ostatní antičtí autoři zmiňují Andokida pouze mimochodem, a to většinou dosti nelichotivě: Quint. XII.10.21, Philostr. *V.S.* p. 564-565, D.H. *Thuc.* 51, D.H. *Lys.* 2. Andokidův styl rozebírá podrobně Blass 1887, s. 296-310, který plně sdílí antickou kritiku. Jebb 1893, s. 87-106, je ve svém hodnocení mírnější. Stále užitečná je též dizertace, již otázkám Andokidova stylu věnoval Kingsbury 1899. Na místo čistě stylistického a statického pojetí se Kennedy 1958, s. 32-43, zaměřil na postupný vývoj Andokidovy schopnosti argumentovat. Srv. též Wenig 1916, s. 176-178, MacDowell 1962, s. 18-23, 214-215, Kennedy 1963, s. 145-150, Dalmeida 1966, s. xxiii-xxx.

⁵⁶ K poetismům převzatým z tragédie srv. Blass 1887, s. 301-302, Jebb 1893, s. 96, Kingsbury 1899, s. 16-19, MacDowell 1962, s. 19. K celkové podobnosti s Aischinem srv. Kingsbury 1899, s. 39-41.

Zároveň s tím se ovšem podle potřeby dokáže snížit i na úroveň nízké komedie.⁵⁷ Andokidova mluva se vyznačuje přirozenou živostí, postrádá však jasnost, přehlednost a zdravou míru, především díky četným vsuvkám a dlouhým, nastavovaným souvětím, v nichž se autor většinou ztratí. Mnohomluvnost spojená s nedostatkem smyslu pro formu se projevuje rovněž v tom, že se Andokidovi málokdy podaří formulovat své argumenty dostatečně jasně. Gorgiovské figury jsou mu takřka neznámé, při pokusech o jejich nápodobu většinou selhává.⁵⁸ Jeho síla tak spočívá především ve schopnosti živého vyprávění, již naplno rozvíjí v řeči *O mystériích*.⁵⁹

Neumělost Andokidova stylu souvisí úzce s tím, že na rozdíl od ostatních řečníků kánonu nebyl Andokidés logografem píšícím řeči na zakázku. Psáním se neživil a řeči psal výhradně pro vlastní potřebu v souvislosti se svým veřeným vystupováním. Rovněž jeho ambice byly spíše politického než literárního rázu. Jakým stylem hovořili ostatní politici činní za jeho života, lze těžko říci. Od skutečně významných politiků se nám žádné řeči nezachovaly, pokud vůbec nějaké psali. Srovnáme-li však Andokidův styl se stylem usnesení citovaných v řeči *O mystériích*,⁶⁰ je zcela zřejmé, že nejasná vyjádření, nastavované věty a nadbytečné vsuvky nebyly nešvarem čistě Andokidovým, jak by se mohlo zdát pouze na základě srovnání s ostatními řečníky kánonu.⁶¹ Andokidés zkrátka stojí na rozhraní mezi starší dobou, kdy všichni řečníci byli amatéry hovořícími bez přípravy, a dobou novější, kdy se řečnictví profesionalizovalo.⁶²

Kdy se Andokidovy řeči dostaly do oběhu a z jakého důvodu byly čteny, lze s jistotou těžko říci. Většinou se soudí, že byly vydány ještě za Andokidova života samotným autorem, který se chtěl prostřednictvím publikace pronesených řečí obhájit před širší veřejností.⁶³ Proč Andokida četly další generace? S ohledem na špatný styl se nabízí odpověď, že sloužil spíše

⁵⁷ Blass 1887, s. 311, Jebb 1893, s. 104-105. K všudypřítomné ironii srv. Kingsbury 1899, s. 33. K hanlivým výrazům a urážkám, které Andokidés užívá častěji než jeho současník Lýsiás, srv. Opelt 1979, s. 210-218.

⁵⁸ Blass 1998, s. 304, Jebb 1893, s. 96-98, Kingsbury 1899, s. 36-39, MacDowell 1962, s. 20.

⁵⁹ Barvitost vyprávění je to jediné, co na Andokidovi oceňuje Blass 1887, s. 303. V řeči *O mystériích* nacházíme navíc i množství přímých řečí, které většinou začínají abruptně: **4, 11, 22, 40, 41, 49-50, 51, 63, 101, 116, 119, 120, 126, 135**. Aby bylo při přednesu na soudu zřejmé, že se jedná o přímou řeč, Andokidés musel alespoň minimálně modulovat hlas, a to zvláště v případech krátkých dialogů, při nichž se mluvčí rychle střídají, **101, 126**, takže je bylo třeba nějak odlišit. Andokidovo vystupování bylo zřejmě poněkud teatrální.

⁶⁰ **77-79, 83-85, 96-98**.

⁶¹ Podobně „žvanivý“ jako Andokidés mohl být například Faiax, syn Erasistratův, asi o deset let starší příslušník jiné starobylé rodiny. Dochovaná charakteristika jeho řečnických schopností se minimálně velmi dobře hodí i na Andokida: λαλεῖν ἄριστος, ἀδυνατώτατος λέγειν, Eup. fr. 95 Kock = Plut. *Alc.* 13.2. Na rozdíl od Andokida se však Faiax nejspíše vyžíval v abstraktních výrazech, především v adjektivech na -ικός, jak naznačuje Ar. *Eq.* 1377-80, srv. Denniston 1952, s. 19. K Faiakovi srv. Davies 1971, s. 521-524, Connor 1971, s. 83, pozn. 81.

⁶² MacDowell 1962, s. 18-19. K Andokidově schopnosti improvizovat srv. Dorjahn 1972, s. 9-11.

⁶³ Blass 1887, s. 298-299, Lämmli 1938, s. 41-42, MacDowell 1962, s. 19. Naopak Dalmeyda 1966, s. xxx-xxxii, míní, že dílo jako celek bylo publikováno teprve po Andokidově smrti jeho příbuznými. Zatímco u dochovaných tří autentických řečí dává publikace autorem smysl, lze pochybovat, že by Andokidés usiloval o veřejné rozšíření řeči *K přátelům*, v němž popuzoval oligarchy proti lidu. Jednou napsaná řeč však mohla kolovat a být opisována nezávisle na vůli autora. K nejasné otázce, co vlastně znamenalo něco publikovat, srv. Dover 1968, s. 151-154.

jako zdroj historických informací než jako model při výuce rétoriky.⁶⁴ Toto vysvětlení však není zcela uspokojivé, jelikož Andokidés nebyl vnímán jako úplně věrohodný autor. Když Plútarchos popisuje aféru s hermovkami, naprosto ignoruje Andokidovu verzi událostí a opírá se o díla historiků, jejichž líčení pro Andokida nevyznívalo dvakrát lichotivě.⁶⁵

Moderní pohled na důvody recepce děl attických řečníků byl dlouho pod vlivem pozdních rétorů z doby římské, kteří se zajímali především o stylistiku. Ve starším období však hrály stejně důležitou roli jiné, praktičtější zájmy, zvláště dokud v Athénách existovala demokracie s porotními soudy a lidovým sněmem. Tehdy se studovala především schopnost přesvědčivě argumentovat a působit na emoce. V případě soudních řečí, které v celém korpusu tvoří většinu, k tomu navíc přistupovalo zavádějící nakládání s důkazy, svědky a selektivními citacemi zákonů, tedy dovednosti, které dnes dokážeme jen obtížně ocenit.⁶⁶ Jelikož celé toto přesvědčovací umění bylo do značné míry uměním přesvědčivě lhát, Andokidés měl rozhodně co nabídnout a mohl posloužit i jako model.⁶⁷

3. Zohavení hermovek a znesvěcení mystérií

Téměř celá první polovina Andokidovy řeči *O mystériích* se vztahuje ke zohavení athénských hermovek a znesvěcení eleusínských mystérií, dvěma bezbožnostem, kvůli nimž bylo v Athénách roku 415 odsouzeno k smrti několik desítek osob. Věrohodnost Andokidova líčení, které obsahuje mnohé cenné, odjinud neznámé detaily, mnohé jiné však zároveň zamlčuje či zamlžuje, je probrána ve čtvrté kapitole v souvislosti s celkovou strategií Andokidovy obhajoby.⁶⁸ Zde se pokusím v hlavních bodech shrnout, co lze o tehdejších událostech na základě dostupných pramenů říci, zasadit je do širšího kontextu a stručně vyložit, jak rozličně lze spáchané bezbožnosti chápat.

⁶⁴ Jebb 1893, s. 93.

⁶⁵ Plut. *Alc.* 21.1-4. S ohledem na Plútarchovu znalost Andokidova oligarchického pamfletu předpokládám, že znal i jeho řeč *O mystériích*.

⁶⁶ Humphreys 2007, s. 146-153, Carey 2007b, s. 245-246.

⁶⁷ Z Andokidova účelového exkurzu o athénských dějinách, který nacházíme v řeči *O míru*, And. 3.3-9, čerpal o půl století později inspiraci Aischinés pro svůj vlastní účelový exkurz, Aeschin. 2.172-176. Ke vztahu mezi těmito exkurzy srv. Wenig 1916, s. 172, Thompson 1967, s. 483, pozn. 2. V řeči *O mystériích* se Andokidés rovněž projevuje jako zkušený manipulátor, jak se snažím ukázat ve čtvrté kapitole a v komentáři.

⁶⁸ Srv. s. 36-39.

3.1. Přehled událostí

Od roku 421 trval Nikiův mír, který byl mezi Athénami a Spartou uzavřen po deseti letech oboustranně vyčerpávající války.⁶⁹ Uzavření míru a následně i vzájemného spojení⁷⁰ ovšem neznamenalo konec vzájemných sporů.⁷¹ Významní spartští spojenci se totiž odmítli k míru připojit,⁷² takže se zadržlo plnění mírových dohod o postoupení obsazených území.⁷³ Kromě toho, že vliv v obou státech brzy získali odpůrci míru, kteří urovnání vztahů úmyslně podrývali,⁷⁴ mezinárodní situace se značně zkomplikovala tím, že vypršelo třicetileté příměří mezi Spartou a v předchozím konfliktu neutrálním Argem, který se nyní pokoušel převzít spartskou hegemonii na Peloponnésu.⁷⁵ Na místo dosavadních dvou monolitních bloků seskupených kolem Athén a Sparty tak v pevninském Řecku těchto let nacházíme nepřehledný systém rychle se měnících a vzájemně prolínajících spojení.⁷⁶ Přestože již roku 418 došlo u arkadské Mantineje k bitvě mezi athénským a spartským vojskem,⁷⁷ přestože Athéňané vícekrát plenili na lakónském území,⁷⁸ k vypuknutí otevřené války mezi těmito dvěma hegemony došlo až roku 413, když spartské vojsko časně z jara vtrhlo do Attiky a na dalších devět let obsadilo Dekeleiu.⁷⁹

Vedle zasahování do záležitostí na Peloponnésu se Athéňané v tomto mezidobí soustředili především na rozšiřování svého námořního impéria. Roku 416 si nekompromisně podmanili ostrov Mélos, který se snažil zachovávat neutralitu a athénským mocenským nárokům houževnatě odporoval.⁸⁰ O začlenění tohoto ostrova do námořního spolku se Athéňané pokoušeli již ve dvacátých letech, tehdy však nebyli dosti důrazní.⁸¹ Když pak během následující zimy 416/415 přišli do Athén vyslanci ze sicilské Egesty s žádostí o

⁶⁹ Thuc. V.14-20.

⁷⁰ Thuc. V.22-24.

⁷¹ Z tohoto důvodu pojímá Thúkýdídés celé období jen jako dlouhé příměří uprostřed jediné války, která trvala dvacet sedm let a skončila až roku 404, Thuc. V. 25-26.

⁷² Snaha neutralizovat tyto nespokojence a zabránit jim v pokračování ve válce proti Athénám byla vedle obav Sparťanů z Argu asi hlavním důvodem, proč došlo k uzavření zmíněné spojenecké smlouvy, srv. Seager 1976, s. 251-252. V následujících letech udržovaly Athény a boiótská konfederace příměří obnovované vždy po deseti dnech, Thuc. V.26.2, 32.5-7, zatímco klid zbraní mezi Athénami a Korintem byl pouhým příměřím *de facto*, zřejmě bez jakékoli dohody, Thuc. V.32.7, Gomme 1970, s. 31, Seager 1976, s. 253. Athény a Korint spolu válčily roku 416, o důvodech a průběhu války však nevíme nic bližšího, Thuc. V.115.3, Andrewes 1970, s. 188.

⁷³ Thuc. V.35, 42.

⁷⁴ Thuc. V.43.

⁷⁵ Thuc. V.28.

⁷⁶ Tyto komplikované vztahy popsané Thúkýdídem v páté knize shrnuje a objasňuje Seager 1976, s. 252-269.

⁷⁷ Thuc. V.64-74, D.S. XII.78.4-7. Athéňané zde bojovali jako spojenci Argu a byli poraženi.

⁷⁸ Athéňané umožňovali plenění uprchlým spartským heilótům, které usadili v Pylu, Thuc. V.56.3, 115.2. Roku 514 plenilo na lakónském pobřeží athénské vojsko vyslané na pomoc Argu, Thuc. VI. 105.

⁷⁹ Thuc. VII. 19.

⁸⁰ Thuc. V. 84-114, 115.4, 116. 2-4, Meiggs 1979, s. 344-345, Andrewes 2006, s. 444-446.

⁸¹ Nepodařený pokus o ovládnutí Mélu byl podniknut roku 426, Thuc. iii.91.1-3. K širším okolnostem tohoto pokusu srv. Meiggs 1979, s. 314, 321-322, Lewis 2006a, s. 409, 420.

vojenskou pomoc proti sousednímu Selinúntu, přičemž o pomoc Athéňany žádali i obyvatelé Leontín, vyhnání ze své vlasti Syrákúsany, Athéňanům se naskytla vhodná záminka k podniknutí vojenské výpravy na Sicílii.⁸² Rovněž tato výprava, od níž si Athéňané podle Thúkýdida slibovali ovládnutí celého ostrova, navazovala na výpravy z dvacátých let, jejichž cíle byly neméně ambiciózní.⁸³

O uspořádání výpravy rozhodl sněm na jaře roku 415.⁸⁴ Nezanedbatelný vliv na toto rozhodnutí přitom měla příznivá znamení, stará proroctví a nové věštby, které Athéňanům slibovaly snadný úspěch a vládu nad Sicílií.⁸⁵ Jistá opozice sice existovala, proti většinovému nadšení se však nemohla prosadit, zvláště když se jen málokdo z těch, kteří s výpravou nesouhlasili, odvážil veřejně vystoupit.⁸⁶ V následujících měsících se tedy Athéňané a jejich spojenci věnovali přípravám na dosud nejnákladnější vojenskou výpravu, kterou kdy podnikli, a právě někdy v této době došlo jedné noci k tomu, že byla neznámými pachateli zohavena – doslova „otlučena“ – většina soch boha Herma, takzvaných hermavek, jichž se v Athénách nacházelo veliké množství.⁸⁷

Naše představy o reakci, již tento nezvykle rozsáhlý akt vandalsví v Athénách vyvolal, a o dalších událostech, k nimž v jeho důsledku došlo, se opírají především o líčení dvou

⁸² Thuc. VI.6, D.S. XII.83.1-3. S Egestou měli Athéňané spojeneckou smlouvu, jejíž datování je ovšem sporné. Navrhovaná data oscilují mezi lety 458/457 a 418/417, srv. Ostwald 1986, s. 312-313, Rhodes 2006, s. 53.

⁸³ Roku 427 vyslali Athéňané vojsko na pomoc Leontínským, kteří prohrávali ve válce se Syrákúsany. V bojích mezi sicilskými obcemi se pak angažovali až do roku 424, kdy se Sicilané dohodli na míru. Athénští stratégové, kteří na mír přistoupili, byli po svém návratu do Athén odsouzeni, Thuc. III.86, 88, 90, 115, IV.1, 24-25, 58-65, Meiggs 1979, s. 320-321, Lewis 2006a, s. 408-409, 413, 422. K procesu se stratégy srv. Hansen 1975, s. 73, č. 7-9. Koalici proti Syrákúsám se Athéňané pokoušeli obnovit roku 422, poselstvo vyslané na Sicílii však přes počáteční úspěchy ničeho nedosáhlo, Thuc. V.4-5, Meiggs 1979, s. 346, Andrewes 2006, s. 447-448.

⁸⁴ Thuc. VI.8.1-2. K chronologii a epigrafickým dokladům doplňujícím naši představu o průběhu rozhodování, srv. Dover 1970, s. 223-227.

⁸⁵ Thuc. VIII.1.1, Plut. *Nic.* 13.1-2, 14.7, Paus. VIII.11.12. Tento aspekt, Thúkýdidem potlačený a zmíněný pouze dodatečně, zdůrazňuje na základě dalších nepřímých dokladů Powell 1979, s. 15-21. K vlivu příznivých věštěb na rozhodnutí je skeptický Ostwald 1986, s. 324-325, pozn. 112, podle něhož nepříznivá znamení byla stejně silná. I když je zřejmé, že příznivé věštby nepůsobily samy o sobě, ale museli se jich chopit zkušení řečníci, potřeba jistoty o tom, že bohové jsou Athéňanům a jejich počínání příznivě nakloněni, nemohla být nijak zanedbatelná, protože jinak lze těžko pochopit hysterii, již vyvolalo zohavení hermavek, nepochybně nejhorší ze všech špatných znamení. Nepříznivá znamení shrnuje Plut. *Nic.* 13.3-11, některá z nich však mohla být vymyšlena teprve dodatečně po katastrofě. Plútarchovým zdrojem byl nejspíše athidograf Klei(to)demos, jehož v souvislosti s jedním z těchto znamení cituje Paus. X.15.4-5 = FGrHist 323 F 10.

⁸⁶ Na sněmu, který se konal pátý den po rozhodnutí, odvrátil Athéňany od jejich záměru Níkiás, jeden ze tří stratégů pověřených vedením výpravy. Jeho rady však měly za následek pouze to, že vyslané vojsko bylo nakonec ještě větší, než se původně plánovalo, Thuc. VI.8.3-26.1, D.S. XII.83.5-84.3, Plut. *Nic.* 12.3-6. O strachu vyjadřovat svůj nesouhlas veřejně hovoří Thuc. VI.24.4. Moderní pochyby o tom, zda Níkiás nesouhlas není pouze Thúkýdidovou literární fikcí, vyvrací Dover 1970, s. 230. Podle Plut. *Nic.* 13.1 se proti výpravě vyslovovali zvláště kněží. Furley 1996, s. 38-39, se domnívá, že je zde řeč o Eumolpovcích a Kérycích, dvou kněžských rodech, které měly na starosti eleusínskou svatyni a v ní konaná mystéria.

⁸⁷ Thuc. VI.27.1, Plut. *Alc.* 18.6, D.S. XIII.2.3. V moderních jazycích se na základě latinského označení ujalo femininum „hermovka“, samotní Athéňané však mezi bohem a jeho sochou nijak terminologicky nerozlišovali. Hermovy sochy pro ně byly jednoduše „Hermové“. K jejich podobě a významu srv. s. 25-26. K nevěrohodné tradici, podle níž zůstala nepoškozena pouze jediná hermovka, srv. 62 s komentářem, s. 110.

současníků, Andokida a Thúkýdida.⁸⁸ Z dalších pramenů je hlavní Plútarchův životopis Alkibiada⁸⁹ a Diodóros Sicilský.⁹⁰ Z děl athénských historiků 4. století, kteří se událostmi zabývali podrobněji než Thúkýdidés, nám bohužel zbylo jen několik málo fragmentů.⁹¹

Podle Thúkýdida brali Athéňané zohavení velmi vážně, jelikož v něm viděli špatné znamení pro chystanou výpravu a zároveň součást spiknutí proti demokracii.⁹² Podle Plútarcha někteří lidé tvrdili, že hermovky zohavili Korint'ané, aby Athéňany odvrátili od výpravy proti Syrákúsám, jejichž mateřskou obcí byl právě Korint. Toto vysvětlení však na rozdíl od obav ze spiknutí nenašlo širší ohlas, a stejně tak málokdo byl ochoten záležitost zlehčovat jako nevinou výtržnost spáchanou v opilosti nevázanou mládeží.⁹³

O tom, jak vážně Athéňané zohavení brali, svědčí to, že se během několika málo dní sešel kvůli této věci vícekrát sněm, přičemž byla ustavena zvláštní komise vyšetřovatelů, za poskytnutí informací vedoucích k dopadení pachatelů byly vyhlášeny odměny a všichni občané, cizinci i otroci byli vyzváni, aby přicházeli s udáními na případné další bezbožnosti, o

⁸⁸ 11-69, Thuc. VI.27-29, 53, 60-61. Andokidés na události stručně naráží i v řeči *O vlastním návratu*, And. 2.7-10. Na rozdíl od Andokida nebyl Thúkýdidés do věci osobně zaangażován, jelikož tou dobou pobýval mimo Athény. Ani on však není dokonale nestranný, jelikož v centru jeho pozornosti stojí postava Alkibiada. Toto zaměření na jedinou osobnost má za následek například to, že jsou zamlčena jména všech ostatních. Užitečné porovnání obou líčení co do věrohodnosti a odlišných rétorických strategií provádí Pelling 2000, s. 18-43.

⁸⁹ Plut. *Alc.* 18.6-22.5. Nepotův životopis pouze shrnuje údaje známé z Thúkýdida, *Nep. Alc.* 3-4. Stručně se událostí dotýká též fragment Alkibiadova životopisu od neznámého autora, POxy III.411.

⁹⁰ D.S. XIII.2.3-4, 5.1-4. Diodórovo podání je zmatené a vůbec se v něm nehovoří o znesvěcení mystérií.

⁹¹ Kratippos, FGrHist 64 F 3, Filochoros, FGrHist 328 F 133, 134. Z děl těchto historiků zprostředkovaně čerpali Plútarchos a Diodóros.

⁹² Thuc. VI.27.3: καὶ τὸ πρᾶγμα μειζρόνως ἐλάμβανον: τοῦ τε γὰρ ἔκπλου οἰωνὸς ἐδόκει εἶναι καὶ ἐπὶ ξυνωμοσίᾳ ἄμα νεωτέρων πραγμάτων καὶ δήμου καταλύσεως γεγενῆσθαι. D.S. XIII.2.3 zmiňuje pouze obavu ze spiknutí. Rubel 2000, s. 184, 198, 217, 230, se domnívá, že primární reakce veřejnosti byla čistě náboženská, zatímco obavy ze spiknutí byly uměle rozdmýchány teprve později v souvislosti s obviněním proti Alkibiadovi. Tento svůj názor opírá především o Andokida, 36, což ovšem není příliš vhodné, jelikož Andokidovo podání je zjevně účelové, srv. s. 38-39. Bez ohledu na to, mělo-li v tuto dobu spiknutí proti demokracii nějakou šanci na úspěch, vyvolávání podobných obav bylo v Athénách běžné již od dvacátých let, srv. Connor 1971, s. 99-108, Ostwald 1986, s. 224, a proto nelze vylučovat, že se mechanismus strašení spustil ihned po zohavení.

⁹³ Plut. *Alc.* 18.6-8. O Korint'anech psal již Kratippos, FGrHist 64 F 3 = [Plut.] *Vit. And.* 5, a Filochoros, FGrHist 328 F 133 = schol. Ar. *Lys.* 1094. Lehmann 1976, s. 284-287, týž 1987, s. 58, tvrdí, že obviňování Korint'anů nemohlo roku 415 nastat, a snaží se dokázat, že Korint'ané byli prohlášeni za viníky teprve v devadesátých letech 4. století Kratippem, který se ve svém vlastenecky pojatém díle rozhodl smýt obvinění z Athéňanů. Celou tuto konstrukci považují za poněkud násilnou. Kromě toho, že z pouhých tří dochovaných fragmentů lze těžko usuzovat na všeprostupující tendenci ztraceného díla, narážky a parafráze ze scholií nelze ztotožňovat s autentickými fragmenty. Scholiasta, který píše, že Filochoros přepisoval vinu Korint'anům, zároveň tvrdí, že Thúkýdidés ji přepisoval Alkibiadovi, což je zjevná dezinterpretace, jelikož Thúkýdidés zmiňuje pouze to, že Alkibiadés byl obviňován, sám ho však za viníka očividně nepovažoval, Thuc. VI.28.2. Vzhledem k tomu lze soudit, že i Filochoros psal pouze o kolujících obviněních, stejně jako Plútarchos, který z Filochora nejspíše čerpal. Plútarchovu formulaci ovšem Lehmann opomíjí výslovně citovat, natož se jí podrobněji zabývat. Jak úlohu Korint'anů formuloval Kratippos, proto rovněž nelze považovat za jisté. Parafráze ze scholia, které se omylem dostalo do textu vlastního životopisu, je navíc porušená a musí být emendována, aby dávala smysl. Vzhledem k nepřátelským vztahům mezi Athénami a Korintem není na vzniku obvinění nic nepravděpodobného, srv. pozn. 72, Pelling 2000, s. 25. Pokud Kratippos skutečně tvrdil – o čemž pochybuji –, že za zohavení hermovek mohli Korint'ané, pak důvod tohoto tvrzení mohl spočívat ani ne tak ve snaze vyvinout Athéňany, jako spíše v nedůvěře v pravdivost Andokidova doznání, srv. pozn. 113.

nichž něco vědí.⁹⁴ Ohledně hromadného zohavení hermovek žádné udání nepřišlo, místo toho však přicházela udání na dřívější zohavení jednotlivých soch, k nimž občas docházelo při nočních taženích opilé mládeže.⁹⁵ Olej do ohně přilila udání odhalující jiný náboženský zločin, totiž znesvěcování eleusínských mystérií, k němuž docházelo v soukromých domech. Hlavním podezřelým v této věci byl navíc Alkibiadés, jeden ze tří stratégů pověřených vedením výpravy na Sicílii.⁹⁶ I když obvinění způsobilo rozruch, soudní stíhání proti němu zahájeno nebylo, jelikož se u vojska těšil velké oblibě. Výprava proto odplula s tím, že se Alkibiadés bude zodpovídat někdy později.⁹⁷

Po odplutí výpravy, k němuž došlo ještě před koncem roku 416/415 za archonta Arimnésta,⁹⁸ se pátrání zintenzivnilo. Začala přicházet udání ve věci hermovek, přicházela i nová udání ve věci mystérií a panika ve městě rostla. Bez ohledu na věrohodnost udávajících byly všechny podezřelé osoby preventivně pozatýkány a uvězněny.⁹⁹ Udání týkající se hermovek byla podle Andokida dvě. První přednesl metoikos Teukros, druhé athénský občan Diokleidés.¹⁰⁰ Jelikož velké množství osob bylo zatčeno především v důsledku Diokleidova vyhaného udání, nastala velká úleva, když se Andokidés, který byl mezi zatčenými, rozhodl učinit výměnou za beztrestnost doznání a Diokleida, jehož udání způsobilo nemalou paniku, usvědčil ze lži. Lidé, které Andokidés prohlásil za viníky, byli předáni soudu, odsouzeni k smrti a popraveni, pokud se jim nepodařilo uprchnout, popraven byl i lhář Diokleidés, zatímco ostatní byli spolu s Andokidem propuštěni na svobodu.¹⁰¹

⁹⁴ **40**, Thuc. VI.27.2, Plut. *Alc.* 18.8, D.S. XIII.2.3. Thúkýdidova slova μηνύειν ἄδεῶς a **20** implikují, že byla zároveň přislíbena beztrestnost tomu, kdo by se sám dobrovolně přiznal, srv. Dover 1970, s. 289.

⁹⁵ Thuc. VI.28.1, Plut. *Alc.* 19.1, Rubel 2000, s. 213-214. Jedno z těchto udání se mohlo týkat Andokida, srv. pozn. 17

⁹⁶ **11-14**, Thuc. VI.28.1-2, Plut. *Alc.* 19.1-3, Isocr. 16.6. Podle Thúkýdida a Ísokrata byl Alkibiadés již v této chvíli obviňován i z úkladů proti demokracii. Vznášet vůči politickým oponentům obvinění z oligarchických tendencí a nenávisť vůči lidu měl přitom ve zvyku i on sám, [And.] 4.16. Jak je zřejmé z **12**, Plut. *Alc.* 22.4 a [Lys.] 6.51, znesvěcování mystérií v soukromých domech spočívalo v tom, že se někteří lidé pasovali do role eleusínských kněží, ostatní pasovali do role mystů a napodobovali přísně tajný obřad, při němž probíhalo zasvěcení. K mystériím jako takovým srv. s. 27-28.

⁹⁷ Podle Thuc. VI.29 a Plut. *Alc.* 19.4-7 se chtěl Alkibiadés před odplutím očistit a podstoupit soud, jeho nepřátelé se však báli, že by byl vzhledem ke své momentální oblibě osvobozen, a tak začali naléhat, že vyplutí již nelze odkládat, a lid přemluvili, aby bylo stíhání odloženo. Podle Isocr. 16.7 Alkibiadés na sněmu obvinění úspěšně vyvrátil, načež byl zvolen stratémem. Toto tvrzení je sice zavádějící, jelikož stratémem byl již předtím, ve své funkci však mohl být znovu potvrzen. Pokud byla v tuto chvíli vůbec podána nějaká formální žaloba, pak ji sněm spíše zamítl, než že by ji přijal a zároveň odložil její projednávání, srv. komentář k **13**, s. 77-78.

⁹⁸ Isae. 6.14. Rovněž Isocr. 16.7 naznačuje, že nová rada nastoupila do úřadu teprve po odplutí výpravy. Velmi vágní je naopak časové určení, které podává Thuc. VI.30.1: θέρους μεσοῦντος ἤδη. Pravděpodobně to bylo někdy v červnu, srv. Furley 1996, s. 121-122.

⁹⁹ Thuc. VI. 53.2, 60.2.

¹⁰⁰ **34-25**, **37-43**, **47**. Obě jména potvrzuje Plut. *Nic.* 20.6-7. Teukros navíc udával i ve věci mystérií, **15**.

¹⁰¹ **48-68**, And. 2.7-9, Thuc. VI.60.2-5, Plut. *Alc.* 21.1-6. Andokidés tvrdí, že lidé udání Teukrem byli popraveni ještě před jeho vlastním doznáním, toto tvrzení je však nevěrohodné, srv. s. 37-38.

Po vyřešení záležitosti s hermovkami zbývalo vyjasnit obvinění týkající se mystérií.¹⁰² Ta byla brána stále vážněji, jelikož se Alkibiadovým nepřátelům podařilo zesílit podezření, že napodobování mystérií v soukromých domech tvořilo součást spiknutí proti demokracii. Bylo tedy rozhodnuto, aby se Alkibadés vrátil ze Sicílie a zodpovídal se u soudu, přičemž se měl dostavit nejen on, ale i další z účastníků sicilské výpravy, kteří byli obviněni ze znesvěcení mystérií či zohavení hermovek. Ti spolu s lodí, jež pro ně byla vysláná, vypluli ze Sicílie, během cesty však raději uprchli a do Athén se již nedostavili. To bylo pochopeno jako přiznání viny, a tak je Athéňané v nepřítomnosti odsoudili k smrti.¹⁰³

Z Andokidem citovaných seznamů plyne, že kvůli oběma bezbožnostem bylo tehdy odsouzeno mimimálně padesát mužů, kteří, pokud o nich něco víme, pocházeli z předních athénských rodin.¹⁰⁴ Jelikož odměny za udání byly rozdány již během svátku Panathénají, lze soudit, že touto dobou, tj. nejpozději začátkem podzimu, již byly všechny procesy u konce.¹⁰⁵ O mimořádnosti procesů svědčí, že odsouzeným byl zkonfiskován majetek, kněžím bylo nařizeno, aby je rituálně prokleli, jejich jména byla vypsána na stély a na hlavu těch, kteří uprchli, byla vyhlášena odměna ve výši jednoho talentu.¹⁰⁶ Cenné informace o rozsahu a charakteru zkonfiskovaných majetků nám podávají fragmenty kamenných stél, na nichž byl zaznamenán jejich následný prodej.¹⁰⁷ Tyto majetky se nenacházely pouze v Attice, ale i v

¹⁰² Nová udání v této věci přinesla Agaristé, žena z urozeného rodu, **16**, a otrok Lýdos, **17**. Časová souvislost s udáním Diokleidovým a doznáním Andokidovým je sporná, srv. s. 82 a 84.

¹⁰³ Thuc. VI.53.1, 61, Plut. *Alc.* 21.5-22.3. Autorem formální žaloby proti Alkibiadovi, již cituje Plut. *Alc.* 22.4, byl Thessalos, syn Kimónův. Ačkoliv se o této žalobě Plútarchos zmiňuje již dříve, Plut. *Alc.* 19.2-3, podána byla zřejmě až po odplutí výpravy. MacDowell 1962, s. 169, se domnívá, že žaloba vycházela z nějakého nového udání, které Andokidés záměrně zamlčel, jelikož byl sám mezi udáními. Pravděpodobnější je, jak míní Marr 1971, s. 328-329, a Furley 1996, s. 32, 129, že Thessalos v žalobě spojil ona starší udání, o nichž Andokidés hovořil. K mlčení o Thessalově žalobě měl Andokidés spíše jiný důvod, srv. pozn. 212.

¹⁰⁴ Lze-li Andokidovi věřit, pak kvůli hermovkám bylo odsouzeno 22 lidí, z nichž 18 udal Teukros, **35**, zbylé čtyři jmenoval navíc on sám, **52**, **67**. Ostatní byli odsouzeni kvůli mystériím na základě udání, která učinil Andromachos, **13**, Teukros, **15**, Agaristé, **16**, a Lýdos, **17-18**, přičemž někteří byli odsouzeni kvůli oběma zločinům. Vzhledem k tomu, že kompletní seznamy osob udaných Agaristou a Lýdem Andokidés necituje, celkový počet odsouzených byl zřejmě ještě vyšší. Prosopografií udaných a jejich vzájemnými vztahy se zabývá podrobně Aurenche 1974, s. 51-153, 191-228. Některé jeho nepodložené spekulace uvádí ve svém přehledu na pravou míru Ostwald 1986, s. 537-550, který však stejně jako on nebere dostatečně v potaz, že osoby udané Diokleidem byly obvinění zproštěny, a proto je nelze počítat mezi „bezbožníky“. Užitečný je proto stále přehled, který podává Dover 1970, s. 276-288. K osobám udaným Agaristou srv. též Wallace 1992, s. 328-335.

¹⁰⁵ **28** s komentářem, s. 92-93. Hutný přehled o procesech podává Hansen 1975, s. 74-82, č. 11-61. S ohledem na to, že na základě dochovaných pramenů nelze říci, kolik jednotlivých procesů vlastně bylo, zda obvinění byli souzeni jako jednotlivci či po skupinách, s jistotou lze však vyloučit možnost, že by Alkibiadés jako jednatel byl kvůli téže věci odsouzen více než jedenkrát, Hansenovo rozčlenění látky nelze považovat za úplně šťastné.

¹⁰⁶ **51**, Thuc. VI.61.7, Plut. *Alc.* 22.5, Isocr. 16.8-9, schol. Ar. *Av.* 766 = Filochoros, FGrHist 328 F 134. Plútarchos hovoří o prokletí pouze v souvislosti s Alkibiadem, lze však oprávněně soudit, že ostatní byli prokleti rovněž. [Lys.] 6.51 účelově tvrdí, že se prokletí vztahovalo na Andokida.

¹⁰⁷ Text fragmentů publikoval Pritchett 1953, s. 225-299, týž 1961, s. 23-29. Přetisknut je též v SEG XIII, č. 12-22, SEG XIX, č. 23-25. Nově objevený fragment publikoval Camp 1974, s. 119-121. Ukázky podává M-L 79, Nováková-Pečírka 1959, s. 228-231, č. 176. Přehledně shrnutí základních otázek spojených s konfiskacemi a interpretací fragmentů stél podává Lewis 1966, s. 177-191. Některé otázky řeší nově Furley 1996, s. 45-48. Z patnácti jmen, která lze z fragmentů stél vyčíst, nalézáme všechna i v Andokidem citovaných seznamech, srv. Pritchett 1953, s. 198, MacDowell 1962, s. 71-72, a Appendix.

zahraničí, přičemž patřily těm nejbohatším občanům a metoikům. Jejich velikost byla značná a prodej trval několik let.¹⁰⁸

K popravám osob podezřelých z náklonnosti ke Spartě a z úkladů proti demokracii došlo ve stejné době i ve spřáteleném Argu. Stíhání v obou městech spolu navíc úzce souvisela, jelikož argejští občané, kteří upadli v podezření, byli Alkibiadovými hostinnými přáteli, což následně posloužilo jako záminka k Alkibiadově diskreditaci v Athénách.¹⁰⁹ Obavy o demokracii v Argu mohly být přitom podníceny obavami, jež se po zohavení hermavek zmocnily Athén.

Je rovněž pravděpodobné, že v přímé souvislosti s procesy proti bezbožníkům, jejichž počínání byl připsán politický motiv, byl za psance prohlášen i básník Diagorás z Mélu. Ten neměl s úklady proti athénské demokracii nic společného, ale skandálním způsobem se prohřešoval proti eleusínským mystériím. Veřejně totiž vyzrazoval jejich tajemství a snižoval jejich význam, čímž odvracel lidi od toho, aby se dali zasvětit.¹¹⁰

Naznačená relativní chronologie událostí roku 415 je víceméně jasná, i když některé sporné body zůstávají.¹¹¹ Velmi nejisté jsou naopak pokusy o ustavení chronologie absolutní, jelikož vyjádření pramenů jsou buď velmi vágní, anebo si odporují. Vzhledem k přílišné komplikovanosti této problematiky od jejího projednávání upouštím.¹¹²

¹⁰⁸ Lewis 1966, s. 188, odhaduje, že celková hodnota zkonfiskovaného majetka mohla činit až tisíc talentů, tedy tolik, kolik tvořil roční tribut z athénské námořní spolků.

¹⁰⁹ Argejci, které jejich spoluobčané již rok předtím obvinili z náklonnosti ke Spartě a s athénskou pomocí je jako rukojmí internovali na ostrovech, byli kvůli novým podezřením vydáni do Argu k popravě, Thuc. VI. 61.3. Je přitom paradoxní, že těchto tři sta „podezřelých“ občanů zatykal a na ostrovy umisťoval právě Alkibiadés, Thuc. V.84.1, D.S. XII.81.2-3. Napjatá atmosféra trvala v Argu již od roku 417, kdy byl nejprve se spartskou pomocí nastolen oligarchický režim, který po osmi měsících padl, načež se ve vnitřních poměrech a budování obrany proti Spartě začali angažovat Athénané, Thuc. V.81.2, 82.2-6, D.S. XII.80.2-3, Plut. *Alc.* 15.3-5.

¹¹⁰ Za Diagorovu zabití byla vyhlášena odměna jeden talent, dva talenty měl dostat ten, kdo by ho přivedl živého, Krateros, FGrHist 342 F 16, Melanthios, FGrHist 326 F 3 = schol. *Ar. Av.* 1073, Suda s.v. Διαγόρας ὁ Μίλιος. Podle D.S. XIII.6.7 byla odměna vyhlášena právě roku 415/414 a k tomuto datu poukazují i další prameny, především narážka v Aristofanových *Ptácích*, které byly uvedeny na jaře roku 414, *Ar. Av.* 1072-1078. Datování do roku 415/414 obhajuje Woodbury 1965, s. 179-197, a Winiarczyk 1979, s. 198-204. Naproti tomu Romer 1996, s. 393-401, zpochybňuje Diodorovo svědectví a míní, že usnesení vyhlašující odměnu na Diagorovu hlavu bylo přijato již mezi lety 421/420 a 416/415. Spolu s Winiarczykem 1979, s. 210-211, považují za pravděpodobnější, že Diagorás, svými neortodoxními názory známý již ve dvacátých letech, byl Athénany pronásledován teprve v létě roku 415 v důsledku masových bezbožností, které vyvolaly obecné pobouření a potřebu usmířit si uražené bohy. Podle tvrzení pozdních pramenů počínaje Ciceronem byl Diagorás dosti radikálním atheistou. Woodbury 1965, s. 197-211, a Winiarczyk 1980, s. 51-75, věrohodnost této tradice zpochybňují. Burkert 1985, s. 316 a 467, pozn. 35, pochyby neuznává a mezi atheisty ho stále počítá. Ať již to s radikálností Diagorova ateismu bylo jakkoliv, jisté je, že již na konci 5. století musel Diagorás v Athénách platit za prototypického bezbožníka, jinak by Andokidův žalobce neprohlašoval, že Andokidés je bezbožníkem ještě horším než právě on, [Lys.] 6.17.

¹¹¹ Kromě datace Lýdova udání a procesu, který vedl Andokidův otec proti Speusippovi, 17-22, srv. s. 84-85, je nejasné především to, zda k vojenskému poplachu a soustředění nepřátelských vojsk u hranic Attiky došlo v souvislosti s udáním Diokleidovým, jak tvrdí Andokidés, 45, 66, anebo až po vyřešení celé záležitosti s hermovkami, jak se zdá naznačovat Thuc. VI.61.2, srv. s. 104-105.

¹¹² Sporné otázky relativní či absolutní chronologie řeší Fellner 1879, s. 169-182, Keil 1894, s. 352-356, Meritt 1930, s. 125-152, týž 1932, s. 152-179, týž 1971, s. 9-10, Piganiol 1937, s. 1-8, Hatzfeld 1937, s. 293-303, MacDowell 1962, s. 181-189, Dover 1970, s. 264-276, Aurenche 1975, s. 155-159, Furlay 1996, s. 119-130.

Zbývá otázka, zda udání, na jejichž základě bylo vyneseno tolik rozsudků smrti, měla reálný základ. Thúkýdídés pochybuje o pravdivosti Andokidova udání a tvrdí, že o vinících zohavení hermavek nelze říci nic jistého.¹¹³ Andokidés zase poznamenává, že si není jistý pravdivostí udání ve věci mystérií.¹¹⁴ I když nelze úplně vyloučit, že došlo k justičním omylům, většinou se dnes nepochybuje o tom, že hermavky zohavili Andokidovi přátelé a že větší množství lidí v čele s Alkibiadem vícekrát znesvětilo eleusínská mystéria.

Vznik uvedených pochyb jistě usnadnilo pozdější omilostnění všech odsouzených. Roku 407 byl vzat na milost Alkibiadés, jemuž se podařilo získat ztracenou přízeň aktivní účastí a úspěchy v námořních bitvách na straně Athéňanů.¹¹⁵ Ostatní byli hromadně omilostněni roku 404 v rámci širší amnestie, jež povolovala návrat všem uprchlíkům.¹¹⁶ Jelikož zrušení trestů bylo vynuceno momentálním politickým zájmem úplně stejně jako původní tvrdé rozsudky, o vině či nevině odsouzených to nijak nesvědčí.

3.2. Význam bezbožných zločinů

Proč byly zohaveny hermavky a co mělo znamenat znesvěcování mystérií, k němuž opakovaně docházelo v soukromých domech, je nejasné, stejně jako otázka, zda a jak spolu tyto dva zločiny souvisely. Jelikož hlavní prameny hovoří téměř výhradně o tom, jak byly zločiny vykládány, přičemž o podezření ze spiknutí hovoří s jistým odstupem, není jasné, do jaké míry bylo toto podezření oprávněné a do jaké míry účelově vykonstruované. Někteří autoři pochybují dokonce o tom, zda v tuto dobu existovala či vůbec mohla existovat nějaká opozice vůči demokracii.

Kromě sporů o datování Adónií, o nichž hovoří některé prameny, se navrhovaná chronologická schémata liší hlavně v názoru na to, zda ke zohavení hermavek došlo za úplňku či během novu, srv. komentář k **38**, s. 98-99.

¹¹³ Thuc. VI.60.2-3, 5. Se stejnou tendencí ličí Andokidovo udání Plut. *Alc.* 21.4-6. Andokidés je spoluvězněm přemlouván, aby si zachránil život a uklidnil situaci, přičemž je vedlejší, zda udání bude pravdivé. Ti z udaných, kteří si život zachránili útekem a po letech se vrátili do Athén, svou vinu popírali, jak tvrdí [Lys.] 6.14. Pochyby o pravdivosti Andokidova udání mohly nahrávat výkladu, že hermavky zohavili Korintáňané, srv. pozn. 93.

¹¹⁴ **10**. Podle Isocr. 16.5-7 byla udání proti Alkibiadovi zcela uměle vykonstruována. Tato řeč však byla napsána pro Alkibiadova syna, který měl na vyvinění otce evidentní zájem, jde proto o svědectví krajně zaujaté.

¹¹⁵ Alkibiadovi byl navrácen majetek, stéla s rozsudkem byla svržena do moře a kněžím bylo nařizeno odvolat vnesené kletby, Xen. *Hell.* I.4.11-20, D.S. XIII.68.3-69.3, Plut. *Alc.* 32-33. Spolu s Alkibiadem se tehdy vrátili jeho strýc Axiochos a přítel Adeimantos, srv. MacDowell 1962, s. 76, z čehož lze soudit, že omilostnění byli i ostatní lidé odsouzení jako účastníci mysterijních seancí, které měl vést Alkibiadés. O tom, že by byli nějakým způsobem potrestáni lidé, kteří je roku 415 udali, nemáme žádné zprávy. Jelikož Alkibiadés zanedlouho upadl v nemilost a Athény znova opustil, Xen. *Hell.* I.5.16-17, D.S. XIII.73.6-74.4, Plut. *Alc.* 36.1-5, jeho nevina mohla být zase snadno zpochybňována. Z podobného důvodu jako Alkibiadés mohl být mezi lety 411 a 408 omilostněn Tímanthés, odsouzený kvůli zohavení hermavek, **35**, pokud ovšem IG i³ 106, ř. 21-23 zmiňuje tutéž osobu, srv. MacDowell 1962, s. 86, Aurenche 1974, s. 99, Ostwald 1986, s. 400, Furely 1996, s. 47.

¹¹⁶ **80**, Xen. *Hell.* II.2.20, 23. O tom, že návrat jim umožnila již tato amnestie nařízená Spartány, nikoli teprve amnestie z roku 403, svědčí slova Andokidova žalobce, [Lys.] 6.13. Rovněž těmto lidem byl navrácen jejich rodinný majetek, **53**.

Nepochybné je, že oba zločiny, stejně jako jimi vyvolané obavy, souvisely s existencí athénských hetairií (ἑταιρείαι), neformálních sdružení tvořených „přáteli“ (ἑταῖροι), kteří se spolu stýkali především při symposiích, ale mohli vyvíjet i další společnou činnost. Hetairie existovaly dávno před vznikem demokracie a sdružovali se v nich zejména přílušníci starých aristokratických rodin a jiní zámožnější občané. Mohly mít i svá jména, často se soustředily kolem jedné významné osobnosti. Jejich primární funkce byla společenská a jejich velikost byla limitována velikostí domů, kde se scházely, takže obvykle mívaly nanejvýš kolem dvaceti osob, přibližně stejného věku. Vzhledem k tomu, že neexistovalo nic jako politické strany, hetairie hrály zároveň důležitou roli v politice či přesněji řečeno v zákulisí politiky, jež se oficiálně prováděla na sněmu a v radě.¹¹⁷

Politický význam hetairií se ukázal především během dvou oligarchických převratů v letech 411 a 404. Tehdy se spolu členové nezávislých, za normálních okolností soupeřících hetairií dohodli na tom, že budou spolupracovat, a spojeným úsilím pak dosáhli odstranění demokracie.¹¹⁸ Pokud je pravdivá tradice, že spojení hetairií stálo za nečekaným vyústěním posledního athénského ostrakismu, jemuž padl za oběť démagógos Hyperbolos, pak o moci spojených hetairií museli mít Athéňané jasnou představu již roku 415.¹¹⁹

Jelikož hlavní aktivitu hetairií tvořilo pořádání společných hostin, nebylo nijak neobvyklé, když se její účastníci během následného nočního tažení (κῶμος) dopouštěli ve své opilosti výtržností, mezi něž mohlo patřit i zohavení volně stojících soch.¹²⁰ Kromě toho máme doklady o existenci hetairií mladých nezabohů, kteří se při symposiích systematicky oddávali páchání nejrůznějších bezbožností, aby tak vyjádřili své pohrdání všemi božskými i lidskými zákony.¹²¹ Bezbožnosti roku 415 proto nebyly něčím úplně výjimečným, neobvyklý

¹¹⁷ Základní přehled o vývoji, podobně a funkcích hetairií podává Calhoun 1913, s. 1-40. Do souvislosti s politickým významem rodů a rodin zasazuje hetairie Connor 1972, s. 3-32. Význam a užití základních tří pojmů označujících politická uskupení, totiž στάσις, ἑταιρεία a συνωμοσία, rozebírá Aurenche 1974, s. 7-43, který se rovněž pokouší o typologii hetairií, srv. též Rubel 2000, s. 204-206, Bleicken 2000, s. 458-459, 679-680.

¹¹⁸ Návrhy na změny zákonů předkládané sněmu kombinovali s terorem a soudním stíháním oponentů, aby tak znemožnili jakýkoliv účinný odpor proti změnám, Thuc. VIII. 53-54, 65-70, Lys. 20.8, Arist. *Ath. Pol.* 29-32, 34.3, Lys. 12.43-47, Lys. 13.6-38, Lys. 30.12. K těmto metodám srv. Calhoun 1913, s. 106-109, Lehmann 1987, s. 68-72. Případ z roku 411 je modelovější, jelikož roku 404 se spiklenci z velké části opírali o spartskou pomoc.

¹¹⁹ Plut. *Nic.* 11, Plut. *Alc.* 13. Plútarchovo podání je sice zjednodušující, jelikož počet lidí organizovaných v hetairiích nebyl sám o sobě dostatečný k tomu, aby zajistil většinu z 6000 hlasů tvořících kvórum, pokud se však hlavní politici Alkibiadés, Nikiás a Faiax, jimž ostrakismus s ohledem na jejich vliv hrozil především, spolu se svými příznivci zdrželi jakékoliv agitace namířené vůči sobě navzájem a agitovali společně proti Hyperbolovi, vliv na rozhodnutí ostatních neorganizovaných občanů to mít mohlo. V tomto smyslu chápe ostrakismus Connor 1971, s. 79-84. Vliv hetairií na vyústění ostrakismu zpochybňuje Heftner 2000, s. 53-59, který ho považuje za výmysl pozdější tradice. Rosenbloom 2004, s. 328-331, chápe vyústění ostrakismu jako výraz solidarity mezi lidem a tradiční elitou, na niž Hyperbolos, samozvaný ochránce lidu, během své politické kariéry nevybíravým způsobem útočil. K tomuto ostrakismu srv. též Rubel 2000, s. 377-378, ke sporné dataci srv. pozn. 50.

¹²⁰ Srv. pozn. 95. K symposiím a nočním tažením obecně srv. Murray 1990, s. 150-151.

¹²¹ Lys. fr. 5 G-B, Dem. 54.39, srv. Calhoun 1913, s. 31-33, Aurenche 1974, s. 28-29, Murray 1990, s. 157, Furley 1996, s. 90-91, Graf 2000, s. 122. Členem hetairie, o níž psal Lysiás, byl dithyrambický básník Kinésias, jehož novátorské dílo naráželo na odpor konzervativně naladěné veřejnosti, srv. Pečírka 1989, s. 66-68.

však byl jejich rozsah a panika, kterou vyvolaly v důsledku toho, že s nimi byly spojovány obavy ze spiknutí proti demokracii.

Mezi možnými motivy bezbožníků a následnou reakcí veřejnosti je ovšem třeba pečlivě rozlišovat, stejně tak nelze přehlížet důležitou odlišnost mezi oběma zločiny. Zatímco znesvěcování mystérií v soukromých domech bylo prováděno tajně a jeho účastníci si asi těžko přáli, aby jejich počínání proniklo na veřejnost, při zohavení velkého množství hermavek stojících ve veřejném prostoru museli pachatelé s reakcí veřejnosti předem počítat.

O tom, že nešlo o žádný spontánní akt vandalství spáchaný v opilosti nezřízenými mladíky, jak je někdy zohavení hermavek chápáno,¹²² svědčí kromě neobvyklého rozsahu spáchaných škod především to, že čin byl plánován.¹²³ Zvláště důležitá je Andokidova zmínka o tom, že zohavení sloužilo jako πίστις, neboli jako zkouška či záruka věrnosti mezi členy hetairie, k níž Andokidés patřil.¹²⁴ I když věrnost mezi členy hetairií byla obvykle zajišťována obyčejnou přísahou, k posílení vzájemného pouta mohlo posloužit i spáchání společného zločinu.¹²⁵ Společný zločin měl význam zvláště tehdy, pokud se i další aktivity hetairie měly pohybovat za hranicí zákona a bylo důležité, aby už nikdo nemohl couvnout.¹²⁶

Jaké měli Andokidovi přátelé další plány, pokud vůbec nějaké měli, je ovšem nejisté, stejně jako otázka, proč si za cíl svého útoku vybrali právě hermavky. Jelikož spolu tyto otázky úzce souvisejí, je třeba zmínit se nejprve o hermavkách jako takových.

Tyto objekty byly bezesporu athénskou zvláštností.¹²⁷ Nešlo o plně vypracované antropomorfí sochy, ale o čtyřhranné, nápisem ozdobené kamenné sloupy, na jejichž vrcholu byla vymodelována Hermova hlava s vousy, kromě toho však zůstávaly hladké, pouze na přední straně byly znázorněny pohlavní orgány, s falem obvykle vztyčeným. Ve své klasické podobě se hermavky objevují ve druhé polovině 6. století, kdy je tyran Hipparchos začal

¹²² Beloch 1914, s. 357-8, Herter 1976, s. 227, Dover 1970, s. 285-286, Ostwald 1986, s. 326.

¹²³ 61-62.

¹²⁴ 67. Jelikož se Andokidés o πίστις zmiňuje takřka mimochodem, evidentně předpokládá, že soudci chápou, na co naráží. Prozrazuje to, jak samozřejmou součástí života hetairií πίστις byla, srv. Pelling 2000, s. 39-40.

¹²⁵ Calhoun 1913, s. 34-35, Furley 1996, s. 29-30. Thúkýdídés se o fenoménu zločinných πίστεις zmiňuje ve své analýze krizových jevů, které se v řeckých obcích začaly objevovat od dvacátých let, Thuc. III.82.6: καὶ τὰς ἐς σφᾶς αὐτοὺς πίστεις οὐ τῷ θεῷ νόμῳ μᾶλλον ἐκρατύνοντο ἢ τῷ κοινῇ τι παρανομήσαι.

¹²⁶ Zavraždění ostrakizovaného Hyperbola a vhození jeho mrtvoly v pytlí do moře posloužilo roku 411 jako πίστις spiklencům na Samu, kteří se chystali odstranit místní demokracii, Thuc. VIII.73.3, Theopompos, FGrHist 115 F 96. Spřátelení spiklenci v Athénách zavraždili ve stejné době několik demokratických politiků, kteří jim stáli v cestě, Thuc. VIII.65.2. Primárním cílem těchto vražd bylo sice odstranění politických oponentů, zdá se však velmi pravděpodobné, že i ony posloužily jako πίστις mezi mladšími ze spiklenců (τινὲς τῶν νεωτέρων), kteří vraždy prováděli. Jelikož k těmto vraždám došlo až po roce 415, hromadné zohavení hermavek muselo ve své době představovat nejnásilnější a nejprovokativnější πίστις spáchanou v Athénách.

¹²⁷ O tom, že Řekové hermavky převzali od Athéňanů, svědčí Hdt. II.51.1, Thuc. VI.27.1, Paus. I.24.3, IV.33.3.

stavět u rozcestí a podél cest v poloviční vzdálenosti mezi jednotlivými démy roztroušenými po celé Attice a oltářem dvanácti bohů na athénské agoře.¹²⁸

Roku 415 nebyly ovšem zohaveny tyto hermovky, jež stály ve volné krajině a sloužily jako jakési milníky, ale hermovky stojící přímo ve městě. Ty se nacházely u vstupů do chrámů i do soukromých domů.¹²⁹ Velká koncentrace volně stojících hermovek pak byla kolem agory, především v jejím severozápadním rohu u královského sloupořadí.¹³⁰ Hermovky byly zasvěcovány soukromníky, nejvyššími úředníky, obcí jako celkem i jejími jednotlivými částmi, například fýlami.¹³¹ Na vázových malbách se často vyskytují vedle oltáře, na němž je právě obětováno, písemné prameny nám však o jejich účelu nic neříkají, a proto se s ohledem na četné funkce a přízviska boha Herma nabízí volné pole pro různé výklady.¹³²

Někteří prisuzují hermovkám, především těm, co stály před domy, ochrannou funkci.¹³³ Ti, co považují za typické spíše ony oficiální hermovky z okolí agory, v nich vidí výraz úspěchu a sebevědomí athénské demokracie, případně je jinak úzce spojují s demokracií a jejím fungováním.¹³⁴ Další možností je, že hermovky, ať již soukromé či oficiální, hrály roli prostředníků mezi lidmi a ostatními bohy, jimž lidé na oltářích umístěných vedle hermovek obětovali a k nimž se modlili.¹³⁵ Nelze též úplně vyloučit, že hermovka nebyla ani tak kultovní sochou, jako spíše darem věnovaným bohu.¹³⁶

Vzhledem k tomu, že zohavení hermovek bylo chápáno jako špatné znamení pro chystanou sicilskou výpravu, jeden z moderních výkladů je ten, že cílem pachatelů bylo

¹²⁸ Osborne 1985a, s. 48-51. Zda se hermovky „vyvinuly“ z dřevěných ithyfalických soch, z anikonických kamenných monolitů či z hromad kamení podél cest, je předmětem sporů, srv. např. Goldman 1942, s. 58-68, Herter 1976, s. 205-208, 222-223, Furley 1996, s. 17-19.

¹²⁹ Thuc. VI.27.1. Jelikož existence hermovek před soukromými domy nebyla archeologicky potvrzena, Furley 1996, s. 16-17, se domnívá, že tyto hermovky mohly být ze dřeva.

¹³⁰ Královské sloupořadí je pravděpodobně totožné se sloupořadím hermovek, o němž píše Aeschin. 3.183, srv. Shear 1984, s. 40-43. V přímé souvislosti se zohavením hovoří o hermovkách v okolí agory Kratippos, FGrHist 64 F 3 = [Plut.] *Vit.And.* 5.

¹³¹ Furley 1996, s. 13-17. Nejslavnějším monumentem postaveným na náklad obce byla trojice hermovek vztyčených na památku Kimónova vítězství nad Peršany v bitvě u Éionu, Aeschin. 3.183-185, Plut. *Cim.* 7.3-5, Osborne 1985a, s. 58-64. O zasvěcování hermovek fýlami svědčí 62.

¹³² K Hermovým funkcím a přízviskům srv. Herter 1976, s. 193-241, Burkert 1985, s. 156-159. Původně byl nejspíše bohem pastýřů a ochráncem stád, jak ukazuje Athanassakis 1989, s. 33-49. S rozvojem měst a obchodu mu však přibýly četné další úkoly, z hlediska roku 415 je proto zcela vedlejší, které funkce byly primární a které odvozené. Ve své klasické podobě byl Hermés univerzální prostředník mající na starosti veškerou komunikaci, směnu a cestování. Ze všech bohů měl k člověku nejbliže právě on.

¹³³ Apotropaickou funkci hermovek, konkrétně jejich vztyčeného falu, obhájí na základě paralel ze světa primátů především Burkert 1979, s. 39-41, odmítající starší výklady, které Hermův falos spojovaly s kultem plodnosti. Srv. též Herter 1976, s. 220-221, Furley 1996, s. 19-20, Rubel 2000, s. 192, pozn. 41.

¹³⁴ Aurenche 1974, s. 174-175, Osborne 1985, s. 58-67, Furley 1996, s. 20-21, McGlew 1999, s. 17-19. Tyto politické interpretace podrobuje kritice Rubel 2000, s. 194-196, a skeptický je k nim též Graf 2000, s. 122.

¹³⁵ Furley 1996, s. 21-28. K této interpretaci je skeptický Graf 2000, s. 123.

¹³⁶ Graf 2000, s. 123 a 272, pozn. 47. Jak ovšem upozorňuje Rubel s. 192, pozn. 43, na otázku, co mají znamenat scény obětování v přítomnosti hermovek, hojně doložené na vázových malbách, toto vysvětlení neodpovídá.

uměle vytvořit špatné znamení a zabránit výpravě, s jejímž uskutečněním nesouhlasili.¹³⁷ Jako vedlejší cíl pak bývá někdy uváděna snaha o diskreditaci Alkibiada, který výpravě velel.¹³⁸ Autoři vycházející z toho, že zločin vyvolal obavy ze spiknutí, ho chápou jako nakročení k budoucímu převratu či alespoň jako výraz nenávisti a symbolické násilí vůči demokracii, jejímž hlavním reprezentantem měly být právě hermovky.¹³⁹ Někteří se snaží oba výklady kombinovat.¹⁴⁰ Jiní je naopak oba zavrhnou a zohavení chápou jako samoučelnou provokaci bez politického motivu.¹⁴¹ Následná reakce athénské veřejnosti je pak vysvětlována jako reakce primárně náboženská, přičemž se zdůrazňuje potřeba usmířit bohy, protože za bezbožnost jednotlivců nesla vždy zodpovědnost celá obec.¹⁴² Pokud zohavení hermovek nemělo žádný politický podtext, lze ovšem obtížně vysvětlit, jak mohlo po objasnění tohoto zločinu zesílit podezření, že i znesvěcování mystérií bylo prováděno za účelem spiknutí.¹⁴³

Tím se dostáváme ke druhému zločinu. Eleusínská mystéria konaná každoročně ve druhé polovině měsíce boédromiónu, tj. začátkem podzimu, byla nejpozději od 6. století pevnou součástí athénské náboženského života.¹⁴⁴ Týdenní slavnost k počtě Démétrý a její

¹³⁷ Grote 1872, s. 8, MacDowell 1962, s. 192-193, týž 1978, s. 198, Aurenche 1974, s. 173-175, Furley 1996, s. 93-101. Tento výklad zavrhnou Marr 1971, s. 337-338, Lehmann 1976, s. 287, pozn. 63, týž 1978, s. 54-55, Ostwald 1986, s. 324-325. Paradoxní je, že zohavení hermovek zafungovalo jako špatné znamení velmi přesně. Nejenže celá výprava skončila naprostou katastrofou, ale syrakúský vojevůdce, který se o zničení athénské vojska nemalou měrou zasloužil, se jmenoval Hermokratés. Sicilský historik Tímaios z Tauromenia pak mohl napsat, že se bůh Hermés za zohavení svých soch Athéňanům pomstil prostřednictvím tohoto svého potomka, FGrHist 566 F 102a = [Longin.] 4.3.

¹³⁸ Grote 1873, s. 8, 48-49, Marchant, 1889, s. 5, Aurenche 1974, s. 175.

¹³⁹ Calhoun 1913, s. 35, Lehmann 1976, s. 287, týž 1987, s. 53-56, Osborne 1985, s. 64-67, McGlew 1999, s. 17-19, Rosenbloom 2004, s. 331. Toto politické vysvětlení odmítá Rubel 2000, s. 206-210, který poukazuje na skutečnost, že před katastrofálním vyústěním sicilské expedice nebyla athénská demokracie v žádné krizi a oligarchické spiknutí nemělo šanci na úspěch. I když oligarchické spiknutí v tuto dobu žádnou šanci asi skutečně nemělo, neznamená to, že se uvnitř tradiční elity nemohli vyskytnout mladí radikálové, kteří demokracii upřímně nenáviděli a chtěli to dát nějakým způsobem najevo, případně snili o převratu. V dnešních evropských státech rovněž nehrozí žádný levicový ani pravicový převrat, což neznamená, že by zde neexistovaly žádné politicky radikální či vyložené teroristické skupiny.

¹⁴⁰ Busolt 1904, s. 1290, pozn. 3, Aurenche 1974, s. 173-176.

¹⁴¹ Murray 1990, s. 153, Graf 2000, s. 122-123, 126, Rubel 2000, s. 210-215. Tento závěr se příliš neliší od názoru autorů, dle nichž šlo jen o nezvykle rozsáhlý projev mladistvé nevázanosti, srv. pozn. 122. Pouze je více zdůrazňována vědomá bezbožnost.

¹⁴² Dover 1970, s. 284-285, Rubel 2000, s. 215-220. Jak míní Furley 1996, s. 21-22, 138-140, zohavení hermovek představujících prostředníky mezi lidmy a bohy ohrozilo vztah nejen k Hermovi, jehož přízeň byla nutná pro zdárnou plavbu sicilské výpravy, ale i ke všem ostatním bohům. Grote 1872, s. 6, se pokusil přirovnat reakci na zohavení hermovek k reakci, již by ve španělském či italském městě vyvolalo hromadné poničení soch panny Marie.

¹⁴³ Thuc. VI.61.1: καὶ ἐπειδὴ τὸ τῶν Ἑρμῶν ᾠοντο σαφὲς ἔχειν, πολὺ δὴ μᾶλλον καὶ τὰ μυστικά, ὧν ἐπαίτιος ἦν (sc. Ἀλκιβιάδης), μετὰ τοῦ αὐτοῦ λόγου καὶ τῆς ξυνωμοσίας ἐπὶ τῷ δήμῳ ἀπ' ἐκείνου ἐδόκειπραχθῆναι. Z Thúkýdídova, Plútarchova ani Andokidova podání sice není jasné, zda Andokidés ve svém doznání vyvrátil či potvrdil původní obavy ze spiknutí, citovaná slova každopádně nenasvědčují tomu, že by se celá věc ukázala být jen samoučelnou provokací. K posílení obav však možná postačilo, že se čin vysvětlil jako πίστις, takže stejný smysl (λόγος) mohl být nyní spatřován i u druhého zločinu. Od zločinné πίστις totiž nebývá ke spiknutí daleko.

¹⁴⁴ Na průběhu mystérií dohlížel basileus, Arist. *Ath. Pol.* 57.1, který vykonával i některé oběti, [Lys.] 6.4. O průběhu svátku pak podával zprávu prythanům a rada konala zvláštní zasedání v Eleusiniu, 111, srv. s. 153. Obec jako celek vždy reprezentoval vybraný chlapec z dobré rodiny, který hrál důležitou roli ve vlastním rituálu, i když není úplně jisté jakou, srv. Mylonas 1961, s. 236-237, Burkert 1983, s. 280-282. Státní kontrola ovšem

dcery Persefony začínala přímo v Athénách, teprve pátý den se její účastníci přesunuli do Eleusíny, aby tam po dni stráveném v půstu podstoupili vlastní zasvěcení.¹⁴⁵ Hlavní odlišnost od ostatních svátků spočívala v tom, že účast na mystériích byla dobrovolná a stačilo se jich zúčastnit jednou za život. Kromě toho byla mystéria přístupná i všem cizincům, ženám a otrokům, pokud ovšem hovořili řecky.¹⁴⁶ Každoročně bylo v Eleusíně zasvěceno přes tisíc osob, přičemž ústřední přísně tajný obřad probíhal v rozlehlé budově zvané telestérion.¹⁴⁷ Přesná podoba tohoto obřadu se v moderní době stala předmětem nejrůznějších spekulací, mnoho jistého však o něm říci nelze.¹⁴⁸ Lidem každopádně zajišťoval lepší osud po smrti.¹⁴⁹

Podstatnou součástí eleusínského mýtu o Démétře bylo, že právě u Eleusíny nechala tato bohyně vyrašit první obilí, svůj druhý velký dar vedle mystérií.¹⁵⁰ S ohledem na tyto dary, které lidstvo obdrželo athénským prostřednictvím, se Athéňané pochopitelně snažili udělat z Eleusíny svatyni celořeckého významu. Zvláště výmluvně o tom svědčí stéla s usnesením, v němž se všem Řekům s odvoláním na delfskou věštbu nepřímou ukládá, aby do Eleusíny každoročně přinášeli prvotiny z vypěstovaného obilí.¹⁵¹

Co mělo znamenat napodobování eleusínských mystérií v soukromých domech? Starší literatura v tom většinou neviděla nic víc než samoučelnou parodii, jež při symposiích sloužila na místo jiných obvyklých zábav, a veřejnost by se jí nezabývala, pokud by předtím

nebyla úplná. Kněží a kněžky pečující o svatyni a vykonávající hlavní obřady pocházeli výhradně ze dvou kněžských rodů Eumolpovců a Kéryků, srv. Mylonas 1961, s. 229-236.

¹⁴⁵ Mylonas 1961, s. 246-260, Parke 1977, s. 59-69.

¹⁴⁶ Ostatní Řeky k účasti každoročně zvalo oficiální poselstvo vyslané z Athén, srv. Mylonas 1961, s. 244. Do zasvěcení bylo nutno investovat asi 15 drachem, což si nemohl dovolit úplně každý, srv. Parke 1977, s. 61.

¹⁴⁷ Při rozšíření v polovině 5. století dosáhlo telestérion definitivní velikost 51 x 51 metrů, takže představovalo největší veřejnou budovu v celé Attice, srv. Evans 2002, s. 235.

¹⁴⁸ Tyto spekulace se do značné míry opírají o zprávy křesťanských autorů, kteří nám jako jediní zanechali konkrétnější detaily. Věrohodnost těchto zpráv je však sporná. Jejich použitelnost radikálně zpochybnil Mylonas 1961, s. 287-316. Pochybami se nenechal odradit Burkert 1983, s. 248-297, který předestřel velmi spekulativní pokus o rekonstrukci celých mystérií. Mnohem strážlivější a k pramenům kritické nastínění toho, co se v Eleusíně dělo od šestého dne dále, podávají Mylonas 1961, s. 258-277, a Parke 1977, s. 69-72. Zvířecí oběť, jež v rámci řeckého náboženství tvořila obvyklý základ všech ritálů, se při obřadu v telestériu s největší pravděpodobností nekonala, jak přesvědčivě dokládá Evans 2002, s. 227-254. Hlavní roli při iniciaci hrál hierofant oděný ve skvostném obřadním rouchu, který iniciantům ukazoval jakési posvátné předměty (τὰ ἱερά) a pronášel přísně tajnou řeč (τὰ ἀπόρρητα). Právě toto bylo napodobováno bezbožníky z roku 415, [Lys.] 6.51, Plut. *Alc.* 22.3. K eleusínským mystériím obecně srv. Deubner 1956, s. 69-91, Dostálová-Hošek 1997, s. 37-80.

¹⁴⁹ *Hym. Cer.* 480-482, Isocr. 4.28, Burkert 1985, s. 289. Lepší osud po smrti slibovaly i ostatní mysterijní kulty, což ovšem neznamená, že by mystéria člověka vyzývala k nějakému odvratu od tohoto světa. Naděje na lepší osud již během pozemského života hrály v mystériích podobně důležitou roli, srv. Burkert 1987, s. 12-28.

¹⁵⁰ *Hym. Cer.* 449-456, Isocr. 4.28.

¹⁵¹ M-L 73 = Tod 74 = IG i² 76. Athéňanům a jejich spojencům je přinášení prvotin nařizováno, ostatní Řekové k tomu mají být vybízeni. Datace usnesení je sporná. Jedním z navrhovaných dat je rok 416/415, což má své implikace pro dataci Panathénají, při nichž byly roku 415 rozdány odměny za udání, srv. komentář k 28, s. 92-93. Hansen 1990b, s. 47-48, však argumentuje ve prospěch roku 422/421. Furlley 1996, s. 34-39, vychází z volné datace mezi lety 423-415 a usnesení chápe jako výraz snahy eleusínských kněží po zachování míru, který byl pro rozmach Eleusíny nezbytný. Je ovšem sporné, lze-li hovořit o nějaké eleusínské mírové ideologii. Jak upozorňuje Graf 2000, s. 125, a Rubel 2000, s. 228, pozn. 180, spíše než o mír šlo o to, že Eleusis byla součástí athénské identity a sloužila jako nástroj athénské propagandy uvnitř námořního spolku i navenek.

nedošlo ke zohavení hermavek.¹⁵² V pramenech se však nehovoří o zesměšňování, ale o napodobování či provádění mystérií, přičemž se jako skandální muselo jevit zvláště to, že mystéria byla prováděna v přítomnosti lidí nezasvěcených.¹⁵³ Na přesné napodobování klade důraz Murray, který zásadně odmítá chápat tuto činnost jako parodii sloužící k pobavení. Nepovolání lidé, kteří se svévolně pasovali do role eleusínských kněží a v nesprávný čas na nesprávném místě napodobovali mystéria, dle něho tímto konáním vyjadřovali své radikální pohrdání bohy a společenskými normami.¹⁵⁴

McGlew zdůrazňuje, že zasvěcení do mystérií, které probíhalo kolektivně, vytvářelo mezi zasvěcenými zvláštní pouto bratrství, a proto přisvojení si eleusínského rituálu pro soukromé účely mělo nutně politický rozměr, jelikož mezi účastníky vytvářelo nezákonné pouto, které bylo v rozporu s jejich závazky vůči obci jako celku. Obavy ze spiknutí z tohoto hlediska chápe jako oprávněné.¹⁵⁵

Tyto obavy posilovala skutečnost, že hlavním obviněným, který se pasoval do role hierofanta, byl Alkibiadés, muž již dříve známý překračováním společenských norem.¹⁵⁶ Tím, co proti Alkibiadovi vyvolávalo podezření z pokusů o nastolení tyrannidy, nebyla politika, kterou prosazoval, ale právě jeho osobní život. Pohrdáním pravidly a násilným chováním vůči spoluobčanům se projevoval jako typický tyran ještě dříve, než se jím vůbec pokusil stát, ačkoliv jinak se prezentoval jako ochránce lidu.¹⁵⁷

¹⁵² Marchant 1889, s. 6, Calhoun 1913, s. 38, Beloch 1914, s. 360, MacDowell 1962, s. 192, Dover 1970, s. 283, Andrewes 2006, s. 449-450. Jako méně nevinnou zábavu chápe tyto parodie Grote 1872, s. 42-43, a Aurenche 1974, s. 165, 171-172, který je srovnává s černými mšemi konanými v 17. století ve Francii. S černými mšemi konanými v 17. a 18. století v Anglii je srovnává Murray 1990, s. 158-161.

¹⁵³ 11, [Lys.] 6.51. Za záměrné vyrazování tajemství byl stíhán Diagorás, srv. s. 22. Za odhalení části tajemství v jedné ze svých tragédií byl v první polovině 5. století souzen Aischylos, srv. Lipsius 1908, s. 361, MacDowell 1978, s. 198-199, Burkert 1983, s. 252.

¹⁵⁴ Murray 1990, s. 153-158. Názor, že nešlo o parodii, přebírá McGlew 1999, s. 6, a Graf 2000, s. 123-124. Obsáhle s ním polemizuje Wallace 1992, s. 328, pozn. 2, stručněji Rubel 2000, s. 222, pozn. 151. Spor je o to, jak chápat Thúkýdidovu formulaci, že mystéria byla prováděna ἐφ' ὕβρει, Thuc. VI.28.1. Bez ohledu na to, jak vážně či nevázně se účastníci tvářili, jisté je, že šlo o vědomou bezbožnost. Vyrazovat tajemství nezasvěceným bylo prostě zakázáno. Jako plnohodnotná náhrada za regulérní zasvěcení, k němuž bylo třeba absolvovat několik dní trvající slavnost se všemi obřady, nemohla mystéria vykonaná za jeden večer stačit. Sotva kdo z účastníků asi věřil, že bohyně Déméter a Persefoné budou jejich obřadu účastny tak jako v Eleusíně. Nelze rovněž pominout, že podle Plut. Alc. 19.1 byla mystéria prováděna při víně a podle Isocr. 16.6 při hostině.

¹⁵⁵ McGlew 1999, s. 5-11. Již Calhoun 1913, s. 36, uvažoval o tom, že znesvěcování mystérií mohlo mít funkci jakési iniciace do hetairie, srv. též Rubel 2000, s. 225, pozn. 162. Poté, co Andokidés ve svém doznání řekl, že zohavení hermavek sloužilo jako πίστις, stejný účel byl nejspíše spatřován i zde, srv. pozn. 143. Politický rozměr znesvěcování zdůrazňuje též Lehmann 1987, s. 56-57.

¹⁵⁶ Thuc. VI.15.3-4. S ohledem na své dřívější chování byl Alkibiadés osočován jako nejpravděpodobnější viník zohavení hermavek, Thuc. VI.28.2, i když žádné oficiální udání proti němu podáno nebylo. Možnost, že by hermavky zohavil on, pak definitivně vyloučilo Andokidovo doznání. Ne všichni to však vzali v potaz a někteří řečníci nadále účelově tvrdili, že se Alkibiadés na zohavení hermavek podílel, Lys. 14.41-42, Dem. 21.147, srv. Dover 1970, s. 280, pozn. 2.

¹⁵⁷ Seager 1967a, s. 6-18. Důležitost Alkibiadova osobního života je zřejmá zvláště z toho, jaký prostor mu věnuje Thúkýdídés, který vše osobní obvykle potlačuje. Lidé Alkibiadovy excesy do aféry s mystérii tolerovali vzhledem k okázalým a nákladným podívaným, které pořádal. Nejokázalejším počinem přitom bylo vypravení sedmi vozů do závodů koňských spřežení při olympijských hrách roku 416, kdy se mu podařilo obsadit první,

Důvodem, proč si Alkibiadés za předmět znevažování vybral právě eleusínská mystéria, byla podle Furleyho skutečnost, že zatímco on sám byl propagátorem expanzivní válečné politiky, eleusínští kněží měli zájem na zachování míru a jeho plánům oponovali.¹⁵⁸ Rubel se domnívá, že skrytým terčem bezbožností byl spíše Nikiás, politik, který o zachování míru dlouhodobě usiloval a kromě toho byl extrémně zbožný až pověřivý.¹⁵⁹ Pomineme-li tyto pomyslné vedlejší motivy, důvod ke znevažování eleusínských mystérií mohl spočívat čistě v tom, že zahrávání si s podsvětními mocnostmi bylo dráždivé a lákavé samo o sobě.¹⁶⁰ Jelikož někteří z lidí, kteří byli odsouzeni za zohavení hermavek, se předtím podíleli na znesvěcování mystérií, nelze vyloučit, že zohavení hermavek mohlo být mimo jiné podníceno touhou učinit něco ještě „drsnějšího“ a Alkibiada v míře bezbožnosti trumfnout.¹⁶¹

Ačkoliv s oběma zločiny byly spojeny obavy o osud demokracie, ve formálních žalobách se žádné obvinění z pokusu o převrat pravděpodobně neobjevilo. V dochované žalobě proti Alkibiadovi je řeč pouze o tom, že se provinil vůči oběma bohyním, jelikož napodobování mystérií vykonával v rozporu se zvyky a ustanoveními kněžských rodů, které měly eleusínské obřady na starosti.¹⁶² Na druhou stranu však nelze pominout, že formou žaloby nebyla *γραφὴ ἀσεβείας*, žaloba z bezbožnosti ve vlastním slova smyslu, již přijímal archón *basileus*,¹⁶³ ale *εἰσαγγελία*, žaloba podáváná radě či přímo sněmu proti lidem, kteří se prohřešili proti státu.¹⁶⁴ Vzhledem k charakteru a rozsahu bezbožností je to pochopitelné.

druhé a čtvrté místo, Thuc. VI.16.2-3, Dover 1970, s. 246-247. Jak míní Rosenbloom 2004, s. 71-78, okázalé olympijské vítězství mohlo být zároveň důvodem k podezření z usilování o tyrannidu a v důsledku toho hlavním podnětem k uspořádání ostrakismu, jemuž nakonec padl za obětí Hyperbolos. Srv. pozn. 119.

¹⁵⁸ Furley 1996, s. 38-40. Tuto tezi zpochybňuje Graf 2000, s. 125.

¹⁵⁹ Rubel 2000, s. 228-229. K Nikiiovi srv. pozn. 86.

¹⁶⁰ Graf 2000, s. 126. Těžko lze ovšem souhlasit s Grafovým názorem, že tuto módní zábavu mohl zavést Diagorás z Mélu, srv. Rubel 2000, s. 223, pozn. 154. Diagorás se proti mystériím prohřešil pouze slovem (*λόγῳ*), nikoli činem (*ἔργῳ*), [Lys.] 6.17, a s bezbožnostmi, které páchaly athénské *hetairie*, neměl nic společného, srv. s. 22. Kromě toho se nezdá, že by k provádění mystérií docházelo až tak často, aby bylo možno mluvit o nějaké módě. Andokidés hovoří pouze o čtyřech příležitostech.

¹⁶¹ Vzhledem k tomu, že někteří lidé byli zapleteni do obou zločinů, je neudržitelná představa, že zohavení bylo motivováno snahou upozornit na znesvěcování mystérií prováděné Alkibiadem, jelikož tímto činem by viníci upozornili sami na sebe. Furley 1996, s. 41-48, obě skupiny lidí přísně odděluje a chápe je jako antagonistické, přičemž tvrdí, že ti, co zohavili hermavky, chtěli zabránit odplutí výpravy, zatímco ti, kteří znesvěcovali mystéria, se vysmívali eleusínské touze po míru. Částečné prolnutí skupin odbývá jako pouhou náhodu, přičemž mu nedochází, že i pouhé částečné prolnutí podkopává tezi o protichůdných politických motivech obou skupin.

¹⁶² Plut. *Alc.* 22.4: ... *παρὰ τὰ νόμιμα καὶ τὰ καθεστηκότα ὑπὸ τῶν Εὐμολπίδων καὶ Κηρύκων καὶ τῶν ἱερέων τῶν ἐξ Ἐλευσίνος*. Jak zdůrazňují Ostwald 1986, s. 167, a Bauman 1990, s. 65, provinění nespočívalo v porušení psaného zákona schváleného athénským sněmem, ale v porušení nepsaných zvyklostí, které byly v rukou dvou kněžských rodů. Kněžské rody však přitom nemohly viníka samy soudit a trestat, tento úkol za ně přebíral stát. Citovaná žaloba byla navíc podána jménem Thessala, syna Kimónova, který ke kněžskému rodu nepatřil, srv. Davies 1971, s. 307. Na rozdíl od Ostwalda 1986, s. 526-527, nejsem přesvědčen o tom, že o žalobě rozhodoval sněm na místo porotního soudu.

¹⁶³ Arist. *Ath. Pol.* 57.2, Pl. *Euthphr.* 2a. Bezbožnost nebyla nijak přesně definována, ale byla chápána obecně jako neúcta k náboženství otců, pod níž se dalo schovat leccos, srv. Lipsius 1908, s. 359, MacDowell 1978, s. 197-200, Ostwald 1986, s. 535.

¹⁶⁴ 14, Plut. *Alc.* 19.3, 22.4, srv. s. 80. Eisangelie v 5. století očividně nebyla tak jako později omezena na pouhá tři obvinění: vlastizradu, přijímání úplatků a pokus o převrat. V dodatku ke zmiňovanému usnesení o prvotínách

Tyto bezbožnosti byly natolik provokující a hněv uražených bohů se musel zdát natolik veliký, že to ohrožovalo obec jako celek.¹⁶⁵ Proto byla po zohavení hermavek zřízena zvláštní komise vyšetřovatelů, ačkoliv obvykle záviselo podávání žalob na soukromé iniciativě občanů.¹⁶⁶ Do jaké míry bylo pobouření veřejnosti spontánní a do jaké míry bylo účelově přizíváno demagogy, kteří se chopili příležitosti odstranit svého hlavního soupeře Alkibiada, lze ovšem těžko rozhodnout.

4. Řeč *O mystériích*

4.1. Okolnosti procesu a žaloba

Soudní proces, při němž Andokidés přednesl řeč *O mystériích*, proběhl na podzim roku 400 či 399, tři roky po jeho návratu do Athén.¹⁶⁷ Podnětem k žalobě, již podal jistý Kéfisios, bylo to, že se Andokidés právě zúčastnil eleusínských mystérií.¹⁶⁸ Svou účastí, která sama o sobě žádným zločinem nebyla, se totiž podle žaloby prohřešil proti Ísotímidovu usnesení, které mu jakožto přiznanému bezbožníkovi vstup do chrámů zakazovalo.¹⁶⁹ Za překročení podobných omezení, jimiž byli občané v Athénách postihováni z různých důvodů poměrně často, byly obvykle udělovány dosti přísné tresty.¹⁷⁰ Andokidés byl kromě toho obviněn, že během mystérií položil na oltář v Eleusiniu prosebnickou ratolest, což podle žalobců jakýsi starobylý zákon trestal smrtí.¹⁷¹ Žalobci tedy požadovali trest smrti.

se nařizuje aby basileus podal eisangelii k radě proti lidem, kteří poruší zákaz vyvážení hlíny, lámání kamene a budování oltářů na posvátném úbočí akropole zvaném pelargikon, M-L 73, ř. 55-59.

¹⁶⁵ Srv. Dodds 2000, s. 196. Náboženství a politika netvořily dvě samostatné sféry, mezi nimiž by bylo možno vést ostrou dělicí čáru. Nerespektovat náboženství obce nutně znamenalo nerespektovat obec jako takovou, jak zdůrazňuje Sourvinou-Inwood 2000, s. 22-23. Je tak zcela pochopitelné, že bezbožnosti byly chápány jako činnost namířená proti obci, zvláště když se dotýkaly hermavek a mystérií, které významně přispívaly ke konstituování specificky athénské identity.

¹⁶⁶ Srv. s. 19 a 14 s komentářem, s. 79-80.

¹⁶⁷ K dataci srv. s. 11. Podstatu procesu shrnuje Hansen 1976, s. 128-130, č. 10. Titul *Περὶ τῆς ἐνδείξεως*, který zmiňují Harp. s.v. *ζητητής*, [Plut.] *Vit.And.* 14, je s největší pravděpodobností pouze alternativním názvem řeči *O mystériích*, srv. Blass 1887, s. 296-297, Dalmeyda 1966, s. 134, a MacDowell 1962, s. 62. Andokidés zde totiž vícekrát hovoří o vyšetřovatelích (*ζητηταί*) a *ἐνδείξις* je konkrétní typ žaloby, která proti němu byla podána, srv. komentář k 8, s. 73. Životopisec sice tento alternativní titul zmiňuje vedle řeči *O mystériích* jako samostatnou řeč, údaje životopisu jsou však celkově zmatené, proto se i zde mohl dopustit omylu. Za název zcela samostatné řeči považuje tento titul Jebb 1893, s. 137-138, a Hansen 1976, s. 128. Možnost, že by šlo o řeč přednesenou během jakéhosi dřívějšího procesu stejného typu, je však sporná, srv. pozn. 35.

¹⁶⁸ Účast na mystériích jako podnět k žalobě vyplývá z 111, 132, [Lys.] 6.52. Vedle hlavního žalobce Kéfisia, jehož jménem byla podána formální žaloba, 33, 71, 92, 111, 137, 139, vystoupili u soudu tři další žalobci: Melétos, 94, Epicharés, 95, a Agyrrhios, 133.

¹⁶⁹ 71 s komentářem, s. 114.

¹⁷⁰ K důvodům, kvůli nimž byli lidé zbavováni buď úplně nebo částečně svých občanských práv, a trestům za překročení zákazů srv. Hansen 1976, s. 72-74, 96-98.

¹⁷¹ 110, 115.

Lze-li Andokidovi věřit, pak Kéfisios byl pouze nastrčeným sýkofantem a uvedená obvinění byla uměle vykonstruovanou záminkou, přičemž skutečný důvod soudního stíhání spočíval v potřebě Andokidových nepřátel zbavit se svého soka. Za tajemného muže v pozadí celého procesu je prohlašován Kalliás, syn Hipponíkův, který měl na Andokidově odstranění zájem kvůli sporům o dědičku.¹⁷² O něco dále Andokidés odhaluje osobní motiv i u jednoho z žalobců Agyrrhia a jeho nejmenovaných společníků, jimž, jak alespoň sám tvrdí, zkřížil jejich plány obohacovat se na úkor obce.¹⁷³ I když Andokidés může přehánět a osobní motivy zveličovat, obchodní zájmy jeho konkurentů mohly určitou úlohu skutečně hrát. Někdy z této doby totiž pochází olověná proklínací tabulka ve tvaru obchodní lodi, v níž se na posádce dvou Andokidových lodí přivolává zkáza.¹⁷⁴ Kromě toho mohla Andokidovým nepřátelům vadit i jeho politická činnost, do níž se po návratu z exilu odhodlaně pustil.¹⁷⁵

Částečnou představu o argumentech, na nichž stavěla žaloba, nám kromě Andokidovy obhajoby poskytuje řeč přednesená jedním z vedlejších žalobců.¹⁷⁶ Autenticita této žaloby, jež se dochovala pod jménem Lýsiovým, byla především v 19. století zpochybňována. Řeč byla prohlašována za pamflet sepsaný teprve po procesu v návaznosti na text Andokidovy obhajoby či za pozdní rétorické cvičení. I když Lýsiovo autorství je sporné,¹⁷⁷ samotná řeč je s velkou pravděpodobností skutečnou žalobou.¹⁷⁸ Předjímání Andokidových argumentů samo o sobě nesvědčí o sepsání ex post, jelikož o stanoviscích protistrany si mohli žalobci učinit představu během předběžného slyšení.¹⁷⁹ Jelikož u veřejných procesů, mezi něž patřil i proces

¹⁷² 117-123. Podle 121 dal Kalliás Kéfisiovi tisíc drachem, aby Andokida zažaloval. K jeho osobě srv. s. 154.

¹⁷³ 133-136. Podle 132 se na finanční pobídce pro Kéfisía Andokidovi nepřátelé společně složili.

¹⁷⁴ Constabile 2004-2005, s. 137-169. Rekonstrukce textu a smyslu této tabulky, která byla nalezena spolu s malým dítětem pohřbeným v amfoře ve čtvrti Kerameikos a kterou lze volně datovat mezi konec 5. století a počátek osmdesátých let 4. století, není zcela jistá a o konkrétních důvodech proklínání lze jen spekulovat.

¹⁷⁵ [Lys.] 6.33.

¹⁷⁶ O Kéfisiovi se zde hovoří ve třetí osobě, [Lys.] 6.42, z čehož je zřejmé, že mluvčím musí být někdo jiný. O tom, že řeč je δευτερολογία, nikoli hlavní žaloba, svědčí i to, že žalobce necituje dokumenty, nepředvolává svědky, o skutkové podstatě hovoří jen v narážkách a zaměřuje se na jedno téma, konkrétně náboženství.

¹⁷⁷ Pochyby o Lýsiově autorství vyvolává špatný styl, přehnaný pathos a chaotická kompozice. Možnost, že Lýsiás mohl napsat i takovouto řeč, obhajuje Dover 1968, s. 78-83. Jak míní Blass 1877, s. 570, autorem řeči by mohl být Lýsiův současník Theodóros z Byzantia, jemuž sepsání jakési řeči proti Andokidovi připisuje Suda, s.v. Θεόδωρος.

¹⁷⁸ Pro pravost řeči se vyslovuje Blass 1887, s. 562-570, který míní, že problematická místa byla do textu vložena teprve poté, co žalobci neuspěli, a že žaloba s obhajobou pak byly vydávány společně. Méně spekulativně obhajuje pravost řeči Jebb 1893, s. 277-282. Všemi spornými otázkami, které se týkají doby sepsání a pravosti, probírá důkladně Begodt 1914, s. 18-38, podle něhož se rovněž jedná o skutečnou soudní řeč. Na jeho závěry navázal Lämmli 1938, s. 17-57, který problém obrací a snaží se ukázat, že dodatečně napsané mohou být některé pasáže z Andokidovy obhajoby. Begodtovu práci bohužel nechal v potaz Gernet ve svém dodnes reprintovaném vydání Lýsiových řečí, srv. Gernet-Bizos 1992, s. 91-93. Žalobu stále prohlašuje za ex post pamflet či rétorické cvičení, přičemž však neuvádí žádné nové argumenty, ale jen ty, s nimiž se přesvědčivě vypořádal Begodt. K pravosti je skeptický též Wenig 1916, s. 261-263. Z novějších autorů obhajuje pravost řeči Dover 1968, s. 78-83, Marr 1971, s. 334, pozn. 1, Furley 1996, s. 104.

¹⁷⁹ Během předběžného slyšení (ἀνάκρισις) se rozhodovalo o tom, zda je žaloba přípustitelná a zda bude předána soudu, přičemž si protistrany navzájem kladly otázky, na něž musely odpovídat, srv. Bonner 1905, s. 48-52, Lipsius 1915, s. 837-844, Lämmli 1938, s. 74-125, Dorjahn 1941, s. 182-185, MacDowell 1978, s. 239-242.

s Andokidem, hovořila každá strana pouze jednou, pokusit se předem vyvrátit argumenty obhajoby bylo pro žalobce nutností. V dochované žalobě přitom předjímání Andokidových argumentů není nijak dokonalé a některé nesrovnalosti jsou natolik zásadní, že by se v řeči sepsané dodatečně se znalostí textu obhajoby mohly objevit jen sotva.¹⁸⁰ Nelichotivá slova o hlavním žalobci Kéfisiovi, která vzbudila snad největší rozpaky, mají rovněž svůj význam spíše v reálné žalobě než v pamfletu či školním cvičení.¹⁸¹

Hlavní spornou otázkou tak zůstává, pro kterého z vedlejších žalobců byla řeč napsána. Z jejího obsahu zřetelně plyne, že mluvčí byl nebo se alespoň prezentoval jako velký náboženský horlivec.¹⁸² Nabízí se proto přisoudit ji Melétovi, jelikož stejné jméno nesl hlavní žalobce v procesu se Sókratem, k jehož odsouzení došlo koncem zimy roku 399, nedlouho před či po procesu s Andokidem. I když je ztotožnění Andokidova a Sókratova žalobce lákavé, nese s sebou jisté obtíže, a proto ho nelze považovat za jisté.¹⁸³

I kdyby žaloba samotná stála na chatrných základech, jak tvrdí Andokidés, žalobci mohli doufat, že soudci vyslyší i jiné argumenty.¹⁸⁴ S ohledem na špatnou ekonomickou

Jelikož ale u soudu mohly být nakonec předneseny důkazy, argumenty a druhotná obvinění, o nichž při předběžném slyšení nebyla řeč, pochyby o strategii soupeřů zůstávaly až do samotného procesu. Alternativní možnosti, jak se dozvědět o plánech protistrany, probírá Dorjahn 1935, s. 274-295, který však význam předběžného slyšení snižuje až příliš. Vyváženěji tuto otázku shrnuje Lavency 2007, s. 7-12. Jelikož argumenty často vyplývaly z podstaty sporu, některé bylo možné odhadnout čistě na základě pravděpodobnosti.

¹⁸⁰ Mnohé Andokidovy argumenty nejsou anticipovány vůbec, jeden anticipovaný argument naopak Andokidés neužívá, [Lys.] 6.13. Hlavní rozpor je však následující. Zatímco žalobce vychází z toho, že Andokidés uznává své provinění z roku 415, [Lys.] 6.14, 51, Andokidés ve skutečnosti jakékoliv provinění rezolutně popírá, **10, 58, 70**. Něco takového žalobci nejspíše neočekávali. V řeči *O vlastním návratu* totiž Andokidés svůj podíl viny zcela veřejně přiznával, And. 2.7, 10, 15, 25. Jak upozorňuje Lämmli 1938, s. 51-52, pokud by žaloba byla sepsána až po procesu, pak by asi útočila na to, s jakou drzostí se nyní Andokidés opovažuje své někdejší provinění popírat. S ohledem na to, že v předjímání obhajoby se formulace užitě žalobou mnohem více shodují s formulacemi z řeči *O vlastním návratu* než s těmi, které nacházíme v řeči *O mystériích*, Cataudella 1977-79, s. 44-56, dospěl k závěru, že řeč je pamfletem sepsaným již roku 402, kdy se Andokidés vrátil do Athén, přičemž datování do roku 402 staví na nové interpretaci [Lys.] 6.30, srv. pozn. 35. I když nás tento výklad zbavuje otázky, proč se v řeči neobjevuje zmínka o prosebnické ratolesti a obvinění, že Andokidés roku 415 udal svého otce, přítomnost nelichotivých slov o Kéfisiovi, který bude žalobcem teprve za několik let, [Lys.] 6.42, lze naopak obhájit sotva. Narážka na udavače Batracha, [Lys.] 6.45, dává rovněž smysl spíše až po zrušení samostatného oligarchického státu v Eleusíně, k němuž došlo teprve 401/400, pokud údaj z Arist. *Ath. Pol.* 40.4 není chybný, srv. pozn. 190.

¹⁸¹ [Lys.] 6.42. Žalobce říká, že až bude Andokidés obviňovat Kéfisia, bude mít skutečně co říci, a že pravdu je třeba říci. Zároveň připouští, že i ostatním žalobcům může hrozit soudní stíhání. Jak vysvětlují Begodt 1914, s. 36-37, a Lämmli 1938, s. 33-34, kromě toho, že přiznání jisté chyby na vlastní straně bylo doporučováno rétorickými příručkami za účelem vzbuzení důvěry, Kéfisios byl zřejmě natolik podezřelou a nevěrohodnou osobou, že se od něho druhý žalobce distancovat musel, chtěl-li sám působit věrohodně. Vysvětlovat uvedená slova jako pozdější dodatek lze stěží vzhledem k tomu, že Andokidés neútočí primárně na Kéfisia, **92-93**, ale na jednoho z vedlejších žalobců Epichara, **95-100**, potažmo i **101-102**.

¹⁸² Nejspíše pocházel z kněžského rodu Eumolpovců, jeho praděd byl totiž hierofantem, [Lys.] 6.54.

¹⁸³ Srv. komentář k **94**, s. 143. Obecně uznávané je naopak ztotožnění Anyta, druhého ze Sókratových žalobců, s Anytem, který při procesu s Andokidem vystupoval jako spoluřečník na straně obhajoby, **150**.

¹⁸⁴ Athénské porotní soudy byly tvořeny prostými občany a jejich rozhodování se řídilo těžko kontrolovatelnými kritérii. O argumentech žaloby a obhajoby neprobíhala žádná rozprava, každý soudce se rozhodoval sám za sebe, a jelikož hlasování bylo tajné, ze svého rozhodnutí se nemusel nikomu – kromě bohů – zodpovídat, srv. Bleicken 2000, s. 243-274, 613-620. Soudci sice přísahali, že budou hlasovat podle platných zákonů, interpretace těchto zákonů však byla v rukou sporných stran, které se obě snažily dokázat, že zákony jsou na jejich straně, takže i když tyto zákony překrucovaly, k jejich porušování nikdy výslovně nevyzývaly, srv. Carey 1996, s. 45-46.

situaci, v níž se Athény v letech po prohrané peloponnéské válce nacházely, mohli například čekat, že lidový soud bude nakloněn odsouzení bohatého spoluobčana už jen proto, že následná konfiskace jeho majetku by výrazně pomohla obecní pokladně.¹⁸⁵ Spíše však spoléhali na to, že se jim podaří vyvolat vůči Andokidovi dostatečně silné morální rozhořčení prostřednictvím náležitého vyličení jeho pochybné minulosti a charakteru. I když bezbožnosti, jichž se měl roku 415 dopustit, nebyly samy o sobě předmětem formální žaloby,¹⁸⁶ jeho tehdejší jednání mohlo pro mnoho lidí představovat dostatečný důvod k tomu, aby ho po letech dodatečně odsoudili k smrti. V tomto směru argumentuje dochovaná vedlejší žaloba. Andokidés je v ní představen jako nenapravitelný bezbožník, jehož bohové od roku 415 systematicky pronásledují a nyní ho přivedli k soudu, aby byl za svá stará provinění konečně potrestán. Usilovné apely na zodpovědnost soudců vůči uraženým bohům přitom nebyly nijak od věci a mohly najít snadnou odezvu. Andokidovi soudci totiž byli vybráni výhradně z občanů zasvěcených do eleusínských mystérií.¹⁸⁷

Bezbožnosti roku 415 byly navíc spojovány s pokusem o svržení demokracie, přičemž Andokidés byl z této doby znám jako mladý aristokrat nenávidný vůči lidu. Nabízelo se proto vyličit ho jako bytostného oligarchu, který se nemůže stát opravdovým demokratem a pro obec bude stále představovat nebezpečí.¹⁸⁸ Navzdory oficiálnímu usmíření, které roku 403 ukončilo občanskou válku, podezření vůči všem bývalým i potenciálním oligarchům stále žilo a začaly se též objevovat pokusy o prolomení amnestie.¹⁸⁹ K uvedeným pokusům docházelo

¹⁸⁵ O tom, že rada ve finanční tísní ochotně přijímala žaloby a konfiskovala majetky, se někdy v této době zmiňuje Lys. 30.22. Již v 5. století byly porotní soudy kritizovány za to, že jim nejde ani tak o spravedlnost, jako spíše o vlastní prospěch, [Xen.] *Ath. Pol.* 1.13. Konfiskace Andokidova majetku ale není v případě jeho odsouzení jistá. Typem žaloby, proti níž se bránil, byla totiž *ἐνδείξις*, nikoli *εἰσαγγελία*, při níž byly konfiskace obvyklé, srv. Hansen 1975, s. 33-36. To ukazují především procesy z roku 415, srv. s. 21. K eisangelii jako takové srv. s. 80-81. Na druhou stranu Andokidés byl bezdětný a neměl ani žádné bratry, **148**. Zkonfiskovat jeho majetek se proto nabízelo.

¹⁸⁶ Carawan 2004, s. 13-14, proti obvyklému pojetí dosti svévolně tvrdí, že Andokidés nebyl souzen za porušení zákazu vstupovat do chrámů, ale přímo za ony staré bezbožnosti. Z vyjádření relevantních pramenů je však zřejmé, že žaloba skutečně stála na zpochybnění Andokidova práva vstupovat do chrámů, **71**, **132**, [Lys.] 6. 43-45, 52. I když je nepochybné, že tento zákaz byl důsledkem starých bezbožností, stíhat Andokida za tyto bezbožnosti přímo nebylo možné jednak kvůli beztrestnosti, kterou Andokidés roku 415 obdržel, jednak kvůli amnestii z roku 403. Žalobou navíc nebyla *γραφὴ ἄσεβείας*, ale *ἐνδείξις*. Ve starší literatuře se někdy uvádí, že na Andokida byla podána zvláštní *ἐνδείξις ἄσεβείας*, žádná takováto zvláštní žaloba však nejspíše nikdy neexistovala, srv. Hansen 1976, s. 28-29.

¹⁸⁷ **29**, **31**. Roli náboženské argumentace v procesu s Andokidem rozebírá Furley 1996, s. 103-118.

¹⁸⁸ Již v řeči *O vlastním návratu* musel Andokidés přesvědčovat spoluobčany o tom, že se jeho smýšlení od roku 415 zásadně změnilo a že je přirozené, aby byl demokratem i s ohledem na činy svých předků, And. 2.24-26. Připomínat minulé chování své i nepřátel, především chování za občanské války, prezentovat se jako *δημοτικός* a protivníky osočovat z toho, že jsou naopak *ὀλιγαρχικοί* či *μισόδημοι*, nebylo u athénských soudů této doby nijak neobvyklé. Zjevně se počítalo s tím, že i tyto okolnosti budou mít na rozhodování soudců vliv, i když s podstatou konkrétního sporu nemusely formálně nijak souviset, srv. např. Lys. 20.13, 23, Lys. 25.8, 23, Lys. 26.15, 21, Lys. 28.12, Lys. 30.9, 15, Isocr. 16.36-37, Isocr. 18.48, 62. Jak lze soudit z Andokidova výpadu vůči Epicharovi, **95** a **100**, téma Andokidovy politické nespolehlivosti mohl mít na starosti právě tento žalobce.

¹⁸⁹ Tyto okolnosti zdůrazňuje Marchant 1889, s. 32-33, 104. K amnestii srv. **81**, s. 130. Soudní procesy, které amnestii prolamovaly, probírá podrobně Loening 1987, s. 99-130. Nelze rovněž opomenout, že politický podtext

zvláště poté, co byla k Athénám po krátké válce připojena Eleusis, kde byl předtím roku 403 zřízen zcela nezávislý stát jako útočiště pro nejextrémnější oligarchy a jejich pomahače.¹⁹⁰

Vzhledem k naznačeným okolnostem je zřejmé, že se Andokidés nemohl spokojit s prostým vyvrácením formální žaloby. Chtěl-li si zajistit přízeň většiny soudců, musel se vypořádat i se všemi neformálními obviněními a prezentovat se přesvědčivě jako občan, jehož odsouzení by bylo nejen nespravedlivé, ale i neúčinné. Podstaným úkolem přitom bylo zmocnit se hněvu, který v soudcích vyvolala žaloba, a nasměrovat ho zpět proti žalobcům.¹⁹¹

4.2. Andokidova obhajoba

Andokidés ve své obhajobě hovoří o mnoha věcech, cituje odjinud neznámá usnesení a zákony, k nimž připojuje vlastní výklad, a jeho řeč tak dnes slouží jako důležitý pramen k dějinám politickým, právním i náboženským.¹⁹² Některá Andokidova tvrzení přitom bývají přejímána bez dostatečného zohlednění kontextu, v němž jsou pronášena, a bez zohlednění skutečnosti, že athénští řečníci se nijak neostýchali přehánět, podávat účelové interpretace zákonů či vyloženě lhát, a to i v případech, kdy právo bylo na jejich straně. S určitou mírou lhaní se zřejmě počítalo u obou soudících se stran, přičemž lhaní samo o sobě, zvláště pokud nešlo o přísazené prohlášení, nebylo chápáno jako principiálně amorální.¹⁹³

Má-li být náležitě posouzena věrohodnost a relevance jednotlivých tvrzení či narážek, je nutné pokusit se o postižení konkrétních cílů, s ohledem na něž řečník události prezentuje určitým způsobem a s ohledem na něž má důvod neříkat pravdu, zvláště pokud jsou jeho tvrzení v rozporu s jinými prameny. K tomu je rovněž užitečné všimnout si toho, kdy svá tvrzení dostatečně dokládá relevantními důkazy a kdy se nedostatek důkazů snaží zastítní barvitostí vyprávění či argumenty z pravděpodobnosti.¹⁹⁴ O Andokidově schopnosti přehánět, lhát a

mělo též stíhání Sókrata, i když formálně byl obžalován pro bezbožnost, srv. např. Bauman 1990, s. 106-116, Hansen 1995, s. 19-31, Scholz 2000, s. 161-164. K celkové tehdejší atmosféře srv. Lewis 2006b, s. 38-40.

¹⁹⁰ Xen. *Hell.* II.4.43. Podle Arist. *Ath. Pol.* 40.4 byla Eleusis připojena roku 401/400. Carawan 2006, s. 68-69, toto datum zpochybňuje a s ohledem na Lys. 25.9 soudí, že k připojení muselo dojít již několik měsíců po konci občanské války. K postavení nejzkompromitovanějších oligarchů po zabrání Eleusíny srv. 90-91, s. 142.

¹⁹¹ Důležitost náležité prezentace vlastního charakteru a roli hněvu probírá Arist. *Rhet.* II.1-2 (1377b-1380a). Potřebu usměrnit hněv soudců si Andokidés i žalobce výslovně uvědomovali, 8, 30, [Lys.] 6.42.

¹⁹² Jediný vážně míněný pokus zpochybnit pravost řeči a s tím i její hodnotu jako historického pramene podnikl s ohledem na nevěrohodnost některých tvrzení Naber 1850, který se snažil dokázat, že řeč je pozdním podvrhem. Tento pokus byl postaven na pochybném předpokladu, že řeč attického řečníka by měla obsahovat jen samé pravdivé a věrohodné údaje, srv. Wenig 1916, s. 169.

¹⁹³ Problémy spojené s využitím soudních řečí jako historických pramenů probírá ve svém provokativním článku Todd 1990, s. 159-178. Jak si stěžuje Platón, na soudech byly i přísahy často křivé, a proto by soudícím se stranám podávání veškerých přísazených prohlášení nejraději úplně zakázal, Pl. *Leg.* 948d-949b.

¹⁹⁴ Při práci s takzvanými ἄτεχνοι πίστεις, mezi něž patřila svědectví, dokumenty, zákony či výzvy, se rovněž uplatňovala jistá τέχνη, která umožňovala klamat, jak ukazuje Carey 2007b, s. 229-246. O vyprávěních jako implicitních argumentech z pravděpodobnosti pojednává inovativním způsobem Schmitz 2000, s. 47-77.

překrucovat přitom nelze pochybovat. Mimo řeč *O mystériích* se tato schopnost velmi zřetelně projevuje ve dvou jeho fragmentech a v řeči *O míru*.¹⁹⁵

První část obhajoby, pomineme-li obecný úvod, věnuje Andokidés líčení událostí roku 415.¹⁹⁶ Toto líčení má minimálně dva cíle, z nichž první je celkem zřejmý. Andokidés chce dokázat, že tehdy nespáchal žádnou bezbožnost, a proto se na něho Ísotimidovo usnesení, jímž argumentuje žaloba, vlastně nikdy nevztahovalo.¹⁹⁷ I když prohlašuje, že bude vyprávět o všech událostech od počátku, nezačíná zohavením hermavek, ale přehledem udání, která byla učiněna ve věci mystérií. Začíná zjevně tím bodem obžaloby, k jehož vyvrácení cítil pevnou půdu pod nohama. Jeho obhajoba působí přesvědčivě, navíc ani Thúkýdidés ani Plútarchos o Andokidovi v souvislosti s mystérii nic neříkají, a proto se dnes většinou soudí, že na znesvěcování mystérií Andokidés skutečně žádný podíl neměl.¹⁹⁸

Když si je Andokidés jistý, že získal důvěru soudců, přistupuje ke zohavení hermavek. Velký prostor věnuje falešnému udání Diokleidovu, tedy tomu, jak to vlastně nebylo, a svou nevinu pak dokazuje jaksí mimochodem, když parafrázuje své vlastní doznání, které Diokleidovy lži vyvrátilo. Podle této parafráze nejen že žádnou hermavku nezohavil, ale zohavit ji ani nechtěl a svým přátelům to rozmlouval.¹⁹⁹ Neuvádí však žádné svědky, kteří by potvrdili, že ono doznání vypadalo opravdu tak, jak nyní prohlašuje. I kdyby tvrzení, že žádnou hermavku nezohavil, bylo pravdivé, pak to bylo spíše proto, že mu v tom zabránil nenadálý úraz, než že by s činem od počátku nesouhlasil, případně si to mohl na poslední

V moderní literatuře se obvykle uvádí, že Andokidés téměř nevyužíval argumenty z pravděpodobnosti a spoléhal se na tradiční, předrétorické prostředky dokazování. Na základě Schmitzova širšího pojetí této problematiky se pokusím ukázat, že ve vymyšlení prostředků, jak svou verzi událostí učinit plausibilnější, byl Andokidés ve skutečnosti poměrně vynalézavý.

¹⁹⁵ Za účelovou lež lze spolu s Plútarchem považovat tvrzení o rozmetání Themistokleových kostí demokraty, fr. 3 = Plut. *Them.* 32.4. Prohlašování politika Hyperbola za cizince a jeho otce za obecního otroka je přeháněním ve stylu staré attické komedie, fr. 5 = schol. Ar. *Vesp.* 1007, srv. Harding 1994, s. 200-201. Argumentace z řeči *O míru*, v níž se obhajuje výhodnost dohodnutých mírových podmínek, je celkově zavádějící systematickým zamlčováním všech nehodících se skutečností, srv. Dalmeyda 1966, s. 81-84. S nadsázkou lze říci, že u potomka Hermova a Odysseova by nás taková zběhlost v klamání snad ani neměla překvapovat.

¹⁹⁶ 11-70.

¹⁹⁷ Takto výslovně to tvrdí pouze jednou, 71. V 103 je méně explicitní. S úplným popřením jakéhokoliv provinění žalobci podle všeho nepočítali, srv. pozn. 180.

¹⁹⁸ Svou nevinu Andokidés zdůrazňuje několikrát, 10, 29, 32. Vícekrát rovněž tvrdí, že v souvislosti s mystérii nebyl ani udán a ani sám nikoho neudal, především ne svého otce, jak bezbožně tvrdí žaloba, 10, 19, 23, 26, 29, 32. Jak vysvětluje Dalmeyda 1927, s. 183-188, žalobci při konstrukci obvinění počítali s tím, že v obecném povědomí byly oba náboženské zločiny spleteny dohromady, přičemž se vědělo, že Andokidés roku 415 udával a že jeho otec byl mezi udanými. Podobně Dem. 21.147 po letech tvrdil, že hermavky zohavil Alkibiadés, ačkoliv ten byl odsouzen pouze kvůli mystériím. MacDowell 1962, s. 167-171, 177-180, považuje Andokidovu obhajobu za nedostatečnou a domnívá se, že Andokidés skutečně udal svého vlastního otce, když byl napřed sám udán otrokem Lýdem. Jeho spekulace vyvrací Marr 1971, s. 326-331, 336-337, a Hansen 1975, s. 78-79, pozn. 11. Naopak Strauss 1993, s. 262, a Furley 1997, s. 66-67, na ně navazují a věří, že Andokidés mohl otce udat.

¹⁹⁹ 61-64, 67.

chvíli rozmyslet. Jisté je, že do příprav zločinu byl zasvěcen a částečnou vinu na zohavení nesl. V řeči *O vlastním návratu* navíc jistý díl viny zcela otevřeně přiznával.²⁰⁰

Ve svém líčení událostí roku 415 sleduje Andokdiés ještě druhý cíl, který má na celkovou podobu tohoto líčení dosti zásadní vliv. Chce totiž očistit své jméno od nařčení zbabělosti a ukázat, že není špatným člověkem kvůli tomu, že si tehdy zachránil život na úkor svých přátel.²⁰¹ Tento záměr je pochopitelný, vezmeme-li v potaz, že existovaly pochyby, zda si své doznání nevymyslel a na smrt neposlal zcela nevinné lidi.²⁰² Věnuje proto velký prostor popisu vnitřního boje, který prožíval ve vězení, jelikož chce soudcům ukázat, že své nejbližší přátele, kteří se beztak provinili, udal jen proto, aby před smrtí zachránil nevinné příbuzné, zatčené na základě falešného Diokleidova udání, a aby obec zbavil zmatku a obav vyvolaných tímto udáním.²⁰³

Aby dojem o nezištnosti jednání nemohlo nic pokazit, Andokidés zamlčuje, že za své udání obdržel beztrestnost, která zachránila život především jemu samému.²⁰⁴ Kromě toho tvrdí, že lidé udání Teukrem byli již předtím odsouzeni k smrti, a ti čtyři, které jmenoval navíc on sám, uprchli a dodnes žijí, takže v důsledku jeho udání vlastně nikdo nezemřel.²⁰⁵ Toto tvrzení je ovšem v zásadním rozporu se všemi ostatními prameny, podle nichž k procesu a popravám došlo teprve po Andokidově doznání.²⁰⁶ Přestože Andokidés své tvrzení opakuje

²⁰⁰ MacDowell 1962, s. 174, tvrdí, že nářky na vlastní provinění jsou v této řeči příliš vágní, než aby bylo možné říci, zda se vztahují k hermovkám či mystériím. Ve skutečnosti však poměrně jednoznačně poukazují k hermovkám, srv. Marr 1971, s. 333. Ve prospěch tvrzení, že se vlastní rukou na zohavení hermovek nepodílel, hovoří slova o tom, že jeho tělo (σῶμα) se nijak neprovinilo, zatímco jeho smýšlení (γνώμη) je již odlišné, And. 2.24. K témuž poukazují slova: εἰ μὴ καὶ δέδρακεν, Thuc. VI.60.3, jimiž měl být Andokidés přemlouván k doznání. Jelikož však byl do příprav zločinu zasvěcen, za spoluúčast mu podle zákona hrozila poprava úplně stejně jako těm, kteří ho vlastnoručně vykonali, srv. Hansen 1975, s. 81, pozn. 21. Zatímco MacDowell 1962, s. 174, soudí, že v účasti na zohavení hermovek mu zabránil nenadálý úraz, Furley 1996, s. 64, se domnívá, že si to na poslední chvíli rozmyslel, protože Hermés byl jeho předkem.

²⁰¹ Touhu očistit své jméno proklamuje zcela otevřeně v 56.

²⁰² Srv. pozn. 113. Na tyto pochyby navazuje Seager 1978, s. 221-223, spekulacemi o tom, že osmnáct lidí, které podle Andokida udal Teukros ve věci hermovek, bylo ve skutečnosti udáno a odsouzeno kvůli dřívějším poškozením jiných soch, zatímco kvůli zohavení hermovek byli odsouzeni úplně jiní lidé, které udal pouze Andokidés a jejichž jména ve své řeči účelově zamlčuje s výjimkou čtyř, kteří stále žili. Seagerovy pochyby o pravdivosti Andokidova udání mívá naprosto špatným směrem. Předpokládají, že lidé udání Teukrem byli popraveni ještě předtím, než promluvil Andokidés, ačkoliv právě toto je pochybné ze všeho nejvíce, srv. níže.

²⁰³ 47-60. Žalobce tvrdí, že se Andokidés zachránil, když udal své příbuzné a přátele, [Lys.] 6.23. Seznamy jmen, která Andokidés předkládá, však dostatečně potvrzují, že přátelé a příbuzní tvořili odlišné skupiny, srv. Marr 1971, s. 336. Jedním z projevů krize v řeckých obcích bylo podle Thúkýdida to, že závazky mezi členy hetairií (τὸ ἑταιρικόν) nabývaly větší váhu než příbuzenská pouta (τὸ συγγενές), Thuc. III.82.6. Dát přednost záchraně příbuzných před věrností hetairii tak mělo i politický rozměr.

²⁰⁴ Obdržení beztrestnosti za udání ve věci hermovek je zřejmé z Thuc. VI.60.3-4, Plut. *Alc.* 21.5-6. MacDowell 1962, s. 170-171, s. 175, spekuluje o tom, že beztrestnost ve skutečnosti obdržel za jakési udání ve věci mystérií, tyto spekulace jsou však zcela scestné. Jak upozorňuje Marr 1971, s. 332, o beztrestnosti musel Andokidés mlčet už jen proto, že byla výměnou za přiznání viny, Andokidés se však rozhodl jakoukoli vinu popřít.

²⁰⁵ 49, 52, 59, 67.

²⁰⁶ Thuc. VI.60.5, Plut. *Alc.* 21.6, [Lys.] 6.24, [Plut.] *Vit.And.* 6-7.

několikrát, žádný skutečně věrohodný důkaz, který by jeho verzi potvrdil, nepodává.²⁰⁷ Vzhledem k tomu, že teprve Andokidovo doznání vyjasnilo celou věc s hermovkami, lze těžko uvěřit, že by Athéňané na základě neověřeného udání, které učinil pouhý metoikos, poslali své spoluobčany na smrt, jestliže neměli žádnou jistotu, zda toto udání je pravdivé.²⁰⁸

Zdá se proto, že Andokidés ohledně chronologie poprav systematicky lže, jelikož chce své udání prezentovat jako nanejvýš nezištné a obecně prospěšné.²⁰⁹ Je navíc možné, že celý způsob, jímž o událostech roku 415 referuje, slouží z velké části právě tomu, aby se tato lež zdála pravděpodobnou. Když Andokidés hovoří o čtyřech udáních ve věci mystérií, s jedinou výjimkou vždy mechanicky opakuje, že v důsledku udání dotyční jmenovaní uprchli nebo byli popraveni, čímž vzbuzuje dojem, jako by ke všem procesům a popravám došlo velmi rychle po každém udání zvlášť.²¹⁰ V případě prvního udání je přitom beze všech pochyb jisté, že k soudu se celá věc dostala až s velkým časovým odstupem.²¹¹ Stejně tak v případě ostatních udání, učiněných metoikem, otrokem či ženou, nemohly procesy následovat automaticky, ale napřed se musel přihlásit žalobce z řad občanů, který by podal formální žalobu, případně ho musela jmenovat rada, když udání uznala za věrohodné. Zdá se tedy, že zavádějící představu o procesech a popravách následujících automaticky po udání navozuje Andokidés zcela záměrně a systematicky proto, aby se pak jevilo jako přirozené, že popravy následovaly bezprostředně i po Teukrově udání ve věci hermovek.²¹²

²⁰⁷ Stejně jako v případě předchozích udání Andokidés nejprve konstatuje, že osoby udané Teukrem byly popraveny nebo uprchly, **34**, načež vyzývá přeživší a příbuzné odsouzených, které si k soudu přivedl (soudím tak na základě analogie s **25**, i když nelze vyloučit, že zde jde o pouhou výzvu do publika), ať ho usvědčí ze lži, pokud za jejich smrt může on, **35**. Toto negativní svědectví mlčících svědků, kteří stojí v pozadí, ale nemusejí se představovat a neskládají žádnou přísahu, je však dosti pochybné. Jako příbuzné a přeživší si tam mohl přivést kohokoliv. Kromě toho Andokidés ještě nijak výslovně netvrdí, že k popravám došlo před jeho doznáním. Výslovné zmínky o tom, že udání jsou již popraveni, Andokidés zakomponoval až do líčení scény ve vězení a následného srhnutí, **49, 52, 59, 67**. Vyprávění však není žádný důkaz, srv. též komentář **49**, s. 107.

²⁰⁸ Jak plyne z Thuc. VI.53.2, 60.2, a Plut. *Alc.* 20.5-8, lidé byli zatýkáni bez ohledu na věrohodnost udání, přičemž nejistota ohledně pravdivosti těchto udání panovala do doby, než promluvil Andokidés. On sám zdůrazňuje, jaký uklidňující efekt jeho vlastní udání mělo, přičemž tvrdí, že pravdivost tohoto udání následně potvrdil výslech otroků a jiné indicie, **64-65**. Možnost, že by Teukrovo udání, které Andokidés do toho svého v podstatě zahrnul, získalo nezávislé potvrzení již někdy předtím, je tak zpochybněna Andokidem samotným.

²⁰⁹ Mezi badateli v této otázce shoda není, pokud se jí vůbec zabývají. Andokidovy verze se drží Jebb 1893, s. 73-74, výslovně ji obhajuje Marchant 1889, s. 127, 136, a Hansen 1975, s. 81, pozn. 16, podle nichž Thúkýdidés a Plútarchos nejsou dostatečně věrohodní. Grote 1872, s. 32, pozn. 1, Blass 1887, s. 285, pozn. 4, Busolt 1904, s. 1315, pozn. 6, naopak zavrhuje jako nepravděpodobnou Andokidovu verzi. Otázkou se kupodivu nezabývá MacDowell 1962, Dover 1970, ani Furley 1996, ačkoliv chronologické problémy jinak řeší dosti podrobně.

²¹⁰ **13, 15, 16**. Výjimkou je nutně udání Lýdovo, **17**, jelikož v souvislosti s ním musí Andokidés pohovořit o tom, jak jeho otec Leógorás napadl následné usnesení rady o předání udaných osob k soudu.

²¹¹ Srv. s. 20-21, a komentář k **13**, s. 77-78.

²¹² V souvislosti s mystérii vede přitom uvedená představa ke zcela absurdnímu závěru, že Alkibiadés uprchl a byl odsouzen dvakrát, nejprve v důsledku Andromachova udání, podruhé v důsledku Agaristina udání. Aby tato absurdita příliš nečněla, Andokidés musí zamlčet, že Alkibiadés navzdory Andromachovu udání odplul na sicilskou výpravu a teprve později byl předvolán k soudu. Právě z tohoto důvodu hovoří pouze o udáních a zamlčuje existenci formální žaloby, již na Alkibiada podal Thessalos, srv. pozn. 103.

Skutečnost, že Andokidés o obou zločinech pojednává odděleně, přičemž nezačíná zohavením hermovek, ale znesvěcením mystérií, má mimo to za následek naprosté zamlžení relativní chronologie u dalších podstatných událostí. Toto zamlžení je rovněž záměrné. Jelikož Andokidés o svém doznání hovoří až na závěr, navozuje dojem, jako by v tu chvíli veškeré zmatky skončily, a blahodárné účinky doznání se zdají být mnohem větší, než byly. Procesy ohledně mystérií se totiž rozběhly teprve po vyřešení záležitosti s hermovkami, přičemž díky rostoucím podezřením vůči Alkibiadovi ožily i obavy ze spiknutí.²¹³

Tím se dostáváme ke třetímu skrytému cíli Andokidova líčení, jímž je snaha zdiskreditovat obvinění, že náboženské zločiny z roku 415 tvořily součást spiknutí proti demokracii. Zatímco v souvislosti s mystérii o tomto obvinění nehovoří vůbec, v souvislosti s hermovkami vkládá strašení převratem do úst dvěma mužům, kteří se později sami stali radikálními oligarchy.²¹⁴ Diskreditaci obvinění slouží především detailní líčení Diokleidova vylhaného udání a jeho následků, jelikož Diokleidés obavy ze spiknutí zásadním způsobem příživil. Jelikož se Diokleidovo udání ukázalo jako vylhané, Andokidés se může tvářit, jako by nepodložené bylo i obecné podezření, že zohavení hermovek bylo nějakým způsobem namířeno proti demokracii.²¹⁵ Důrazem na zmatek a obecné ohrožení, které svým strašením vyvolali budoucí oligarchové a jimi vyprovokované falešné udání, zároveň zastírá skutečnost, že athénskou veřejností otřásl primárně zohavení hermovek samo o sobě.

Zatímco v první části obhajoby se Andokidés pokusil ukázat, že Ísotímidovo usnesení s ním nemá nic společného, jelikož nespáchal žádnou bezbožnost, ve druhé části dokazuje, že toto usnesení beztak pozbylo svou platnost, takže se ho vůbec nelze dovolávat.²¹⁶ Otázka platnosti Ísotímidova usnesení je natolik zásadní, že prostupuje i následující částí obhajoby, v níž jsou napadáni Andokidovi žalobci.²¹⁷ Dokazování neplatnosti začíná líčením amnestie z roku 405, při níž byly na základě Patrokleidova usnesení vymazány záznamy o dlužnících a

²¹³ Srv. s. 21. Andokidés se naopak snaží navodit dojem, jako by vše vyřešilo Teukrovo udání, načež Diokleidovo vylhané udání vyvolalo nové zmatky. Pomyslná časová křivka obecného pobouření zde má podobný průběh jako u Thúkýdida a Plútarcha, Andokidés však tuto křivku konstruuje na falešném podkladu.

²¹⁴ **36**, srv. s. 95-96. Podobně Isocr. 16.5 tvrdí, že Alkibiada roku 415 vyhnali tíž lidé, kteří roku 411 zrušili demokracii. To je ovšem dosti účelové podání. Ve stíhání bezbožníků se totiž kromě pozdějších oligarchů angažovali i kovaní demokraté, jako například Kleónymos, **27**, či Androklés, **28**, který za svou věrnost lidu zaplatil životem, srv. s. 90-91. Účelovost Andokidova podání spočívá též v tom, že vyvolávání obav ze spiknutí klade až za Teukrovo udání. Tyto obavy se však ve skutečnosti objevily mnohem dříve, srv. s. 19.

²¹⁵ Pelling 2000, s. 41, míní, že Andokidés existenci oligarchického spiknutí nijak nepopírá, s tím lze však těžko souhlasit. I když to nepopírá výslovně, nepřímá diskreditace obav ze spiknutí je očividná. Na druhou stranu však nelze s žádnou jistotou tvrdit, že Andokidés jakýkoliv politický podtext zpochybnil i ve svém doznání roku 415. Tento závěr z Andokidova líčení vyvozují Murray 1990, s. 153, a Rubel 2000, s. 212, přičemž však opomíjejí, že k dispozici nemáme doznání z roku 415, ale jen jeho účelovou parafrázi z roku 400 či 399.

²¹⁶ **71-91**.

²¹⁷ **92-100**. Andokidés zde argumentuje v tom smyslu, že pokud by mělo mít Ísotímidovo usnesení ještě nějakou platnost, pak by se žalobci sami museli u soudu zodpovídat za svá dřívější provinění. Jelikož se však na ně vztahuje amnestie a stíhání být nemohou, nemůže být stíhán ani on sám.

lidech postižených ztrátou občanských práv.²¹⁸ Dále se Andokidés odvolává na amnestii z roku 403, jež uzavírala občanskou válku, na následnou revizi zákonů, na několik nových zákonů přijatých za účelem zajištění amnestie, na přísahy, které na konci občanské války složili všichni Athéňané, a na přísahy, které stále skládají členové rady a soudci.²¹⁹

Ve svém souhrnu působí celá argumentace přesvědčivě, relevance konkrétních argumentů se však při bližším pohledu jeví jako sporná, navíc se zdá, že smysl citovaných dokumentů Andokidés účelově překrucuje.²²⁰ Někteří autoři se s ohledem na to domnívají, že Ísotimidovo usnesení bylo ve skutečnosti stále platné a Andokidés měl být odsouzen.²²¹

Pomineme-li ostatní problémy, jimž se podrobně věnuji v komentáři, hlavní spornou otázkou obecnějšího charakteru je, jakou platnost vůbec měly zákony a usnesení z doby před rokem 403/402, pokud nebyly po obnovení demokracie veřejně vypsány, ale nacházely se pouze v centrálním archivu.²²² Andokidés tvrdí, že všechny tyto zákony, pokud nebyly znovu potvrzeny a vypsány, jsou neplatné, navíc Ísotimidovo usnesení bylo pouhým usnesením, nikoli zákonem, takže už vůbec nemůže platit.²²³ Posouzení oprávněnosti tohoto tvrzení závisí podstatnou měrou na interpretaci Diokleova zákona, který byl přijat záhy po roce 403/402. Pro nás klíčová první věta zákona je bohužel formulována natolik dvojznačně, že umožňuje dvě protichůdné interpretace.²²⁴ Čistě gramaticky prohlašuje za platné všechny zákony, které kdy byly přijaty před rokem 403/402 za vlády demokracie, a zákony z roku 403/2, které byly vypsány na veřejnosti. S ohledem na to, že formulace zákonů a usnesení byly často poněkud nahodilé, však dává stejně dobrý smysl vztahovat participium ἀναγεγραμμένοι k oběma

²¹⁸ 73-79.

²¹⁹ 80-91.

²²⁰ To se týká především Teisamenova usnesení, **83-84**, které podle Andokida nařizovalo revizi všech starých zákonů, samotný text tohoto usnesení však spíše ustavuje proceduru k přijímání zákonů nových, srv. s. 130-137. Předběžné shrnutí Patrokleidova usnesení je rovněž zavádějící, srv. s. 120-123. Zákony citované v **85** a **87** jsou vytrženy z kontextu a jejich skutečný význam není jasný, srv. s. 137-141. Nakolik je oprávněné, že se Andokidés dovolává amnestie z roku 403, je rovněž sporné, jelikož s občanskou válkou, kvůli níž byla tato amnestie primárně vyhlášena, jeho případ nijak nesouvisel, srv. s. 130.

²²¹ MacDowell 1962, s. 200-203, Loening 1987, s. 140-144. Méně radikální je Maidment 1968, s. 331-332. S MacDowellovými argumenty polemizuje Hansen 1976, s. 85.

²²² Slovesem „vypsat“ míním řecké ἀναγράφειν, užívané v případě vyrytí zákonů na stély či dřevěné tabule, které byly vystaveny na veřejnosti, aby si je mohl kdokoli prohlédnout, srv. **83-84**, s. 137-138.

²²³ Rozlišování mezi zákonem a usnesením hraje v Andokidě argumentaci klíčovou úlohu. Nakolik bylo takové rozlišování již tehdy obecně přijímané, je ale nejisté. Žalobce každopádně nehovoří o Ísotimidově „usnesení“, ale o „zákonu“ namířeném proti Andokidovi, jehož platnost se Andokidés odvažuje popírat, [Lys.] 6. 9, 52.

²²⁴ Dem. 24.42: Διοκλῆς εἶπεν τὸν νόμον τὸν πρὸ Εὐκλείδου τεθέντας ἐν δημοκρατίᾳ καὶ ὅσοι ἐπ' Εὐκλείδου ἐτέθησαν καὶ εἰσὶν ἀναγεγραμμένοι, κυρίου εἶναι... Dále se nařizuje, aby všechny nové zákony byly opatřeny uvedením data, od kdy vstupují v platnost. Primárním účelem celého zákona tedy bylo zamezit retroaktivnímu užívání nově přijímaných zákonů. V souvislosti s otázkou platnosti Ísotimidova usnesení nebývá tento zákon kupodivu citován. MacDowell 1962, s. 197, o něm hovoří pouze v souvislosti s Teisamenovým usnesením, Loening 1987, s. 21, pozn. 10, jen odkazuje na zmínku o Eukleidovi, který byl archontem právě roku 403/402, Hansen 1976 o něm nehovoří vůbec. Andokidův proces v souvislosti se zákonem zmiňuje Carawan 2002, s. 19-21, jehož celkové pojetí revize zákonů dává Andokidovi za pravdu, problém dvojznačné formulace zákona však kupodivu neřeší.

jmenovaným skupinám zákonů a chápat nařízení v souladu s Andokidovým tvrzením tak, že platit mají pouze ty ze starých zákonů, které jsou vypsány na veřejnosti.²²⁵

Přestože smysluplnější je druhá interpretace, jež dává za pravdu Andokidovi, doslovný výklad dával za pravdu žalobě. Z Andokidovy argumentace je totiž zřejmé, že žádné zvláštní usnesení, které by platnost usnesení Ísotímidova jmenovitě rušilo, neexistovalo. Když hlavní žalobce Kéfisios obhajoval platnost Ísotímidova usnesení, jeho nejsilnějším argumentem mohla být právě doslovná interpretace Diokleova zákona.²²⁶ I tak se ale zdá, že ani žalobci na platnost Ísotímidova usnesení bezebytku nespolehali, a proto žalobu doplnili obviněním z položení prosebnické ratolesti, aby mohli argumentovat tím, že v případě bezbožníků je kromě psaných zákonů nutno užívat i starobylé zákony nepsané.²²⁷

Jak již bylo řečeno, dokazování neplatnosti Ísotímidova usnesení přechází plynule ve výpad proti žalobcům, jehož účelem je ukázat, že i oni těží z amnestie roku 403. Tento výpad má kromě toho další účel, totiž asociovat Andokidovy nepřátele s oligarchy. Nejdlejší výpad je proto namířen proti Epicharovi, který byl v tomto ohledu nejvhodnějším terčem a Andokidovi poskytl příležitost k tomu, aby nechal citovat s případem nijak nesouvisející Démofantovo usnesení.²²⁸ Ve fiktivním výslechu, k němuž by bývalo došlo, pokud by se Andokidés dostal do rukou třiceti tyranům, pak představuje sám sebe jako nepřítele oligarchů.²²⁹ Následují apely na soudce a varování, aby případným odsuzujícím rozsudkem neporušili amnestii z roku 403, jelikož by se tak otevřela cesta ke stíhání mnoha dalších spoluobčanů a došlo by k narušení těžce nabyté svornosti mezi občany, tedy toho, díky čemuž se Athény v minulosti pozvedly k velikosti a v budoucnu se opět pozvednout mohou.²³⁰

²²⁵ Gramatického čtení se drží Hansen 1990a, s. 64, který tvrdí, že participium ἀναγεγραμμένοι, připojené pouze k zákonům z roku 403/402, musí označovat nějakou zvláštní formu publikace, konkrétně revidovaný Solónův zákoník publikovaný nikoli na volně stojících stélách, ale na souvislé zdi v královském sloupořadí. Tato násilná interpretace ovšem implikuje, že ostatní zákony z roku 403/402 mají být neplatné, jako například zákon citovaný v **85**, o němž Hansen sám tvrdí, že nebyl publikován spolu se Solónovým zákoníkem, a přesto ho za platný považuje. Publikace revidovaného Solónova zákoníku v královském sloupořadí je navíc dosti sporná, srv. s. 133, 136-137. Vztahení participia k oběma skupinám zákonů obhajuje Rhodes 1991, s. 90-91, který míní, že k revidovanému zákoníku, na jehož publikaci se pracovalo již dříve, poukazují spíše ony starší zákony. Vzhledem k tomu, že zákony se často měnily, přičemž před rokem 403 neexistovalo žádné rozlišování mezi zákony a usneseními, je zcela absurdní, aby se do budoucna prohlašovalo za platné vše, co kdy bylo schváleno. Již roku 404 například ztratily smysl všechny zákony vztahující se k již neexistujícímu námořnímu spolku a klerúchiím. O tom, že se v centrálním archivu v budově původního býleutéria (sídlu rady) uchovávaly i texty již neplatných usnesení, svědčí And. 2.23. Tamtéž se nacházelo usnesení Ísotímidovo, srv. s. 138.

²²⁶ Andokidés sice na Diokleův zákon nikde nenaráží, to však neznamená, že o něm Kéfisios nemohl hovořit. Vzhledem k charakteru athénskému soudnímu řízení nebyl obžalovaný nucen vyvracet bod po bodu argumenty žalobce a jeho obhajoba se mohla s žalobou do jisté míry míjet, srv. Lavency 2007, s. 12-21.

²²⁷ Begodt 1914, s. 11-12. V dochované žalobě není o prosebnické ratolesti žádná zmínka, ale nacházíme zde slova o nutnosti užívat proti bezbožníkům nepsané zákony zděděné po otcích, [Lys.] 6.10.

²²⁸ **95-100**. Podle MacDowella 1962, s. 134, se Epicharés stal hlavním terčem útoku kvůli tomu, že mohl mít na starosti dokazování platnosti Ísotímidova usnesení. Takový úkol však příslušel spíše hlavnímu žalobci.

²²⁹ **101-102**.

²³⁰ **103-109**.

Obvinění z položení prosebnické ratolesti vyvrací Andokidés s lehkostí a suverenitou, jež vyvolává přesvědčivý dojem, že šlo o obvinění ve všech ohledech vykonstruované.²³¹ Tvrzení, že prosebnickou ratolest ve skutečnosti nastražil dáduchos Kalliás, slouží jako odrazový můstek k následnému útoku na tohoto muže, který s Andokidovým procesem neměl formálně vzato nic společného a u soudu nebyl přítomen ani jako svědek, jak lze soudit z toho, že není přímo oslovován.²³² Andokidés se snaží ukázat, že Kalliás podnítl Kéfisia k podání žaloby, jelikož usiluje o získání jedné mladé dědičky, na niž má Andokidés přednostní nárok a Kalliovi ji nechce přenechat.²³³ Kromě toho Andokidés obšírně líčí Kalliův rozmařilý život.²³⁴ Toto líčení se sice může jevit jako kupení zcela irelevantních pomluv, ve skutečnosti však tvoří integrální součást obhajoby. Kalliás, jehož rozmařilost je v Andokidově podání totožná s bezbožností, je totiž soudcům nabízen jako alternativní cíl pro nábožensky motivovaný hněv, který v nich vyvolala žaloba očerňováním Andokida.²³⁵

Po výpadu proti Kalliovi následuje výpad namířený proti Andokidovým obchodním konkurentům vedených žalobem Agyrrhiem, jimž Andokidés zkrížil jejich plány na snadné zbohatnutí na úkor obce.²³⁶ Zatímco své nepřátele obviňuje ze snahy parazitovat na obecním majetku, sám sebe prezentuje jako jednoho z mála poctivých občanů, kteří jsou schopni jim v jejich počínání zabránit.²³⁷ V následující pasáži se Andokidés vrací k otázce své údajné bezbožnosti, přičemž přejímá náboženskou argumentaci žaloby a ukazuje, že bohové vůči němu nechovají žádnou nenávist, ale naopak jsou mu nakloněni.²³⁸ Závěr řeči neobsahuje žádné přehledné shrnutí hlavních argumentů, ale je jen jakousi volnou sérií emocionálních apelů, které mají soudce přesvědčit o nutnosti Andokidova propuštění.²³⁹ Důležitou roli přitom hraje motiv prospěchu, který může Andokidés v budoucnu své rodné obci přinést a o který by se Athéňané v případě odsuzujícího rozsudku nenávratně připravili.²⁴⁰

I když byl Andokidés osvobozen, neznamená to, že se soudci museli nechat přesvědčit vším, co říkal. Stačilo, že obhajoba ve svém celku byla přijatelnější než řeči žalobců. Na

²³¹ **110-116.** Andokidés především vtipně obrací náboženskou argumentaci žalobců proti nim samým, **13-14.** Líčení toho, co se odehrálo v Eleusiniu, **15-16,** však považuji za účelově překroucené, srv. s. 155-159.

²³² **117-131.** Kalliově diskreditaci je věnován ještě větší prostor než předcházející diskreditaci žalobců.

²³³ **117-123.**

²³⁴ **124-131.**

²³⁵ Furley 1996, s. 113-116. Celé líčení směřuje k závěru, že Kalliás je ἀλιτήριος, **130-131,** neboli to, čím má být podle žaloby Andokidés, srv. s. 167-168.

²³⁶ **132-136.**

²³⁷ Skutečnost, že při dražbě práva na výběr dvouprocentního cla získal toto právo za cenu o šest talentů vyšší, než za kolik si ho chtěli původně pronajmout jeho konkurenti, **134,** díky čemuž se obecní poklada stala o šest talentů bohatší, je jedinou osobní zásluhou, na niž se Andokidés ve své obhajbě odvolává, pomineme-li blahodárné důsledky doznání z roku 415. Mnohem naléhavěji se odvolává na zásluhy svých předků, **141-143.**

²³⁸ **137-139,** Furley 1996, s. 112-113.

²³⁹ **140-150.**

²⁴⁰ **145, 149-150.**

rozhodnutí soudců navíc neměla vliv pouze Andokidova vlastní obhajoba, ale též přítomnost a proslovy lidí, které si Andokidés přivedl, aby ho u soudu podpořili. Chtěl-li se obžalovaný prezentovat jako řádný občan, musel ukázat, že je obklopen důvěryhodnými přáteli, známými a příbuznými, kteří za ním stojí.²⁴¹ Jako spoluřečníci, jejichž úkolem bylo přimlouvat se za Andokidovo osvobození, tak vystoupili neznámí členové stejné fýly a dva zasloužilí politici, Anytos a Kefalos.²⁴² Kromě toho již v průběhu vlastní obhajoby vystoupilo množství svědků.²⁴³ Úkolem svědků u athénskému soudu přitom nebylo ani tak dosvědčit pravdivost určitého tvrzení – často byli předvoláváni kvůli věcem banálním a s žalobou nesouvisejícím –, jako spíše svou přítomností vyjádřit, že stojí na straně toho, kdo si je předvolal.²⁴⁴

V jakém poměru na souce zapůsobila Andokidova vlastní řeč a tyto širší okolnosti, lze těžko říci. Osvobozující rozsudek každopádně neznamená, že bychom měli věřit všemu, co nám Andokidés ve své obhajobě tvrdí.

²⁴¹ Humphreys 2007, s. 158-159. Stejně důležité bylo ukázat, že oponenti jsou obklopeni lidmi nevěrohodnými.

²⁴² **150**, srv. s. 177. Tito spoluřečníci mohli hovořit o Andokidových osobních zásluhách, pokud nějaké byly, které Andokidés ve své vlastní řeči záměrně opomenul, aby se nezdálo, že se příliš chvástá.

²⁴³ **14, 18, 28, 69, 112, 123, 127**. K tomu přistupuje skupina mlčících svědků, kteří měli vystoupit pouze v případě, že by s Andokidem nesouhlasili, **25-26**, pravděpodobně i **35**.

²⁴⁴ Humphreys 2007, s. 140-146, 155-156. Pro nás samozřejmá představa, že ideálním svědkem je svědek nezaujatý, který nemá osobní vztah k žádné ze sporných stran, byla Athénanům cizí.

Překlad řeči *O mystériích*

(1) O přípravách mých nepřátel, páni soudcové, a jejich odhodlání škodit mi všemi způsoby, ať již v souladu s právem či protiprávně, a to hned od chvíle, co jsem dorazil sem do města, víte snad téměř všichni a není třeba o tom dlouze hovořit. O co vás chci, občané, poprosit, jsou věci oprávněné, jež můžete snadno prokázat a jež od vás obdržet má pro mne velikou cenu – (2) nejprve abyste uvážili, že jsem se nyní dostavil, ačkoliv mne nic nenutilo tady zůstat, když jsem za sebe nepostavil rukojmí a ani jsem nebyl uvězněn. Spolehl jsem se totiž především na spravedlnost a dále na vás, že poznáte, co je spravedlivé, a nedopustíte, abych byl svými nepřáteli nespravedlivě zahuben, ale mnohem spíše mne po právu osvobodíte v souladu s vašimi zákony a přísahami, jimiž jste se zavázali řídit, až budete odevzdávat svůj hlas. (3) O lidech, kteří se do nebezpečí vydávají dobrovolně, budete pravděpodobně zastávat mínění totožné s tím, které o sobě mají i oni. Přirozeně totiž všechny ty, kteří uznali svou vinu, když odmítli podstoupit soud, posuzujete ve shodě s tím, jak o sobě oni sami soudili. Pokud jde o lidi, kteří podstoupili soud díky svému přesvědčení, že se nijak neprovinili, je spravedlivé, abyste o nich smýšleli právě tak, jak o sobě smýšleli oni, a neodsuzovali je předem jako provinilce. (4) Já například, i když mi mnoho lidí vypráví, co říkají moji nepřátelé, že prý snad nevyčkám, ale uteču pryč: „S jakým asi pak záměrem by Andokidés podstupoval takto nebezpečný proces, když odtud může odejít a mít přitom vše potřebné? Když může odplout na Kypr, odkud právě přišel a kde je mu nabízeno k užívání jako dar mnoho úrodné půdy? Takový člověk snad bude chtít riskovat svůj vlastní život? Co by tím sledoval? Nevidí snad, v jakém stavu se nachází naše město?“ – já tedy, občané, zastávám názor zcela protikladný těmto řečem. (5) Asi bych si ne zvolil žít v hojnosti všeho dobrého někde jinde za cenu odloučení od vlasti, i když se město nachází v takovém stavu, jak o tom hovoří samotní moji nepřátelé, ale mnohem spíše bych si vybral být jeho občanem než občanem jiných měst, o nichž se mi zdá, že teď prožívají náramně šťastné časy. Právě takto uvažuji a vám jsem svěřil rozhodnutí o svém životě.

(6) Prosím vás tedy, občané, abyste větší náklonnost než k žalobcům projevíli ke mně jakožto tomu, kdo se obhazuje, jelikož víte, že i když budete naslouchat nestranně, ten, kdo se obhazuje, je nutně v nevýhodě. Zatímco oni se spikli a přednesenou žalobu zosnovali už před dlouhým časem, aniž by jim samým hrozilo nějaké nebezpečí, já mám při obhajobě důvod ke strachu, ocitám se v ohrožení a čelím nejhorší pomluvě. Je tedy vhodné, abyste větší náklonnost projevíli ke mně než k žalobcům. (7) A ještě tuto věc je třeba uvážit, že již mnoho bylo těch, kteří vznesli četná hrozivá obvinění, načež byli během chvíle usvědčeni ze lži tak

zjevným způsobem, že byste mnohem raději potrestali žalobce než žalované. Jiné, kteří přivedli lidi do záhuby nespravedlivě tím, že lživě svědčili, jste za křivé svědectví odsoudili ve chvíli, kdy to poškozeným už nijak nepomohlo. Jelikož již tedy došlo k mnoha podobným případům, je vhodné, abyste řečem žalobců prozatím nepřikládali důvěru. Jsou-li totiž vznesená obvinění hrozivá, anebo nejsou, lze poznat ze slov samotného žalobce. Jsou-li však pravdivá či lživá, to nemůžete vědět dříve, než si vyslechnete i mou obhajobu.

(8) Zvažuji ovšem, páni soudcové, odkud mám s obhajobou začít. Od posledních událostí, že mě obžalovali protizákonně? Nebo mám hovořit o Ísotímidově usnesení, že je neplatné? Nebo o přijatých zákonech a přísahách? A nebo vás mám poučit o všem, co se stalo, od počátku? Já vám řeknu, co především způsobuje moji bezradnost – že se asi kvůli jednotlivým obviněním nerozhořčujete všichni stejným způsobem, ale každý z vás má na mysli nějaké jiné, s nímž bych se měl dle jeho přání vyrovnat při obhajobě jako s prvním. Hovořit o všech věcech zároveň je však nemožné. Jako nejlepší se mi proto jeví poučit vás o všech událostech od počátku a nic neopomenout. Pokud totiž správně porozumíte tomu, co se stalo, snáze prohlédnete lži, které o mně žalobci pronesli. (9) Jsem přesvědčen, že jste připraveni rozhodnout spravedlivě sami od sebe, a soud jsem se odhodlal podstoupit právě s důvěrou ve vás, jelikož vidím, že v soukromých i veřejných sporech považujete za nanejvýš důležité hlasovat v souladu s přísahami – to je také to jediné, co drží obec pohromadě, k nespokojenosti těch, co si nepřejí, aby tomu tak bylo. Prosim vás nicméně, abyste mou obhajobu vyslechlí s náklonností, abyste se nestavili do role protistrany, nenaslouchali tomu, co říkám, s nedůvěrou a nechytali mě za slovo, ale teprve tehdy, až si obhajobu vyslechnete do konce, abyste hlasovali o tom, co budete považovat pro vás samotné za nejlepší a za nejlépe odpovídající vašim přísahám. (10) Jak jsem již předeslal, občané, ve své obhajobě pohovořím o všem od počátku, a to nejprve o samotné příčině, kvůli níž byla podána žaloba, takže jsem se ocitl zde před soudem, totiž o mystériích. Poučím vás o tom, že jsem se nedopustil žádné bezbožnosti, že jsem nic neudal, ani se k ničemu nepřiznal – já ani nevím, zda ti, co vám v souvislosti s nimi přednesli svá udání, udali věci pravdivé či vylhané.

(11) Nuže, konal se sněm svolaný strážníky, kteří veleli výpravě na Sicílii a jimiž byli Níkiás, Lámachos a Alkibiadés, a Lámachova velitelská triéra se právě chystala vyplout, když tu před lid vystoupil Pýthoníkos a pravil: „Athéňané, vysíláte takto mocně vyzbrojené vojsko, hodláte se vydat do nebezpečí, a přitom strážník Alkibiadés, jak vám dokáží, v soukromém domě spolu s dalšími provádí mystéria. Pokud odhlasujete beztrestnost tomu, pro koho ji žádám, tento služebník jednoho z mužů, kteří tam byli přítomni, vám mystéria popíše, ač je nezasvěcen. Pokud ne, naložte se mnou, jak uznáte za vhodné, jestliže neříkám pravdu.“ (12)

Ač to Alkibiadés popíral a dlouze odporoval, prytanové rozhodli, že odešlou pryč osoby nezasvěcené a sami půjdou zajistit mladíka, kterého požadoval Pýthoníkos. Odešli a přivedli služebníka patřícího Alkibiadovi, jmenoval se Andromachos. Když mu odhlasovali beztrestnost, řekl, že se mystéria konala v domě Púlytiónově, že Alkibiadés, Níkídés a Melétos byli těmi, kteří je přímo vykonávali, další se účastnili a hleděli na to, co se dělo, a že přítomni byli též otroci, on sám, jeho bratr, flétnista Hikesios a otrok patřící Melétovi. (13) Ten tedy onu záležitost nahlásil jako první a předložil písemné udání na tyto lidi. Z nich Polystratos byl zatčen a popraven, ostatní uprchli a vy jste je odsoudili k smrti. Vezmi seznam a přečti jejich jména.

JMÉNA: Tyto lidi udal Andromachos: Alkibiada, Níkida, Meléta, Archebiada, Archippa, Diogena, Polystrata, Aristomena, Oióniu, Panaitia.

(14) První udání, občané, bylo tedy to, které učinil Andromachos proti těmto mužům. Zavolej mi Diognéta. Byl jsi vyšetřovatelem, Diognéte, když Pýthoníkos vystoupil před lid s obviněním ohledně Alkibiada?

Byl.

Víš tedy o tom, že Andromachos udal, co se dělo v Púlytiónově domě?

Vím.

Nuže, jsou toto jména mužů, které udal?

Jsou to ona.

(15) Nuže, došlo ke druhému udání. Žil zde metoikos Teukros, který odjel tajně do Megar a odtud nabízel radě, že pokud mu udělí beztrestnost, jakožto spolupachatel ve věci mystérií učiní udání proti ostatním, kteří je prováděli spolu s ním, a řekne i to, co ví o zohavení hermavek. Když to rada odhlasovala – měla totiž plnou moc –, šli pro něho do Megar. Byl přiveden a vybaven beztrestností předložil písemné udání na lidi, kteří byli s ním. Ti po Teukrově udání uprchli. Vezmi seznam a přečti jejich jména.

JMÉNA: Tyto lidi udal Teukros: Faidra, Gnifónida, Ísonoma, Héfaistidóra, Kéfísodóra, sebe, Diognéta, Smindyrida, Filokrata, Antifóna, Teisarcha, Pantaklea.

Mějte na paměti, soudcové, že se vám i toto všechno potvrzuje.

(16) Došlo ke třetímu udání. Žena Alkmeónidova, dříve Damónova – jmenovala se Agaristé –, udala, že Alkibiadés, Axiochos a Adeimantos prováděli mystéria v Charmidově domě vedle chrámu Dia Olympského. Po tomto udání pak tito všichni uprchli.

(17) Došlo ještě k jednomu udání. Lýdos, otrok Fereklea z Thémaku, udal, že se mystéria konala v Thémaku v domě jeho pána Fereklea. Předložil jednak písemné udání na ostatní, o mém otci pak prohlásil, že byl sice přítomen, byl však zahalen a spal. Speusippos,

člen rady, je předal soudu. Otec poté postavil rukojmí a podal na Speusippa žalobu z protizákonného jednání. Soudní při vedl před šesti tisíci Athéňany a od tak velkého množství soudců neobdržel Speusippos ani dvě stě hlasů. Tím, kdo otce přesvědčil a prosil, aby zůstal, jsem byl především já, dále pak ostatní příbuzní. (18) Zavolej mi Kalliu a Stefana. Zavolej též Filippa a Alexippa, neboť ti jsou příbuznými Akúmena a Autokratora, kteří uprchli po Lýdově udání. Autokratóř je synovcem jednoho, Akúmenos strýcem druhého. Jim přísluší nenávidět toho, kdo je vyhnal, a nejlépe vědět, kvůli komu uprchli. Pohleďte zde na soudce a svědčete, zda hovořím pravdu.

SVĚDKOVÉ

(19) Vyslechli jste, jak se věci seběhly, a svědkové vám to dosvědčili. Teď si připomeňte, co se odvážili prohlásit žalobci. Takto je totiž správné se obhajovat – připomínat slova žalobců a vyvracet je. Řekli přece, že jsem udával ohledně mystérií a svého otce jsem v písemném udání uvedl jako jednoho z přítomných, že jsem se stal udavačem svého vlastního otce, což považuji za nejhroznější a nejbezbožnější ze všech jejich tvrzení. Vždyť tím, kdo otce uvedl v písemném udání, byl Ferekleův otrok Lýdos, zatímco já byl tím, kdo otce přemluvil, aby zůstal a nedával se na útěk, já jsem mu objímal kolena a prosil ho. (20) Co bych však sledoval, kdybych přišel s udáním proti otci, jak tady ti tvrdí, a zároveň ho prosil, aby zůstal a mým přičiněním zahynul? A otec by se nechal přemluvit k účasti na takovém procesu, při němž by nemohl uniknout jednomu ze dvou obrovských zel? – buď zemřít kvůli mně, pokud by mé udání bylo uznáno za pravdivé, anebo zapříčinit mou smrt, pokud by byl osvobozen. Takový byl totiž zákon: pokud někdo udá věci pravdivé, má zaručenu beztrestnost, pokud lživé, ať je popraven. Vy ovšem všichni víte jednu věc, že jsem se zachránil jak já, tak i můj otec, a to by nebylo možné, pokud bych svého otce udal, ale buď bych musel zemřít já, nebo on. (21) Nu ale i kdyby chtěl otec podstoupit soud, domníváte se snad, že by mu přátelé dovolili zůstat nebo by se za něho zaručili jako rukojmí, že by ho naopak nepobízeli a neprosili, ať odejde pryč, čímž by se sám zachránil a zároveň nezpůsobil mou záhubu? (22) A když otec stíhal Speusippa pro nezákonné jednání, trval na tom, že naprosto nikdy nezavítal k Ferekleovi do Thémaku, přičemž požadoval, aby jeho otroky podrobil útrpnému výslechu, aby neodmítal podání důkazu těm, kteří je nabízejí, a nenutil ty, kteří nechtějí. Když toto můj otec řekl, jak všichni víte, co zbývalo Speusippovi říci, pokud tito zde hovoří pravdu, nežli: „Leógoro, nač chceš hovořit o služebnictvu? Nepodal snad proti tobě udání zde tento syn a netvrdí, že jsi byl přítomen v Thémaku? Ty svého otce usvědč, jinak nemáš nárok na beztrestnost.“ Řekl by Speusippos právě toto, soudcové, nebo ne? Já myslím, že ano. (23) Jestliže jsem tedy vystoupil před soudem nebo tam o mně byla řeč,

jestliže v souvislosti s mou osobou existuje nějaké ústní či písemné udání, a to nejen mé proti jinému, ale i někoho jiného proti mně, kdokoliv chce, ať vystoupí sem a usvědčí mne. Já totiž neznám žádnou nestoudnější a méně důvěryhodnou historku, kterou by kdy vykládal někdo z těch, kteří za nutné považovali jediné, totiž odvážit se žalovat, a přitom se nijak nestarali o to, budou-li usvědčeni ze lži. (24) Právě tak, jako byste na mne zuřili a chtěli mi udělit nejvyšší trest, pokud by pravdou bylo to, z čeho mne obvinili, vás žádám, abyste je s vědomím toho, že lžou, považovali za lidi hanebné a skutečnost, že nejhroznější z jejich obvinění byla zcela jasně vyvrácena jako vylhaná, abyste brali jako znamení toho, že je snadno usvědčím ze lži i ve věcech mnohem méně závažných.

(25) Takto tedy došlo ke čtyřem udáním, která se týkala mystérií. Jména těch, kteří po každém udání uprchli, jsem vám přečetl a svědkové je dosvědčili. V zájmu posílení vaší důvěry učiním navíc ještě toto. Z těch, kteří kvůli mystériím uprchli, někteří zemřeli ve vyhnanství, jiní se vrátili, žijí zde a na mé pozvání se dostavili sem. (26) Já tedy komukoliv, kdo chce, dávám možnost, aby mne během doby vyměřené pro mou řeč usvědčil, že někdo z nich uprchl kvůli mně, že jsem ho udal nebo že všichni neuprchli po oněch udáních, která jsem vám předvedl. A pokud mne někdo usvědčí ze lži, naložte se mnou, jak je vám libo. Já již mlčím a ustupuji, chce-li někdo vystoupit.

(27) Nuže tedy, soudcové, co se dělo dále? Když byla podána udání, vznikly spory o odměny – podle Kleónymova usnesení totiž činily tisíc drachem, podle Peisandrova deset tisíc. Přeli se o ně ti, co udávali, Pýthonikos, který tvrdil, že jako první vznesl obvinění, a Androklés za radu. (28) Lid tedy rozhodl, aby na soudu thesmothetů lidé zasvěcení do mystérií vyslechli udání jednotlivých udávajících a rozsoudili je. První cenu odhlasovali Andromachovi, druhou Teukrovi, a o svátku Panathénají Andromachos obdržel deset tisíc drachem, Teukros tisíc. Zavolej mi svědky těchto událostí.

SVĚDKOVÉ.

(29) Pokud jde o mystéria, soudcové, kvůli nimž byla podána žaloba a kvůli nimž jste se zde vy, zasvěcenci, sešli, dokázal jsem, že v souvislosti s nimi jsem se nedopustil žádné bezbožnosti, nikoho jsem neudal ani se sám k ničemu nepřiznal, a vůči oběma bohyním nedošlo z mé strany k žádnému většímu či menšímu prohřešku. A právě o tom vás přesvědčit je pro mne nanejvýš důležité. Vždyť řeči žalobců – vykřikovali takové hrozné a strašidelné věci, vykládali příběhy o lidech, kteří se v minulosti prohřešili bezbožností vůči oběma bohyním, co každý z nich vytrpěl a jak byl potrestán –, (30) co já mám s těmito řečmi a skutky společného? Mnohem spíše žaluji já je a tvrdím, že zemřít mají oni, protože se dopustili bezbožnosti, zatímco já mám být osvobozen, jelikož jsem se nijak neprohřešil. Bylo

by naopak hrozné, kdybyste na mne zuřili kvůli prohřeškům spáchaným jinými a kdybyste pomluvě, o níž víte, že ji vykládají moji nepřátelé, přikládali větší váhu než pravdě. Je totiž zjevné, že lidé, kteří se dopustili takovýchto provinění, nemohou při obhajobě tvrdit, že nic nespáchali – podstupovat zkoušku před znalci je totiž skličující –, mně však je vyvracení nanejvýš milé za situace, kdy vás nemusím nijak prosit ani žádonit, abych byl takového obvinění zproštěn, ale stačí mi vyvracet řeči žalobců a připomínat vám tehdejší události, (31) vám, kteří půjdete odevzdat svůj hlas ohledně mé osoby poté, co jste složili veliké přísahy a pronesli nejhorší kletby proti sobě samým i svým vlastním dětem se slibem, že o mně budete hlasovat spravedlivě, kteří jste nadto zasvěceni do mystérií a spatřili jste posvátné obřady obou bohyň, takže potrestáte bezbožníky a osvobodíte ty, kteří se nijak neprovinili. (32) Uznejte totiž, že odsoudit lidi, kteří se ničím neprovinili, není bezbožným skutkem o nic méně, než nepotrestat ty, kteří se dopustili bezbožnosti. A tak vás mnohem naléhavěji nežli žalobci zapřísahám při obou bohyních, v zájmu posvátných obřadů, které jste spatřili, a v zájmu Řeků, kteří sem kvůli svátku přicházejí. Pokud jsem se dopustil nějaké bezbožnosti nebo se přiznal nebo kohokoliv udal, anebo jestli někdo jiný udal mne, zabijte mne, neprosím o milost. (33) Jestliže však z mé strany nedošlo k žádnému provinění a jasně vám to dokazují, prosím vás, abyste dali Řekům jasně na vědomí, že jsem byl k tomuto soudu přiveden nespravedlivě. Pokud totiž zde Kéfisos, který na mne podal žalobu, neobdrží pětinu hlasů a bude postižen omezením občanských práv, nebude moci vstoupit do chrámu obou bohyň, jinak zemře. Zdá-li se vám tedy, že jsem se v této věci dostatečně obhájil, dejte mi to najevo, ať se mohu o to odhodlaněji obhajovat v dalších záležitostech.

(34) Pokud jde o zohavení soch a udání, učiním právě tak, jak jsem slíbil – poučím vás o všech událostech od počátku. Když Teukros přišel z Megar a obdržel beztrestnost, udal jednak to, co věděl o mystériích, jednak to, co věděl o lidech, kteří zohavili sochy, a předložil písemný seznam osmnácti mužů. Z těch, co se ocitli v seznamu, někteří uprchli, jiní byli po Teukrově udání zatčeni a popraveni. Vezmi seznam a přečti jejich jména.

(35) JMÉNA: Teukros ve věci hermovek udal Euktémona, Glaukippa, Eurymacha, Polyekta, Platóna, Antidóra, Charippa, Theodóra, Alkisthena, Menestrata, Eryximacha, Eufiléta, Eurydamanta, Fereklea, Meléta, Tímanthea, Archidáma, Teleníka.

Nuže, někteří z těchto mužů se vrátili a jsou zde, a je rovněž mnoho příbuzných těch, co byli popraveni. Komukoliv z nich se bude chtít, ať vystoupí a během doby vyměřené pro mou řeč mne usvědčí, jestliže některý z těchto mužů uprchl nebo byl popraven kvůli mně.

(36) Když došlo k těmto událostem, Peisandros a Chariklés, kteří patřili mezi vyšetřovatele a toho času se zdáli být nanejvýš příznivě nakloněni lidu, říkali, že spáchané

zločiny nebyly dílem několika mála mužů, ale že směřovaly ke svržení demokracie a že je třeba dále pátrat a nepřestávat. Obec se nacházela v takovém stavu, že když hlasatel vyzýval členy rady ke vstupu do búleutéria a snímal znamení, na totéž znamení vstupovala rada do búleutéria a lidé přítomní na agoře prchali pryč, jelikož jeden každý z nich měl strach, aby nebyl zatčen.

(37) Povzbuzen zlým stavem obce vystoupil v radě se svým obviněním Diokleidés. Prohlašoval, že ví, kteří lidé zohavili hermovky, a že jich bylo ke třem stům. Že prý je spatřil a náhodou se ocitl při činu, povídal. (Věnujte, prosím vás, páni soudcové, pozornost těmto řečem, připomínejte si, zda hovořím pravdu, a poučujte se navzájem – vždyť tyto řeči byly předneseny před vámi, takže jste v této věci mými svědky.) (38) Pravil přece, že má otroka v Laureiu a že si potřeboval vyzvednout poplatek. Vstal časně, jelikož si spletl hodinu, a šel, byl úplněk. Když byl u vstupu do Dionýsova okrsku, zahlédl prý množství lidí sestupujících od Ódeia do orchéstry. Jelikož mu nahnali strach, zalezl do stínu a sedl si mezi sloup a stělu, na níž stojí bronzový vojevůdce. Viděl prý celkem tři sta lidí, kteří postávali v kroužcích po patnácti mužích, případně po dvaceti. Jelikož je viděl ve svitu měsíce, obličej většiny z nich rozeznal. (39) (Toto uvedl na začátek, páni soudcové, takovou hroznou věc učinil, jak myslím, proto, aby o kterémkoliv z Athéňanů mohl po libosti tvrdit, že byl jedním z těchto mužů, a o kom by to tvrdit nechtěl, aby mohl říci, že mezi nimi nebyl.) Když to spatřil, šel, jak tvrdil, do Laureia a druhého dne se doslechl, že hermovky byly zohaveny – ihned pochopil, že šlo o dílo oněch mužů. (40) Po návratu do města zjistil, že již byli zvoleni vyšetřovatelé a vyhlášena odměna za udání ve výši sto min. Spatřil Euféma, bratra Kallii, syna Télokleova, jak sedí v kovárně, odvedl ho do Héfaištova chrámu a řekl mu to, co jsem vám právě vylíčil – že nás oné noci viděl, že ale netouží získat peníze od státu jako spíše od nás, aby nás mohl mít za přátele. Eufémos odvětil, že udělal dobře, když mu to řekl, a vyzval ho, ať s ním jde hned do Leógorova domu: „abychom se tam setkali s Andokidem a dalšími, kterých je třeba.“ (41) Přišel druhého dne, jak prohlásil, a právě klepal na dveře, když potkal mého otce vycházejícího ven, který pravil: „Jsi to ty, koho očekávají? Takovéto přátele zajisté nelze odhánět.“ – a když to řekl, odešel. (Tímto způsobem chtěl mého otce zahubit, jelikož ho představil jako člověka, který je s věcí obeznámen.) My jsme prý řekli, že jsme se dohodli dát mu dva talenty stříbra na místo sta min, které by dostal z obecní pokladny, že bude jedním z nás, pokud dosáhneme toho, oč usilujeme, a že na tyto věci poskytneme a budeme požadovat záruky. (42) On odpověděl, že si to promyslí, a my ho vyzvali, ať přijde ke Kalliovi, synu Télokleovu, aby byl přítomen i on. (Takto chtěl zahubit mého švagra.) Dle svého tvrzení tedy přišel ke Kalliovi, projevil souhlas a na Akropoli nám dal záruky, zatímco

my, ač jsme se dohodli, že mu peníze dáme během příštího měsíce, jsme ho oklamali a nic mu nedali. Přišel tedy, aby udal, co se stalo.

(43) Jeho obvinění tedy vypadalo takto, páni soudcové. Předložil písemně jména čtyřiceti dvou mužů, které dle svého tvrzení poznal, na prvním místě Mantithea s Apsefiómem, kteří byli členy rady a seděli uvnitř, dále ostatní. Povstal Peisandros a prohlásil, že je třeba zrušit usnesení přijaté za archonta Skamandria a udané natáhnout na kolo, aby dříve, než přijde noc, byli zjištěni úplně všichni. Rada vykřikovala, že říká dobrou věc. (44) Když to slyšeli Mantitheos a Apsefión, usedli k oltáři a prosili, aby je nemučili, ale nechali je postavit za sebe rukojmí a podstoupit soud. Dosáhli toho stěží. Když pak postavili rukojmí, vsedli na koně a uprchli k nepřátelům, přičemž opustili rukojmí, které měl stihnout stejný trest jako ty, za něž se zaručili. (45) Rada nás na závěr jednání nechala v tajnosti pozatýkat a dát do klády. Poté povolali strategy a nařídili jim, ať vyhlásí, aby Athéňané žijící ve městě vzali zbroj a šli na agoru, ti za dlouhými zdmi do Théseia a ti z Peiraiea na Hippodámovu agoru, aby se jezdci na znamení polnice ještě během noci dostavili do Anakeia, rada aby šla na Akropoli a přespala tam, prytanové v tholu. O událostech se dozvěděli Boiótané a stáli s vojskem u hranic. Toho, kdo tu pohromu způsobil, totiž Diokleida, zatím ověnčili jako zachránce města, vezli ho na voze do prytaneia a on si tam večerel.

(46) Nejprve tedy, páni soudcové, ti z vás, kteří jste byli u toho, vzpomeňte si a poučte ostatní. Ty mi pak zavolej prypany, kteří tehdy úřadovali, Filokrata a další. Podejte výklad.

SVĚDECTVÍ.

(47) Nuže, přečtu vám též jména mužů, které uvedl v písemném udání, abyste věděli, kolik mých příbuzných hodlal zahubit, především otce a dále švagra. Jednoho totiž představil jako člověka, který je s věcí obeznámen, o druhém tvrdil, že se v jeho domě konala schůzka. Nyní uslyšíte jména ostatních. Přečti jim je.

Charmidés, syn Aristotelův.

To je můj bratranec. Jeho matka a můj otec byli sourozenci.

Taureás.

To je otcův bratranec.

Nísaios.

Taureův syn.

Kalliás, syn Alkmeónův.

Otcův bratranec.

Eufémos.

Bratr Kallii, syna Télokleova.

Frýnichos, bývalý tanečník.

Bratranec.

Eukratés.

Níkiův bratr. Jde o Kalliova švagra.

Kritiás.

Další otcův bratranec. Jejich matky byly sestry. Tyto všechny uvedl v písemném udání mezi čtyřiceti muži.

(48) Když jsme byli všichni spoutáni na jednom místě, nastala noc a vězení bylo uzavřeno, k jednomu přicházela matka, ke druhému sestra, k dalšímu žena s dětmi, ozýval se křik a naříkání, jak lidé lkali a bědovali nad tím neštěstím, tu ke mně promluví Charmidés, můj bratranec a vrstevník, který byl od dětství spolu se mnou vychován v našem domě: (49) „Andokide, jistě vidíš rozsah nynějšího neštěstí. Já jsem až doposud neměl žádnou potřebu něco ti říkat nebo ti dělat nějaké nepříjemnosti, avšak nyní jsem k tomu nucen pohromou, jež nás postihla. Z těch, s nimiž ses kromě nás příbuzných stýkal a přátelil, již někteří byli popraveni v důsledku obvinění, kvůli němuž zde nyní hyneme my, druzí uprchli, čímž sami sebe uznali za vinné <.....> (50) Pokud jsi o té záležitosti, k níž došlo, něco slyšel, promluv, a zachraň tak především sám sebe, dále svého otce, jehož musíš milovat ze všech nejvíce, svého švagra, který má za ženu tvoji jedinou sestru, dále pak všechny ostatní příbuzné a rodové příslušníky, jichž je takové množství, a také mne, který ti za celý svůj život nezpůsobil nikdy žádné trápení a který je nanejvýš ochoten ve prospěch tvůj a tvých zájmů učinit cokoliv, oč požádáš.“

(51) Když to Charmidés říkal, páni soudcové, když za mnou přicházeli další a jeden každý zvláště mne prosil, v duchu jsem si pomyslel: „Běda mi, jaké strašlivé neštěstí se na mne sesypalo! Mám nedbat toho, že moji příbuzní nespravedlivě hynou, že budou popraveni a jejich majetek bude zabrán obcí, že se nadto jejich jména objeví vypsána na stélách, jako by šlo o zločince proti bohům, ač na tom, k čemu došlo, nenesou žádnou vinu? Mám nedbat toho, že nespravedlivá záhuba čeká na dalších tři sta Athéňanů, že se obec ocitá v hrozivém stavu a lidé k sobě chovají vzájemnou nedůvěru, anebo mám Athéňanům říci, co jsem slyšel od Eufiléta, který to sám spáchal?“ (52) Vedle toho, páni soudcové, mne napadla ještě jedna věc, o níž jsem v duchu uvažoval, že z těch, kteří se prohřešili a zločin spáchali, již někteří byli v důsledku Teukrova udání popraveni, další uprchli a je nad nimi vyneseno rozsudek smrti, zbývají pak čtyři, které Teukros mezi pachateli neuvedl, totiž Panaitios, Chairedémos, Diakritos a Lýsistratos, (53) u nichž se spíše než u kohokoliv jiného dalo s pravděpodobností očekávat, že budou mezi muži, které udal Diokleidés, jelikož šlo o přátele těch, co již

zahynuli. Zatímco však jejich záchrana nebyla doposud vůbec jistá, mým příbuzným hrozila zjevná záhuba, pokud by Athéňanům nikdo neřekl, jak se věci sebehly. Zdálo se mi tedy lepší připravit po právu o vlast čtyři muže, kteří jsou nyní na živu, vrátili se zpět a mají v držení svůj majetek, než dopustit, aby příbuzní nespravedlivě zemřeli.

(54) Pokud tedy někdo z vás, páni soudcové, z vás ostatních občanů připadl v souvislosti s mou osobou někdy dříve na myšlenku, že jsem udání proti svým vlastním přátelům učinil proto, aby oni zahynuli a já se zachránil – jak o mně vykládali moji nepřátelé ve snaze pomluvit mne –, uvažujte o tom na základě událostí samých. (55) Já totiž nyní musím vydat počet ze svého jednání v souladu s pravdou, jelikož jsou přítomni ti, kteří se provinili, a když to spáchali, uprchli, takže nejlépe vědí, zda lžu či hovořím pravdu – během doby vyměřené pro mou řeč mne mohou usvědčit, dávám jim svolení –, vy musíte porozumět tomu, co se stalo – (56) to nejpodstatnější na tomto procesu, páni soudcové, je pro mne totiž to, abych se nezdál být špatným člověkem kvůli tomu, že jsem se zachránil –, všichni ostatní pak musí pochopit, že nic z toho, co jsem udělal, nebylo vykonáno z nějaké špatnosti či zbabělosti, ale v důsledku pohromy, jež postihla především obec, následně nás, a že o tom, co jsem slyšel od Eufiléta, jsem promluvil s ohledem na příbuzné a přátele, s ohledem na celou obec, v souladu se svou ctností, nikoliv špatností, jak jsem přesvědčen. Jestliže se tedy věci mají takto, pak si zasloužím, abych byl osvobozen a nebyl vámi považován za špatného.

(57) Nuže tedy – je totiž třeba, páni soudcové, uvažovat o těch záležitostech z lidského hlediska, jako by byl člověk sám v té nešťastné situaci –, co by jeden každý z vás udělal? Pokud bych měl totiž na výběr ze dvou možností, buď čestně zemřít, nebo se hanebně zachránit, pak by se mohlo říci, že to, k čemu došlo, byla ničemnost – a přitom by si mnozí vybrali právě toto, jelikož by jim bylo milejší žít než čestně zemřít. (58) Za situace, která byla právě opačná, by však mlčet znamenalo nanejvýš ostudně zemřít, ačkoliv se člověk nedopustil žádné bezbožnosti, a navíc dopustit, aby zahynul otec, švagr a mnozí další příbuzní a bratrance, které by nezahubil nikdo jiný než já, pokud bych neřekl, že se prohřešili jiní. Diokleidés je totiž svou lží uvrhl do vězení a jejich záchrana nespočívala v ničem jiném, než že se Athéňané dozvědí o tom, jak vše proběhlo, a já bych se stal jejich vrahem, pokud bych neřekl, co jsem slyšel. Zahubil bych ještě tři sta Athéňanů a obec by se ocitla ve velmi hrozném stavu. K těmto věcem by tedy došlo, kdybych nepromluvil. (59) Pokud bych řekl, jak to bylo doopravdy, zachránil bych sám sebe, zachránil bych svého otce a další příbuzné, obec bych zbavil strachu a největších zel. Čtyři muži by se kvůli mně stali prchlíky, ale ti se beztak provinili. Pokud jde o ostatní, které už dříve udal Teukros, ti, co byli po smrti, by kvůli mně zajisté již více neumírali, a ti, co uprchli, by již více neprchali. (60) Když jsem o tom

všem uvažoval, páni soudcové, docházel jsem k závěru, že z toho, co se nabízí, nejmenším zlem bude, když řeknu co nejrychleji, jak se věci seběhly, Diokleida usvědčím ze lži a potrestám ho za to, že nás chtěl nespravedlivě zahubit a že obelhával obec, zvláště když byl díky tomu považován za největšího dobrodince a chystal se převzít peníze.

(61) To proto jsem radě řekl, že vím, kteří lidé to udělali, a vyličil jsem, jak se věci seběhly – že s oním záměrem přišel Eufilétoš, když jsme společně popíjeli, já jsem však odporoval, takže mou zásluhou tehdy k ničemu nedošlo. Později jsem ovšem v Kynosargu spadl po nasednutí na svého koně, zlomil jsem si klíční kost a rozbil hlavu, načež mne domů odnesli na nosítkách. (62) Když Eufilétoš zjistil, jak na tom jsem, řekl jim, že jsem se nechal přesvědčit ke spolupráci a že jsem mu slíbil, že se na činu budu podílet a zohavím hermovku u Forbanteia. Těmito slovy je obelhal, a díky tomu ona hermovka, již všichni vidíte, ta jež stojí u mého po otcích zděděného domu a jež byla zasvěcena fýlou Aigéis, nebyla jako jediná z athénských hermovek zohavena, jelikož jsem to prý hodlal udělat já, jak jim řekl Eufilétoš. (63) Když si toho všimli, zuřili, že o věci vím, ale na činu jsem se nepodílel. Dalšího dne tak ke mně přišli Melétoš a Eufilétoš se slovy: „Stalo se, Andokide, tu věc jsme udělali my. Co se týče tebe, pokud hodláš zachovat klid a mlčet, budeš v nás mít přátele tak jako doposud. Pokud ne, jako nepřátelé ti způsobíme větší nepříjemnosti, než aby to vyvážili nějakí jiní přátelé získaní na náš úkor.“ (64) Já jim řekl, že Eufilétoš s ohledem na to, co udělal, považuji za bídáka a že hrozbu pro ně nepředstavuji já, protože o věci vím, ale mnohem spíše samotný skutek, protože byl spáchán.

Na doklad toho, že je to pravda, jsem poskytl svého sluhu, aby na mučidlech dosvědčil, že jsem byl nemocen a ani jsem nevstával z lůžka, a prytanové zadrželi služky z domu, odkud oni vybíhali, když to prováděli. (65) Celou záležitost prověřovala rada a vyšetřovatelé, a když došli k tomu, že je to tak, jak říkám, a ze všech stran se to potvrzovalo, zavolali si Diokleida. Nebylo třeba dlouhých řečí, ale hned se přiznal, že lhal, a prosil, ať ho omilostní, když prozradí jména těch, kteří ho k jeho výpovědi přemluvili, a že to byl Alkibiadés z dému Fégús a Amiantos z Aigíny. (66) Ti dostali strach a uprchli. Vy jste si to vyslechli, Diokleida jste předali soudu a popravili, uvězněné, jimž hrozila záhuba, totiž mé příbuzné, jste naopak mou zásluhou propustili a uprchlíky jste přijali nazpět, vy sami jste vzali zbraně a rozešli se, zbaveni velikého zla a nebezpečí. (67) Je snad přitom spravedlivé, páni soudcové, aby mne pro osud, který na mne dolehl, všichni litovali, a je snad přirozené, abych byl s ohledem na to, co se stalo, považován za výborného muže, neboť jsem se postavil Eufilétošovi, když navrhl tu nejzrádnější záruku věrnosti na světě, odporoval jsem mu a zlořečil, jak si zasloužil, když to pak ale spáchali, jejich provinění jsem podržel v tajnosti spolu s nimi,

i když po Teukrově udání někteří z nich byli popraveni a další uprchli, až dokud jsme nebyli kvůli Diokleidovi uvězněni a nehrozila nám záhuba. Tehdy jsem předložil písemné udání na čtyři muže, Panaitia, Diakrita, Lýsistrata a Chairedéma. (68) Ti uprchli kvůli mně, uznávám, avšak zachráněn byl otec, švagr, tři bratřenci a sedm dalších příbuzných, jimž hrozila nespravedlivá poprava – ti se teď díky mně kochají sluneční září a sami to uznávají. Ten, který vyvolal naprostý zmatek v celé obci a uvedl ji do nejzazšího nebezpečí, byl usvědčen, zatímco vy jste byli zbaveni velkého strachu a vzájemných podezření.

(69) Připomeňte si, páni soudcové, zda hovořím pravdu, a očití svědkové mezi vámi ať poučí ostatní. Ty mi zavolej muže propuštěné mou zásluhou. Nejlépe asi vědí, jak se věci odehrály, a tak jim je asi nejlépe vylíčí. Tak to je, páni soudcové. Budou sem přicházet a promlouvat k vám tak dlouho, dokud se vám bude chtít poslouchat. Já se pak budu hájit v dalších záležitostech.

<SVĚDKOVÉ>

(70) Nuže, o tehdejších událostech jste si již vyslechli vše a má obhajoba byla dostatečná, jak jsem alespoň sám přesvědčen – pokud ovšem někdo z vás něco postrádá, pokud se domnívá, že jsem něco neprobral dostatečně nebo jsem něco opomenul, ať povstane a připomene to, já se obhájím i v této věci. Nyní vás již poučím o zákonech.

(71) Zde Kéfisios proti mně vznesl obvinění v souladu s platným zákonem, žalobu však staví na starším usnesení, které navrhl Ísotímidés a které se mne nijak netýká. Ten totiž navrhl, aby z chrámů byli vyloučeni lidé, kteří se dopustili bezbožnosti a přiznali se, já však neučinil ani jedno z toho – ani jsem nespáchal bezbožnost ani jsem se k ní nepřiznal. (72) Toto usnesení bylo navíc zrušeno a je neplatné, jak vás poučím. A to i když má obhajoba v této věci bude taková, že když vás nepřesvědčím, stihne mne trest, zatímco když vás přesvědčím, stanu se úspěšným obhájcem vlastních nepřátel. A přece pravda bude řečena.

(73) Když totiž bylo zničeno loďstvo a nastalo obléhání města, začali jste se radit o tom, jak dosáhnout svornosti, načež jste se rozhodli vrátit občanská práva těm, kteří jich byli zbaveni – návrh přednesl Patrokleidés. Kteří lidé byli postiženi ztrátou práv a jakými způsoby? O tom vás poučím. Zaprvé lidé dlužící peníze do obecní pokladny, totiž všichni ti, u nichž bylo shledáno pochybení při kontrole po složení úřadu, ti, kteří byli odsouzeni za rušení držby, prohráli veřejnou při nebo dostali pokutu, nebo si od obce pronajali výběr poplatků, ale neodvedli peníze, nebo se obci zavázali jako ručitelé – ti museli zaplatit během deváté prytanie, pokud však nezaplatili, jejich dluh měl být zdvojnásoben a majetek rozprodán. (74) Toto byl jeden způsob ztráty občanských práv. Druhý způsob se týkal těch, jejichž osoba byla postižena ztrátou práv, majetek však zůstával v jejich vlastnictví. K těm patřili všichni ti, kteří

byli odsouzeni za zpronevěru či přijímání darů, přičemž nejen oni sami, ale i jejich potomci měli být postiženi ztrátou práv. Dále všichni ti, kteří opustili šik nebo byli odsouzeni za nedostavení se k vojsku, za zbabělost či za neúčast v námořní bitvě, ti, co odhodili štít, ti, co byli třikrát odsouzeni za křivé svědectví či za falešné předvolání k soudu, nebo ti, kteří ubližovali rodičům – tito všichni byli postiženi jako osoby, majetek si však podrželi. (75) Na základě zvláštních omezení pak byli postiženi další, kteří nepozbyli všechna práva, ale pouze jistou část, jako vojáci, jimž za to, že zůstali ve městě za vlády tyranů, byla sice ponechána všechna ostatní práva jako ostatním občanům, nesměli však hovořit k lidu a zasedat v radě. Těchto práv byli zbaveni, takové omezení je postihlo. (76) Další nesměli podat veřejnou žalobu, jiní vystoupit s obviněním, dalším bylo zakázáno plout k Helléspontu, jiným do Iónie, dalším vstoupit na agoru. Vy jste se tedy usnesli vymazat všechna tato usnesení, jak je samotná, tak jejich případné opisy, a složit na Akropoli vzájemnou přísahu svornosti. Ty mi přečti Patrokleidovo usnesení, podle něhož k tomu došlo.

(77) USNESENÍ. Návrh přednesl Patrokleidés. Jelikož Athéňané v souvislosti s <osobami zbavenými občanských práv a> dlužníky odhlasovali beztrestnost, takže lze překládat návrhy a dát o nich hlasovat, ať lid odhlasuje totéž, co odhlasoval během médské války a co tehdy Athéňanům prospělo. Pokud jde o osoby zaznamenané u práktorů, u pokladníků bohyně a ostatních bohů nebo u basilea – též pokud ještě někdo nebyl zapsán –, do konce úředního období rady, za níž byl archontem Kalliás, (78) všichni ti, co byli zbaveni občanských práv nebo se stali dlužníky, rovněž všichni ti, na něž podané stížnosti v rámci závěrečné kontroly po skončení úředního období byly od euthýnů a paredrů označeny jako oprávněné a nalézají se v úřadu účetních kontrolorů, ti, na něž v souvislosti se závěrečnou kontrolou byly podány nějaké žaloby, jež ještě nedošly k soudu, dále záznamy o zvláštních omezeních či o zárukách, které nabyly platnosti, do téže doby, rovněž všechny záznamy o jménech kohokoliv ze čtyř set či je-li někde nějaký jiný zápis o událostech z doby oligarchie – vyjma všech těch, jejichž jména jsou vypsána na stélách, jelikož zde nezůstali, kteří byli odsouzeni areopagem, efety, v prytaneiu nebo Delfiniu za předsednictví basileů nebo jsou na útěku pro zabití nebo byl nad nimi vynesena rozsudek smrti jako nad vrahy či tyrany –; (79) vše ostatní ať praktorové a rada dle výše řečeného vymažou ze všech veřejných záznamů, a pokud se někde nalézá nějaký opis, ať ho thesmothetové a další úřady odevzdají. Toto ať je provedeno do tří dnů od usnesení lidu. Vlastnit soukromě záznamy, o nichž bylo řečeno, že mají být zničeny, ať není dovoleno nikomu, stejně jako vyvolávat zlé vzpomínky. Pokud toto nařízení někdo přestoupí, ať je postižen stejně jako lidé posláni do vyhnanství areopagem, aby mezi Athéňany vládla co největší vzájemná důvěra, jak nyní, tak i po zbytek času.

(80) Na základě tohoto usnesení jste osoby zbavené práv učinili plnoprávními, návrat uprchlíků však Patrokleidés nenavrhl, a ani vy jste ho neodhlasovali. Když byly uzavřeny dohody se Sparty, strhli jste hradby a přijali uprchlíky, moci se chopilo třicet mužů, načež byla zabrána Fýlé, pak obsadili Múnychii – děly se věci, na něž ani já sám nepotřebuji vzpomínat, natožpak ve vás oživovat vzpomínky na prožité hrůzy. (81) Když jste se pak vrátili z Peiraiea, ač bylo ve vaší moci pomstít se, rozhodli jste se nechat minulost minulostí, záchraně obce jste přisoudili větší význam než soukromé pomstě a usnesli jste se nechovat vzájemnou zášť kvůli minulým událostem. Když jste se takto usnesli, zvolili jste dvacet mužů. Ti dostali za úkol pečovat o obec, dokud nebudou stanoveny zákony – do té doby se mělo užívat zákonů Solónových a ustanovení Drakontových. (82) Když jste pak vylosovali radu a zvolili nomothety, začali zjišťovat, že mezi Solónovými a Drakontovými zákony je mnoho takových, na jejichž základě lze mnohé občany stíhat kvůli dřívějším událostem. Svolali jste tedy sněm a radili se o nich, načež jste odhlasovali, že přezkoumáte všechny zákony a ty z nich, kterým se dostane schválení, pak necháte vypsát ve sloupořadí. Přečti mi usnesení.

(83) USNESENÍ. Lid se usnesl, návrh přednesl Teisamenos. Ať se Athéňané spravují po způsobech otců, ať užívají Solónových zákonů, měř a vah, ať užívají též Drakontových ustanovení, jichž jsme užívali v dřívější době. Všechny zákony, jichž bude potřeba navíc, ať tito radou zvolení nomothetové vypíšou na desky a vystaví před sochy epónymních hérůů, aby si je mohl kdokoliv prohlédnout, a ať je během tohoto měsíce předají úřadům. (84) Předávané zákony ať nejprve přezkoumá rada a pět set nomothetů, kteří byli zvoleni v démech, až složí přísahu. Rovněž kterýkoli soukromník může přijít před radu a v souvislosti se zákony přednést jakýkoliv dobrý návrh, který bude mít. Až budou zákony stanoveny, ať o zákony pečuje rada z Areova pahorku, aby se úřady řídily platnými zákony. Ty ze zákonů, které budou schváleny, ať jsou vypisovány na zeď, kde byly vypsány dříve, aby si je mohl kdokoliv prohlédnout.

(85) Podle tohoto usnesení byly tedy zákony přezkoumány, páni soudcové, a schválené zákony vypsány ve sloupořadí. Když byly vypsány, přijali jsme zákon, jímž se všichni řídíte. Přečti mi ten zákon.

ZÁKON. Nepsaným zákonem ať se úřady neřídí ani v jediném případě.

(86) Nuže, zbývá snad něco, ohledně čehož by mohl buď úřad předvolávat k soudu nebo kdokoliv z vás nějak rozhodnout, aniž by se tak stalo podle psaných zákonů? Pokud tedy není možné řídit se nepsaným zákonem, pak je asi naprosto nepřijatelné řídit se nepsaným usnesením. Když jsme viděli, že mnozí z občanů jsou v ohrožení, jedni díky zákonům, druhí

díky usnesením přijatým v dřívější době, přijali jsme kvůli tomu, co se právě nyní děje, následující zákony, aby se nic takového dít nemohlo a aby nikdo nemohl vydírat žalobami. Přečti mi zákony.

(87) ZÁKONY. Nepsaným zákonem ať se úřady neřídí ani v jediném případě. Žádné usnesení rady ani lidu ať nemá větší váhu nežli zákon. Ať rovněž není dovoleno přijmout zákon ohledně jednotlivce, pokud by zároveň neplatil pro všechny Athéňany, jestliže o tom nerozhodne šest tisíc občanů v tajném hlasování.

Nuže, zůstalo něco opomenuto? Následující zákon. Přečti mi ho.

<ZÁKON.> Všechny rozsudky v soukromých sporech a smírčích jednáních vynesené v době, kdy byla obec spravována demokraticky, ať zůstávají v platnosti. Zákonů ať je užíváno od archonta Eukleida.

(88) Všechny rozsudky v soukromých sporech a smírčích jednáních vynesené v době, kdy byla obec spravována demokraticky, jste učinili platnými proto, páni soudcové, aby nebyly rušeny dluhy, aby uzavřené spory nebyly znovu otevírány a aby závazky plynoucí ze soukromých dohod mohly být vymáhány. Pokud jde o všechny přečiny veřejného rázu, kvůli nimž dochází k žalobám, hlášením, obviněním či zatčením, s ohledem na ně jste odhlasovali, aby se zákonů užívalo od archonta Eukleida. (89) Když jste tedy rozhodli, že mají být prověřeny zákony a ty prověřené veřejně vypsány, že se nepsaným zákonem nemají úřady řídit ani v jediném případě, že žádné usnesení rady ani lidu nemá mít větší váhu nežli zákon, že rovněž nelze přijímat zákon ohledně jednotlivce, pokud by zároveň neplatil pro všechny Athéňany, že platné zákony mají být užívány od archonta Eukleida, zbývá tu pak nějaké více či méně významné usnesení z těch, která byla přijata v dřívější době ještě předtím, než se stal Eukleidés archontem, aby mělo nějakou platnost? Já si myslím, že ne, páni soudcové. Uvažte to i vy sami.

(90) Za další, jak je to s vašimi přísahami? Přísaha společná celé obci, již jste po usmíření všichni přísahali, zní: „A nebudu chovat zášť vůči nikomu z občanů, kromě třiceti a jedenácti mužů, a rovněž ne vůči tomu z nich, kdo bude ochoten složit účty ze svého úřadování.“ Když jste tedy přísahali, že nebudete chovat zášť ani vůči samotným třiceti, odpovědným za ty nejhorší hrůzy, pokud budou skládat účty, pak jste asi sotva považovali za vhodné chovat zášť vůči komukoliv jinému z občanů. (91) Co dále přísahá rada, která vždy právě zastává úřad? „A nepřijmu obvinění ani zatčení pro dřívější události, leda v případě uprchlíků.“ A co vy, Athéňané, co jste jako soudci přísahali? „A nebudu projevovat zášť ani se nenechám nikým přemluvit, ale budu hlasovat podle platných zákonů.“ Na to je třeba hledět, máte-li posoudit, zda říkám správně, že hovořím ve prospěch váš i zákonů.

(92) A nyní si srovnajte, jaké jsou zákony a co jsou zač moji žalobci, jak na tom jsou, když žalují druhé. Zde Képhisios si od obce koupil právo na výběr poplatků a z pachtovného placeného lidmi na půdě hospodařícími vybral devadesát min, ale obci je neodevzdal a uprchl. Kdyby totiž přišel, seděl by spoután v kládě. (93) Takový byl přece zákon: rada ať má plnou moc vsadit do klády toho, kdo si pronajme poplatek a neodvede peníze. Tento člověk tedy, jelikož jste se usnesli užívat zákonů od archonta Eukleida, považuje za své právo neodevzdat to, co vybral a co drží z vašeho majetku. Na místo uprchlíka se teď z něho stal občan, na místo člověka bezprávného sýkofant, a to proto, že se řídíte nyní platnými zákony.

(94) Dále zde Melétos zatkl za vlády třiceti Leonta, jak všichni víte, a ten byl bez soudu popraven. Následující zákon platil již dříve, a jelikož je správný, platí i nyní a vy se jím řídíte: toho, kdo k činu radil, ať stihne stejný trest jako toho, kdo ho vlastní rukou vykonal. Jelikož je však třeba užívat zákonů od archonta Eukleida, Leontovy děti nemohou Meléta stíhat pro vraždu, i když skutečnost, že Leonta zatkl, nepopírá ani on sám.

(95) A tady Epicharés, který nejen že je, ale vyloženě chce být tím největším ničemou ze všech, který vyvolává zlé vzpomínky sám proti sobě – vždyť ten byl za vlády třiceti členem rady! Co nařizuje zákon napsaný na stéle před búleutériem? Aby byl beztrestně zabit ten, kdo bude po svržení demokracie zastávat ve městě nějaký úřad, a ten, kdo ho zabije, aby byl považován za čistého a obdržel majetek zabitého. Nuže, Epichare, nebude snad mít člověk, který by tě teď zabil, čisté ruce podle Solónova zákona? (96) Přečti mi zákon ze stély.

ZÁKON. Usnesla se rada i lid. Fýla Aiantis zastávala prytnii, Kleigenés byl písařem, Boéthos předsedal. Návrh sepsal Démofantos. Toto usnesení je platné od nástupu rady pěti set vylosovaných bobem, jejichž prvním písařem byl Kleigenés.

Pokud někdo v Athénách svrhne demokracii nebo bude po svržení demokracii zastávat nějaký úřad, ať je považován za nepřítele Athéňanů a beztrestně zabit, jeho majetek ať náleží obci a desetina ať připadne bohyni. Ten, kdo takového provinilce zabije nebo přispěje radou, ať je považován za čistého a bez poskvrny. (97) Všichni Athéňané ať při provedení bezvadných obětí podle fýl a démů odpřísáhnou, že takového provinilce zabijí. Přísaha budiž tato: „Zabijí slovem i skutkem, svým hlasem i vlastní rukou, budu-li toho schopen, toho, kdo v Athénách svrhne demokracii, kdo bude po svržení demokracie zastávat i nadále nějaký úřad, kdo povstane ve snaze stát se tyranem a kdo vládu tyрана pomůže nastolit. Pokud ho zabije někdo jiný, tohoto člověka budu považovat za čistého před bohy a daimony, jako kdyby zabil nepřítele Athéňanů, majetek zabitého celý prodám, načež polovinu odevzdám tomu, kdo ho zabil, a nic si nepřivlastním. (98) Pokud někdo během zabíjení některého z těchto lidí nebo při pokusu o zabití zemře, budu jemu i jeho potomkům prokazovat dobrodiní právě tak jako

Harmodiovi a Aristogeitonovi a jejich potomkům. Všechny přísahy namířené proti athénskému lidu, které byly složeny v Athénách, ve vojenském ležení či kdekoli jinde, ruším a odvolávám.“ Tuto zákonem danou přísahu ať před Dionýsiemi složí všichni Athéňané při provedení bezvadných obětí. Při tom ať se modlí, aby ten, kdo přísahu zachovává, byl požehnán velikým bohatstvím, ale ten, kdo přísahá křivě, aby byl i se svým rodem vyhuben.

(99) Nuže, ty sýkofante a zatracený lišáku, má tento zákon nějakou platnost, nebo je neplatný? Svou platnost pozbyl kvůli tomu, jak se domnívám, že zákonů je třeba užívat od archonta Eukleida. A ty žiješ a chodíš si zde po městě, ač toho nejsi hoden, protože za demokracie jsi žil jako sýkofant a za oligarchie, aby tě nedonutili odevzdat všechny peníze, které jsi jako sýkofant získal, jsi otročil třiceti. (100) Právě ty mi připomínáš spolek přátel a haníš různé lidi? Ty, který ses spojil nikoliv s jedním – vždyť to by ti bylo ke cti –, ale za trochu stříbra ses prodával každému, kdo chtěl, jak zde přítomní vědí, a v té nejhanebnější činnosti jsi nacházel obživu – a to navzdory své tak ubohé postavě. A přece se tento člověk odvážil podávat žaloby na jiné, i když podle vašich zákonů nemá ani právo sám sebe hájit.

(101) Když jsem tu tak seděl, páni soudcové, a hleděl na něho, zatímco on přednášel žalobu, nemohl jsem se zbavit dojmu, jako bych byl zatčen a souzen třicítkou. Neboť kdybych byl tehdy postaven před soud, kdo by na mne asi podal žalobu? Nebyl by to tento člověk, pokud bych mu nechtěl dát peníze? Právě tak je tomu nyní. A vyslychal by mne někdo jiný než Chariklés? Ptal by se: „Pověz mi, Andokide, odešel jsi do Dekeleie a pomáhal ji opevnit proti své vlasti?“ „Já ne.“ „Cože? Zpustošil jsi krajinu a dobyl kořist na svých spoluobčanech, ať již na souši či na moři?“ „To určitě ne.“ „Ani ses nezúčastnil námořní bitvy proti obci, ani jsi nepomohl zbořit hradby, ani ses nepodílel na zrušení demokracie, ani jsi násilně nevníkl do města?“ „Nic z toho jsem neudělal.“ „Nic? A to si myslíš, že se tím někomu zavděčíš a nebudeš popraven jako mnoho dalších?“ (102) Domníváte se snad, páni soudcové, že by mne kvůli vám postihlo něco jiného, kdyby mne zatkli? Nebude tedy hrozné, jestliže oni mne mohli zahubit jen kvůli tomu, že jsem se vůči obci nijak neprohřešil – právě tak jako zabili mnoho dalších –, když soudem tvořeným vámi, jimž jsem neprovedl nic špatného, nebudu osvobozen? To bude naprosto hrozné. Pak bude osvobozen sotva kdo další.

(103) Takže, páni soudcové, obvinění proti mně vznesli v souladu s platným zákonem, žalobu však postavili na starším usnesení, které se týkalo jiných lidí. Jestliže mne tedy odsoudíte, pak vezte, že to nejsem já, kdo by se měl přednostně zodpovídat ze své minulosti, ale spíše mnozí další občané, jednak ti, s nimiž jste se po vzájemných bojích usmířili a složili společné přísahy, dále uprchlíci, které jste přijali nazpět, a též občané zbavení práv, které jste učinili plnoprávnými. Kvůli nim jste odstranili stély, zrušili zákony a vymazali usnesení. Ti

nyní zůstávají ve městě, jelikož vám důvěřují, páni soudcové. (104) Jestliže se dozvedí, že přijímáte žaloby ohledně dřívějších událostí, co si podle vás pomyslí o své vlastní situaci? Kdo z nich bude chtít podstoupit soud kvůli dřívějším událostem? Objeví se totiž mnoho nepřátel a mnoho sýkofantů, kteří jednoho každého z nich poženou k soudu. (105) Nyní sem přišly poslouchat obě strany, ne však se stejným záměrem. Jedni přišli proto, aby zjistili, má-li cenu věřit platným zákonům a přísahám, které jste si vzájemně přísahali, druzí proto, aby si prověřili váš úsudek, zda budou moci beztrestně vydírat a podávat žaloby, jedny obviňovat, druhé zatýkat. Tak to je, páni soudcové. Soudní pře se sice týká mé osoby, váš hlas však veřejně rozhodne o tom, zda je třeba věřit vašim zákonům, anebo si obstarávat sýkofanty, případně před nimi prchat z města a odejít pryč co nejrychleji.

(106) Abyste si uvědomili, že vaše opatření učiněná pro zajištění svornosti nejsou ke škodě, že jste naopak vykonali to, co se náleželo a co je vám samotným ku prospěchu, chci pohovořit krátce i o této věci. V dobách, kdy město postihly velké pohromy, když tyranové ovládali město a lid byl na útěku, vaši otcové porazili tyrany v boji u Pallénia pod vedením mého praděda Leógory a Charii, jehož dceru měl za ženu a zplodil s ní mého děda. Navrátili se do vlasti, některé popravili, jiné odsoudili k vyhnanství, dalším dovolili zůstat ve městě, ale zbavili je práv. (107) Později, když král vytáhl s vojskem proti Řecku, pochopili velikost blížících se pohrom a královy přípravy, rozhodli se přijmout nazpět uprchlíky, vrátit občanská práva bezprávným a učinit záchranu i nebezpečí společnou věcí. Když to učinili, dali si vzájemné záruky a složili veliké přísahy, přičemž považovali za vhodné postavit sebe samé do čela všech Řeků a vyjít barbarům vstříc k Marathónu, jelikož svou vlastní zdatnost uznali za dostatečnou k tomu, aby se postavila jejich množství. Svedli bitvu a zvítězili, osvobodili Řecko a zachránili svou vlast. (108) Poté, co vykonali takovýto čin, nepokládali za vhodné chovat vůči komukoliv zášť pro minulé události. A právě díky tomu, přestože převzali město zpustošené, chrámy spálené, hradby a domy zbořené, přestože neměli žádné prostředky, díky vzájemné svornosti dosáhli vlády nad Řeky a vám předali obec tak skvostnou a mocnou. (109) Později i vy sami, když vás postihly hrůzy o nic menší než ty, které postihly je, jakožto dobří synové dobrých otců jste prokázali svou vrozenou ctnost. Uznali jste totiž za vhodné přijmout nazpět uprchlíky a vrátit občanská práva těm, kteří jich byli zbaveni. Co vám tedy ještě schází z jejich ctnosti? Nevyvolávat zlé vzpomínky, páni soudcové, při vědomí toho, že v dřívější době se obec pozvedla k velikosti a bohatství z mnohem skromnějších počátků. Nyní může dosáhnout téhož, pokud se my občané budeme chtít chovat rozumně a zachovávat vzájemnou svornost.

(110) Žalují mne též kvůli prosebnické ratolesti, že prý jsem ji položil v Eleusiniu a že je po otcích zděděný zákon, který nařizuje popravít toho, kdo položí prosebnickou ratolest během mystérií. Jsou natolik drzí, že jim nestačí, když nedosáhli toho, kvůli čemu se spikli, ale ještě mne obžalují, že jsem se provinil tím, co nachystali oni sami. (111) Když jsme se totiž vrátili z Eleusíny a žaloba již byla podána, předstoupil basileus, aby podal zprávu o tom, co se dělo v Eleusíně během zasvěcování, jak je zvykem, načež prytanové řekli, že ho přivedou před radu, a nařídili mu, aby mně a Kéfisiovi nechal vzkázat, ať se dostavíme do Eleusinia. Měla zde totiž zasedat rada v souladu se Solónovým zákonem, který nařizuje, aby se den po mystériích konalo zasedání v Eleusiniu. (112) Na základě výzvy jsme se tedy dostavili. Když byla rada v plném počtu, povstal Kalliás, syn Hipponíkův, v obřadním rouchu a pravil, že na oltáři leží prosebnická ratolest, a ukázal jim ji. Hlasatel pak vyvolával toho, kdo ratolest položil, ale nikdo neodpovídal. My jsme u toho stáli a on na nás hleděl. Když nikdo neodpovídal, zde Euklés, který vyšel s dotazem ven, vstoupil opět dovnitř – zavolej mi ho. Nejprve mi dosvědč, zda v této věci hovořím pravdu, Euklee.

<SVĚDECTVÍ.>

(113) Pravdivost toho, co říkám, byla dosvědčena a mně se zdá, že je to v naprostém rozporu s tím, co tvrdili moji žalobci. Prohlásili totiž, pokud si pamatujete, že mne obě bohyně osobně uvedly na scesti, takže jsem v neznalosti zákona položil prosebnickou ratolest, aby mne postihl trest. I kdyby řeči žalobců byly sebepravdivější, já tvrdím, páni soudcové, že jsem byl oběma bohyněmi zachráněn. (114) Pokud bych totiž prosebnickou ratolest položil, zároveň však neodpověděl, znamenalo by to snad něco jiného, než že jsem položením prosebnické ratolesti hodlal sám sebe zahubit, ale náhodou jsem se zachránil, jelikož jsem neodpověděl, zjevně na zásah obou bohyň? Pokud by mne totiž obě bohyně toužily zahubit, bylo přece třeba, abych se přiznal, i kdybych ratolest nepoložil. Ale já neodpověděl ani ji tam nepoložil.

(115) Když Euklés radě oznámil, že nikdo neodpovídá, Kalliás opět povstal a pravil, že prý je po otcích zděděný zákon, podle něhož ten, kdo položí prosebnickou ratolest v Eleusiniu, má být bez soudu popraven, že to kdysi Athéňanům vyložil jeho otec Hipponíkos a že prý také slyšel, že prosebnickou ratolest jsem položil já. Na to vyskočil zde Kefalos a říká: (116) „Kallio, člověče ze všech nejbezbožnější, podáváš výklady, ač jsi z rodu Kéryků a k podávání výkladů nemáš oprávnění. Dále hovoříš o zákonu zděděném po otcích, a přitom stéla, u níž stojíš, nařizuje zaplatit tisíc drachem, pokud někdo položí prosebnickou ratolest v Eleusiniu. A od koho jsi vůbec slyšel, že prosebnickou ratolest položil Andokidés? Zavolej

ho před radu, ať si ho vyslechneme i my.“ Když byla přečtena stéla a on nebyl schopen říci, od koho to slyšel, radě bylo jasné, že prosebnickou ratolest tam položil on sám.

(117) Nuže tedy, páni soudcové – neboť právě toto byste se asi rádi dozvěděli –, co vlastně Kalliás sledoval, když pokládal prosebnickou ratolest? Já vám vyložím, z jakých důvodů jsem se stal obětí jeho úkladů. Epilykos, syn Teisandrův, byl mým strýcem, bratrem mé matky. Zemřel na Sicílii bez mužských potomků, ale zanechal po sobě dvě dcery, které připadly mně a Leagrovi. (118) Majetkové poměry domácnosti byly žalostné. Zanechal totiž po sobě ani ne dva talenty zjevného majetku, dluhy však tvořily více než pět talentů. Já jsem přesto zavolal Leagra a v přítomnosti přátel mu řekl, že je povinností řádných mužů, aby v takovýchto chvílích projevovali vzájemnou příbuzenskou náklonnost. (119) „Nemáme přece právo upřednostnit majetek či štěstí druhého, abychom opovrhli Epilykovými dcerami. Vždyť kdyby Epilykos žil nebo po své smrti zanechal velký majetek, jako nejbližší příbuzní bychom o dcery žádali. V tom případě by byl důvodem Epilykos nebo majetek. Nyní bude důvodem naše šlechtnost. Ty vznes proto nárok na jednu, já ho vznesu na druhou.“ (120) Souhlasil se mnou, páni soudcové, a na základě vzájemné shody jsme oba vznesli své nároky. Dívka, na niž jsem vznesl nárok já, náhodou onemocněla a zemřela, ta druhá je ještě naživu. Kalliás sliboval Leagrovi peníze a přemlouval ho, ať mu ji přenechá. Když jsem se o tom dozvěděl, složil jsem ihned soudní poplatek a zahájil řízení, přičemž <jsem> nejprve <řekl> Leagrovi: „Pokud chceš uplatňovat nárok ty, měj ji a buď šťasten, pokud ne, nárok budu uplatňovat já.“ (121) Zjistil to Kalliás a desátého vznesl nárok na dědičku ve prospěch svého vlastního syna. Abych ji nemohl získat já, dvacátého, během těchto mystérií, dal tisíc drachem Kéfisiovi a jeho prostřednictvím mne zažaloval a zapletl do této soudní pře. Když viděl, že ji hodlám podstoupit, položil prosebnickou ratolest, aby mne mohl bez soudu zabít nebo vyhnat a aby on sám, když Leagra přemluvil penězi, mohl žít s Epilykovou dcerou. (122) Když pak ale viděl, že ani takto bez soudu svého cíle nedosáhne, přišel za Lýsistratem, Hégémonem a Epicharem, jelikož viděl, že jsou to přátelé, s nimiž se stýkám, a řekl jim – tak daleko totiž dospěla jeho hanebnost a pohrdání zákony –, že kdybych se chtěl ještě nyní vzdát Epilykovy dcery, je ochoten přestat mi škodit, odstranit Kéfisia a za to, co se stalo, mne podle uvážení přátel odškodnit. (123) Vzkázal jsem mu, jen ať pokračuje v žalobě a obstarává si další pomocníky: „Pokud mu uniknu a Athéňané nade mnou vynesou spravedlivý rozsudek, myslím, že zápasit o vlastní život bude na oplátku on sám.“ A v tom ho nezklamal, páni soudcové, pokud dáte svolení. Na důkaz toho, že hovořím pravdu, mi zavolej svědky.

SVĚDKOVÉ

(124) Co se týče onoho syna, v jehož prospěch vznesl nárok na Epilykovu dceru, uvažte, jak byl zplozen a jakým způsobem se on stal jeho otcem. To totiž stojí za poslech, páni soudcové. Oženil se s dcerou Ischomacha, ale nežil s ní ještě ani rok, když si vzal její matku, a tak ten největší svévolník mezi lidmi žil pohromadě s matkou i dcerou, jakožto kněz Matky a Dcery, a měl je doma obě. (125) On nepocítil žádný stud ani žádný strach z obou bohyň, Ischomachova dcera však dospěla k názoru, že lepší bude zemřít než žít a dívat se na to, co se děje, pokoušela se oběsit, ale odvázáli ji, a když se probrala, uprchla z domu – a tak matka vyhnala dceru. Poté se přesytil i matky a vyhodil ji také. Ona ovšem prohlásila, že je s ním těhotná. Když porodila syna, on popíral, že je dítě jeho. (126) Příbuzní té ženy dítě vzali, o Apatúriích přistoupili s obětí k oltáři a vyzvali Kalliu, aby začal obětovat. Zeptal se tedy, čím je to dítě. Oni řekli: „Kallii, syna Hipponíkova.“ „To jsem já.“ „Však je to také tvoje dítě.“ On se chytil oltáře a přísahal, že nemá ani nezplodil žádného jiného syna kromě Hipponíka, jehož má s Glaukónovou dcerou, a pokud ne, ať jej i jeho dům postihne záhuba – k čemuž dojde. (127) Jistou dobu po těchto událostech, páni soudcové, se do té nadmíru troufalé stařeny opět zamiloval, přivedl si ji domu a toho chlapce, již velkého, chtěl uvést mezi Kéryky, přičemž prohlašoval, že je to jeho syn. Proti tomu, aby byl přijat, se sice postavil Kalliadés, Kérykové však odhlasovali v souladu se zákonem, jímž se řídí, aby otcí bylo dovoleno syna uvést, pokud odpřísáhne, že uvádí svého skutečného syna. On se chytil oltáře a přísahal, že je to jeho právoplatný syn zrozený z Chrýsilly – ten, kterého <předtím> přísazně zapřel. Zavolej mi svědky všech těchto událostí.

SVĚDKOVÉ

(128) Nuže tedy, páni soudcové, uvažme, zda se kdy mezi Řeky přihodila podobná věc, že si někdo po sňatku se ženou přiznání k dceři matku, matka vyžene dceru, s tou pak on společně žije a touží si vzít Epilykovu dceru, aby mohla vnučka vyhnat babičku. Jak je pak ale třeba pojmenovat toho jeho chlapce? (129) Já se totiž domnívám, že nikdo není tak chytrý, aby pro něho vymyslel jméno. Neboť ze tří žen, s nimiž jeho otec prožije společný život, je synem jedné, jak tvrdí, bratrem druhé a strýcem třetí. Co on je asi zač? Oidipús či Aigisthos? Nebo jak ho vlastně nazvat?

(130) Ohledně Kallii, páni soudcové, vám chci připomenout ještě jednu drobnost. Pokud si pamatujete, v době, kdy naše obec vládla Řekům a dařilo se jí nanejvýš dobře, byl Hipponíkos nejbohatším z Řeků. Tehdy ovšem, jak všichni víte, se mezi malými dětmi a ženami po celém městě udržovala pověst, že Hipponíkos v domě živí zlého ducha, který stolek jeho zruchá. Máte to v paměti, páni soudcové. (131) Nuže, jakým způsobem se podle vás tehdejší zvěst naplnila? V domnění, že vyživuje syna, vykrmil Hipponíkos sám proti sobě

zlého ducha, který rozvrátil jeho bohatství, jeho uměřenost, celý jeho způsob života. Takto je tedy třeba o Kalliovi soudit, jako o zlém duchovi seslaném na Hipponíka.

(132) Ale proč se vlastně těm, páni soudcové, kteří mne teď spolu s Kalliou napadají, kteří s ním nachystali tento proces a vynaložili proti mně peníze, proč se jim nezdálo, že se dopouštím bezbožnosti během minulých tří let, co zde žiji po svém návratu z Kypru, když jsem zasvěcoval <...>a z Delf a další své hostinné přátele, když jsem vstupoval do Eleusinia a obětoval, právě tak, jak na to mám podle svého přesvědčení nárok? Oni naopak navrhovali, abych zastával leitúrgie, nejprve jako gymnasiarchos o Héfaiistiích, poté jako architheóros ke hrám na Isthmos a do Olympie, dále jako pokladník posvátných peněz na Akropoli. Ale nyní se dopouštím bezbožnosti a prohřešuji se, když vstupuji do chrámů?

(133) Já vám povím, proč tento názor zastávají nyní. Zde Agyrrhios, muž krásný a dobrý, se stal před dvěma lety hlavním výběřčím dvouprocentního cla a pronajal si ho za třicet talentů. Podíleli se s ním na tom všichni ti, kteří se spolčili pod bílým topolem, o nichž víte, co jsou zač. Ti se tam, jak se mi zdá, sešli s cílem získat dvě věci zároveň – obdržet peníze za to, že nedají vyšší nabídku, a zajistit si podíl z výběru cla prodaného za nízkou cenu. (134) Když vydělali tři talenty a uvědomili si, o jak výnosnou záležitost se jedná, spojili se všichni, poskytli podíl dalším a usilovali znovu o pronájem za třicet talentů. Jelikož nikdo nepřicházel s protinabídkou, předstoupil jsem před radu a nabídku stupňoval, až jsem získal pronájem za třicet šest talentů. Když jsem je vypudil a představil vám ručitele, vybral jsem peníze a odevzdal je obci, přičemž jsem neutrpěl žádnou škodu, ale něco málo jsem na tom se svými společníky vydělal. Zároveň s tím jsem zabránil tomu, aby si tito lidé rozdělili šest talentů z vašeho majetku. (135) Oni si to uvědomili a řekli si mezi sebou: „Ten člověk si z obecních peněz sám nic nevezme a ani to nedovolí nám, ale bude je střežit a stát v cestě tomu, abychom si majetek obce rozebrali. Pokud nadto někoho z nás přistihne při páchání nějaké nepravosti, požene ho před athénský lid a zahubí. Je tedy třeba, aby nám tento člověk zmizel z cesty, ať již v souladu s právem či protiprávně.“ (136) Zařídit tuto věc, páni soudcové, pro ně bylo nutností, vy ovšem musíte usilovat o pravý opak. Přál bych si, abyste měli co nejvíce takových lidí, jako jsem já, tady ti však aby pomřeli, a kdyby ne, aby zde byli alespoň tací, kteří jejich činnost nehodlají schvalovat. Jim přísluší být muži dobrými a k vašemu lidu spravedlivými, a když budou chtít, budou též schopni vám prokazovat dobrodiní. Slibuji vám tedy, že tady těmto lidem zabráním v jejich počínání a polepším je, anebo ty z nich, kteří se budou prohřešovat, poženu před vás a potrestám.

(137) Obžalovali mne též v souvislosti s námořními plavbami a obchodem, že prý mne bohové ze všech nebezpečí zachránili proto, abych, až přijdu sem, zahynul prostřednictvím

Kéfisía, jak to tak vypadá. Já ovšem, Athéňané, odmítám uznat, že by bohové smýšleli takto, že by se mi nepomstili, když mne zastihli uprostřed největších nebezpečí, pokud by soudili, že se proti nim prohřešuji. Vždyť jaké je pro lidi větší nebezpečí, než se v zimě plavit po moři? Uprostřed těchto nebezpečí měli mé tělo ve své moci, vládli nad mým životem i majetkem, a přece mne zachraňovali? (138) Nebylo snad v jejich silách způsobit, aby se mému tělu nedostalo ani řádného pohřbu? K tomu vypukla válka, moře se neustále hemžilo trierami a piráty, od nichž byli mnozí lidé zajati, přišli o majetek a dožili jako otroci, mnozí též byli mořem vyvrženi na území barbarů, kde je postihly ty nejhorší útrapy a jejich těla byla před smrtí zohavena. (139) Bohové mne snad tedy ze všech těchto nebezpečí zachraňovali, aby pak jako svého mstitele vyslali Kéfisía, toho největšího ničemu mezi Athéňany, za jejichž občana se prohlašuje, ač jím není, a jemuž by asi ani nikdo z vás, kteří zde sedíte, nesvěřil nic ze svých soukromých záležitostí, jelikož víte, co je zač? Já myslím, páni soudcové, že takováto nebezpečí je třeba považovat za lidská, ale nebezpečí na moři za božská. Pokud je tedy třeba činit dohady o záměrech bohů, pak se domnívám, že by zuřili a byli velmi pobouřeni, kdyby viděli, že těm, které oni zachraňují, chystají lidé záhubu.

(140) Jistě též stojí za to, páni soudcové, abyste uvážili, že se nyní všem Řekům jevíte jako muži nanejvýš výborní a uvážliví, jelikož jste se neuchýlili k pomstě za minulé události, ale dali jste přednost zachráně obce a svornosti mezi občany. Mnozí jiní již byli postiženi pohromami o nic menšími, než byly ty vaše, avšak urovnat mezi sebou v dobrém vzniklé rozepře, to se přirozeně jeví jako dílo mužů odvážných a rozvážných. Když se vám tedy podle shodného názoru všech, ať již přátel či nepřátel, těchto věcí dostává, neměňte svá rozhodnutí, a nechtějte, aby obec o svou pověst přišla, aby se zdálo, že jste tyto věci odhlasovali spíše náhodou než na základě uvážení.

(141) Prosím vás tedy všechny, smýšlejte o mně stejným způsobem jako o mých předcích, aby se mi dostalo možnosti napodobit je. Připomeňte si, že se vyrovnali lidem, kteří obci prokázali ta nejvýznamnějších dobrodiní, a že se takto chovali z mnoha důvodů, především pro svou náklonnost k vám, jakož i pro případ, že by se někdo z nich či z jejich potomků ocitl v nebezpečí nebo že by ho postihla nehoda, aby se mu z vaší strany dostalo slitování a záchrany. (142) Je přirozené, abyste na ně pamatovali. Vždyť i pro celou obec nabyly výtečné skutky vašich předků nesmírné ceny. Když totiž, páni soudcové, bylo zničeno loďstvo a mnozí toužili naložit s naší obcí tak, aby se z těch pohrom už nevzpamatovala, Lakedaimoňané, přestože tehdy byli nepřáteli, se rozhodli naši obec ochránit kvůli výtečným skutkům oněch mužů, kteří započali s osvobozováním celého Řecka. (143) Když se tedy obec jako celek zachránila díky ctnostem vašich předků, žádám, aby se s ohledem na ctnosti předků

mých dostalo záchrany též mně. Vždyť také právě k oněm skutkům, kvůli nimž byla obec zachráněna, přispěli moji předkové nemalým dílem. Vzhledem k tomu je spravedlivé, abyste i mně poskytli podíl ze záchrany, již jste vy sami obdrželi od Řeků.

(144) Uvažte dále, jakého občana ve mně budete mít, jestliže mne zachráníte. Jsem totiž člověk, který nejprve z velikého bohatství, o němž víte, upadl do veliké chudoby a nouze, nikoli však vlastní vinou, ale v důsledku pohrom, které postihly obec, načež jsem se poctivě vypracoval k novému živobytí za pomoci důvtipu a svých vlastních rukou. Jsem také člověk, který ví, co znamená být občanem obce, jako je tato, který ví, co znamená být cizincem a metoikem v obci sousední, (145) který zná cenu sebeovládání a uvážlivosti, který ví, jaké to je upadnout do neštěstí v důsledku vlastního pochybení <...> Setkal jsem se s mnoha lidmi a s většinou z nich jsem se i blíže poznal, z čehož mi vzešla četná hostinná přátelství i důvěrné vztahy s mnoha králi, obcemi a dalšími cizinci coby soukromníky. Na těchto vztazích se budete podílet i vy, pokud mne osvobodíte, a máte možnost jich využívat, kdykoli se vám naskytne vhodná příležitost.

(146) Věc se má takto, páni soudcové. Pokud mne nyní pošlete na smrt, pak vám z našeho rodu nezůstane jediný pozůstalý, ale bude vyrván i s kořeny. Andokidův a Leógorův dům vám přitom sám o sobě nepřináší žádnou hanbu, ale mnohem větší hanbou bylo, když ho v době mého vyhnanství obýval Kleofón, výrobce lyr. Mezi vámi přece není nikdo, kdo by si při procházení kolem našeho domu mohl vzpomenout na nějakého zlo vytrpěného, ať již soukromně či veřejně, od jeho vlastníků, (147) kteří často sloužili jako stratégové a vztyčili ve váš prospěch mnoho vítězných znamení nad nepřáteli poraženými na souši i na moři, kteří při zastávání četných dalších úřadů a při správě vašich peněz nezůstali nikdy nic dlužní. Nijak jsme se neprohřešili my proti vám, ani vy proti nám, a náš dům, nejstarší ze všech, je vždy velkoryse otevřen tomu, kdo něco potřebuje. Nestalo se též, že by někdo z oněch mužů byl postaven před soud a s ohledem na ony skutky od vás požadoval projevení vděku. (148) Nezapomeňte tedy, jestliže oni jsou již po smrti, na to, co vykonali, ale připomeňte si jejich skutky a představte si, že je zde vidíte z masa a kostí, jak mne od vás vyprošují, aby mne zachránili. Vždyť koho sem mám přivést, aby se ze mne přimuvil? Otce? Ale ten je po smrti. Bratry? Žádní nejsou. Děti? Ty se ještě nenarodily. (149) Na místo otce, na místo bratrů, na místo dětí se proto postavte vy, k vám se utíkám, vás usilovně žádám a prosím, vy mne od sebe samých vyproste a zachraňte. Nechtějte pro nedostatek mužů dělat občany z Thessalů a obyvatel Andru a nehubte ty, kteří jsou podle obecného uznání skutečnými občany, jimž přísluší být muži řádnými, a když budou chtít, budou toho též schopni. To opravdu ne. Prosím vás dále o to, abyste mi za dobro vám prokazované projevovali uznání. A tak když mne

poslechnete, nepřipravíte se o žádné z dober, která vám budu schopen prokázat. Pokud se však necháte přesvědčit mými nepřáteli, pak i kdyby vás později dostihla lítost, nic už s tím nenaděláte. (150) Sebe samé tedy nezbavujte nadějí, které z mé strany můžete očekávat, a mne nezbavujte těch, které vkládám já do vás.

Já pak žádám tyto muže, kteří vám již podali důkaz o své nejvyšší ctnosti před vašim lidem, aby vystoupili sem a k vašemu uvážení přednesli, co o mně soudí. Pojd'te sem, Anyte a Kefale, rovněž i vy členové mé fýly zvolení k mé obraně, Thrasylle a další.

Poznámka k překladu

Překlad vychází z textu MacDowelloy edice, která se na rozdíl od edic dřívějších snaží co nejvíce ponechávat rukopisného čtení, i když zároveň obsahuje několik zcela nových oprav.²⁴⁵ Na některých místech se však od MacDowellova textu odchyluji, na což vždy upozorňuji v komentáři. Oproti starému Zelenkovu překladu, který je téměř doslovný, jsem se snažil reprodukovat spíše smysl a účinek jednotlivých vět než přesný slovosled. V zájmu srozumitelnosti bylo rovněž nutné rozdělovat do samostatných vět některá nastavovaná a četnými vsuvkami znepréhledněná souvětí, podobně jako to ve svém francouzském překladu činí Dalmeyda a v anglickém Maidment. Když Andokidés oslovuje soudce, nazývá je obvykle jednoslovně ἄνδρες, pouze jednou užívá ἄνδρες δικασταί, 136. Jelikož doslovný překlad „mužové“ či „pánové“ nepůsobí v současné češtině příliš přirozeně, užívám na místo toho oslovení „soudcové“ či „páni soudcové“.

Poznámka ke komentáři

K dispozici jsem měl čtyři starší komentáře. Tři anglické, jimiž své edice řeckého textu doprovodili Hickie, Marchant a MacDowell, a jeden český, který ke svému překladu připojil Zelenka. Můj vlastní komentář je historický, právní a rétorický, přičemž rétorikou nemíním stylistiku, ale umění přesvědčovat. Gramatické a textové otázky řeším minimálně, rovněž opomímím mnohé otázky obecného rázu a zaměřuji se na ty, které jsou pro pochopení řeči nezbytné. Oproti starším komentářům zmiňuji systematicky tvrzení a argumenty obsažené v žalobě, jež se dochovala jako šestá řeč lýsiovského korpusu.²⁴⁶ Vzhledem k tomu, že slovosled překladu se ne vždy zcela shoduje se slovosledem řeckého textu, v případě podrobnějšího komentáře vyvstala otázka, zda jednotlivá komentovaná slova či fráze řadit podle řeckého textu či podle překladu. Jelikož komentář je připojen k překladu, zvolil jsem druhou možnost. Stejně tak v případech, kdy jsem se neřídil MacDowellem, uvádím v závorce za českým překladem text, dle něhož jsem překládal, zatímco čtení podle MacDowelloy edice zmiňuji v komentáři.

²⁴⁵ Hlavní a nejstarší rukopis, z něhož jsou odvozeny všechny ostatní, je kodex *Crippsianus* čili *Burneianus* 95, pocházející z 13. století n.l. a uchovaný v Britském Muzeu. Kromě Andokida obsahuje další čtyři řečníky, Ísaia, Deinarcha, Antifóna a Lykúruga. Některé z oprav, které se v rukopise nalézají, byly staršími editory připisovány ruce odlišného písaře a chápány jako konjektury. MacDowell 1962, s. 23-28, ukazuje, že všechny opravy jsou dílem jediné ruky a byly provedeny při porovnání s archetypem. Tento závěr schvaluje Conomis 1965, s. 53-54.

²⁴⁶ Ke vztahu mezi touto řečí, již přednesl jeden z vedlejších žalobců, a Andokidovou obhajobou srv. s. 32-33.

Komentář

1-10: Úvod (προοίμιον) u soudních i poradních řečí měl dva úkoly: stručně shrnout, čeho se řeč bude týkat, a zároveň si příznivě naklonit posluchače. K dosažení druhého cíle sloužilo představení vlastního charakteru (ἦθος) v dobrém světle, lichocení posluchačům a napadení protivníků, srv. Arist. *Rhet.* III.14 (1415a-1415b), [Arist.] *Rhet. ad Alex.* 29 (1436a-1437b). Všech tří prostředků Andokidés využívá. Některé jeho argumenty se téměř doslova shodují s argumenty z Lys. 19.2-5, 11, a velmi podobné nalézáme i u dalších řečníků. Soudí se proto, že zde Andokidés vycházel z nějaké dobové učebnice řečnictví či sbírky úvodů k soudním řečem. Jak poznamenává Blass 1887, s. 309, Andokidovy vlastní formulace těchto τόποι nejsou příliš obratné. Nastínění obsahu vlastní řeči (πρόθεσις) se nalézá v **8 a 10**.

1 - o přípravách (τὴν μὲν παρασκευὴν): παρασκευή znamená obecně přípravy a jejich výsledek, připravenost. Ve válečném kontextu v **11 a 107** označuje výzbroj/vyzbrojenost, na tomto místě implikuje intriky. Na rozdíl od Lys. 19.2, Lys. 31.4, Isae. 8.5 a Dem. 27.2, kde je připravenost (παρασκευή) žalobců postavena do protikladu k nezkušenosti (ἀπειρία) obžalovaného v soudních věcech, Andokidés o své nezkušenosti nehovoří. Jediný protiklad lze vidět v tom, že zatímco jeho nepřátelé jsou ochotni užívat i protiprávních prostředků (καὶ ἀδίκως), on žádá soudce o věci oprávněné (δίκαια).

- **a to hned od chvíle, co jsem dorazil sem do města** (ἐξ ἀρχῆς ἐπειδὴ τάχιστα ἀφικόμεν εἰς τὴν πόλιν ταυτηνί): Míní se návrat do Athén po skončení občanské války roku 403 či 402. Několik dní po návratu byl podniknut útok na hermovku patřící Andokidově rodině, srv. s. 11, pozn. 33. V době procesu žil Andokidés v Athénách již tři roky, **132**.

- **víte snad téměř všichni** (σχεδόν τι πάντες ἐπίστασθε): Ve snaze dodat vlastním tvrzením na váze se Andokidés nezřídka dovolává soudců jako svědků, **20, 22, 37, 94, 130, 133, 139, 144**. V řečnické praxi se nejednalo o nic neobvyklého. Jak ovšem upozorňuje Dem. 40.53-54, k tomuto prostředku se uchylují především lidé neschopní předložit skutečné svědectví. I když soudce o věci prohlašované za obecně známou nemá ponětí, snadno podlehne dojmu, že ostatní soudci o ní vědí, a řečníkovu tvrzení uvěří. K roli osobních znalostí soudců při rozhodování srv. Bonner 1905, s. 84-85.

2 - ačkoliv mne nic nenutilo tady zůstat (οὐδεμιᾶς μοι ἀνάγκης οὔσης παραμεῖναι): Konkrétním typem veřejné žaloby uplatněné na Andokida byla ἔνδειξις, při níž záleželo na vůli žalobce, zda bude obžalovaný před soudem uvězněn a zda za sebe bude moci postavit rukojmí v případě, že bylo uvěznění požadováno, srv. komentář k **8**, s. 73. Rukojmí museli být tři a ze stejné majetkové třídy, Dem. 24.144. Pokud se obžalovaný k soudu nedostavil, stihl rukojmí stejný trest jako obžalovaného, srv. **44** s komentářem, s. 103.

- **poznáte, co je spravedlivé** (γνώσεσθαι τὰ δίκαια): Řecká formulace je dvojznačná a může znamenat též „rozhodnete spravedlivě“. Ve smyslu „rozhodnout“ překládám γινώσκειν v **9**. Zde jsem vzhledem ke kontextu zvolil obecnější význam. Vyjádření důvěry v rozhodnutí soudců se opakuje v **5** a **9**. Zatímco v řeči *O vlastním návratu* hovořil Andokidés poněkud nabubřele a své spoluobčany rozhodující o jeho osudu téměř urážel, And. 2.19, 27, nyní se již poučil a pochopil, že pokud chce uspět, musí svým posluchačům lichotit. Srv. **81** a **109**.

- **zahuben** (διαφθαρέντα): Žalobci požadovali trest smrti, **110**, **146**, [Lys.] 6.54-55.

- **v souladu s vašimi zákony a přísahami** (κατά τε τοὺς νόμους τοὺς ὑμετέρους καὶ τοὺς ὄρκους): Část přísahy athénských soudců je citována v **91**. Rozsáhlejší přísaha se dochovala z pozdější doby, Dem. 24.149-151. Soudci se zavazovali soudit v souladu s platnými zákony a usneseními, hlasování však bylo tajné a ze svého jednání se nemuseli nikomu zodpovídat. To soudce odlišovalo od členů rady a dalších úředníků, neboť ti všichni mohli být za chybná rozhodnutí stíháni, srv. Bleicken 2002, s. 249-50.

3: Srv. Lys. 20.6. Andokidés zřejmě přebírá obvyklý τόπος. Jeho užití preventivně vyvrací žalobce, který tvrdí, že Andokidés se k soudu nedostavil v přesvědčení o své nevině, ale doveden božskou nutností, [Lys.] 6.32.

- **do nebezpečí** (εἰς τοὺς κινδύνους): Opis pro soudní jednání, i když obecný význam zde rovněž dává smysl. V **139** je řeč o protikladu mezi ἀνθρώπινοι κίνδυνοι a θεῖοι κίνδυνοι.

4 - co říkají moji nepřátelé (ὅτι λέγοιεν οἱ ἐχθροί): Do úst svým nepřátelům zde Andokidés rafinovaně vkládá skrytou chválu vlastní osoby. Totéž v **101** a **135**. O přátelských vztazích s vládci i soukromníky po celém řeckém je řeč v **145**.

- **na Kypr, odkud právě přišel** (εἰς Κύπρον, ὅθεν περ ἦκει): O návratu z Kypru je řeč i v **132**. Podle žalobce nechal Euagorás, král z kyperské Salamíny, Andokida zatknout, jelikož se proti němu blíže nespecifikovaným způsobem prohřešil. Tuto událost zasazuje mezi první a druhý Andokidův pokus o návrat do Athén, [Lys.] 6.28. Něco podobného se mu mělo přihodit u krále v Kitiu před prvním pokusem o návrat, [Lys.] 6.26. K uzavření hostinných přátelství s králi na Kypru došlo podle životopisu po prvním odchodu z Athén. Důvodem, proč byl jedním z králů uvězněn, měl spočívat v tom, že mu Andokidés nejprve poslal svou sestřenicí jako dar, když mu však za to v Athénách hrozil soud, unesl ji zpět, [Plut.] *Vit.And.* 8-9. Co je na těchto tvrzeních pravdy, lze těžko posoudit. Andokidova slova o možnosti přesídlit znova na Kypr mohou mít každopávně za cíl tyto pomluvy zpochybnit. K témuž možná směřuje i vyprávění o ochotě ujmout se zchudlých a osiřelých sestřenic, **117-123**.

- **nabízeno k užívání jako dar** (διδομένη καὶ δωρεὰ ὑπάρχουσα): Smysl textu je sporný. MacDowell 1962, s. 65, opravuje rukopisné δωρεᾶ na δωρεὰ a slovo vysvětluje jako peněžitý dar odlišný od půdy, stejně jako Hickie 1885, s. 59. Přidržuji se výkladu, podle něhož je δωρεὰ v apozici k půdě (γῆ) a specifikuje podmínky, za nichž je půda nabízena. Takto chápe text Dalmeyda 1966, s. 18, který před δωρεὰ škrtná καὶ, Marchant 1899, s. 104, a Maidment 1960, s. 340, kteří píší akuzativ zřetelový δωρεᾶν, Lipsius 1888, s. 1, a Blass 1906, s. 2, kteří píší ἐν δωρεᾶ, srv. též Conomis 1965, s. 55. Lipsius, Blass a Dalmeyda zároveň opravují διδομένη na δεδομένη, jelikož mají za to, že Andokidés již půdu na Kypru vlastnil. Jako zbytečnou odmítají tuto opravu Marchant 1889, s. 103, a MacDowell 1962, s. 65. Jak soudí Marchant 1889, s. 103, půdu mohl Andokidovi nabízet zmíněný král Euagorás z kyperské Salamíny, který byl podle Isocr. 6.51 Řekům přátelsky nakloněn a mnohé z nich, především aristokraty nespokojené s poměry ve vlastních obcích, usídlil na svém území.

- **nevidí snad v jakém stavu se nachází naše město** (οὐχ ὀρᾷ τὴν πόλιν ἡμῶν ὡς διάκειται): Jak je zřejmé z dalšího paragrafu, naráží se zde na ekonomickou slabost Athén po prohrané peloponnéské válce a rozpadu námořního spolku. K tehdejší ekonomické situaci srv. Burke 1990, s. 1-3. Jak míní Marchant 1889, s. 104, možná se zároveň naráží na nepřátelské nálady vůči bývalým oligarchům.

5: Touhu po životě ve vlasti Andokidés zdůrazňoval již v řeči *O vlastním návratu*, And. 2.10. Všude jinde byl jen obchodníkem a cizincem bez politických práv.

6: Velmi podobně Lys. 19.3.

7: Velmi podobně Lys. 19.4-5, srv. Isocr. 15.17, Ant. 5.95.

- *že byste mnohem raději potrestali žalobce* (ὥστε ὑμᾶς πολὺ ἂν ἤδιον δίκην λαβεῖν παρὰ τῶν κατηγορῶν): Jediný trest, který hrozil neúspěšnému žalobci ve veřejném procesu s výjimkou eisangelie, pokud nezískal ani pětinu hlasů, byla pokuta 1000 drachem a částečná ztráta občanských práv, jež spočívala v zákazu podávat opětovně žalobu stejného typu. Pokud ovšem pokutu nezaplátil, byl jako státní dlužník zbaven i ostatních práv, srv. Lipsius 1908, s. 449, Hansen 1975, s. 29-31, Hansen 1976, s. 63-65, MacDowell 1978, s. 64-65.

- *za křivé svědectví* (ψευδομαρτυρίων): Žalobu za křivé svědectví (δίκη ψευδομαρτυρίων) zavedl dle Aristotela jako svou jedinou skutečnou novinku sicilský zákonodárce Chárondás z Katany, Arist. *Pol.* 1274b5. Pokud jde o athénskou praxi, v případě, že byl svědek odsouzen za křivé svědectví, mohla být následně vznesena žaloba proti tomu, kdo si falešného svědka obstaral, tzv. δίκη κακοτεχνιῶν, Dem. 47.1, Dem. 49.56, Dem. 46.10, původní proces pak byl revidován, Isae. 11.45-46, srv. Lipsius 1908, s. 777-785, MacDowell 1978, s. 244-245. Pokud byl někdo za křivé svědectví odsouzen třikrát, byl zbaven všech občanských práv, 74.

8 - *Od posledních událostí* (ἐκ τῶν τελευταίων λόγων): Jak vysvětluje MacDowell 1962, s. 67, λόγοι neoznačují poslední slova žalobců, ale události, k nimž došlo před procesem, 117-123 a 132-136. Jelikož λόγων ve dvou rukopisech chybí, Dalmeyda 1966, s. 19, slovo škrtná.

- *že mě obžalovali protizákonně* (ὡς παρανόμως με ἐνδείξαν): Užití sloveso ἐνδεικνύναι poukazuje ke konkrétnímu typu veřejné žaloby zvané ἐνδειξις, doslova „označení“. Tento název je přímo uveden v 10, 29, 88, 91, 103, 111. Překládám ho jako „žalobu“ či jako „obvinění“. Podle Harp. s.v. ἐνδειξις, Suda. s.v. ἐνδειξις, šlo o žalobu vznášenou proti občanům postiženým ztrátou občanských práv či vyhnancům, kteří se zachovali v rozporu se svým postižením, když vstoupili do míst, kam jim byl zakázán přístup, nebo se věnovali činnosti, jež jim byla zakázána. Podle Poll. VIII.49 mohla být ἐνδειξις užitá obecně proti zločinům spáchaným na veřejnosti. Na rozdíl o jiné procedury zvané ἀπαγωγή, při níž žalobce obviněného osobně zatýkal a odváděl do vězení, byla ἐνδειξις podávána v nepřítomnosti obviněného, k jehož uvěznění před soudem docházelo pouze v případě, že si to žalobce přál, srv. Hansen 1976, s. 9-22. Protizákonností žaloby rozumí MacDowell 1962, s.

67, neplatnost Ísotímidova usnesení. O tom je však řeč hned v zápětí. Spíše se zde naráží na ony poslední události, konkrétně nastražení prosebnické ratolesti v Eleusiniu.

- *o Ísotímidově usnesení, že je neplatné* (περὶ τοῦ ψηφίσματος τοῦ Ἰσοτιμίδου, ὡς ἄκυρόν ἐστιν): K jeho obsahu srv. **71** s komentářem, s. 114. Neplatnost je dokazována v **73-89**.

- *o přijatých zákonech a přísahách* (περὶ τῶν νόμων καὶ τῶν ὀρκῶν τῶν γεγενημένων): Zákony a přísahy citované v **82-91** mají rovněž dokládat neplatnost Ísotímidova usnesení. Přísah se Andokidés dovolává ještě v **103-109**.

9 - v soukromých i veřejných sporech (καὶ ἐν τοῖς ἰδίοις καὶ ἐν τοῖς δημοσίοις): V řeckém textu substantivum chybí, adjektiva však jasně implikují rozdíl mezi procesy soukromými, při nichž mohl vznášet žalobu pouze postižený člověk či jeho příbuzní, a procesy veřejnými, při nichž mohl žalobu podat kterýkoliv občan, srv. Isocr. 17.54, Bleicken 2002, s. 245-246.

- *abyste mou obhajobu vyslechli s náklonností...* (μετ' εὐνοίας μου τὴν ἀκρόασιν τῆς ἀπολογίας ποιήσασθαι...): Velmi podobně Lys. 19.11, srv. Aeschin. 3.8.

10 - o mystériích (περὶ τῶν μυστηρίων): Spojení „eleusínská mystéria“ Andokidés nikde neužívá, z jeho slov o Eleusíně, **111**, a Eleusiniu, **110**, **111**, **115**, **116**, **132**, je však zřejmé, která mystéria má na mysli. Žaloba byla podána kvůli nedávno konaným mystériím, jichž se Andokidés účastnil, čímž měl porušit zákaz plynoucí z Ísotímidova usnesení, **71**. Andokidés však nehovoří o těchto mystériích, ale o znesvěcování mystérií, k němuž došlo před patnácti lety a na němž se dle tvrzení žalobců aktivně podílel, [Lys.] 6.51.

11-70: Náboženské procesy z roku 415. Srv. úvod, s. 18-23, 36-39.

11-33: Udání ve věci mystérií a s tím související události. Andokidovo vyprávění (διήγησις) netvoří samostatnou část řeči oddělenou od důkazů (πίστεις). Důkazy tvoří součást vyprávění, což je pochopitelné, jelikož řeč neobsahuje pouze jedno vyprávění, ale hned několik. Ačkoliv Andokidés prohlásil, že bude vyprávět o všech událostech od počátku, **10**, ve skutečnosti nic takového nedělá. Vyvolává dojem, jako by tehdejší hon na bezbožníky začal teprve ve chvíli, kdy byl Alkibiadés obviněn kvůli mystériím, ačkoliv tím, co tehdejší události uvedlo do pohybu, bylo zohavení hermovek, k němuž došlo o několik dní či týdnů dříve a do něhož byl

zapleten sám Andokidés, srv. s. 8, 18-20. O udáních, která byla podána ve věci hermovek, hovoří odděleně, **34-70**, čímž chronologii mezi oběma procesy naprosto zamlžuje. Jediný spojovací článek tvoří Teukros, který udával ve věci mystérií, **15**, i ve věci hermovek, **34**.

11 - sněm svolaný stratégy (ἐκκλησία τοῖς στρατηγοῖς): Za účelem volby stratégů tento sněm svolán nebyl, jelikož vedením výpravy na Sicílii byli jmenovaní tři stratégové pověřeni již dříve, Thuc. VI.8.2. Ještě před zohavením hermovek byli navíc vybaveni plnou mocí, aby o přípravách a celé výpravě rozhodovali dle svého uvážení, Thuc. VI.21.1, Plut. *Alc.* 18.3, D.S. XIII.2.1. Jak míní Marchant 1889, s. 109, sněm byl svolán na žádost stratégů, kteří chtěli projednat poslední detaily spojené s výpravou. Rovněž Dover 1970, s. 223, ho počítá mezi jeden ze sněmů, na nichž se rozhodovalo o podobě výpravy. Jak ale upozornil Naber 1850, s. 20-21, žádný takovýto sněm pro doladění detailů svolaný těsně před odplutím nedává smysl, jestliže stratégové měli plnou moc a o konkrétní podobě a cílech výpravy se radili na tajném zasedání s radou, D.S. XIII.2.6. Podle Isocr. 16.6-7 bylo udání na Alkibida vzneseno nikoliv na sněmu, ale před radou. Na sněmu, který byl následně svolán, pak Alkibiadés toto obvinění úspěšně vyvrátil. I když věrohodnost Ísokratova podání je poněkud oslabena následným tvrzením, že Alkibiadés byl tehdy zvolen stratégem, jako by jím nebyl již předtím, nelze Andokidovu verzi prohlašovat za věrohodnější jenom proto, že je podrobnější, jak činí Hansen 1975, s. 74, pozn. 2. Rovněž Rhodes 1972, s. 166-7, považuje za věrohodnější Andokidovu verzi. Pokud připustíme, že Alkibiadés byl udán již předtím v radě, pak je cíl narychlo svolaného sněmu zřejmý: rozhodnout, co s udaným stratégem Alkibiadem. Jak plyne z Lys. 13.30-32, k zahájení trestního stíhání proti stratégům a taxiarchům nestačilo přednést udání před radou, ale muselo být zopakováno na sněmu, který teprve rozhodl o tom, bude-li trestní stíhání zahájeno. Ísokratovo líčení, které tomuto schématu odpovídá, má svou logiku. Podle líčení Andokidova bylo naopak obvinění vzneseno na sněmu zcela nečekaně. Vzhledem k tomu, že vyšetřování bezbožností a přijímání udání měla na starosti zvláštní komise vyšetřovatelů, **14**, **40**, přičemž i ostatní udání byla přednesena primárně před radou, **15**, **17**, **43**, nečekané vystoupení na sněmu, svolaném za nejasným účelem, považuji za dosti nepravděpodobné. Dávám proto přednost Ísokratově verzi, stejně jako Lipsius 1905, s. 195, pozn. 57, podle něhož je Andokidovo líčení celkově zmatené.

- **vystoupil Pýthonikos** (ἀναστὰς δὲ Πυθόνικος): O Pýthoníkovi, jinak neznámém, hovoří pouze Andokidés, srv. **14** s komentářem, s. 80. Naopak Plut. *Alc.* 19.1 tvrdí, že otroky a metoiky, kteří na Alkibiada udávali, obstaral Androklés, srv. **27** s komentářem, s. 90-91.

- ***pokud odhlasujete beztrestnost*** (ἐὰν ψηφίσησθε ἄδειαν): Beztrestnost, imunita, doslova „oproštění od strachu“ (ἄδεια), byla roku 415 přislíbena lidem, kteří se dobrovolně přiznají. Pokud by se ovšem jejich udání ukázalo jako lživé, hrozila jim poprava, srv. **20**. Andokidés obdržel beztrestnost za udání ve věci hermovek, srv. s. 9, 37. Proč Pýthoníkos žádal beztrestnost pro služeníka? Marchant 1889, s. 109, míní, že otrokům, metoikům a ženám, kteří za normálních okolností nemohli na sněmu a v radě hovořit, muselo být vystoupení povoleno, a toto povolení bylo udělením beztrestnosti. Pokud měly být podávány návrhy ohledně věcí jinak zakázaných, například ohledně milosti pro státní dlužníky, musela být rovněž nejprve ohlasována beztrestnost, srv. **77**, Dem. 24.45-46. Podle MacDowella 1962, s. 69, byl důvod spíše v tom, že za svou účast na soukromně konaných mystériích mohl být sluha stíhán, jelikož ze stejného důvodu požadoval beztrestnost Teukros, **15**, který výslovně udal sám sebe. Na rozdíl od Teukra však předvolaný služebník sám sebe v písemném udání neuvedl, **13**, nejspíše proto, že sluhové tvořili pouhý doprovod svých pánů, nikoliv aktivní účastníky obřadu, **12**. Nabízí se proto ještě další možnost, že totiž v případě sluhy (otroka) mohla ἄδεια znamenat ochranu před jeho vlastním pánem, kterého udal a vůči jehož případné zvůli nebyl nijak chráněn. Otrok, který udal svého pána, totiž obdržel svobodu, pokud se udání ukázalo jako pravdivé, srv. Ant. 2.3.4, Ant. 5.34, Lys. 5.5, Lys. 7.16, Pl. Leg. 932d. K právnímu postavení otroků v Athénách srv. Harrison 1968, s. 166-177.

- ***mystéria popíše, ač je nezasevěcen*** (ἀμύητος ὢν ἐρεῖ τὰ μυστήρια): Pokud nebyl služebník řádně zasevěcen do mystérií konaných v Eleusíně, o jejich obsahu by neměl nic vědět. Jak plyne z Plut. Alc. 22.3, [Lys.] 6.51, tajná část eleusínského obřadu byla Alkibiadem věrně napodobována. Proto bylo také nutné odeslat pryč všechny nezasevěcené posluchače, **12**.

12 - služebníka patřícího Alkibiadovi (θεράποντα Ἀλκιβιάδου): Rukopisné čtení (θεράποντα Ἀλκιβιάδου πολέμαρχον) je zjevně chybné. Starší editoři považovali za nutné odstranit z textu Alkibiadovo jméno, jelikož soudili, že by Andromachos nehovořil neurčitě o jednom z přítomných, pokud by jím měl být právě Alkibiadés. Jedna z oprav, již akceptují Hickie 1885, s. 5, Blass 1906, s. 8, a Dalmeyda 1966, s. 21, je [Ἀλκιβιάδου] Πολέμαρχου. Méně násilné je opravit Ἀλκιβιάδου na Ἀρχεβιάδου. Na rozdíl od jinak nedoloženého Polemarcha byl Archebiadés mezi muži, které Andromachos udal, **13**. K záměně takto podobných jmen mohlo navíc při opisování snadno dojít. Lipsius 1888, s. 3, píše Ἀρχεβιάδου <τοῦ> πολέμαρχου, což Marchant 1889, s. 34, a po něm Maidment 1960, s. 346, upravili na Ἀρχεβιάδου <τοῦ> Πολέμαρχου. Ke stejné variantě dospěl nezávisle Zelenka 1887, s. 41.

Argumenty starších editorů, jímž bylo zdůvodňováno odstranění Alkibiadova jména z textu, odmítá obsírně MacDowell 1962, s. 70. Alkibiada proto ponechává a πολέμαρχον škrta jako nevhodnou glosu, jež se omylem dostala do textu. Učinil ji prý někdo, kdo chtěl Alkibiada odlišit od jeho jmenovce zmiňovaného v 65, přičemž si ale neuvědomil, že velitelem vojenské výpravy nebyl archón polemarchos. MacDowellovo vysvětlení původu glosy považuji za dosti pochybné. Jelikož Andokidés o něco výše jasně říká, že Alkibiadés byl stratégem, glosa by svědčila spíše o snaze odlišit nějakého jiného Alkibiada polemarcha od Alkibiada stratéga. Potřeba odlišit všem známého Alkibiada od méně známého jmenovce, o němž bude řeč teprve později, nedává vůbec žádný smysl. Smysl má pouze snaha odlišit méně známého od známého, což v 65 dělá sám Andokidés, když uvádí démotikon tohoto druhého Alkibiada.

- **v domě Púlytiónově** (ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆ Πουλυτίωνος): Púlytión byl bohatým metoikem a jeho dům se nacházel ve sloupořadí podél cesty vedoucí od západní brány do čtvrti Kerameikos, Pl. *Eryx*. 394b-c, 400b, Paus. I.2.5. Rovněž Isocr. 16.6 a POxy III.411, sl. 2, ř. 25-28, uvádějí Púlytiónův dům jako místo, kde měl Alkibiadés se svými přáteli zinscenovat konání mystérií, přičemž Ísokratés zmiňuje obvinění, že zároveň s tím plánovali převrat. Andokidés hovoří o podezření z úkladů proti demokracii teprve v souvislosti s hermovkami, 36.

- **byli těmi, kteří je přímo vykonávali** (τούτους μὲν αὐτοὺς εἶναι τοὺς ποιοῦντας): Jmenovaní tři muži představovali tři hlavní kněze eleusínského kultu, hierofanta, dáducha a kéryka, kteří hráli při zasvěcování klíčovou úlohu. Formální žaloba podaná Thessalem uvádí poněkud odlišná jména. Alkibiadés měl i zde představovat hierofanta, ale dáducha hrál Púlytión a kéryka Theodóros z dému Fégaia, Plut. *Alc.* 22.4. Andokidés hovoří o jistém Theodórovi pouze v souvislosti s hermovkami (35). Za tutéž osobu, která byla zapletena do obou zločinů, považují Theodóra MacDowell 1962, s. 86, Dover 1970, s. 280, Aurenche 1974, s. 107, 227.

- **další se účastnili a hleděli na to, co se dělo** (συμπαρεῖναι δὲ καὶ ὄραν τὰ γινόμενα καὶ ἄλλους): Tito muži hráli roli mystů. Hleděli na rituální úkony (τὰ δρωόμενα) a posvátné předměty (τὰ ἱερά), které jim ukazoval hierofant, srv. s. 28, pozn. 148.

13: Andokidovo podání navozuje dojem, jako by k soudu a exekuci obviněných došlo hned po udání, ale tak tomu zcela jistě nebylo. Alkibiadés sice usiloval o co nejrychlejší soud, jelikož se chtěl očistit ještě před odplutím, jeho nepřátelé se však s ohledem na jeho popularitu obávali, že by byl osvobozen, a proto změnili taktiku a naléhali na rychlé odplutí

výpravy s tím, že se bude zodpovídat někdy později. Vojsko včetně Alkibiada tedy odplulo a žádný soud se nekonal, Thuc. VI.29, Plut. *Alc.* 19.4-6. Hansen 1975, s. 74-75, se domnívá, že sněm Pýthoníkovu žalobu přijal, načež byl soud s Alkibiadem odložen na neurčito, zatímco ostatní obvinění byli v souladu s Andokidovým podáním ještě před koncem úředního roku 416/415 odsouzeni. Pokud je však zřejmé, že v případě Alkibiada nelze brát Andokidovo líčení vážně, není žádný důvod, proč tak činit v případě ostatních obviněných a dávat Andokidovi přednost před Thúkýdidem, podle něhož k soudnímu stíhání Alkibiada a jeho druhů došlo teprve po vyřešení aféry s hermovkami, Thuc. VI.61, Plut. *Alc.* 21.5. Představa, že jsou stíháni pouze spolupachatelé, zatímco proces s hlavní viníkem se odkládá na neurčito, je dosti absurdní, jelikož uskutečněním procesu, během něhož by byli ostatní odsouzeni, by se již předem nutně uznávala Alkibiadova vina. Smysluplnější je proto předpokládat, že sněm v tuto chvíli žádnou žalobu nepřijal, srv. komentář k **14**, s. 80. MacDowell 1962, s. 184, tvrdí, že Andokidés vlastně ani nechce říci, že k procesům došlo hned po udání. Ve skutečnosti je však vyvolání zavádějícího dojmu právě tím, oč Andokidés usiluje, srv. s. 38.

- ***Polystratos byl zatčen a popraven***, (Πολύστρατος μὲν συνελήφθη καὶ ἀπέθανεν): Podle nedochované [Lýsiovy] řeči *Proti Thrasybúlovi* byl Polystratos obviněn a popraven kvůli hermovkám, Harp. s.v. Πολύστρατος. Andokidés však v souvislosti s hermovkami o žádném Polystratovi nehovoří. Busolt 1904, s. 1294, pozn. 2, považuje údaj z lýsiovské řeči za omyl a drží se Andokida, jemuž věří i to, že Polystratos byl popraven krátce po udání. Marchant 1889, s. 100, zmiňuje údaj z lýsiovské řeči bez jakéhokoliv komentáře, novější autoři se jím nezabývají vůbec. Tento údaj přitom nemusí být tak docela chybný. I kdyby Polystratos nebyl odsouzen kvůli hermovkám, mohl být jedním ze čtyřiceti dvou mužů zatčených na základě Diokleidova falešného udání, **43**. Jména všech lidí udaných Diokleidem totiž Andokidés neuvádí. Poté, co se Andokidés rozhodl promluvit a jmenoval skutečné viníky, osoby udané Diokleidem byly propuštěny, Polystratos však mohl být ponechán ve vězení s ohledem na dřívější udání ve věci mystérií, jelikož právě touto dobu začala být obvinění ohledně mystérií brána vážně. Zatčen by tak byl sice kvůli hermovkám, ale odsouzen kvůli mystériím. Uvedený sled událostí vysvětluje, proč ze všech osob udaných Andromachem, byl popraven pouze on. Ostatním se podařilo uprchnout nejspíše proto, že byli s Alkibiadem na sicilské výpravě a jejich útěk mohl stejně jako v Alkibiadově případě spočívat pouze v tom, že se odmítli dostavit do Athén k soudu, Thuc. VI.53.1, 61.4-7. Možnost, že by byl Polystratos zatčen a popraven hned po Andromachově udání, lze každopádně vyloučit, srv. výše.

- **vezmi seznam a přečti jejich jména** (καί μοι λαβὲ καὶ ἀνάγνωθι αὐτῶν τὰ ὀνόματα): Adresováno písaři (γραμματεὺς), který měl za úkol předčítat na soudu veškeré písemné dokumenty, srv. Aeschin. 2.46, týž 3.124, 190. Sporné je, kdy mu strany tyto dokumenty předávaly, zda před začátkem soudního jednání, anebo až v jeho průběhu, když žádali o jejich přečtení, srv. Lämmli 1938, s. 116-117.

- **JMÉNA** (ONOMATA): Srv. Appendix. Zvláštní je, že v seznamu chybí Púlytión, v jehož domě se mystéria konala. Nevinným hostitelem byl asi sotva, podle Plut. *Alc.* 19.1 měl dokonce reprezentoval dáducha. MacDowell 1962, s. 72, proto soudí, že Púlytiónovo jméno se v seznamu původně nacházelo a mělo by být v textu rekonstruováno.

14: Zaznamenání konkrétních Andokidových otázek a odpovědí dotazovaného svědka je v rámci dochovaných soudních řečí jev zcela ojedinělý. Dochovalo se pouze několik případů dotazování protistrany, Lys. 12.25, Lys. 22.5, kde jsou zaznamenány otázky i odpovědi stejně jako u Andokida, a Lys. 13.30-33, kde konkrétní otázky ani odpovědi uvedeny nejsou. U pozdějších řečníků se dotazování svědků neobjevuje, jelikož od osmdesátých let 4. století již svědkové neodpovídali na jednotlivé otázky, ale přísahali na pravdivost předem napsaného svědectví, které soudu předčítal γραμματεὺς, srv. Bonner 1905, s. 47-53.

- **zavolej mi Diognéta** (καί μοι κάλει Διόγνητον): Adresováno soudnímu hlasateli (κῆρυξ). Mužem, jehož Andokidés nechává předvolat, by mohl být: a) Diognétos, který byl roku 409/408 písařem rady, M-L 86 = Tod 87 = IG i² 115; b) bratr stratéga Níkii, který roku 403 přemlouval spartského krále, aby nepomáhal oligarchům, Lys. 18.10-11; c) muž udaný Teukrem kvůli znesvěcení mystérií, **15**; d) někdo jinak neznámý. Pokud by byl Andokidem předvolaný svědek totožný s Diognétem, jehož udal Teukros, znamenalo by to, že jeden z vyšetřovatelů jmenovaných za účelem vyšetření náboženských zločinů se nakonec sám stal obětí tohoto vyšetřování. K možnému ztotožnění Níkiova bratra s mužem odsouzeným kvůli mystériím srv. Appendix.

- **byl jsi vyšetřovatelem** (ἦσθα ζητητής): Vyšetřovatelé (ζητηταί) nepatřili mezi pravidelně volené (losované) úředníky. Byli jmenováni podle potřeby k vyšetření konkrétního případu, který se dotýkal veřejného zájmu, Harp. s.v. ζητητής. Nejčastěji byli jmenováni proto, aby vyhledali dlužníky státní poklady, případně lidi, kteří měli v protiprávním držení majetek patřící státu, Suda, s.v. ζητηταί, Lys. 21.16, Dem. 24.11. K dalším pramenům a jejich

interpretaci srv. Lipsius 1905, s. 117. Roku 415 byli vyšetřovatelé ustanoveni zjevně kvůli zohavení hermovek. K jejich jmenování došlo velmi krátce po zločinu, **40**, a jak plyne z Thuc. VI.27.1, měli za úkol přijímat udání i na případné další náboženské zločiny. O jejich konkrétním počtu a pravomocích nemáme žádné bližší informace. Spornou otázkou je, zda byli vybráni z členů rady. Pro spojitost funkce vyšetřovatele s členstvím v radě argumentuje Keil 1894, s. 354-5, pozn. 1. Meritt 1930, s. 145-147, bere tuto totožnost za jistou. Na základě **27**, **36** a **53** totiž soudí, že Peisandros a Chariklés byli vyšetřovateli a členy rady zároveň. MacDowell 1962, s. 73, spojitost funkcí odmítá. Peisandra za člena rady sice bere, jeho případ však považuje za výjimku. Woodhead 1954, s. 135-136, zpochybňuje členství v radě i u Peisandra. Jeho zasedání se totiž mohl účastnit čistě z titulu vyšetřovatele. V **65** hovoří Andokidés o radě a vyšetřovatelích odděleně.

- *když Pýthoníkos vystoupil před lid s obviněním ohledně Alkibiada* (ὅτε Πυθόνικος εἰσήγγειλεν ἐν τῷ δήμῳ περὶ Ἀλκιβιάδου): Spornou otázkou je, zda sloveso εἰσαγγέλλειν chápat v úzce technickém smyslu jako zahájení specifické veřejné žaloby (εἰσαγγελία), anebo volně ve smyslu pouhého neformálního obvinění, které samo o sobě neznamenovalo zahájení soudního procesu. Marchant 1889, s. 111, a MacDowell 1962, s. 73, se přiklánějí ke druhé možnosti, jež ladí s Thúkýdidovým a Plútarchovým podáním. Naopak Hansen 1975, s. 74-75, chápe Pýthoníkovo vystoupení jako podání formální žaloby. Jak ovšem upozorňuje Rhodes 1979, s. 110, Hansen za formální žaloby prohlašuje i některé jiné případy, při nichž se jednalo spíše o neformální udání. Otázka je však možná špatně položena. Zahájení procesu totiž nezáviselo na vůli potenciálního žalobce, ale na tom, zda přijetí žaloby schválí sněm. I kdyby Pýthoníkos svým vystoupením usiloval o zahájení procesu, sněm jeho žalobu nepřijal, takže se žádným žalobcem nakonec nestal. Pod pozdější formální žalobou proti Alkibiadovi byl totiž podepsán Thessalos, Plut. *Alc.* 19.3, 22.4, srv. komentář k **13**, s. 77. Εἰσαγγελία, jež byla vznášena kvůli zločinům ohrožujícím stát jako celek, především kvůli vlastizradě, pokusům o státní převrat a přijímání úplatků, se vyznačovala právě tím, že nebyla podávána žádnému jednotlivému úředníkovi, ale radě pěti set či přímo lidovému sněmu. Pokud s udáním přišel cizinec, otrok či žena, tedy osoby, které samy nemohly vystupovat jako žalobci – metoikové mohli podávat pouze soukromé žaloby –, musel být formální žalobce jmenován radou či sněmem, přičemž ani občan, který radě či sněmu přednesl udání, nemusel u soudu vystupovat jako žalobce, pokud nechtěl, ale mohl tento úkol přenechat jinému. Neúspěšný žalobce, který nezískal ani pětinu hlasů, nebyl v případě eisangelie na rozdíl od jiných veřejných žalob postížen pokutou. K eisangelii obecně srv. MacDowell 1978, s. 183-186, a především Hansen

1975, s. 9-68. Na kritické připomínky, které k Hansenově práci vznesl Rhodes 1979, s. 103-114, odpovídá Hansen 1980, s. 89-95. K eisangelii v 5. století srv. Ostwald 1986, s. 525-527.

15 - nuže, došlo ke druhému udání (δευτέρα τοίνυν μήνυσις ἐγένετο): Aurenche 1974, s. 15, klade toto udání ještě před odplutí sicilské výpravy. Teukros však udal nejen lidi, kteří znesvěcovali mystéria, ale i ty, kteří zohavili hermovky, **34-35**. Podle Thúkýdida přitom před odplutím výpravy k žádnému udání ohledně hermovek nedošlo, Thuc. VI.28.1, a zatčení podeřelých je rovněž kladeno do doby po odplutí výpravy, Thuc. VI.53.2. Většina autorů se proto domnívá, že Teukrovo udání bylo podáno až po odplutí výpravy, srv. Fellner 1879, s. 177-178, Meritt 1930, s. 147, MacDowell 1962, s. 182-3, Dover 1970, s. 273-274, Furley 1996, s. 123-124. Jelikož výprava odplula před koncem roku 416/415, Isae. 6.14, udání mohlo být předneseno až v novém roce 415/414.

- **žil zde metoikos Teukros** (Τεῦκρος ἦν ἐνθάδε μέτοικος): K možné identitě srv. Appendix. Skutečnost, že uprchl do Megar, neznamená, že odtud musel pocházet. Megary byly pouze nejbližším nepřátelským městem, jak upozorňuje Aurenche 1974, s. 113. K postavení metoiků v Athénách srv. Harrison 1968, s. 187-199.

- **měla totiž plnou moc** (ἦν γὰρ αὐτοκράτωρ): Tato poznámka nejspíše znamená, že za normálních okolností nemohla rada bez schválení sněmu beztrestnost udělovat. Plnou mocí byla zřejmě vybavena za účelem vyšetření náboženských zločinů. Radě či jiným úřadům byla plná moc udělována vždy souvislosti s konkrétním úkolem, srv. M-L 49, ř. 9, M-L 58a, ř. 9. Rovněž tři strategové velící sicilské výpravě byli v souvislosti s výpravou prohlášeni za αὐτοκράτορες, Thuc. VI.21.1, Plut. *Alc.* 18.3, D.S. XIII.2.1, srv. Dover 1970, s. 228. Nejasné je, ve které fázi vyšetřování byla rada plnou mocí vybavena, zda hned po zohavení hermovek, anebo později po odplutí výpravy, když se pátrání zintenzivnilo. V druhém případě by to znamenalo, že plnou mocí byla vybavena teprve nová rada úřadující v roce 415/414. Svých mimořádných pravomocí začala každopádně využívat teprve v tuto dobu, což se projevilo zatýkáním svobodných občanů na základě pouhého udání bez podání formální žaloby, **36, 45**, Thuc. VI.53.2, a vyslýcháním otroků na mučidlech bez ohledu na souhlas jejich pánů, **22, 64**. Adjektivum αὐτοκράτωρ vysvětluje Marchant 1889, s. 112, jako opozitum k ὑπεύθυνος a tvrdí, že úřad vybavený plnou mocí byl zbaven jakékoliv zodpovědnosti. Takovýto výklad je scestný. I když byl určitý úřad pověřen vyřešením konkrétní záležitosti a jeho rozhodnutí mělo mít závaznou platnost, Athéňané se nikdy nevzdávali práva potrestat zpětně úředníky,

kterí rozhodli špatně, jelikož k podstatě athénské demokracie patřilo, že se každý úředník musel ze svého jednání zodpovídat. Pravomoc rady, která byla právě ἀποκράτωρ, nemohla být neomezená už jen proto, že rada obviněné sama nesoudila, ale předala je řádnému soudu, srv. Rhodes 1972, s. 188. Nelze rovněž pominout, že proti rozhodnutí rady předat k soudu osoby udané otrokem Lýdem byla vznesena úspěšná žaloba, **17, 22**.

- **JMÉNA** (ONOMATA): Srv. Appendix.

- **mějte na paměti, soudcové, že se vám i toto všechno potvrzuje** (μέμνησθε δέ, ὦ ἄνδρες, ὅτι καὶ ταῦθ' ὑμῖν προσομολογεῖται ἅπαντα): Smysl poznámky je sporný. Kdo a jakým způsobem potvrdil Andokidem předložený seznam? Blass 1906, s. 8, Dalmeyda 1966, s. 22, pozn. 2, Maidment 1960, s. 351, pozn. b, píše, že ho potvrzuje Diognétos svým mlčením. Jak ovšem namítá MacDowell 1962, s. 75, mlčení svědka nemůže nic potvrzovat, jelikož svědek nemluví, pokud není tázán. Potvrzení podle něho spočívá v tom, že žádný protest nevznášejí Andokidovi oponenti. Toto vysvětlení je však stejně neuspokojivé jako první, jelikož ani oponenti nemohli vstupovat protivníkovi do řeči, pokud jím nebyli přímo vyzváni. Za jediný možný způsob potvrzení Teukrova seznamu lze považovat ten, jímž si Andokidés nechal potvrdit seznam Andromachův, totiž výslovný souhlas přivolaného svědka. Předpokládám proto, že po přečtení seznamu následovalo dotazování Diognéta či jiného svědka stejně jako v **14**. Mlčení potenciálních svědků je vydáváno za znamení souhlasu v **26** a **35**. Tam však Andokidés přivolané osoby přímo vyzývá, ať vystoupí a usvědčí ho, pokud nemluví pravdu.

16 - došlo ke třetímu udání (Τρίτη μήνυσις ἐγένετο): MacDowell 1962, s. 183, a Aurenche 1974, s. 158, se domnívají, že toto udání bylo podáno teprve po Diokleidově udání ve věci hermovek, **37**. Alkibiadés, který je v Agaristině udání na rozdíl od udání Teukrova opět zmíněn, byl totiž obeslán až po vyřešení aféry s hermovkami, Thuc. VI.61.1. Dover 1970, s. 274, namítá, že není žádný důvod, proč by udání nemohlo být dřívější. K obeslání Alkibiada nebylo zapotřebí žádných nových udání, stačilo, že ta stará začala být brána vážně. Furley 1996, s. 124, míní, že Teukrovo, Agaristino a Lýdovo udání následovala za sebou v rychlém sledu. Podobně již Fellner 1879, s. 182. Za stejně pravděpodobné považuje obě možnosti Wallace 1992, s. 330. Tak jako ostatní udání bylo pravděpodobně i to Agaristino předneseno před radou, srv. Hansen 1975, s. 77.

- *žena Alkmeónidova, dříve Damónova – jmenovala se Agaristé* (ἡ γυνὴ Ἀλκμεωνίδου, γενομένη δὲ καὶ Δάμωνος – Ἀγαρίστη ὄνομα αὐτῆς): Vzhledem ke svému jménu pocházela Agaristé pravděpodobně z rodu Alkmeónovců, stejně jako její druhý manžel. Agaristé bylo jméno dcery sikyónského tyrana Kleisthena, s nímž se v šestém století oženil Alkmeónův syn Megaklés, Hdt. VI.30. První manžel Damón je nejspíše totožný se známým hudebním teoretikem, Pl. *Resp.* 400b-c, 424c, který byl Perikleovým učitelem, Isocr. 15.235, Pl. *Alc. I.* 118c, Plut. *Per.* 4.1-2, a který byl kvůli svému politickému vlivu na Perikleia ostrakizován, Arist. *Ath. Pol.* 27.4, Plut. *Per.* 4.3-4, srv. Davies 1971, s. 382-383. Jak se Agaristé dozvěděla o konání mystérií v cizím domě? Podle MacDowella 1962, s. 75, získala informace díky tomu, že Alkibiadova matka byla rovněž Alkmeónovna. Aurenche 1974, s. 46, pozn. 2 a 4, s. 103-104, má za to, že se Agaristé a její manžel Alkmeónidés znesvěcení mystérií přímo účastnili. Tuto možnost zavrhuje Ostwald 1986, s. 538, a po něm Wallace 1992, s. 333-335, který probírá čtyři možné důvody, proč se tato žena urozeného původu rozhodla udávat příslušníky své vlastní společenské vrstvy: 1) pocit občanské povinnosti; 2) pomsta za falešné Diokleidovo udání, jehož cílem bylo poškodit Alkibiadovy nepřátele; 3) snaha prokázat zbožnost Alkmeónovců, na jejichž rodu lpěla od šestého století poskvna kvůli zabití Kylóna; 4) neshody s manželem Damónem. Poslední možnost závisí na předpokladu, že Damón, který byl s udanými osobami v úzkém styku, roku 415 stále žil, takže informace mohla mít od něho. Spolu s ostatními autory považují za pravděpodobnější, že Damón byl roku 415 již dávno po smrti. Ke druhému z možných důvodů udání srv. komentář k 65, s. 111.

- *Alkibiadés, Axiochos a Adeimantos prováděli mystéria v Charmidově domě vedle chrámu Dia Olympského* (ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς Χαρμίδου τῆς παρὰ τὸ Ὀλυμπιεῖον μυστήρια ποιεῖν Ἀλκιβιάδην καὶ Ἀξίοχον καὶ Ἀδείμαντον): Tento chrám, který se nacházel jihovýchodně od Akropole, začali budovat Peisistravovci, ale dostaven byl až za císaře Hadriána, jelikož šlo o stavbu koncipovanou příliš velkoryse, srv. Wycherley 1964, s. 161-179. Charmida, v jehož domě se mystéria konala, ztotožňuje MacDowell 1962, s. 76, s Andokidovým bratrancem, synem Aristotelovým, 47, i když připouští, že by se mohlo jednat o Charmida, syna Glaukónova, Kritiova bratrance a Platónova strýce, D.L. III.1, který byl za vlády třiceti tyranů jedním z deseti mužů spravujících přístav Peiraieus a roku 403 zahynul v boji s demokraty, Xen. *Hell.* II.4.19, srv. Davies 1971, s. 330-331. Dover 1970, s. 281, pozn. 8, nechává identifikaci Charmida bez odpovědi, navíc zbytečně pochybuje o tom, zda byl vůbec mezi udanými. S Andokidovým bratrancem ho ztotožňuje Davies 1971, s. 30. Tuto možnost odmítá Aurenche 1974, s. 46, 70-71, 106, který jej stejně jako Ostwald 1986, s. 545, ztotožňuje se

synem Glaukónovým. Ve prospěch ztotožnění Charmida s budoucím oligarchou, o němž je známo, že se s ostatními udanými přátelil, argumentuje přesvědčivě Wallace 1992, s. 329-332. Axiochos byl Alkibiadův strýc, srv. Davies 1971, s. 16-17, Adeimantos byl asi stejně starý Alkibiadův přítel, srv. Ostwald 1986, s. 545. Oba byli spolu s Alkibiadem omilostněni roku 408 či 407, srv. s. 23, pozn. 115. I když Andokidés zmiňuje pouze tři muže obviněné z provádění mystérií (μυστήρια ποιεῖν), jisté je, že nemohli být sami. Kromě těchto mužů reprezentujících tři eleusínské kněze museli být přítomni další v roli mystů, jinak by se žádná mystéria nemohla konat, srv. **12**. Je možné, že Agaristé nepředložila žádný písemný seznam, jelikož nevěděla, kdo všechno se mystérií účastnil. To by dávalo smysl, pokud měla informace z druhé ruky. Andokidés navíc výslovně neříká, že Agaristé své udání předložila písemně. Pokud ovšem písemné udání existovalo, možná ho Andokidés nenechal přečíst proto, aby se nezdálo příliš podezřelé, že nenechá přečíst ani celý Lýdův seznam, srv. s. 89.

17 - došlo ještě k jednomu udání (ἔτι μήνυσις ἐγένετο μίᾱ): S chronologií tohoto udání se to má stejně jako s udáním předchozím. MacDowell 1962, s. 183, a Aurenche 1974, s. 158, ho kladou za lživé udání Diokleidovo, naopak Dover 1970, s. 274, a Furley 1996, s. 124, nevidí důvod, proč by nemohlo být dřívější. Před Diokleidovo udání ho klade i Fellner 1879, s. 182. Andokidovo líčení navozuje dojem, že hned po udání bylo rozhodnuto o předání obviněných osob soudu. Pokud by Lýdovo udání předcházelo udání Diokleidovu, znamenalo by to, že zde byla snaha soudit lidi podezřelé ze znesvěcení mystérií ještě před objasněním zločinu spáchaného na hermovkách, což odporuje Thúkýdidovu a Plútarchovu tvrzení, že udání ohledně mystérií se dostala k soudu až potom, Thuc. VI.61.1, Plut. *Alc.* 21.7. Proces, který vedl Andokidův otec Leógorás proti Speusippovi, **17**, **22-23**, by se tak musel uskutečnit ještě před Diokleidovým udáním, kvůli němuž byl otec zatčen a uvězněn, **41**, **47**, **68**. Nelze ovšem vyloučit, že Andokidovo líčení je stejně jako v **13** zkratkovité. Udání mohlo být podáno dříve, o předání udaných osob k soudu však mohla rada rozhodnout až po Andokidově doznání.

- **Lýdos, otrok Fereklea z Thémaku** (Λυδὸς ὁ Φερεκλέους τοῦ Θημακέως): Jméno Λυδός označuje primárně příslušníka lýdského etnika, jako vlastní jméno bylo v Athénách užíváno pro otroky, srv. Pape 1911, s.v. Λυδός. Thémakos byl jedním z démů fýly Erechtheis, Harp. s.v. Θημακέως, a nacházel se několik kilometrů severně od Athén, srv. Thompson 1970, s. 141. Fereklés je zřejmě totožný s mužem, kterého již předtím udal Teukros ve věci hermovek, **35**, srv. Appendix. Lýdos tedy svého pána udával ve chvíli, kdy byl již trestně stíhán.

- o mém otci pak prohlásil, že byl sice přítomen, byl však zahalen a spal (καὶ τὸν πατέρα ἔφη τὸν ἑμὸν παρεῖναι μὲν, καθεύδειν δὲ ἐγκεκαλυμμένον): MacDowell 1962, s. 76, píše, že si Leógorás jako starší muž zahalil tvář a zdříml si, což je poznámka, která nic nevysvětluje. Jde totiž o to, zda částice μὲν - δέ chápat v silně adverzativním smyslu či jako pouhou formální antitezi. V prvním případě by to znamenalo, že Lýdovo tvrzení bylo míněno jako polehčující okolnost. Otec byl sice přítomen, ale bezbožný obřad celý prospal, takže se ho vlastně neúčastnil a nijak se neprovinil. Pokud však částice μὲν - δέ žádný zásadní protiklad nevyjadřují, nabízí se otázka, zda zahalení nemohlo nějak souviset se samotným obřadem. Součástí eleusínských mystérií byl, jak se zdá, přípravný očistný rituál nazývaný θρόνωσις, během něhož byl sedící iniciant se zahalenou hlavou ovíván vějičkou, případně loučí, srv. Edmonds 2006, s. 347-366, který v polemice se starší literaturou ukazuje, že tento poklidný eleusínský obřad nelze směřovat s iniciačními obřady extatických mysterijních kultů, při nichž byl sedící, leč nezahalený iniciant uváděn do stavu zmatku a zděšení. Pokud součástí znesvěcení mystérií byla i nápodoba přípravného očistného rituálu, mohl mít Lýdos na mysli, že Andokidův otec usnul právě během něho, třeba proto, že byl tou dobou již velmi opilý. V tom případě by se o žádnou polehčující okolnost nejednalo. Jelikož se však otci podařilo vznést úspěšnou žalobu z protizákonného jednání proti následnému postupu rady, která mezi ním a ostatními udanými nečinila žádný rozdíl, považuji za pravděpodobnější, že údaj o Leógorově spánku měl být pochopen jako polehčující okolnost, i když v písemném seznamu, který Lýdos předložil, byl otec spolu s ostatními zahrnut, **19**. Aurenche 1974, s. 67, uvažuje o tom, že udání proti Leógorovi mohlo být inspirováno falešným udáním Diokleidovým a míněno jako osobní pomsta. Pokud byl Lýdos naveden, aby udal i Andokidova otce, mohlo jít o rodinnou pomstu za Andokidovo doznání ve věci hermovek. V tom případě by údajem o zahalení Lýdos vyjadřoval, že si není Leógorovou přítomností zcela jistý, aby nemohl být popraven za křivé udání, kdyby se Leógorovi podařilo obvinění vyvrátit.

- Speusippos, člen rady, je předal soudu (Σπεύσιππος δὲ βουλευῶν παραδίδωσιν αὐτοὺς τῷ δικαστηρίῳ): Speusippovo předání spočívalo v tom, že předložil návrh usnesení, které musela odhlasovat rada jako celek. Jak upozorňuje Marchant 1889, s. 113, παραδίδωσιν má konativní význam a implikuje, že k soudu samotnému nedošlo.

- otec poté postavil rukojmí a podal na Speusippa žalobu z protizákonného jednání (κᾶπειτα ὁ πατήρ καταστήσας ἐγγυητὰς ἐγράψατο τὸν Σπεύσιππον παρανόμων): Jde o nejstarší doložený případ žaloby z protizákonného jednání (γραφὴ παρανόμων), jež byla podávána

proti usnesení sněmu či rady, pokud se někomu zdálo, že odporuje athénskému právu, přičemž obžalován vždy býval návrhovátelem usnesení, srv. MacDowell 1978, s. 50-52. V čem měla spočívala protizákonnost Speusippova návrhu, není jasné. Podle Marchanta 1889, s. 113-4, spočívala v tom, že Leógorás měl být předán soudu, ačkoliv svou přítomnost ve Ferekleově domě později popřel, **22**, a ačkoliv sám Lýdos připustil, že se otec znesvěčujícího obřadu neúčastnil. Toto vysvětlení odmítá MacDowell 1962, s. 77, podle něhož důvodem nezákonnosti nemohl být nedostatek důkazů. Příklad, který Marchant uvádí jako analogii, Dein. 2.12, považuje za odlišný, jelikož zde protizákonnost spočívala v tom, že usnesení obsahovalo nepravdivé údaje. V čem byl protizákonný Speusippův návrh, však nechává bez odpovědi. Hansen 1974, s. 28, vidí důvod nezákonnosti v tom, že usnesení obsahovalo nepřesné informace, jaké konkrétní nepřesné informace to byly, ale nepíše. Wolff 1970, s. 47-48, polemizuje s MacDowellem a tvrdí, že pojem παράνομον Athéňané tehdy chápali velmi vágně, přičemž nerozlišovali mezi formální a materiální stránkou věci, takže jim na rozdíl od nás nemuselo připadat zvláštní, pokud Leógorás žalobu nepostavil na formální nepřípustnosti, ale na popření skutkové podstaty. Podstatou žaloby bylo dle Wolffa tvrzení, že Leógorás v Thémaku nikdy nebyl, **22**. Vychází přitom z analogie s dochovanými případy protizalob (παράγραφαί), při nichž se žalobci rovněž nesoustředil ani tak na formální nepřípustnost napadené žaloby, jako spíše na zpochybnění skutkové podstaty v žalobě obsažené. Ostwald 1986, s. 126, považuje tento výklad za neuspokojivý, žádnou alternativu však nenabízí. Pomineme-li možnost, že skutečný právní základ Leógorovy žaloby Andokidés opomenul jakkoli zmínit – to je možnost, již nelze vyloučit, jelikož Andokidés o celé záležitosti hovoří pouze proto, aby dokázal, že on sám otce neudal, a z tohoto hlediska je právní základ otcovy žaloby vedlejší –, i tak je Wolffův výklad nedostatečný, jelikož se zaměřuje výhradně na **22** a zcela opomíjí detail z **17**, že Leógorás podle Lýdova udání během obřadu spal. Leógorás přitom mohl přípustnost žaloby napadnout právě s ohledem na tento detail, který Speusippos při formulaci usnesení nevzal v potaz. Mohl oprávněně tvrdit, že usnesení obsahuje nepravdivé údaje, jelikož se neshoduje s formulací Lýdova udání.

- **před šesti tisíci Athéňany** (ἐν ἑξακισχιλίοις Ἀθηναίων): Šest tisíc je počet všech athénských soudců, kteří byli na každý rok voleni, Ar. *Vesp.* 662, Arist. *Ath.Pol.* 24.3. Toto je jediný doložený případ, kdy měli soudit všichni společně. Veřejné žaloby obvykle rozsuzovalo 500 soudců, početnější soudní dvory se objevují výhradně v případě žalob z protizákonného jednání či eisangelií, přičemž druhý nejvyšší doložený počet je 2500 soudců, Dein. 1.52. K dalším případům srv. Hansen 1975, s. 10, pozn. 14. V 19. století bylo Andokidovo tvrzení

vesměs zpochybňováno jako přehnané a nepravděpodobné, případně se objevilo vysvětlení, že o případu nerozhodoval soud, ale lidový sněm, srv. Zelenka 1887, s. 43-44. Toto vysvětlení vyvrací Lipsius 1905, s. 135, pozn. 3, který Andokidův údaj o počtu soudců obhajuje jako věrohodný. Za věrohodný ho považuje většina dalších autorů, srv. Marchant 1889, s. 115, MacDowell 1962, s. 77, Hansen 1974, s. 28, MacDowell 1978, s. 36, Bleicken 2002, s. 251. Naopak Sealey 1982, s. 298, pozn. 4, ho zavrhuje jako účelově přehnaný a nereálný.

- **ani dvě stě hlasů** (οὐδὲ διακοσίας ψήφους): Jelikož Speusippos soud prohrál, jím navržené usnesení muselo být zrušeno a Leógorás nebyl kvůli znesvěcení mystérií vůbec souzen. Jak ovšem plyne z **18**, na situaci ostatních obviněných to nic nezměnilo, jelikož ti odsouzeni byli. Tyto procesy se proto musely konat na základě opraveného usnesení, v němž již Leógorás nefiguroval, nebo je nutno předpokládat, že každý jednotlivec byl soudu předán na základě zvláštního usnesení, jak se zdá naznačovat Hansen 1974, s. 28.

18 - zavolej mi Kalliu a Stefana (καί μοι κάλει Καλλίαν καὶ Στέφανον): Přivolaný Kalliás je buď syn Alkmeónův, bratranec Andokidova otce, **47**, nebo syn Télokleův, Andokidův švagr, **42**. Spolu se Stefanem, který je nejspíše také Andokidovým příbuzným, měl zřejmě dosvědčit, že Andokidés přemlouval svého otce, aby zůstal, zatímco Filippos a Alexippos, o nichž nevíme nic bližšího, měli svědčit ohledně Lýdova udání, srv. MacDowell 1962, s. 77-78. Pokud jejich svědectví vypadalo tak jako svědectví Diognétovo, **14**, pak pouze potvrdili, že to, co Andokidés právě řekl, je pravda, ale žádné nové informace o nepřinesli.

- **příbuznými Akúmena a Autokratora** (Ἀκουμενοῦ καὶ Αὐτοκράτορος συγγενεῖς): Udaný Akúmenos je pravděpodobně známý lékař, Sókratův přítel, Pl. *Phaedr* 227a, Xen. *Mem.* III.13.2, a otec Faidrova přítele Eryximacha, který byl rovněž lékař, Pl. *Phaedr* 268a, Pl. *Symp.* 176b nn., Pl. *Prot.* 315c. Faidros byl ze znesvěcení mystérií obviněn Teukrem, **15**, zatímco syn Eryximachos jím byl obviněn ze zohavení hermovek, **35**, srv. Aurenche 1974, s. 91-92, Oswald 1986, s. 541-542, 545. O Autokratorovi nevíme nic bližšího.

19 - že jsem se stal udavačem svého vlastního otce (καὶ γενοίμην μηνυτὴς κατὰ τοῦ πατρὸς τοῦ ἑαυτοῦ): V dochované žalobě je řeč pouze o tom, že Andokidés udal přátele a příbuzné, [Lys.] 6.23. O udání otce se mohlo psát v nedochovaném úvodu, spíše však o něm hovořil hlavní žalobce Kéfisios. Podle životopisu Andokidés otce udal, načež u soudu prosil za jeho propuštění se slibem, že otec bude obci prospěšný. To se také skutečně stalo, jelikož otec po

osvobození začal soudně stíhat osoby rozkrádající obecní majetek, [Plut.] *Vit. And.* 6-7. Jak ale ukazuje Dalmeyda 1927, s. 185, toto tvrzení je jen pochybným dohadem postaveným na špatném pochopení **136** a **150**, kde Andokidés hovoří o sobě. Obvinění z udání vlastního otce Andokidés prohlašuje za nejbezbožnější ze všech obvinění, což se může zdát přehnané, ale úcta k otcům a předkům obecně byla pro Athénany velmi důležitá. Prezentovat se jako věrný a milující syn mělo proto svůj význam, srv. Strauss 1993, s. 255-268. Nelze též pominout, že na rozdíl od běžných urážek byla urážka „otcovrah“ důvodem k žalobě, srv. Lipsius 1905, s. 646-648. Ublíživání rodičům se trestalo ztrátou občanských práv, **74**. V souvislosti s hermovkami Andokidés zdůrazňuje, že to byl především právě otec, kterého svým doznáním zachránil před popravou, **50, 58, 59, 68**. Totéž tvrdil již v řeči *O vlastním návratu*, And. 2.7.

20 - takový byl totiž zákon (ὁ γὰρ νόμος οὕτως εἶχεν): Jak míní Lipsius 1905, s. 209, pozn. 105, a MacDowell 1962, s. 78, imperfektum zde stejně jako v **93-94** implikuje, že v době, kdy Andokidés pronášel svou řeč, již uvedený zákon neplatil. Oba odmítají, že by se mohlo jednat o zákon (usnesení) přijatý roku 415 v přímé souvislosti s bezbožnostmi. Tuto možnost bych úplně nevylučoval, jelikož rozlišování mezi zákonem a usnesením bylo poněkud vágní, navíc ani Andokidés, který toto rozlišení zdůrazňuje, není zcela důsledný, srv. s. 138.

- **ale buď bych musel zemřít já, nebo on** (ἀλλ' ἢ ἐμὲ ἢ ἐκεῖνον ἔδει ἀποθανεῖν): Argument z pravděpodobnosti působí přesvědčivě, i když na základě uvedené logiky by měl být popraven Lýdos. O jeho popravě však Andokidés nic neříká. Nejpiše proto, že v případě ostatních osob bylo Lýdovo udání uznáno za pravdivé, jelikož byly odsouzeny, **18**. Užití argumentu z pravděpodobnosti samo o sobě neznamená, že Andokidés musel otce udat.

22 - požadoval, aby jeho otroky podrobil útrpnému výslechu (ἐκέλευε δὲ βασανίσαι τὰ ἀνδράποδα): Pokud měla výpověď otroka sloužit u soudu jako důkaz, musela být provedena na mučidlech. I když v řeckém textu není výslovně uvedeno, o jaké otroky se jedná, z kontextu je zřejmé, že Leógorás hodlal podrobit útrpnému výslechu (βάσανος) své vlastní otroky, kteří měli dosvědčit, že u Fereklea v Thémaku nikdy nebyl. K provedení výslechu byl nutný souhlas nejen jeho pána, ale i protistrany, jež byla k provedení výslechu vyzývána. Otroek nebyl podrobován žádnému křížovému výslechu, ale měl pouze potvrdit či vyvrátit určité konkrétní tvrzení obsažené ve výzvě. Tyto výzvy (προκλήσεις) k výslechu otroků, ať už vlastních nebo oponenta, se u attických řečníků objevují často, dokladů o skutečném provádění mučení je však minimálně, jelikož většinou byly tyto výzvy odmítnuty. I odmítnuté

výzvy však bylo možné u soudu přečíst a pracovat s nimi jako se svědectvím svého druhu, srv. Bonner 1905, s. 69-74, Lipsius 1915, s. 888-894, MacDowell 1978, s. 245-247, Gagarin 1996, s. 1-18. Zda Speusippos Leógorovu výzvu přijal, není z Andokidova líčení zřejmé. Vzhledem k tomu, že Leógorás vyhrál, otroci jeho slova v případě uskutečnění výsledku museli potvrdit. Pokud však byla výzva odmítnuta, Leógorás mohl s úspěchem tvrdit, že Speusippos svým odmítnutím vyjádřil nedostatečné přesvědčení o jeho vině.

- aby neodmítal podání důkazu těm, kteří je nabízejí, a nenutil ty, kteří to odmítají (καὶ μὴ τοὺς μὲν παραδιδόντας μὴ ἐθέλειν ἐλέγχειν, τοὺς δὲ μὴ θέλοντας ἀναγκάζειν): Naráží se zde na skutečnost, že rada během vyšetřování nařizovala mučení otroků bez ohledu na souhlas jejich pánů, **64**. Mučení otroků a svobodných cizinců bylo nařizována jen za výjimečných okolností, když byla ohrožena státní bezpečnost, srv. Lipsius 1915, s. 894-895.

- ty svého otce usvědč, jinak nemáš nárok na beztrestnost (ἔλεγε σὺ τὸν πατέρα, ἢ οὐκ ἔστι σοι ἄδεια): Toto je jediné místo v celé řeči, kde Andokidés naráží na to, že roku 415 obdržel beztrestnost. Obdržel ji však za doznání ve věci hermovek, zmínka na tomto místě je proto zavádějící, srv. s. 37. K beztrestnosti jako takové srv. s. 76.

25 - jména těch, kteří po každém udání uprchli, jsem vám přečetl a svědkové je dosvědčili (οἱ δὲ ἔφυγον καθ' ἑκάστην μῆνυσιν, ἀνέγνων ὑμῖν τὰ ὀνόματα αὐτῶν, καὶ οἱ μάρτυρες μεμαρτυρήκασιν): Jak upozorňuje MacDowell 1962, s. 80, seznam všech osob udaných Agaristou a otrokem Lýdem Andokidés ve skutečnosti nepřečetl, v případě Agaristina udání dokonce nepředvedl ani žádné svědky. S ohledem na to považuje MacDowell Andokidovo dokazování vlastní nevinou za nedostatečné, srv. s. 36, pozn. 198.

26 - během doby vyměřené pro mou řeč (ἐν τῷ ἐμῷ λόγῳ): Stejná výzva je opakována v **35** a **55**. Alternativní formulace byla ἐν τῷ ἐμῷ ὕδατι, srv. Dem. 18.139, Dem. 19.57, jelikož čas určený jednotlivým stranám byl vyměřován pomocí vodních hodin (κλειψύδρα). Doba trvání řeči proto byla udávána v objemových (tekutých) mírách. Při soukromých přích, které měly kratší trvání, byly hodiny zastavovány ve chvíli, kdy soudní úředník předčítal zákony a další písemná svědectví, v případě veřejných žalob, jejichž projednání zabralo celý den, se hodiny během řeči nezastavovaly, Arist. *Ath. Pol.* 67.2-3. K pokusům o vypočítání přesné délky řeči u soukromých a veřejných příj. srv. Rhodes 1981, s. 719-728, MacDowell 1985, s. 525-526.

27 - o odměny (περὶ τῶν μηνύτρων): Tím, že o odměnách za udání (τὰ μῆνυτρα) hovoří Andokidés právě na tomto místě, navozuje falešný dojem, jako by byly odhlasovány ve snaze vyšetřit znesvěcení mystérií. Z **40-41** a Thuc. VI.27.2 je přitom zřejmé, že odměny za udání byly vyhlášeny hned po zohavení hermovek a týkaly se primárně tohoto zločinu, i když občané, cizinci i otroci byli zároveň vyzváni, aby udávali případné další bezbožnosti.

- podle Kleónymova usnesení totiž činily tisíc drachem, podle Peisandrova deset tisíc (ἦσαν γὰρ κατὰ τὸ Κλεωνύμου ψήφισμα χίλια δραχμαί, κατὰ δὲ τὸ Πεισάνδρου μύρια): Kleónymos, politik zesměšňovaný Aristofanem, byl aktivní již ve dvacátých letech a objevuje se jako navrhovatel dvou usnesení z roku 426/425, z nichž první se týkalo vztahu Athén k obci Méthóné, M-L 65, druhé vybírání poplatků od členů námořního spolku, M-L 68. Tak jako ostatní předáci lidu byl i on stoupencem válečné politiky, srv. Ostwald 1986, s. 331-332. K Peisandrovi srv. **36** s komentářem, s. 95-96. Pokud Andokidés hovoří o odměnách v chronologickém pořádku, pak to znamená, jak tvrdí Marchant 1889, s. 120, a MacDowell 1962, s. 81, že Kleónymem navržená odměna byla vyhlášena jako první, jelikož se však žádný udavač nepřihlásil, Peisandros navrhl odměnu zvýšit, aby udavače lépe motivoval. Po jak dlouhé době ke zvýšení odměn došlo? Podle Thuc. VI.53.2 se pátrání zintenzivnilo po odplutí výpravy, přičemž se začalo vyšetřovat i podezření ze znesvěcení mystérií. Furley 1996, s. 126, proto zvýšení odměn spojuje s nástupem nové rady. To by ovšem znamenalo, že Andromachos obdržel odměnu, jež byla vyhlášena teprve po jeho udání, což je poněkud absurdní, i když zcela vyloučit to nelze. Podle Andokidova líčení však Diokleidés již několik dní po zohavení hermovek očekával odměnu sto min (= deset tisíc drachem), **40-41**. Pokud se nedopouští anachronismu, pak musela být i tato odměna vyhlášena krátce po zohavení hermovek. To je jistě možné, jelikož sněm se kvůli zohavení hermovek sešel během několika dnů vícekrát, jak uvádí Plut. *Alc.* 18.8. Nelze též vyloučit, že deset tisíc drachem představovalo od počátku odměnu za udání ve věci hermovek, zatímco tisíc drachem byla odměna za případné další udání nějakého jiného náboženského zločinu.

- Pýthoníkos, který tvrdil, že jako první vznesl obvinění (Πυθόνικος, φάσκων πρῶτος εἰσαγγεῖλαι): Srv. **11** a **14** s komentářem, s. 80.

- Androklés za radu (Ἀνδροκλῆς ὑπὲρ τῆς βουλῆς): Androkleova konkrétní role v tehdejších událostech není jasná. Jak tvrdí Thuc. VIII.65.2, důvod jeho pozdějšího zavraždění před oligarchickým převratem z roku 411 spočíval v tom, že šlo o demokrata, který usilovně bránil

změnám ústavy, ale i v tom, že nesl hlavní vinu na Alkibiadově vyhnání. Podle Plútarcha se jako řečník zasloužil o rozdmýchání nepřátelských nálad vůči Alkibiadovi, dokonce předvedl metoiky a otroky, aby na Alkibiada udávali, Plut. *Alc.* 19.1, 3. I když Plútarchovo líčení může být volnou fabulací kombinující údaje z Thúkýdida, jak soudí Hansen 1975, s. 75, pozn. 10, samotné Thúkýdidovo tvrzení opravňuje předpoklad, že Androklés žádal odměnu pro sebe. Formulace ὑπὲρ τῆς βουλῆς však implikuje spíše to, že vystupoval jménem rady a požadoval rozdělení odměny mezi její členy. Toto doslovné čtení preferuje MacDowell 1962, s. 82, který předpokládá, že Androklés byl jedním z členů rady, která si na odměnu činila nárok za svou aktivní účast při vyšetřování. Naopak Dalmeyda 1966, s. 26, pozn. 2, a Maidment 1960, s. 360, pozn. b, odmítají, že by Androklés žádal odměnu pro radu, jež pouze plnila své úřední povinnosti. Marchant 1889, s. 121, chápe Andokidovu formulaci jako brachyologii za ὑπὲρ τῆς εἰς τὴν βουλήν εἰσαγγελίας a předpokládá, že se Androklés zasloužil o přivedení Teukra, který udával ve věci mystérií i hermovek, **15, 34-35**. Albini 1957, s. 156, se na místo volného čtení raději rozhodl text emendovat, přičemž navrhl dvě možné opravy: ὑπὲρ <τῆς εἰσαγγελίας εἰς> τὴν βουλήν a ὑπὲρ <τῶν εἰρημένων ἐν> τῇ βουλῇ. Proti doslovnému čtení se vyslovuje též Conomis 1965, s. 56. Jinou možností je nechápat substantivum βουλή jako označení instituce, ale jako konkrétní návrh, který Androklés podal a který nějakým způsobem posunul vyšetřování, srv. Zelenka, 1887, s. 46. Důvod, proč Andokidés zmiňuje Androklea mimochodem, aniž by osvětlil jeho konkrétní úlohu, spočívá zřejmě v tom, že se mu tento politik, který za demokracii položil život, do obhajoby nehodil. Potřebuje totiž zveličít úlohu mužů, kteří se tehdy prezentovali jako horliví ochránci demokracie, později se však odhalili jako její nejzarytější nepřátelé, srv. **36, 43, 101**, a s. 95-96, 149. K Androkleovi jako takovému srv. MacDowell 1962, s. 81-82, Ostwald 1986, s. 330-331.

28 - lid tedy rozhodl, aby na soudu thesmothetů lidé zasvěcení do mystérií vyslechli udání jednotlivých udávajících a rozsoudili je (ἔδοξεν οὖν τῷ δήμῳ ἐν τῷ τῶν θεσμοθετῶν δικαστηρίῳ τοὺς μεμνημένους, ἀκούσαντας τὰς μηνύσεις ἅς ἕκαστος ἐμήνυσε, διαδικάσαι): Proces, při němž bylo třeba rozsoudit (διαδικάσαι) dvě a více stran, které si činily nárok na vlastnictví určité věci či se naopak chtěly vyhnout veřejné službě (λειτουργία), se nazýval διαδικασία a patřil mezi soukromé pře, srv. Lipsius 1908, s. 463-467, MacDowell 1978, s. 143-145, 163-4. Zasvěcenými se míní „zasvěcení mezi soudci“, nikoli všichni Athéňané zasvěcení do mystérií. Nejasné je, zda se soudu měli účastnit všichni zasvěcení mezi soudci, jak se domnívá Marchant 1889, s. 121, anebo zda z vylosovaných soudců byli následně vyloučení nezasvěcení, jak naznačuje MacDowell 1962, s. 82. Thesmothetové, jichž bylo

celkem šest, předsedali většině soudů, které se v Athénách konaly, srv. Arist. *Ath.Pol.* 59.1-6, Rhodes 1981, s. 657-668. Spor o odměny, při němž si nárok činili občané, otroci a metoikové, však byl neobvyklý a běžná praxe s něčím takovým zřejmě nepočítala. Předsednictví thesmothetů nemuselo být v tomto případě vůbec automatické, což by vysvětlovalo, proč o způsobu řešení nastalého sporu musel rozhodnout sněm.

- **první cenu odhlasovali Andromachovi, druhou Teukrovi** (καὶ ἐψηφίσαντο πρῶτω μὲν Ἀνδρομάχῳ, δευτέρῳ δὲ Τεύκρῳ): Skutečnost, že vyšší odměnu obdržel Andromachos, se zdá být pochopitelná vzhledem k tomu, že jeho udání ohledně mystérií přišlo jako první, zatímco Teukrovo až jako druhé. Z veršů komického básníka Frýnicha však plyne, že Teukros obdržel odměnu za své udání ve věci hermovek, Phryn. fr. 58 = Plut. *Alc.* 20.7. Kvůli zohavení hermovek také byly odměny původně vyhlášeny. Odměnu deset tisíc drachem, již za udání v této věci očekával Diokleidés, **40-41**, však nakonec obdržel Androklés za udání ve věci mystérií. Starší komentátoři se nad touto skutečností nijak nepodivují, stejně jako ostatní autoři, a to zřejmě proto, že se nechali zmást Andokidovým podáním a o odměnách uvažují pouze v souvislosti s mystérii. V době vyhlášení odměn však muselo být za hlavní zločin považováno zohavení hermovek, takže se i s hlavní odměnou počítalo pro toho, kdo odhalí právě tento zločin, nikoliv pro toho, kdo udá nějakou jinou, doposud neznámou bezbožnost, o jejíž závažnosti nemohl ještě nikdo nic vědět. Udělení hlavní ceny Andromachovi znamená, že znesvěcování mystérií bylo nakonec pochopeno jako závažnější zločin než zohavení hermovek. Hlavním důvodem bylo nepochybně to, že hlavním viníkem tohoto zločinu byl Alkibiadés, již dříve podezřelý pro své nedemokratické chování, srv. s. 29. Na konečném rozdělení odměn se mohlo podepsat i to, že soudci byli vybráni výhradně z lidí zasvěcených do mystérií. Jelikož Teukros se na znesvěcování mystérií podílel, mohlo se zdát nevhodné dát hlavní odměnu právě jemu, i když ve věci hermovek bylo jeho udání klíčové.

- **o svátku Panathénají** (Παναθηναίων τῷ ἁγῶνι): Panathénaje byly slaveny na konci hekatombaiónu, prvního athénskému měsíce, který se přibližně kryl s červencem a srpnem. Odměny za udání mohly být uděleny poslední den během oceňování vítězů atletických a múzických soutěží, které tvořily podstatnou součást svátku, srv. Arist. *Ath.Pol.* 60.1, 3, Rhodes 1981, s. 669-671, 675-676. Většinou se předpokládá, že v době konání Panathénají byly již všechny procesy ukončeny. Alkibiadés a někteří další obvinění se ale nacházeli na Sicílii a odsouzení mohli být až poté, co se loď Salamiňanka, jež za nimi byla vyslána, vrátila do Athén. Plavba na Sicílii a zpět přitom zabrala několik týdnů a je otázkou, mohla-li být před

Panathénajemi konanými v polovině léta celá záležitost vyřízena, pokud flotila odplula až v červnu. Meritt 1932, s. 171-173, podle něhož flotila odplula 20. června, tuto obtíž vyřešil tím, že usnesení o prvotínách odváděných do Eleusíny, v jehož dodatku se nařizuje, aby byl v příštím roce vložen ještě jeden hekatombaión, M-L 73, ř. 53-54, datuje do roku 416/415 a předpokládá, že Panathénaje byly slaveny na konci vloženého hekatombaiónu. K rozdělení odměn by tak došlo až 2. září. Pro pozdní konání Malých Panathénají roku 415 svědčí i další nápis, podle něhož byli áthlothetové odpovědní za konání soutěží vyplaceni teprve dvacátého dne druhé prytanie, tedy padesátý šestý den nového úředního roku, M-L 77, ř. 66-68. Davison 1958, s. 32, tvrdí, že tuto platbu, jež byla dosti vysoká (9 talentů), dostali na pořádání Velkých Panathénají v následujícím roce, jeho názor však nebyl obecně přijat. Jak míní Meiggs–Lewis 1969, s. 236, výše částky svědčí spíše o tom, že po létě plném napětí a obav byla slavnost roku 415 zvláště přepychová. Za uvážení stojí, zda součástí devíti talentů nemohly být i odměny za udání (11000 drachem = 110 min = 1, 5/6 talentu). MacDowell 1962, s. 189, považuje Merittovu konstrukci za neprůkaznou a domívá se, že odměny za udání mohly být rozděleny ještě před ukončením všech procesů. Dokud ale nebyli odsouzeni hlavní podezřelí, věrohodnost udání nemohla být brána za jistou. Teprve Alkibiadovo odmítnutí dostavit se k soudu představovalo důkaz viny, načež se mohlo prosadit přesvědčení, že by hlavní odměnu neměl obdržet Teukros, který přišel s prvním udáním ve věci hermovek, ale Andromachos, který přišel s prvním udáním ve věci mystérií. Merittovo datování Panathénají přebírá Dover 1970, s. 276, a po něm Furley 1996, s. 125-128, dle něhož bylo konání slavnosti odloženo na konec druhého hekatombaiónu kvůli obavám z převratu, které v červenci panovaly v důsledku Diokleidova falešného udání.

29 - vykládali příběhy... (καὶ λόγους εἶπον...): Tyto příběhy zřejmě obsahoval ztracený úvod žaloby. Zachoval se jen závěr posledního exempla, v němž se hovoří o jednom bezbožníkovi, kterého bohyně potrestaly tím, že mu veškeré jídlo začalo nesnesitelně páchnout, takže zemřel hlady, [Lys.] 6.1. Lämmli 1938, s. 24-5, 41, se domnívá, že Andokidés nemohl užití těchto příběhů anticipovat, a celou pasáž od **29** (od slov: Ὅπερ ἐμοὶ...) po **33** (před slova: Εἰ οὖν ὑμῖν...) prohlašuje za vsuvku vloženou do textu teprve po procesu.

30 - a připomínat vám tehdejší události (καὶ ὑμᾶς ἀναμιμνήσκοντα τὰ γεγενημένα): MacDowell 1962, s. 36, ponechává rukopisné ἀναμιμνήσκω a slova zařazuje do **31** jako začátek nové věty. Přidržel jsem se však raději staré Reiskeho emendace ἀναμιμνήσκοντα, již

akceptovali všichni ostatní editoři a jež dává mnohem lepší smysl. Nastavované souvětí, které takto vznikne, je pro Andokida nanejvýš příznačné.

31 - složili veliké přísahy a pronesli nejhorší kletby (ὄρκους μεγάλους ὁμόσαντες... καὶ ἀρασάμενοι τὰς μεγίστας ἀράς): Soudci přísahali při Diovi, Poseidónovi a Démétře. Pro případ, že by přísahu porušili, přivolávali záhubu na sebe a celý svůj rod, Dem. 24.151.

32 - v zájmu Řeků, kteří sem kvůli svátku přicházejí (ὕπερ τῶν Ἑλλήνων οἱ τῆς ἑορτῆς ἕνεκα ἔρχονται δεῦρο): Na mínění ostatních Řeků se v souvislosti se svátkem, tj. mystérii, odvolává i žalobce. Varuje, že když bude Andokidés osvobozen, mohl by být jednoho dne vylosován za archonta basilea, který dohlíží na konání mystérií, provádí během nich oběti a pronáší modlitby. Vznáší proto řečnickou otázku, co si pomyslí mystové a všichni další, až uvidí, jaký bezbožník tuto funkci zastává [Lys.] 6.4-5. Andokidova slova není nutno chápat jako dodatečnou odpověď na nečekaný argument žaloby, jelikož odvolávání se na mínění ostatních Řeků bylo u athénských soudů poměrně časté, srv. 140, Dorjahn 1938, s. 18-25.

33 - Pokud totiž zde Kéfisios, který na mne podal žalobu, neobdrží pětinu hlasů a bude postižen omezením občanských práv (Ἐὰν γὰρ μὴ μεταλάβῃ τὸ πέμπτον μέρος τῶν ψήφων καὶ ἀτιμωθῇ ὁ ἐνδείξας ἐμὲ Κηφίσιος οὗτοςί): Srv. 7 a 76 s komentářem, s. 73, 121.

- **nebude moci vstoupit do chrámu obou bohyň, jinak zemře** (οὐκ ἔξεστιν αὐτῷ εἰς τὸ ἱερόν τοῖν θεοῖν εἰσιέναι, ἢ ἀποθανεῖται): Marchant 1889, s. 127, a Lipsius 1908, s. 367-368, na základě těchto slov tvrdí, že v případě žalob z bezbožnosti byl neúspěšnému žalobci zakázán vstup do chrámů. Jiné prameny o ničem takovém nehovoří. Jako trest za neúspěšnou žalobu z bezbožnosti je zmiňována jen obvyklá pokuta 1000 drachem, Pl. Ap. 36a-b, Dem. 24.7. Žaloba, jíž Andokidés čelí, navíc není γραφὴ ἀσεβείας, ale ἐνδείξις. Hansen 1976, s. 65, pozn. 37, chápe Andokidova slova jako předpokládaný důsledek toho, že Kéfisios nebude schopen uhradit pokutu 1000 drachem a bude postižen úplnou atímií, k níž patřilo i vyloučení z chrámů. Něco takového však mohl Andokidés stěžít očekávat, pokud tvrdil, že Kalliás dal Kéfisiovi 1000 drachem, aby Andokida zažaloval, 121 – není jistě náhoda, že se tato částka kryje s případnou pokutou. Oba výklady pomíjejí, že Andokidés nehovoří o chrámech obecně, ale o chrámu obou bohyň. Andokidés pouze přebírá způsob, jímž argumentovala žaloba, a svým prohlášením nechce říci, že by z hlediska pozitivního práva měl Kéfisios zakázán vstup do chrámu obou bohyň, ale že ho přímo tyto dvě bohyň usmrtí, bude-li mít tu drzost a do

jejich chrámu vstoupí poté, co se veřejně ukázalo, že jeho obvinění Andokida z bezbožnosti vůči bohyním bylo vylhané, a tedy samo bezbožné.

34-70: Zohavení hermovek. Srv. úvod, s. 18-20, 25-27.

34 - poučím vás o všech událostech od počátku (ἐξ ἀρχῆς γὰρ ὑμᾶς διδάξω ἅπαντα τὰ γεγενημένα): Andokidés opakuje slib z **10** a stejně jako předtím, ani nyní nic takového ve skutečnosti nedělá. V souladu s prohlášením by měl začít zohavením hermovek, místo toho však vypráví o udáních, která přišla ještě později než první udání ohledně mystérií. O zohavení rovněž hovoří, ale pouze nepřímo: při líčení vylhaného udání Diokleidova (**37-42**) a při rekapitulaci udání, s nímž přišel on sám (**61-64**). Zločin samotný odsouvá do pozadí, jelikož chce vzbudit dojem, jako by se obavy zmocnily Athén teprve v důsledku udávání a zatýkání. Jeho vlastní role v tehdejších celých událostech se díky tomu rovněž může jevit nanejvýš pozitivně, srv. **68** s komentářem, s. 112-113.

- udal jednak to, co věděl o mystériích, jednak to, co věděl o lidech, kteří zohavili sochy (μηνύει περί τε τῶν μυστηρίων ἃ ἴδει καὶ τῶν περικοψάντων τὰ ἀναθήματα): Rukopisné čtení, v němž před τῶν περικοψάντων nacházíme ἐκ, je chybné a vyžaduje opravu. Je totiž zjevné, že Teukros jakožto přímý účastník věděl o mystériích z vlastní zkušenosti, **15**. MacDowell 1962, s. 37, ponechává nejjednodušší možnou opravu, jež spočívá nahrazení ἐκ za καὶ, a tohoto čtení se drží i můj překlad. Blass 1880, s. 16, Hickie 1885, s. 14, ponechávají ἐκ na svém místě a καὶ vkládají před ἃ ἴδει. Pokud by tato oprava byla správná, znamenalo by to, že o zohavení hermovek Teukros věděl přímo od někoho z viníků. Z Andokidova líčení je sice zřejmé, že usilovali o maximální utajení, **63**, možnost, že se někdo prorekl, však nelze zcela vyloučit. Okruh lidí znesvěčujících mystéria se s okruhem těch, kteří zohavili hermovky, částečně kryl. Pokud Teukros o zohavení hermovek nevěděl od nikoho z viníků, musel mít tuto informaci z druhé ruky, ale v tom případě za ni nemohl ručit. Případně mohl dotyčné osoby oné noci náhodou spatřit, jak to tvrdil i Diokleidés, **38**.

35 - JMÉNA (ONOMATA): Srv. Appendix.

36 - Peisandros a Chariklés, kteří patřili mezi vyšetřovatele a toho času se zdáli být nanejvýš příznivě nakloněni lidu (Πείσανδρος καὶ Χαρικλῆς, ὄντες μὲν τῶν ζητητῶν, δοκοῦντες δ' ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ εὐνοούστατοι εἶναι τῷ δήμῳ): K funkci vyšetřovatele srv. s. 79-80. Oba

jmenovaní muži později prosluli jako extrémní oligarchové. Peisandros hrál klíčovou úlohu roku 411 při nastolení oligarchické vlády čtyř set, po jejímž pádu přeběhl ke Spartanům, Thuc. VIII.53-54, 65-68, 98.1. Když byl Andokidés oligarchy zatčen, mělo se tak stát na jeho popud, And. 2.14, srv. s. 9-10, pozn. 23. K jeho roli ve vyšetřování srv. 27 a 43. Woodhead 1954, s. 136-137, a po něm D'Angello 1999, s. 270, soudí, že měl blízko k Alkibiadovi a ve věci hermovek se angažoval proto, aby odvedl pozornost od vyšetřování mystérií. MacDowell 1962, s. 81, tuto domněnku zcela oprávněně zavrhuje. Chariklés byl roku 411 nejspíše rovněž členem vlády čtyř set, Isocr. 16.42, Lys. 13.74, a roku 404 byl jedním z třiceti tyranů, 101, Xen. *Hell.* II.3.2, Lys. 12.55, srv. MacDowell 1962, s. 87, Davies 1971, s. 502-503.

- **ke svržení demokracie** (ἐπὶ τῇ τοῦ δήμου καταλύσει): Obava, že zohavení hermovek bylo součástí spiknutí, se podle Thuc. VI.27.3 a Plut. *Alc.* 18.8 objevila hned po zločinu. Podle Thuc. VI.28.1-2 a Isocr. 16.6 byl od počátku přisuzován politický motiv i znesvěcení mystérií. Andokidés naopak vyvolává dojem, jako by strašení spiknutím začalo teprve po Teukrově udání, které celou záležitost uzavřelo, toto strašení navíc vkládá do úst mužům, kteří později demokracii sami svrhli. Jde o podání dosti účelové, srv. s. 19, pozn. 92, s. 39.

- **a snímání znamení** (καὶ τὸ σημεῖον καθέλοι): Funkce znamení, nejspíše vlajky, není jasná. Ar. *Thesm.* 277-8 se scholii hovoří o vztyčování znamení v souvislosti se sněmem. Marchant 1889, s. 128-9, proto vysvětluje Andokidova slova tak, že sejmutí znamení označovalo rozpuštění sněmu, a jelikož po sněmu ještě zasedala rada, bylo to podnětem pro její členy, aby se přesunuli do búleutéria, přičemž lidé prcháající z agory byli účastníky sněmu, který se tehdy scházel častěji než obvykle. MacDowell 1962, s. 87-88, a Rhodes 1972, s. 36, považují celou záležitost za nejasnou a neřešitelnou. Jisté řešení se však nabízí. Jelikož agora nebyla místem, kde by se sněm pravidelně scházel, znamení, o němž hovoří Andokidés, sotva souviselo se sněmem, zvláště když rada byla vybavena plnou mocí a nebylo nutné, aby se sněm scházel častěji než obvykle. Andokidés chce navíc vystihnout permanentní atmosféru strachu. Musí mít proto na mysli každodenní zasedání rady, která mohla dát kdykoliv příkaz k zatčení. Vzhledem k tomu, že o znamení je řeč i v souvislosti se soudními dvory, Ar. *Vesp.* 690, lze přepokládat, že své vlastní znamení měla i rada, přičemž postup mohl být ve všech případech totožný. Vztyčení příslušného znamení svolávalo občany na sněm, radu do búleutéria a soudce k soudu, jednání pak začínalo ve chvíli, kdy bylo znamení sejmulo. Právě to naznačují formulace užitá Aristofanem a scholiastou. Z formulace Andokidovy, pokud ji vezmeme doslova, sice plyne, že ve chvíli, kdy je znamení snímáno, se rada teprve začíná scházet, může

však jít o dramatickou zkratku, která skutečnou chronologii deformuje. Podobných zkratek se Andokidés dopouští i na jiných místech, srv. **11, 45, 48**.

- *jelikož jeden každý z nich měl strach, aby nebyl zatčen* (δεδιότες εἶς ἕκαστος μὴ συλληφθεῖν): V řeči *O vlastním návratu* Andokidés tvrdil, že lidé ze strachu před zatčením na agoru raději vůbec nechodili, And. 2.8. Všichni lidé obvinění ze zohavení hermavek a znesvěcení mystérií patřili k elitě, pokud o nich něco víme, srv. Ostwald 1987, s. 537-550. Zatčení proto hrozilo především příslušníkům vyšších vrstev, kteří mohli mít jako jediní na zrušení demokracie zájem, zatímco většina běžných občanů měla strach spíše z převratu. Tuto dichotomii se Andokidés snaží zastřít.

37 - povzbuzen zlým stavem obce vystoupil v radě se svým obviněním Diokleidés (ἐπαρθεῖς οὖν τοῖς τῆς πόλεως κακοῖς εἰσαγγέλλει Διοκλείδης εἰς τὴν βουλήν): Vzhledem k tomu, že v **43** je Diokleidovo vystoupení výslovně označeno jako εἰσαγγελία, sloveso εἰσαγγέλλειν zde chápu stejně jako Hansen 1975, s. 82, č. 61, v jeho technickém smyslu jako pokus o podání formální žaloby, srv. **14** s komentářem, s. 80. Na Diokleidovo vylhané obvinění naráží Phryn. fr. 58 Kock = Plut. *Alc.* 20.7. K chronologii srv. komentář k **42**, s. 101. Podle pozdějšího přiznání byl Diokleidés jen nastrčenou figurkou, **65**.

- *vždyť tyto řeči byly předneseny před vámi* (ἐν ὑμῖν γὰρ ἦσαν οἱ λόγοι): Jelikož soudci reprezentovali athénský lid, ztotožňovat je s aktéry dřívějších událostí bylo běžné, srv. **76, 80, 82, 88, 93**. Obvyklé však bylo ztotožňovat je s účastníky lidového sněmu, nikoli s radou. Pokud nebylo obvinění zopakováno na sněmu, srv. Lys. 13.30-32, Andokidovo dovolávání se soudců jako svědků je čirou fikcí. Pravděpodobnost, že by soudci roku 400 byli totožní s členy rady roku 415, je naprosto mizivá, jak dokládá Pelling 2000, s. 30-31. Nelze však vyloučit, že o Diokleidově obvinění jednal sněm, aby rozhodl o předání celé věci soudu. Andokidovo líčení v **48-53** sice navozuje dojem, že Diokleida usvědčil ze lži hned druhý den po zatčení, události popisované v **43-45** se však sotva odehrály během jediného dne, srv. s. 104, 105-106. Dokud navíc udaným nehrozilo, že budou odsouzeni a popraveni, Andokidés nebyl nucen učinit doznání. Je však možné, že o předání obviněných osob soudu mohla pravomocně rozhodnout rada vybavená plnou mocí.

38-42: Diokleidovo udání je podáno formou nepřímé řeči, od jejíhož obsahu si Andokidés udržuje odstup, což nelze v českém překladu dostatečně vystihnout. Pozoruhodné je, že

Andokidés zde věnuje velký prostor tomu, jak to vlastně nebylo, zatímco pasáž, v níž podává „pravdivou“ verzi celé záležitosti, je asi o třetinu kratší, **61-64**. Aurenche 1974, s. 166-170, pracuje s Diokleidovými tvrzeními jako s relevantními údaji, přičemž mu nedochází, že v případě jejich pravdivosti by Andokidovi příbuzní museli být odsouzeni k smrti, k čemuž však zjevně nedošlo, **68**. Obezřetnější rozbor toho, co by v udání mohlo být pravdivé, provádí Furley 1996, s. 61-64. I on však pravděpodobnost příliš snadno zaměňuje s pravdivostí. Nelze navíc opomíjet, že to, co mámě k dispozici, není Diokleidovo udání samotné, ale Andokidova parafráze, přičemž není jisté, zda jde o parafrázi věrnou.

38 - že má otroka v Laureiu (εἶναι μὲν ἀνδράποδόν οἱ ἐπὶ Λαυρείῳ): Na práci do stříbrných dolů v pohoří Laureion na jihovýchodě Attiky pronajímali někteří zámožní občané své otroky ve velkém. Nikiás tam měl údajně tisíc otroků, Hipponíkos, otec Andokidova nepřítele Kallii, jich pronajímал šest set, jistý Filemónidés tři sta, Xen. *Vect.* 4.14-15. Jak ale upozorňuje Thompson, 1970, s. 141-142, následně užitý termín ἀποφορά označuje poplatek odváděný samostatně hospodařícím otrokem svému pánovi, nikoliv poplatek za pronájem otroka. Diokleidův otrok proto podle něho nebyl otrokem pronajatým na životu nebezpečnou přímo v dolech, ale samostatně hospodařícím otrokem zapojeným do zpracování vytěžené rudy.

- **byl úplněk** (εἶναι δὲ πανσέληνον): Podle Plut. *Alc.* 20.8 byl jeden z udávajících dotázán, jak poznal viníky, a když odpověděl, že ve svitu měsíce, usvědčil se ze lži, protože ve skutečnosti byl oné noci nov. Diokleidés není přímo jmenován, ale byl zmíněn krátce předtím. Stejným způsobem se měl podle D.S. XIII.2.4 usvědčit ze lži muž, který tvrdil, že ve svitu měsíce spařil Alkibiada vstupovat do domu jakéhosi metoika. Z Diodórova zmateného podání však není vůbec jasné, zda se toto udání týkalo hermavek či mystérií. Někteří autoři se drží Diodóra s Plútarchem, Diokleida považují za hlupáka, který se mohl o úplňku zmínit teprve dodatečně, když byl podroben výslechu, a předpokládají, že ke zohavení došlo během novu, srv. Fellner 1879, s. 172, Zelenka 1887, s. 12, Meritt 1930, s. 137-139, týž 1932, s. 171, Hatzfeld 1937, s. 301, MacDowell 1962, s. 187-188, Aurenche 1974, s. 156, Hansen 1975, s. 80-81, pozn. 5, Ostwald 1986, s. 323, pozn. 105. Jiní tvrdí, že by Diokleidovým slovům o úplňku nemohlo být uvěřeno, pokud by všichni věděli, že ke zohavení došlo během novu, tradici přejatou Plútarchem a Diodórem považují za nevěrohodnou a věří, že ke zohavení došlo za úplňku, srv. Grote 1872, s. 35, pozn. 1, Keil 1894, s. 352, pozn. 1, Busolt 1904, s. 1288-1289, Piganiol 1937, s. 5-6, Dalmeyda 1966, s. iii, pozn. 2, Dover 1970, s. 274-276, Rubel 2000, s. 376-377, Andrewes 2006, s. 450. Doverův výpočet, podle něhož došlo ke

zohavení za úplňku kolem 25. května, přebírá rovněž Furley 1996, s. 62, 121-122, v přehledu na s. 129 však uvádí omylem datum 7./8. června, kdy byl nov. Rafinované argumenty obou stran glosuje ironicky Pelling 2000, s. 35-36, vlastní soud však nevynáší. Osobně považuji zprávu o úplňku za pochybnou. Fakt, že Andokidés tento detail výslovně nezpochybňuje, nic neznamená. Diokleidovo líčení prezentuje jako lživé ve svém celku, a proto nezpochybňuje ani ostatní detaily. Vzhledem k Andokidově schopnosti přehánět nelze navíc vyloučit, že z Diokleidovy zmínky o měsíci vytvořil úplňek teprve on sám, aby zveličil nesmyslnost Diokleidových tvrzení. Pokud jde o údajnou výhodnost úplňku, pachatelé nepotřebovali ani tak vidět hermovky v plném světle – volně stojící sochy šlo jistě poškodit i za tmy –, jako spíše to, aby nebyli sami spatřeni. Zohavit hermovky za temné noci muselo být bezpečnější.

- u vstupu do Dionýsova okrsku... od Ódeia do orchéstry (παρὰ τὸ προπύλαιον τοῦ Διονύσου... ἀπὸ τοῦ ὠδείου... εἰς τὴν ὀρχήστραν): Na jihovýchodní straně Akropole se nacházel Dionýsův chrám a vedle něho Dionýsovo divadlo. K čemu vztahovat vstup (doslova předbrání) – προπύλαιον? Zelenka 1887, s. 34 a 48, překládá a vysvětluje jako vstup do Dionýsova chrámu. Dalmeyda 1966, s. 29, a Maidment 1960, s. 371, překládají jako vstup do Dionýsova divadla. Můj překlad se opírá o MacDowella 1962, s. 89, který προπύλαιον chápe jako vstup do celého areálu zasvěceného Dionýsovi, jehož součástí bylo též Ódeion stojící východně od orchéstry.

- mezi sloup a stélu, na níž stojí bronzový vojevůdce (μεταξὺ τοῦ κίονος καὶ τῆς στήλης ἐφ' ἧ ὁ στρατηγός ἐστιν ὁ χαλκοῦς): Sloupem se míní pilíř tvořící součást vstupu (προπύλαιον), srv. výše. U východního vstupu do divadla stála socha Miltiádova, u západního vstupu socha Themistokleova, srv. MacDowell 1962, s. 89. U které z nich se měl zastavit, není jasné.

- viděl prý celkem tři sta lidí, kteří postávali v kroužcích po patnácti mužích, případně po dvaceti (ὁρᾶν δὲ ἀνθρώπους τὸν <μὲν> ἀριθμὸν <μάλιστα> τριακοσίου, ἐστάναι δὲ κύκλῳ ἀνὰ πέντε καὶ δέκα ἄνδρας, τοὺς δὲ ἀνὰ εἴκοσιν): Jak upozorňuje Murray 1990, s. 151, skupiny po patnácti dvaceti lidech měly představovat jednotlivé hetairie, které se tajně spojily ke společnému zločinu. I když Diokleidés lhal, obava, že by spojené hetairie mohly zosnovat převrat, nebyla nijak neopodstatněná, jak se ukázalo o čtyři roky později, srv. s. 24.

40 - zjistil, že již byli zvoleni vyšetřovatelé a vyhlášena odměna za udání ve výši sto min (ζητητάς τε ἤδη ἡρημένους καταλαμβάνειν καὶ μῆνυτρα κεκηρυγμένα ἑκατὸν μνᾶς):

K vyšetřovatelům srv. s. 79-80. Odměna za udání ve výši sto min (= deset tisíc drachem) byla odhlasována na návrh Peisandrův, **27**.

- **spatřil Euféma, bratra Kallii, syna Télokleova, jak sedí v kovárně** (ἰδὼν δὲ Εὐφημον τὸν Καλλίου τοῦ Τηλοκλέους ἀδελφὸν ἔν τῷ χαλκείῳ καθήμενον): MacDowell 1962, s. 90, považuje Euféma za kováře, i když jeho bratr Kalliás měl za ženu Andokidovu sestru, **42, 50**. Provdání dívky z aristokratické rodiny do rodiny řemeslníka však není příliš pravděpodobné. Thompson 1970, s. 142, proto soudí, že Eufémos byl pouze majitelem kovárny, jejíž provoz řídil nějaký otrok, srv. Aurenche 1974, s. 149.

- **do Héfaistova chrámu** (εἰς τὸ Ἥφαιστεῖον): Héfaisteion je totožné s dodnes dochovaným chrámem, který se nachází na pahorku západně od agory a dříve byl chybně identifikován jako Théseion, srv. Paus. I.14.6, Wycherley 1959, s. 153-156. Kovárna se nejspíše nacházela někde poblíž.

41 - pokud dosáhneme toho, oč usilujeme (ἐὰν δὲ κατάσχωμεν ἡμεῖς ἃ βουλόμεθα): S ohledem na **36** a Thuc. VI.60.1 spolu s Marchantem 1889, s. 131-132, předpokládám, že oním cílem mělo být zrušení demokracie, přičemž Diokleidovi měl být slibován podíl na moci v novém režimu. MacDowell 1962, s. 91-92, tuto možnost zpochybňuje a tvrdí, že cílem, o němž se zde hovoří, je Diokleidovo mlčení. I když připouští, že sloveso κατέχειν mívá politické zabarvení, zdá se mu zvláštní, že by chtěl Andokidés, byť nepřímo, poukazovat na plán své hetairie nastolit oligarchii. Totéž si myslí Rubel 2000, s. 210, pozn. 104. Andokidés však nehovoří o skutečném plánu své hetairie, ale o údajném plánu, jímž strašil Diokleidés. Odměnou za mlčení měly být navíc dva talenty stříbra, a proto cílem, po jehož dosažení se měl Diokleidés stát jedním se spiklenců, muselo být něco jiného. Podobně jako v **36** bylo strašení převratem vloženo do úst budoucím oligarchům, zde je součástí Diokleidova vylhaného udání. Vše, co Diokleidés říkal, je prezentováno jako nedůvěryhodné.

- **a že na tyto věci poskytneme a budeme požadovat záruky** (πίστιν δὲ τούτων δοῦναί τε καὶ δέξασθαι): Zárukou (πίστις) se zde míní přísaha, srv. Marchant 1889, s. 132. Nemuselo jít o pouhé přísežné prohlášení, jelikož skládání přísah bylo často spojeno s provedením zvířecí oběti, úlitbou či jiným rituálním aktem, srv. Burkert 1985, s. 250-252.

42 - během příštího měsíce (εἰς τὸν εἰσιόντα μῆνα): Stejně jako zmínka o úplňku, **38**, je i tento časový údaj předmětem sporů. Rukopisné εἰσιόντα bylo staršími editory opravováno na ἐπιόντα, aby dávalo požadovaný smysl „v příštím měsíci“. Tuto opravu odmítl Hatzfeld 1937, s. 300, a po něm MacDowell 1962, s. 92, podle nichž εἰσιόντα poukazuje k měsíci, který právě začal a do jehož konce má být odměna vyplacena. Mezi zločinem, k němuž došlo během novu, poslední den předchozího měsíce, a udáním, s nímž Diokleidés vystoupil po vypršení údajné lhůty, tak podle nich uběhl měsíc. Dover 1970, s. 276, však dokládá, že participium εἰσιόντα rovněž poukazuje k měsíci, který teprve přijde. Jelikož vychází z toho, že ke zohavení došlo za úplňku, mezi zločinem a Diokleidovým udáním podle něho uplynul měsíc a půl. Výsledek je v obou případech stejný. Ať již ke zohavení došlo kolem 25. května či 7/8. června, Diokleidés přišel se svým udáním někdy po 7. červenci. Srv. Furley 1996, s. 126.

43 - zrušit usnesení přijaté za archonta Skamandria (λύειν τὸ ἐπὶ Σκαμανδρίου ψήφισμα): Jak plyne z dalšího, jednalo se o zákon zakazující mučit athénské občany, srv. Lys. 13.27, 59. Zákon musel být přijat někdy před rokem 480, od kdy je dochován kontinuální seznam archontů, mezi nimiž žádný Skamandrios nefiguruje. Nejpravděpodobnější je, že se tak stalo po vyhnání Peisistratovců mezi lety 510/509 a 496/495, od kdy je seznam archontů víceméně plně zrekonstruován, srv. Cadoux 1948, s. 113. Podnětem k usnesení mohla být vzpomínka na umučení Aristogeitona roku 514/513, Thuc. VI.57.4, Arist. *Ath. Pol.* 18.4. Zákon tak mohl být přijat hned první rok po vyhnání tyranů. MacDowell 1962, s. 92-93, namítá, že umučení Aristogeitona nemuselo být legální ani ve své době, a zvažuje možnost, že zákon byl přijat již za Peisistrata, který se snažil chránit chudé občany proti bohatým aristokratům. Develin 1989, s. 51, však považuje za pravděpodobnější rok 510/509, srv. Thür 1977, s. 16, pozn. 17. Andokidova slova se někdy chápou tak, že rada roku 415 zákon suspendovala, srv. např. D'Angello 1999, s. 263. Andokidovo další líčení však ničemu takovému nenasvědčuje. Mantitheos s Apsefiónelem mučení zjevně nebyli, jelikož jim bylo umožněno postavit za sebe rukojmí a uprchnout, **44**. Souhlasné výkřiky rady proto nelze chápat jako nějaké usnesení. Scéna ve vězení, již Andokidés líčí od **48**, rovněž nenasvědčuje tomu, že by zatčeným hrozilo mučení. A pokud k mučení nedošlo, zákon radou zjevně zrušen nebyl. Lze navíc pochybovat o právu rady suspendovat takto zásadní zákon, aniž by to nejprve schválil sněm. Ač rada roku 415 byla αὐτοκράτωρ, neznamená to, že si mohla dělat, co se jí zlíbí, srv. s. 81-82. Jak ukazuje Lys. 13.59-60, Dem. 25.47 a Plut. *Phoc.* 35, mučení občanů bylo možné, vyžadovalo však schválení sněmem. Ani v těchto případech však není jisté, zda k mučení nakonec došlo. Thür 1977, s. 22, bere Peisandrův návrh jako jeden z dokladů toho, že v případě vlastizrady

mohla mučení nařídit i rada. Další dva doklady, které uvádí, Lys. 13.25 a Dem. 53.23, se však týkají neobčanů. Agoratovi, o němž hovoří Lýsiás, mělo hrozit mučení právě proto, že byl ve skutečnosti cizincem, zatímco u Démosthena je řeč o mučení otroků. Jestliže k mučení občanů neměla rada oprávnění, Peisandrov návrh mučit obviněné ještě týž ten, tedy dříve, než se mohl sejít sněm, byl zjevně nezákonný. Bez sněmovního schválení byl roku 411 mučen Andokidés, když ho zatkla rada čtyř set, [Lys.] 6.27, And. 2.15. Sněm nemohl mučení schválit, jelikož ho oligarchové během své krátké vlády ani jednou nesvolali. S ohledem na to se zdá, že počínání rady, která vyšetřovala zohavení hermovek, má v Andokidově podání působit jako počínání oligarchů, kteří rovněž nedbali zákonů a mučili svobodné občany. Návrh na zrušení zákazu navíc vyslovuje Peisandros, který bude hrát v oligarchické vládě roku 411 klíčovou úlohu. Andokidés se tak svým líčením nejspíše snaží vyvolat dojem, že skutečným ohrožením pro Athény nebylo zohavení hermovek, ale následné vyšetřování. To neznámá, že se vůbec nemohl objevit návrh podrobit některé podezřelé občany útrpnému výslechu (βάσανος). K tomuto návrhu možná poukazují Thúkýdidova slova: χρησιμώτερον ἡγούμενοι εἶναι βασανίσαι τὸ πρᾶγμα, Thuc. VI.53.2. Stejně tak dobře však mohou tato slova poukazovat k mučení otroků bez souhlasu jejich pánů, pokud se vůbec nejedná o metaforu. Jestliže však mučení reálně hrozilo, je zvláštní, že o tom Andokidés již více nehovoří. Mluví pouze o tom, kolik lidí zachránil před smrtí, **66-69**, nikoli před mučením. Pokud se tedy návrh objevil, dříve než mohlo dojít k jeho schválení sněmem, Andokidés zřejmě promluvil. Ochrana před mučením nebyla ani tak ochranou před svévolí státní moci, jako spíše atributem privilegovaného postavení občanů vůči neobčanům. Toto privilegium odlišovalo athénské občany nejen od otroků, srv. Finley 1980, s. 94-95, ale i od svobodných cizinců, srv. Bushala 1968, s. 61-68. K mučení plnoprávného občana proto Athéňané za vlády demokracie sahali jen zřídka, pokud vůbec. Jestliže k mučení došlo, pak nejspíše až poté, co byla dotyčná osoba svého občanství zbavena, srv. Dem. 18.132-133. K údajným dokladům o mučení athénských občanů se vyjádřil skepticky již Lipsius 1915, s. 895.

- **udané natáhnout na kolo** (ἀναβιβάζειν ἐπὶ τὸν τροχὸν τοὺς ἀπογραφέντας): Thür 1977, s. 16, tvrdí, že Peisandros chtěl dát mučit pouze Mantitheu s Apsefióne. Řecký text však ničemu takovému nenasvědčuje, jelikož τοὺς ἀπογραφέντας musí označovat všech čtyřicet dva mužů uvedených v písemném udání. To se sice může zdát obludné, takováto obludná představa je však přesně tím, co chce Andokidés vyvolat.

- **úplně vsichni** (τοὺς ἄνδρας ἅπαντας): Všech tří sta, které Diokleidés údajně viděl, **38**.

44 - usedli k oltáři (ἐπὶ τὴν ἐστίαν ἐκαθέζοντο): Ačkoliv ἐστία označuje primárně ohniště, překládám zde toto slovo jako oltář, jelikož ἐστία βουλαία, jež se nacházela v búleutériu, byla totožná s oltářem zasvěceným Diovi, schol. Aeschin. 2.45. Tento oltář se nacházel nejspíše v centru jednacích místností před řečnickým stupínkem (βῆμα), srv. Rhodes 1972, s. 34-35, 303. U oltáře skládala rada svou přísahu, Aeschin. 2.45. Před zahájením každého jednání se na něm pravděpodobně prováděla očištná oběť, srv. Rhodes 1972, s. 36. Tento oltář měl roku 411 zachránit život Andokidovi, když mu hrozila poprava bez soudu, And. 2.15. Tím, kdo Andokidovi hrozil, byl stejně jako nyní Peisandros, což vzbuzuje podezření, že se Andokidés ve svém líčení nechal inspirovat svou vlastní zkušeností s radou čtyř set. Uchýlení se k oltáři či přímo do chrámu pod ochranu bohů představovalo obvyklou formu prosebnictví, srv. Gould 1973, s. 77-78. Thérámenovi, který se k témuž oltáři utekl roku 403, tento rituální akt ovšem nepomohl. Byl násilím odvečen a popraven, Xen. *Hell.* II.3.52-55.

- ale nechali je postavit za sebe rukojmí a podstoupit soud (ἀλλ' ἐξεγγυηθέντες κριθῆναι): Podle Dem. 24.144 neměl občan obviněný z vlastizrady či pokusu o svržení demokracie na postavení rukojmích nárok, zatímco ve většině ostatních případů musel být propuštěn a souzen na svobodě, pokud byl schopen postavit za sebe tři rukojmí ze stejné majetkové třídy. Jelikož Diokleidovo obvinění s pokusem o převrat očividně operovalo, rada správně neměla dát k postavení rukojmích souhlas. Pokud mučení, kterým dle Andokida strašil Peisandros, nepředstavovalo reálnou hrozbu, jak bylo řešeno výše, skutečným důvodem, proč se tyto dva členové rady utekli k oltáři, mohla být právě snaha vynutit si souhlas k postavení rukojmích.

- přeběhli k nepřítelům (ῥῶχοντο εἰς τοὺς πολεμίους αὐτομολήσαντες): Nepříteli mohli být severní sousedé Boióťané, kteří se tou dobou objevili s vojskem na hranicích, **45**, či západní sousedé Megařané, **15**. Andokidés o dalším osudu Mantitheia s Apsefiónem nic konkrétního neříká. V **66** však hovoří o tom, že po odhalení lživosti Diokleidova udání byli uprchlíci přijati nazpět, z čehož lze soudit, že se vrátili i tyto dva muži, srv. MacDowell 1962, s. 104.

- které měl stihnout stejný trest jako ty, za něž se zaručili (οὓς ἔδει <έν> τοῖς αὐτοῖς ἐνέχεσθαι ἐν οἷσπερ οὓς ἠγγυήσαντο): Rukojmí (ručitelé) nesli za obžalovaného plnou zodpovědnost. Pokud se k soudu nedostavil, mohli být na místo něho zřejmě i popraveni, srv. Lipsius, 1908, s. 706. S ohledem na to tvrdí Marchant 1889, s. 133, že rukojmí asi uprchli spolu s obviněnými. Nic takového však Andokidés nenaznačuje. Pokud rukojemství spočívalo v tom, že rukojmí šli do vězení na místo obviněných, pak mohli sotva uprchnout. MacDowell

1962, s. 63, pochybuje, zda rukojmí nesli plnou odpovědnost skutečně ve všech případech, žádné relevantní argumenty však neuvádí. Plná zodpovědnost rukojmích (ručitelů) ve finančních záležitostech je zřejmá z 94.

45: Události, které zde Andokidés v rychlém sledu popisuje, jsou podány tak, jako by k nim došlo v přímém důsledku Diokleidova udání ještě týž den. O tom, že zatýkání obviněných následovalo hned po udání, nemá smysl pochybovat. Datování vojenské pohotovosti a přítomnosti boiótského vojska na hranicích, však sporné je. Thúkýdidés na tyto události naráží v souvislosti s podezřeními vůči Alkibiadovi, která výrazně vzrostla po vyřešení aféry s hermovkami. Uvádí, že někdy v této době (κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτου) přišel malý spartský oddíl až k Isthmu cosi dojednat s Boióťany, což Alkibiadovi nepřátelé využili k tvrzení, že Spartané přišli na Alkibiadův podnět a že by město bylo vydáno nepřátelům, pokud by nedošlo k včasnému zatýkání. V souvislosti s tím se zmiňuje i tom, že Athéňané jednu noc strávili ozbrojeni v Théseiu, Thuc. VI.61.1-2. Zatímco podle Andokida k těmto událostem došlo v důsledku Diokleidova udání, to jest před Andokidovým vlastním doznáním, které celou záležitost vyřešilo, Thúkýdidovo podání naznačuje, že k nim došlo až poté. V tom případě by Andokidés události účelově přeskupil, aby zveličil zmatek, od kterého svým udáním Athény osvobodil. I když MacDowell 1962, s. 184, váhá připustit, že by Andokidés lhal, za pravděpodobnější nakonec považuje chronologii naznačenou Thúkýdidem. Stejně tak Dover, 1970, s. 272. Naopak Furley 1996, s. 127, považuje Thúkýdidovo vyjádření za dosti vágní a Andokidovu podání v zásadě neodporující. Jak navíc upozorňuje Pelling 2000, s. 24-25, v centru Thúkýdidovy pozornosti stojí Alkibiadés, a proto dává smysl, že se o těchto událostech zmiňuje teprve dodatečně v souvislosti s obviněními vznášenými právě vůči němu. V tomto bodě má tedy Andokidés nejspíše pravdu, i tak je však jeho podání problematičné. Podle Thúkýdida byla panika vyvolána přítomností nepřátelských vojsk u hranic a noc strávená v plné zbroji byla reakcí na nebezpečí vpádu nepřátelského vojska, což dává smysl. Andokidovo líčení je však poněkud fantastické. Přítomnost boiótského vojska na hranicích je podána jako důsledek zvýšené obrany v Athénách a tato obrana jako důsledek Diokleidova udání. Andokidés v tomto bodě příčinu s důsledkem obrací. Možnost, že by zvýšenou obranu zapříčinilo samotné Diokleidovo udání, aniž by zároveň hrozil útok, je těžko představitelná. Dále je nesmyslné, aby se během vojenského poplachu konal slavnostní průvod a věnčení Diokleida. Andokidés zde do jednoho obrazu zhušťuje události, k nimž muselo dojít během delší doby a v odlišném pořadí. Nejasnou otázkou je, proč se spartské a boiótské vojsko ocitlo poblíž hranic s Attikou a o čem spolu tato vojska jednala. MacDowell 1962, s. 96, míní, že s

Athénami to nemělo co dělat a poplach v Athénách byl planý. Pelling 2000, s. 25, považuje poplach za oprávněný, protože proti nikomu jinému než proti Athénám nemohlo být vyslání spartského vojska namířeno. Ani on však nepředpokládá, že by byl pohyb vojsk koordinován s oligarchickým spiknutím, ale považuje ho za pokus využít krizi, v níž se Athény ocitly. Přinejmenším mohli chtít Athéňany trochu vyděsit. Nelze rovněž pominout, že s Boióťany neměli Athéňané žádnou mírovou smlouvu, ale pouhé příměří, srv. s. 17, pozn. 72.

- **do klády** (ἐν τοῖς ξύλοις): Starší název pro kládu (ξύλον), v níž měl vězeň spoutané nohy, byl ποδοκάκκη, Lys. 10.16. Zpřísněná vazba měla za cíl znemožnit jakýkoliv pokus o útěk.

- **ti za dlouhými zdmi do Théseia** (τοὺς δ' ἐν μακρῶ τείχει εἰς τὸ Θησεῖον): Dlouhé zdi spojovaly Athény s přístavy Peiraieem a Falérem, přičemž ohrazovaly rozsáhlý prostor ve tvaru trojúhelníku. Postaveny byly za Periklea, Plut. *Per.* 13.7-8. Roku 404 byly na nátlak Sparty zbořeny, Xen. *Hell.* II.2.20-23. Jelikož v Athénách bylo více Théseových chrámů, Wycherley 1959, s. 156, předpokládá, že Théseion, o němž je řeč zde, se nacházelo někde v tomto prostoru. O existenci Théseia mezi dlouhými zdmi však žádné jiné doklady nejsou. MacDowell 1962, s. 95, proto soudí, že je řeč o Théseiu, které se nacházelo ve městě někde mezi agorou a Akropolí, Plut. *Thes.* 36.4, Paus. I.17.2, Arist. *Ath.Pol.* 15.4, a že jde o totéž Théseion, o němž hovoří Thuc. VI.61.2.

- **na Hippodámovu agoru** (εἰς τὴν Ἴπποδαμείαν ἀγοράν): Agora v Peiraieu nazvaná podle architekta Hippodáma z Miletu, který měl stavbu Peiraiea na starosti, Harp. s.v. Ἴπποδάμεια.

- **do Anakeia** (εἰς τὸ Ἀνάκειον): Jde o chrám Dioskúrů na severní straně Akropole, Hesych. s.v. Ἀνάκειον, Paus. I.18.1. Tato božská dvojčata byla vzývána duálem Ἄνακε a v Athénách jim byl zasvěcen svátek nazvaný Ἀνάκεια, srv. Deubner 1956, s. 216.

- **prytanové v tholu** (τοὺς δὲ πρυτάνεις ἐν τῇ θόλῳ): V tholu, budově kruhového půdorysu, jež se nalézala v severozápadním rohu agory vedle búleutéria, bývali prytanové, tj. právě předsedající část rady, během svého úřadování ubytováni zcela běžně, srv. Rhodes 1972, s. 16-19. Neobvyklé však bylo to, že měli být ozbrojeni.

- **a on si tam večeřel** (καὶ ἐδείπνει ἐκεῖ): Právo stravovat se v prytaneiu bylo udělováno jako vyznamenání lidem, kteří prokázali Athénám význačnou službu, mezi což se počítala i

sportovní vítězství, srv. Rhodes 1981, s. 308. K nejasnostem ohledně umístění prytaneia, které je nutné odlišovat od tholu, v němž se stravovali prythanové, srv. týž, s. 103-4. Otázkou je, kolikrát stihl Diokleidés svého privilegia využít. Andokidem užitá imperfekta může znamenat, že se Diokleidés v prytaneiu stravoval delší dobu, avšak stejně tak může jít o živé líčení jedinečné situace. MacDowell 1962, s. 96, míní, že druhý den byl Diokleidés usvědčen ze lži, takže déle než jeden den se v prytaneiu stravovat nemohl. Vyvozovat z Andokidova zhuštěného líčení, že se rozhodl učinit doznání hned druhý den, jak činí též Hansen 1975, s. 82, č. 61, je ovšem sporné. Andokidés nic takového výslovně netvrdí.

47: Ke jménům srv. Appendix.

- **Frýnichos, bývalý tanečník** (Φρύνιχος ὁ ὀρχησάμενος): Participium užitá k identifikaci osoby na místo jména otce působí dosti neobvykle a je otázkou, jak ho přesně chápat. Podle MacDowella 1962, s. 97, je Frýnichos totožný s Frýnichem, jehož zmiňuje Ar. *Vesp.* 1302, 1490, 1524. Jako tanečník byl zřejmě natolik známý, že se označení ὀρχησάμενος mohlo objevit i v oficiálním seznamu. Conomis 1965, s. 56, uvádí další příklady participií aoristu sloužících k identifikaci osob, pochybuje však, zda ὀρχησάμενος znamená totéž co ὀρχηστής. Sommerstein 1987, s. 189-90, upozorňuje, že participium aoristu v podobných případech neoznačuje pouze bývalou činnost, ale činnost, v níž dotyčný nějakým způsobem vynikl. Frýnichos zřejmě dosáhl slavného vítězství při některé z velkých tanečních soutěží, např. při taneční soutěži chlapců o Panathénajích. Participium asi nepochází z oficiálního seznamu, ale je Andokidovou glosou, jež má Frýnicha odlišit od jeho neblaze proslulého jmenovce, který byl roku 411 aktivním členem oligarchické vlády čtyř set. Zatímco Marchant 1889, s. 135, předpokládal, že Frýnichos jako bývalý tanečník musel být starším mužem, uvedenému vysvětlení odpovídá fakt, že jde o Andokidova bratrance. Aurenche 1974, s. 74-76, a po něm Ostwald 1986, s. 548-549, po probrání různých možností dospívají ke ztotožnění s komickým básníkem Frýnichem, jehož nelichotivá slova o udavačích Diokleidovi a Teukrovi cituje Plut. *Alc.* 20.7 = Phryn. fr. 58 Kock. Stejně jako Dover 1970, s. 279, 282, pozn. 20, i oni akceptují opravu participia na jméno otce: ὀρχησαμενοῦ. Vzhledem k výše zmíněnému vysvětlení jde o opravu zbytečnou. Toto jméno není navíc nikde jinde doloženo a působí dosti nepřírodně.

- **Kritiás** (Κριτίας): Jde-li o vůdce třiceti tyranů z roku 404/403, jak se obecně předpokládá, srv. Appendix, pak zde Andokidés prezentuje jako svou zásluhu, že zachránil život muži, který později Athénám dosti zásadně uškodil. To je přinejmenším trochu zvláštní.

48 - k jednomu přicházela matka... (ἦκον δὲ τῷ μὲν μητρηρ...): Zdá se, že ženy mohly se svými uvězněnými příbuznými pobývat ve vězení i přes noc, srv. Lys. 13.40-42.

- tu ke mně promluví Charmidés (λέγει πρὸς με Χαρμίδης): Podle Plut. *Alc.* 21.4-6 přemluvil Andokida k jeho udání jistý Tímaios, s nímž se ve vězení spřátelil. Jelikož Plútarchova verze předpokládá delší uvěznění, jehož bylo třeba k tomu, aby se dva dosud neznámí spoluvězni mohli spřátelit, MacDowell 1962, s.179-180, spekuluje o tom, že Plútarchos ve svém podání spletl dohromady dvě události. Andokidés byl nejprve přemluven bratrancem Charmidem k udání ve věci hermovek, ale ve vězení zůstal i nadále, dokud neučinil druhé udání ve věci mystérií, k němuž ho přemluvil Tímaios. Tuto konstrukci zavrhuje Marr 1971, s. 330, podle něhož je vyloučeno, že by si Plútarchos spletl Tímaia s Charmidem. Odlišnost jmen je zkrátka dána tím, Plútarchos vycházel z odlišného pramene. Jak uvádí sám Andokidés, přemlouval ho nejen Charmidés, ale i další lidé, mezi nimiž mohl být právě Tímaios. Stejně jako Marr předpokládá i Lehmann 1976, s. 288, pozn. 60, že scénu s Tímaiem převzal Plútarchos od Hellánika, kterého zmiňuje v souvislosti s Andokidovým původem, srv. s. 7, pozn. 4. O tom, že by právě tento historik podával detailnější popis události roku 415 než Thúkýdídés, lze ovšem pochybovat. V centru jeho tvorby totiž stála bájná minulost, srv. von Fritz 1967, sv. I., s. 479-506. Podrobné líčení scény ve vězení se proto v jeho spise o athénských dějinách mohlo nacházet jen stěží. Pravděpodobnější je, že Plútarchos tuto scénu převzal od některého autora ze 4. století, nejspíše z Kratippa, Filochora či jiného atthidografa, případně z Efora, přičemž od něho mohl převzít i odkaz na Andokidovu genealogii vypracovanou Hellánikem.

49 - z těch, s nimiž ses kromě nás příbuzných stýkal a přátelil, již někteří byli popraveni... druhí uprchli (οἷς γὰρ ἔχρῳ καὶ οἷς συνῆσθα ἄνευ ἡμῶν τῶν συγγενῶν... οἱ μὲν αὐτῶν τεθναῖσιν, οἱ δὲ οἴχονται φεύγοντες): Mínění jsou lidé zatčení po Teukrově udání, **34-35**. Vícekrát opakované tvrzení, že byli popraveni ještě před Andokidovým zatčením, je s velkou pravděpodobností vylhané, srv. s. 37-38. Vložení uvedeného tvrzení do úst spoluvězni lze proto považovat za poměrně rafinovaný způsob, jak tuto verzi události učinit uvěřitelnou. Charmidés, jehož přímou řeč Andokidés obšírně reprodukuje, funguje jako virtuální svědek, aniž by reálný Charmidés musel nést zodpovědnost za křivé svědectví.

52 - Panaitios, Chairedémos, Diakritos a Lysistratos (Παναίτιος Χαϊρέδημος Διάκριτος Λυσίστρατος): MacDowell 1962, s. 72, a Dover 1970, s. 282, pozn. 17, odmítají ztotožňovat Panaitia s Panaitiem, jehož udal Adromachos ve věci mystérií, **13**, jelikož potom by za jeho

útek nebyl zodpovědný Andokidés, ale Andromachos. Lidé udaní Andromachem však byli formálně obžalováni teprve po vyřešení aféry s hermovkami, takže jistou zodpovědnost za Panaitiův osud by Andokidés stále nesl. Aurenche 1974, s. 107-108, nevidí důvod, proč by nemohlo jít o jednu osobu. Ostwald 1986, s. 538, jejich identitu považuje za jistou. Furley 1996, s. 47, soudí, že věc je nejasná. O dalších dvou mužích nevíme nic bližšího. Lýsistratos je podle MacDowella 1962, s. 99-100, totožný se známým vtipálkem, na něhož naráží Ar. *Ach.* 855, Ar. *Eq.* 1267, Ar. *Vesp.* 787, 1302, 1308. Jeho spojení s Andokidem dle něho naznačuje i Ar. *Vesp.* 1302, kde se Lýsistratos účastní bujaré hostiny spolu s Frýnicem, jehož identifikuje s Andokidovým bratrancem z 47, srv. s. 106. MacDowellovu identifikaci Lýsistrata přejímá Aurenche 1974, s. 98, a Ostwald 1986, s. 546.

53 - u nichž se spíše než u kohokoliv jiného dalo s pravděpodobností očekávat, že budou mezi muži, které udal Diokleidés (οὐς εἰκὸς ἦν ἀπάντων μάλιστα δοκεῖν εἶναι τούτων τῶν ἀνδρῶν οὐς ἐμήνυσε Διοκλείδης): Andokidés naznačuje, že nevěděl, kdo všechno figuruje v Diokleidově seznamu. Zda Diokleidés tyto čtyři muže skutečně udal, není ovšem jasné. Pokud je udal teprve Andokidés sám, pak se musí opravdu snažit, aby vyvrátil podezření, že je udal nadbytečně, srv. Pelling 2000, s. 33. Podle žalobce svou vinu popírali, [Lys.] 6.14.

56 - to nejpodstatnější na tomto procesu, páni soudcové, je pro mne totiž to, abych se nezdál být špatným člověkem kvůli tomu, že jsem se zachránil (Ἐμοὶ γάρ, ὦ ἄνδρες, τοῦδε τοῦ ἀγῶνος τοῦτ' ἔστι μέγιστον σωθέντι μὴ δοκεῖν κακῶ εἶναι): MacDowell 1962, s. 100, míní, že participium σωθέντι poukazuje do budoucna k výsledku současného procesu a znamená osvobození soudem. Podle Thompsona 1970, s. 142, naopak poukazuje do minulosti k záchraně roku 415. K této záchraně totiž došlo na úkor Andokidových přátel, v důsledku čehož byl považován za špatného člověka. Již v řeči *O vlastním návratu* zdůrazňoval, že se roku 415 rozhodl udávat kvůli záchraně obce i za cenu své vlastní potupy: τῶ ἐμῶ αἰσχυρῶ, And. 2.9. Překlad se řídí Thompsonem, jelikož záchrana roku 415 je hlavním tématem celé pasáže. Nelze však popřít, že na konci této pasáže jsou tehdejší události s výsledkem procesu výslovně propojovány, jako by nynější osvobozující rozsudek měl celému světu dokázat, že i tehdejší Andokidovo přežití byl oprávněné a ušlechtilé motivované. Formulace je nejspíše záměrně dvojznačná a je třeba vztahovat ji jak k událostem roku 415, tak k očekávanému výsledku procesu. Žádaným výsledkem pro Andokida evidentně nebyl pouze osvobozující rozsudek, ale i dobrá pověst, již mu měl tento rozsudek zajistit. K potřebě uznání srv. 149.

61-64: Líčení toho, jak to s hermovkami bylo „doopravdy“, je zajímavé tím, že události nepodává přímo, ale reprodukuje udání, které Andokidés učinil před radou. O pravdivosti tohoto udání panovaly pochyby, Thuc. VI.60.2, 60.5. Ještě více je však třeba pochybovat o tom, zda se to, co Andokidés řekl radě roku 415, shoduje s tím, co za své udání vydává nyní, jelikož v řeči *O vlastním návratu* se vyjadřoval poněkud odlišně. Vícekrát totiž naznačoval, že se provinil, zatímco zde jakoukoliv vinu popírá. Bez ohledu na toto srovnání je Andokidovo líčení nevěrohodné samo o sobě. Andokidés na jednu stranu opakovaně tvrdí, že Eufilétovu návrhu zohavit hermovky usilovně odporoval, **61**, **67**. Na druhou stranu nás chce přesvědčit o tom, že ostatní členové hetairie Eufilétovi později uvěřili, když jim řekl, že již souhlasí a zohaví alespoň jednu hermovku, **62**. Pokud by však Andokidés Eufilétovu návrhu tak usilovně odporoval, lze si jen těžko představit, že by Eufilétovi uvěřili a nechtěli slyšet souhlas přímo od Andokida. Pokud tedy Andokidés návrhu odporoval, nakonec se musel nechat přesvědčit. To ostatně přiznal v řeči *O vlastním návratu*, když hovořil o síle těch, kteří ho přesvědčili (δυνάμει τῶν πεισάντων με) jako o jednom z důvodů svého někdejšího poblouznění, And. 2.7. Andokidés navíc nepřivádí ani žádné svědky, kteří by mu dosvědčili, že jeho udání vypadalo opravdu tak, jak nyní tvrdí. Někdejší pryťany, jimž udání přednesl, si Andokidés k soudu sice povolal, ale pouze v souvislosti s vylhaným udáním Diokleidovým, **46**. Na závěr líčení si přivolává osoby udané Diokleidem, ty však mohou dosvědčit pouze to, že byli díky Andokidovi propuštěni, **69**. Tato svědectví týkající se dvou detailů nesouvisejících s hlavním obviněním mají zjevně za cíl vyvolat falešný dojem, jako by náležitě dokázané bylo vše, co Andokidés tvrdil mezi tím, co by však žádný svědek nemohl pod přísahou s čistým svědomím dosvědčit. Podobné triky se zavádějícím rozmístěním svědectví užívali i ostatní řečníci, srv. Carey 2007b, s. 239-244.

- *s oním záměrem přišel Eufiléto* (εἰσηγήσατο μὲν... ταύτην τὴν βουλήν Εὐφίλητος): Eufiléto, syn Tímotheův, pocházel stejně jako Andokidés z dému Kydathénaion. Odsouzen byl za oba zločiny, jak naznačuje přípis περὶ ἀμφοτέρα, který u jeho jména nacházíme na dvou stélách, srv. Appendix. Ve věci hermovek ho udal Teukros, **35**, ve věci mystérií nejspíše Lýdos, jak soudí MacDowell 1962, s. 72. Hlavní zodpovědnost za zohavení hermovek mu Andokidés připisuje též v **51** a **67**, z čehož lze soudit, že byl vůdcem hetairie.

62 - u Forbanteia (παρὰ τὸ Φορβαντεῖον): Svatyně athénské héra Forbanta se nacházela poblíž agory, nejspíše jihovýchodním směrem, srv. Furley 1996, s. 14-15.

- *jež byla zasvěcena fýlou Aigéis* (ὄν ἡ Αἰγίς ἀνέθηκεν): Démos Kydathénaion, odkud Andokidés pocházel, náležel k fýle Pandíonis, a proto území, na němž fýla Aigéis zasvětila hermovku, této fýle nejspíše nepařilo, srv. MacDowell 1962, s. 103, Thompson 1970, s. 143. Jak upozorňuje Furley 1996, s. 14, slova o tom, že dotyčnou hermovku všichni vidí, nemají znamenat, že ji soudci vidí v právě teď, ale že byla všeobecně známá. Šlo o hermovku patřící k Forbanteiu, nikoli k Andokidovu domu.

- *nebyla jako jediná z athénských hermovek zohavena* (οὐ περιεκόπη μόνος τῶν Ἑρμῶν τῶν Ἀθήνησιν): Jak upozornil již Kirchhoff 1866, s. 8-9, toto tvrzení je nutno chápat jako účelově přehnané, což znamená, že všechny pozdější antické zprávy, v nichž se údaj o jediné hermovce opakuje, pouze přebírají Andokidovo přehnané tvrzení. Thuc. VI.27.1, Plut. *Alc.* 18.6 uvádějí, že byla poničena „většina“ hermovek. Plut. *Alc.* 21.3 pak v souvislosti s hermovkou před Andokidovým domem říká, že šlo o téměř jedinou nepoškozenou z nemnoha význačných hermovek (ἐν γὰρ ὀλίγοις πάνυ τῶν ἐπιφανῶν). Kratippos, FGrHist 64 F 3 = [Plut.] *Vit. And.* 5, uvádí, že byly zohaveny hermovky kolem agory, z čehož lze soudit, že primární obětí útoku byly hermovky právě v této oblasti. Nevěrohodné tvrzení o jediné hermovce z celých Athén opakuje Nep. *Alc.* 3.2, Plut. *Nic.* 13.3, a nejspíše i Filochoros, FGrHist 328 F 133 = schol. Ar. *Lys.* 1094, pokud je správná obvyklá oprava, jež spočívá v doplnění záporky οὐ před sloveso. Marchant 1889, s. 138, naopak navrhuje opravit μόνον na μόνος, což by znamenalo, že Filochoros jako jediný tvrdil, že byla poškozena i ona. O zohavení všech hermovek bez výjimky píše D.S. XIII.2.3. Nejspíše ještě za Andokidova života se této hermovce začalo přezdívat Andokidova hermovka, Aeschin. 1.125, Plut. *Alc.* 21.3, Plut. *Nic.* 13.3. To později zmátlo historika Dúrida ze Samu, který ji považoval za majetek Andokida samotného, Harp. s.v. Ἀνδοκίδου Ἑρμῆς.

63 - Meléto (Μέλητος): Pokud je tento muž, obviněný Teukrem kvůli hermovkám, **35**, totožný s Melétem, jehož kvůli mystériím obvinil Andromachos, **12-13**, srv. Appendix, pak se nelze divit, že po Andokidově doznání zesílilo podezření vůči Alkibiadovi. Meléto měl totiž mystéria znesvěcovat právě spolu s ním, navíc nehrál podružnou roli mysta, ale jednoho ze tří eleusínských kněží, srv. s. 77.

64 - jsem poskytl svého sluhu, aby na mučidlech dosvědčil (τόν τε παῖδα τὸν ἐμὸν παρέδωκα βασανίσαι): K útrpnému výslechu otroků srv. s. 88-89. Do protikladu k Andokidovu tvrzení bývá kladeno tvrzení žalobce, že obviněný Andokidés svého sluhu navzdory slibu soudu

neposkyl a raději se nechal uvěznit, [Lys.] 6.21-23. Žalobcovo zmatené líčení se však spíše vztahuje k nějaké dřívější příležitosti, srv. s. 8-9, pozn. 17.

- *z domu, odkud oni vyběhali, když to prováděli* (ὄθεν ὀρμώμενοι ταῦτ' ἐποίουν ἐκεῖνοι): Řecký text neobsahuje žádné substantivum, které by vysvětlovalo „odkud“ (ὄθεν). Podle smyslu je obvykle doplňováno „z domu“, srv. MacDowell 1962, s. 194. Užití imperfekta a participia prézenta na místo aoristových tvarů poukazuje nejspíše k tomu, že nešlo o žádnou jednorázovou akci, při níž by vyběhli všichni najednou. Skupině dvaceti dvou lidí jistě hrozilo nebezpečí, že si jí povšimne náhodný kolemjdoucí. Bezpečnější bylo rozdělit si předem, kdo které hermovky zohaví, a nechat jednotlivce provádět dílo zkázy samostatně, případně po menších skupinách. Takto bylo možné zohavit velký počet soch v rozsáhlé oblasti, takže se pak mohlo zdát, že pachatelů muselo být mnohem více.

65 - a že to byl Alkibiadés z dému Féguš a Amiantos z Aigíny (εἶναι δὲ Ἀλκιβιάδην τὸν Φηγούσιον καὶ Ἀμιάντων τὸν ἐξ Αἰγίνης): Alkibiadés byl bratrancem slavného jmenovce, stratéga Alkibiada, s nímž později sdílel vyhnanství, Xen. *Hell.* I.2.13. Ke sporné lokalizaci dému Féguš, který patřil k fýle Erechtheis srv. Thompson 1970, s. 143. O Amiantovi nevíme nic bližšího. Nejasné je, proč Diokleida k falešnému udání přemlouvali. Dover 1970, s. 286-288, zvažuje možnost, že udání bylo míněno jako útok na Alkibiadovy nepřátele. S ohledem na nejasné a spíše dvojznačné vztahy mezi postiženými osobami však zároveň varuje před unáhlenými závěry. Marr 1971, s. 328, se domnívá, že cílem Diokleidova udání bylo odvést pozornost od podezření kolem Alkibiadovy osoby, vyprovokovalo však protiúder v podobě Agaristina udání, které mířilo zpět na Alkibiada a jeho přátele. Wallace 1992, s. 334, je k této možnosti spíše skeptický, a jak upozorňuje MacDowell 1962, s. 104, jisté není ani to, že Diokleidés tentokrát nelhal.

66 - vy jste si to vyslechli, Diokleida jste předali soudu a popravili (ὁμοῖς δὲ ἀκούσαντες ταῦτα Διοκλείδην μὲν τῷ δικαστηρίῳ παραδόντες ἀπεκτείνετε): „Vy“ poukazuje k soudcům jakožto občanům, kteří na sněmu rozhodli o tom, aby byl Diokleidés postaven před soud, a kteří ho pak v roli soudců odsoudili k smrti. MacDowell 1962, s. 104, míní, že byl obžalován pro „klamání lidu“. Toto obvinění však bylo vznášeno spíše proti politikům, na jejichž popud lid přijal špatné usnesení, srv. Hansen 1975, s. 38-39, MacDowell 1978, s. 185, Bleicken 2002, 359-360. Jelikož není jisté, zda o Diokleidem podané žalobě sněm vůbec jednal, stačilo uplatnit zákon, který za lživé udání nařizoval trestal smrti, **20**. S ohledem na Thuc. VI.60.4 lze

soudit, že během téhož sněmovního jednání bylo rozhodnuto o stáhnutí Diokleida, o propuštění vězňů i o beztrestnosti pro Andokida, srv. Hansen 1975, s. 82, č. 61.

- **vy sami jste vzali zbraně a rozešli se** (αὐτοὶ δὲ λαβόντες τὰ ὅπλα ἀπῆτε): Míni se ukončení vojenské pohotovosti, jež měla být vyhlášena v reakci na Diokleidovo udání, **45**. Pohotovost však souvisela spíše s přítomností boiótského a spartského vojska u hranic Attiky, a proto usvědčení Diokleida ze lži mohlo k jejímu odvolání sotva postačovat, srv. s. 104-105.

67 - tu nejzrádnější záruku věrnosti na světě (πίστιν τῶν ἐν ἀνθρώποις ἀπιστοτάτην): Zárukou věrnosti, již Eufilétoš navrhoval, se míni zohavení hermavek, **61**. Jde o jedinou bližší charakteristiku tohoto zločinu, již Andokidés podává. Spáchání společného zločinu na místo obyčejné přísahy sloužilo k upevnění vzájemného pouta mezi členy hetairie, srv. s. 25.

68 - otec, švagr, tři bratřenci a sedm dalších příbuzných (ὁ πατήρ, ὁ κηδεστής, ἀνεψιοὶ τρεῖς, τῶν ἄλλων συγγενῶν ἑπτὰ): Podle seznamu z **47** se zachránilo celkem deset Andokidových příbuzných, zde je řeč o dvanácti. V **47** jsou zmíněni dva Andokidovi bratřenci, Charmidés a Frýnichos, zde je řeč o třech. Za účelem odstranění rozporů byly navrženy různé opravy. Blass 1906, s. 21-22, navrhuje opravit ἑπτὰ na πέντε, aby se celkový počet srovnal na deset, a navýšit počet Andokidových bratřenců v **47** tím, že se jeden z bratřenců Andokidova otce změní na Andokidova bratrance škrtnutím τοῦ πατρὸς. Elter 1914, s. 254, se domnívá, že Frýnichos není Andokidovým bratřencem, ale bratřencem Euféma a Kallii, synů Télokleových, a tak opravuje ἀνεψιοὶ τρεῖς na ἀνεψιος εἷς, čímž se zároveň celkový počet všech zachráněných srovná na deset. Třetí možností, již navrhuje MacDowell 1962, s. 105, je předpokládat, že ze seznamu v **47** dvě jména vypadla.

- **ten, který vyvolal naprostý zmatek v celé obci a uvedl ji do nejzazšího nebezpečí, byl usvědčen, zatímco vy jste byli zbaveni velkého strachu a vzájemných podezření** (ὁ δὲ τὴν πόλιν ὅλην συνταράξας καὶ εἰς τοὺς ἐσχάτους κινδύνους καταστήσας ἐξηλέγχθη· ὑμεῖς δὲ ἀπηλλάγητε μεγάλων φόβων καὶ τῶν εἰς ἀλλήλους ὑποψιῶν): V rozmněné podobě se zde opakuje tvrzení z **66**. Fakt, že Andokidovo udání přispělo k uklidnění situace potvrzuje Thuc. VI.60.4-5. Již v řeči *O vlastním návratu* Andokidés prohlašoval, že on jediný měl zásluhu na vysvobození obce z bezradnosti a nebezpečí. Přiznával však zároveň, že na vzniku tohoto stavu nesl jistou vinu, And. 2.8. Andokidovo tvrzení předem zpochybňuje žalobce, který říká, že Andokidés byl sám původcem tohoto zmatku, a proto nemá právo vyžadovat za své

doznání nějakou vděčnost, zvláště když už za odměnu obdržel beztrestnost, [Lys.] 6.35-36. Nyní Andokidés popírá jakýkoliv podíl viny, snaží se navodit dojem, jako by zmatky nebyly způsobeny zločinem samotným, ale teprve následným vyšetřováním, za jediného viníka všech zmatků prohlašuje Diokleida a události prezentuje tak, jako by jeho vlastním doznáním všechno skončilo. Udání ve věci mystérií se však dostala k soudu teprve potom, srv. s. 21. Vzájemná podezření proto nezmizela, ale znovu ožila. Konec trápení pravděpodobně nenastal ani pro Andokidovu rodinu, zvláště pokud byl otec Leógorás ve věci mystérií obžalován teprve po Andokidově doznání, srv. s. 84-85. Skutečný oddech si Athéňané užili nejspíše až po skončení procesů o svátku Panathénaji, kdy byly rozdány odměny za udání, **27-28**.

69 - nejlépe asi vědí, jak se věci odehrály, a tak jim je asi nejlépe vylíčí (ἄριστα γὰρ ἂν εἰδότες τὰ γινόμενα λέγοιεν εἰς τούτους): Svědek mohl dosvědčit pouze o to, co sám viděl a zažil, nikoliv o to, co znal z pouhého doslechu, srv. Bonner 1905, s. 20, Lipsius 1915, s. 885-886, MacDowell 1978, s. 243. Lidé propuštění Andokidovou zásluhou tak mohli hovořit pouze o svém zatčení, zoufalé atmosféře ve vězení a neskonalém vděku, který chovají vůči Andokidovi za to, že jim svým doznáním zachránil život. Pravdivost Andokidova líčení, jak to bylo s hermovkami, žádný ze svědků potvrdit nemohl, jelikož nikdo z nich nemohl být přítomen zasedání rady, během něhož Andokidés své doznání přednesl, ani se účastnit sněmu, který na základě tohoto doznání rozhodl o jejich propuštění z vězení. Předvolání osob propuštěných Andokidovou zásluhou má zřejmě za cíl udolat soudce útokem na emoce a zastříti fakt, že Andokidés není schopen předvést svědky, kteří by mu dosvědčili, že na zohavení hermovek nenesl nejmenší vinu. Srv. s. 109.

70-91: Výklad o amnestii roku 405 a revizi zákonů z roku 403. Srv. úvod, s. 39-41.

71 - zde Kéfisios proti mně vznesl obvinění v souladu s platným zákonem (Κηφίσιος γὰρ οὗτοσι ἐνέδειξε μὲν με κατὰ τὸν νόμον τὸν κείμενον): Rovněž v **103** staví Andokidés do protikladu platný zákon, na jehož základě byla podána ἔνδειξις, a Ísotímidovo usnesení, jímž žalobci argumentují u soudu. Jediný další zákon, na který se dle Andokida žalobci odvolávali, byl zákon zakazující položit v Eleusiniu během mystérií prosebnickou ratolest, **110**. Obvinění z položení prosebnické ratolesti však přišlo později než hlavní žaloba, **121**. Oním platným zákonem, na jehož základě byl Andokidés obžalován, tak musel být nějaký obecný zákon, který nařizoval užití ἔνδειξις proti lidem překračujícím omezení svých občanských práv, srv. Zelenka 1888, s. 18, MacDowell 1962, s. 139.

- *žalobu však staví na starším usnesení, které navrhl Ísotímídés* (τὴν δὲ κατηγορίαν ποιεῖται κατὰ ψήφισμα πρότερον γινόμενον, ὃ εἶπεν Ἴσοτιμίδης): Podle následné parafráze bylo toto usnesení formulováno obecně a postihovalo větší počet lidí. Z Andokidových slov přitom není úplně jasné, postihovalo-li pouze ty z bezbožníků, kteří se přiznali, anebo všechny. Žalobce nehovoří o obecně formulovaném usnesení, ale o zákonu, který je namířen přímo proti Andokidovi a zakazuje mu vstup do chrámů a na agoru, aby se nemohl hájit u soudu, kdyby mu někdo ubližoval, [Lys.] 6.24. Přestože Ísotímídovo jméno nezmiňuje, je zřejmé, že hovoří o tomtéž, jelikož se rozhořčuje, že Andokidés prohlašuje zákon za zrušený, [Lys.] 6.9, což je přesně to, co v souvislosti s Ísotímídovým usnesením Andokidés dělá. Na uvedených dvou místech hovoří žalobce o vyloučení z agory a chrámů, na třetím místě zmiňuje stejně jako Andokidés pouze chrámy, [Lys.] 6.52. Dočasným zákazem vstupu do chrámů a na agoru byli pod trestem smrti automaticky postihováni všichni lidé obvinění z vraždy, a to do doby, než proběhne soud, i kdyby se mělo ukázat, že byli nevinní, srv. Hansen 1976, s. 70. Spojení obou zákazů v Ísotímídově usnesení je proto pravděpodobné, zvláště když se na agoře nacházelo množství hermavek, za jejichž poškození nesl Andokidés částečnou zodpovědnost. Hansen 1976, s. 62, tvrdí, že zákaz vstupu do chrámů a na agoru se rovnal úplně atímii, to je však přehnané, jak namítá Lalonde 1978, s. 132. Usnesení muselo být formulováno obecně. Pokud by byl totiž Andokidés v usnesení výslovně jmenován, pak by si mohl stěžít dovolit tvrdit, že se ho nijak netýká. To na druhou stranu neznamená, že nemohlo být namířeno primárně proti němu. MacDowell 1962, s. 4, tvrdí, že Andokidés byl ve skutečnosti jedinou postiženou osobou. Marchant 1889, s. 6, 106, přesněji uvádí, že usnesení postihovalo všechny osoby, které se dopustili bezbožnosti a za své doznání obdrželi beztrestnost, takže se muselo vztahovat minimálně i na Teukra, 15. Hansen 1976, s. 85, soudí, že usnesením byly postiženi všichni, kteří se kdy dříve dopustili bezbožnosti, nejen ti, co roku 415 učinili doznání. Pro lidi, kteří byli odsouzeni za bezbožnost někdy dříve a dostali například peněžitou pokutu, tak usnesení znamenalo dosti nemilý dodatečný trest. Pokud je Hansenovo chápání správné, o čemž pochybuji, pak usnesení nebylo motivováno snahou poškodit Andokida, ale potřebou usmířit si za každou cenu uražené bohy. Podle toho, co říká žalobce, bylo usnesení přijato velmi krátce po Andokidově propuštění z vězení, když se jeho udání, za které obdržel beztrestnost, ukázalo být pravdivé, [Lys.] 6.23-24. O něco dále pak splétá dohromady usnesení o beztrestnosti a zákazy obsažené v usnesení Ísotímídově, jako by tyto zákazy byly podmínkami pro udělení beztrestnosti, [Lys.] 6.43-44. Andokidés říká, že mu Athéňané nejprve odhlasovali beztrestnost, později mu ji však zase odebrali, And. 2.22, 24. Má-li toto „později“ znamenat týden, měsíc či půl roku, není jasné. Sporné je však především to, jak se

má usnesení o odebrání beztrestnosti, na které Andokidés v řeči *O vlastním návratu* naráží vícekrát, k usnesení Ísotímidovu. Gernet 1931b, s. 371, je prohlašuje za totožné a tvrdí, že ve skutečnosti toto usnesení nebylo s beztrestností v přímém rozporu. Téhož názoru je MacDowell 1962, s. 4, pozn. 3, podle něhož Andokidova slova o odvolání beztrestnosti nelze brát doslova, protože potom by vůbec nemohl přijít do Athén a přednést na sněmu svou řeč. Tento výklad by byl neproblematický, pokud by Andokidés v řeči *O vlastním návratu* skutečně usiloval o zrušení tohoto usnesení. On ale žádal o to, aby mu znovu odhlasovali původní beztrestnost, And. 2.23. To dává smysl pouze v případě, že původní usnesení o beztrestnosti bylo jako takové zrušeno, nikoli v případě, že bylo nějakým jiným usnesením částečně znehodnoceno. Zrušení beztrestnosti neznamenovalo, že by Andokidés nemohl přijít do Athén a hovořit na sněmu, pokud se právě nekonal na agoře, ale pouze to, že mohl být pro svou bezbožnost kdykoliv obžalován a souzen. Marchant 1889, s. 33, a Dalmeida 1966, s. xi, 67, odebrání beztrestnosti s Ísotímidovým usnesením neztotožňují. Zatímco však Dalmeida v souvislosti s řečí *O vlastním návratu* nezmiňuje Ísotímidovo usnesení vůbec, Marchant tvrdí, že Andokidés v této řeči žádal o navrácení beztrestnosti (odkazuje na §23) a o zrušení atímie, jež ho postihla v důsledku Ísotímidova usnesení (odkazuje na §24). Zřejmě si uvědomil, že navrácení beztrestnosti samotné by Andokida plně nerehabilitovalo, jelikož zákazy obsažené v Ísotímidově usnesení by se na něho vztahovaly i nadále. Andokidés však o žádné atímii nehovoří a usnesení zmiňované v §24 je totéž usnesení jako v §22 a §28, totiž usnesení rušící beztrestnost. Pokud by bylo totožné s usnesením Ísotímidovým, pak by to znamenalo, že usnesení, které podle Andokidova tvrzení rušilo jeho beztrestnost, tuto beztrestnost ve skutečnosti nerušilo, zatímco usnesení, které ji rušilo, Andokidés opomenul zmínit a k jeho existenci by poukazovala pouze Andokidova snaha o odhlasování původní beztrestnosti, což je ovšem dosti podivné. Podle doslovného čtení neusiloval Andokidés o nic jiného než o opětovné odhlasování původní beztrestnosti. Byla-li Andokidova beztrestnost zrušena, pak k jejímu obnovení zřejmě nikdy nedošlo, jelikož sněm Andokidův návrh zamítl. Žalobce však naznačuje, že Andokidova beztrestnost obsahující jistá omezení stále platí, [Lys.] 6.43. To by znamenalo, že zrušena skutečně nikdy nebyla. Proč by pak ale o její opětovné odhlasování Andokidés v řeči *O vlastním návratu* žádal? Nabízejí se dvě možnosti. Andokidés mohl sněmu předložit upravený text původního usnesení o beztrestnosti, podle něhož by se mu povoloval vstup do chrámů a na agoru, ač v původním usnesení o tom nebyla řeč. Proto nepotřeboval rušit Ísotímidovo usnesení, jelikož by byl z jeho působnosti vyňat. To by znamenalo, že se pokusil o podvod, vzhledem k tomu, že neuspěl, by to však vysvětlovalo, proč byl po tomto neúspěchu vyhnán, a tvrzení žalobce, že Andokidés při svém pokusu o

návrat podplatil pryťany, by mohlo být pravdivé, [Lys.] 6.29. Druhá možnost je, že Ísotímido vo usnesení bylo přijato krátce po zohavení hermavek a předem upravovalo podmínky, za kterých bude udělena beztretnost viníkům, pokud učiní doznání. Andokidés si mohl vyžádat, aby v usnesení udělujícím beztretnost jeho konkrétní osobě byl vstup do chrámů a na agoru výslovně povolen, později však byl tento dodatek opět zrušen, takže se zákaz obsažený v Ísotímido ve usnesení začal na Andokida vztahovat. To by vysvětlovalo, proč o udělení beztretnosti Andokidovi rozhodoval sněm, jak implikuje And. 2.23, Thuc. VI.60.4, [Lys.] 6.36, a nikoli pouze rada, jež ze své moci udělila beztretnost Teukrovi, 15. V tom případě by snaha o odhlasování původní beztretnosti žádným podvodem nebyla. Rovněž by to vysvětlovalo, proč Andokidés neměl potřebu usilovat o zrušení Ísotímido va usnesení jako takového. Žalobce by potom splétal dohromady obecně formulované Ísotímido vo usnesení s pozdějším usnesením, které se týkalo výhradně Andokida, což není o nic nepravděpodobnější než možnost, že Andokidés účelově a nepřesně prohlašuje Ísotímido vo usnesení za usnesení rušící jeho beztretnost. Jelikož k dispozici nemáme usnesení samotná, ale jen jejich účelové parafráze, otázku nelze uspokojivě rozhodnout.

- **a které se mne nijak netýká** (οὐ ἔμοι προσήκει οὐδέν): Prohlášení je očividně nepravdivé. V řeči *O vlastním návratu* se Andokidés k provinění vůči bohům, tj. k bezbožnosti, výslovně přiznal, And. 2.15. Usnesení se ho proto nemohlo netýkat. Srv. s. 33, pozn. 180.

72 - stanu se úspěšným obhájcem vlastních nepřátel (ὕπερ τῶν ἐχθρῶν ἀπολελογημένος ἔσομαι): Ve svém výpadu proti žalobcům Andokidés dokládá, že ani oni nemohou být za své dřívější prohřešky stíháni, jelikož se na ně stejně jako na něho vztahuje amnestie, 92-100.

73 - když totiž bylo zničeno loďstvo (ἐπεὶ γὰρ αἱ νῆες διεφθάρησαν): Míní se zničení athénskeho loďstva u Aigospotamoi roku 405, Xen. *Hell.* II.1.24-28. V jeho důsledku odpadli od Athén všichni spojenci kromě Samských a proti Athénám se soustředilo veškeré nepřátelské pozemní i námořní vojsko, Xen. *Hell.* II.2.6-9.

- **vrátit občanská práva těm, kteří jich byli zbaveni** (τοὺς ἀτίμους ἐπιτίμους ποιῆσαι): Jak plyne z Xen. *Hell.* II.2.10-11, toto opatření bylo vynuceno stavem nouze. Rehabilitace postižených osob měla zajistit jejich lojalitu a ochotu podílet se aktivně na obraně vlasti. K navrácení občanských práv všem postiženým vyzýval již Aristofanés v *Žabách*, které byly uvedeny o Lénajích roku 405, tedy ještě před bitvou u Aigospotamoi, Ar. *Ran.* 686-692.

- **návrh přednesl Patrokleídés** (καὶ εἶπε τὴν γνώμην Πατροκλείδης): Usnesení je citováno v 77-79. Jak uvádí MacDowell 1962, s. 106, Patrokleídés by mohl být totožný s mužem, jehož zmiňuje Ar. Av. 790 a IG i² 58.

- **kteří lidé byli postiženi ztrátou práv a jakými způsoby?** (οἱ δὲ ἄτιμοι τίνες ἦσαν καὶ τίνα τρόπον ἔκαστοι): I když Andokidův následný výčet „bezectných“ (ἄτιμοι) nepůsobí příliš logicky a je zjevně neúplný, představuje zásadní pramen pro rekonstrukci forem, jichž atímie v Athénách nabývala. Jelikož Patrokleídovo usnesení nehovoří výslovně o rehabilitaci lidí postižených kvůli bezbožnosti, MacDowell 1962, s. 200-201, soudí, že Andokidovu atímii toto usnesení nezrušilo. Andokidés se podle něho svým zmateným výkladem o druzích atímie snaží vyvolat klamný dojem, jako by byli rehabilitováni úplně všichni postižení lidé, ačkoliv k ničemu takovému roku 405 nedošlo. Hansen 1976, s. 89, namítá, že zrušení atímie u všech osob je implikováno v úvodních větách usnesení, v další části se pak vypočítávají dokumenty, které mají být zničeny, a nikoli kategorie lidí, kteří by měli být omilostněni jako jediní. Systematické rozlišení různých druhů atímie podává týž, s. 61-71. Rozlišuje mezi úplnou a částečnou atímií, mezi automatickou a rozsudkem danou atímií, mezi trvalou a dočasnou atímií, mezi dědičnou a nedědičnou atímií.

- **lidé dlužící peníze do obecní pokladny** (οἱ μὲν ἀργύριον ὀφείλοντες τῷ δημοσίῳ): Dlužníci, kteří včas nezaplatili, byli postiženi automatickou a zároveň dočasnou atímií. Při splacení dluhu získávali svá práva zpět, reálně se však jejich atímie mohla proměnit v trvalou, a pokud zemřeli, dluh i s atímií přecházel na dědice, srv. Hansen 1976, s. 67-71.

- **u nichž bylo shledáno pochybení při kontrole po složení úřadu** (εὐθύνας ὥφλον ἄρξαντες ἀρχάς): Všichni athénští úředníci byli po skončení obvykle jednoletého funkčního období podrobeni závěrečné kontrole (εὔθυνα), a pokud bylo shledáno nějaké pochybení, čekal je soud. Průběh celé procedury popisuje Arist. Ath.Pol. 48.3-5, 54.2, srv. MacDowell 1978, s. 170-172, Rhodes 1981, s. 560-564, 597-599. Podle Arist. Ath.Pol. 54.2 mohl být úředník odsouzen za tři věci: za zpronevěru (κλοπή), přijímání darů (δῶρα) a bezpráví (ἀδίκιον). Poslední prohrěšek vysvětlují MacDowell 1962, s. 108, a Rhodes 1981, s. 599, jako nehospodárné naložení s penězi, které nebylo záměrnou zpronevěrou a u něhož se proto výše pokuty rovnala výši prohospodařené částky, zatímco v případě prvních dvou provinění musel odsouzený zaplatit desetinásobek. Jelikož o zpronevěře a přijímání darů hovoří Andokidés jako o příčině dědičné atímie, 74, zde má zřejmě na mysli ono méně závažné provinění.

- **kteří byli odsouzeni za rušení držby, prohráli veřejnou při nebo dostali pokutu** (ἐξούλας ἢ γραφὰς ἢ ἐπιβολὰς ὤφλον): Žaloba pro rušení držby (δίκη ἐξούλης) byla podávána proti lidem, kteří neoprávněně užívali cizí majetek. V případě, že byl obžalovaný odsouzen, musel vydat požadovaný majetek žalobci a do obecní pokladny zaplatit pokutu ve stejné výši, čímž se stával státním dlužníkem, srv. Lipsius 1908, s. 664-673, MacDowell 1962, s. 109, týž 1978, s. 153-154. Pokud jde o prohru ve veřejném procesu (γραφή), MacDowell 1962, s. 109, soudí, že se zde míní procesy, při nichž byl žalovaný odsouzen k pokutě. Marchanta 1889, s. 141-142, vztahuje formulaci i k neúspěšným žalobcům, kteří nezískali pětinu hlasů a museli rovněž zaplatit pokutu. Tito lidé jsou uvedeni mezi osobami postiženými pouze částečnou atímií, **76**, dokud však pokutu nezaplatili, spadali automaticky do kategorie první. Pokuty do výše pěti set drachem mohla udělit i rada, srv. Rhodes 1972, s. 147, týž 1981, s. 540. Rovněž někteří úředníci měli právo udělovat pokuty jako jednotlivci: archón, Arist. *Ath.Pol.* 56.7; stratégové, Arist. *Ath.Pol.* 61.2; apodektové, Arist. *Ath.Pol.* 52.3. Tyto pokuty (ἐπιβολαί) má asi na mysli Andokidés, i když ἐπιβολή, jak upozorňuje, MacDowell 1962, s. 109, neoznačuje pouze úřední pokutu, ale pokuty všeobecně, tedy i ty, které nařídil soud.

- **nebo si od obce pronajali výběr poplatků, ale neodvedli peníze** (ἢ ὡνάς πριάμενοι ἐκ τοῦ δημοσίου μὴ κατέβαλον τὰ χρήματα): MacDowell 1962, s. 109, vysvětluje termín ὡνή jako právo vybírat určitou daň či poplatek (τέλος). Obec totiž poplatky nevybírala přímo, ale prostřednictvím soukromníků, kteří si právo výběru zakupovali během aukce podobě jako římstí publikáni. Thompson 1970, s. 143-144, upozorňuje, že ὡνή má širší význam a zahrnuje též právo na dolování stříbra či pronájem chrámových pozemků a zkonfiskovaného majetku, srv. Xen. *Vect.* 4.19, Arist. *Ath.Pol.* 47.2-4, Rhodes 1981, s. 552-556. Právo na výběr různých poplatků si pronajímal rovněž Andokidés i jeho žalobci, **92-93, 133-134**.

- **nebo se obci zavázali jako ručitelé** (ἢ ἐγγύας ἡγγυήσαντο πρὸς τὸ δημόσιον): Míni se ručitelé (rukojmí) ručící za to, že výše zmínění nájemci včas zaplatí slíbenou částku. Pokud nezaplatili, mohli být nájemci i ručitelé bez soudu uvězněni, **93**, Dem. 24.144, srv. s. 143.

- **ti museli zaplatit během deváté prytanie** (τούτοις ἢ μὲν ἔκτισις ἦν ἐπὶ τῆς ἐνάτης πρυτανείας): τούτοις je třeba vztahovat k celé první skupině osob, nikoli pouze k posledně jmenovaným nájemcům a jejich rukojmím. Arist. *Ath. Pol.* 54.2 hovoří o tom, že odsouzení úředníci museli zaplatit pokutu před devátou prytanií, jinak se jejich dluh zdvojnásobil. Povinnost splácet dluhy během deváté prytanie potvrzuje Dem. 24.40. Za pronájem

chrámových pozemků se rovněž platilo během deváté prytnie, Arist. *Ath.Pol.* 47.4. Některé dluhy se ale splácely třikrát ročně, jiné během každé prytnie, jak plyne z Arist. *Ath.Pol.* 47.3. Soustředění na devátou prytnii je proto zjednodušující, srv. Rhodes 1972, s. 150.

- jejich dluh měl být zdvojnásoben a majetek rozprodán (διπλάσιον ὀφείλειν καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν πεπραῖσθαι): O zdvojnásobení dluhu hovoří též Dem. 37.22, Arist. *Ath.Pol.* 54.2. Ke konfiskaci majetku ručitelů ručících za nájemce poplatků srv. Dem. 24.40, Dem. 53.27.

74: Při překladu tohoto paragrafu se držím rukopisného čtení. MacDowell 1962, s. 45, 100, předsouvá druhou větu, v níž se zmiňují lidé odsouzení za zpronevěru a přijímání darů, před větu první, aby tyto lidi přiřadil k první skupině osob postižených na majetku. Smyslupnost této opravy však zpochybnil Hansen 1976, s. 86-89. Podle doslovného čtení zákona, který cituje Dem. 21.113, byly atímii postiženy děti a majetek těchto lidí, což je obvykle chápáno tak, že jejich majetek byl zkonfiskován. Je ovšem otázkou, zda s ohledem na Démosthena opravovat Andokidův text, anebo naopak. Hansen navrhuje na základě paralel z jiných zákonů opravit v Démosthenově textu παῖδες καὶ τὰ ἐκείνου na παῖδες οἱ ἐξ ἐκείνου, takže by se i zde atímie vztahovala pouze na potomky, a nikoli na majetek. Na rozdíl od osob odsouzených za zpronevěru a úplatky nebyly osoby zmíněné v první skupině zbaveny svých práv natrvalo, ale pouze do doby, než splatily svůj dluh. Pokutou byli navíc postiženi i další lidé nepatřící do první skupiny, třeba ti, kteří nesměli podávat určité žaloby, **76**. Zásadní rozdíl je však v tom, že atímie osob z druhé skupiny trvala i po zaplacení pokuty.

- vsichni ti, kteří byli odsouzeni za zpronevěru či přijímání darů (ὅποσοι κλοπῆς ἢ δῶρων ὀφλοῖεν): Atímii nebyly trestány všechny krádeže, ale pouze krádeže obecního majetku, srv. MacDowell 1962, s. 110. Proto zde κλοπή překládám jako zpronevěru. Odsouzení úředníci museli zaplatit desetinásobek zpronevěřené či přijaté částky, pokud však nezaplatili během deváté prytnie, jejich dluh se již nezdvójnásoboval, Arist. *Ath.Pol.* 54.2, srv. výše, s. 118.

- přičemž nejen oni sami, ale i jejich potomci měli být postiženi ztrátou práv (τούτους ἔδει καὶ αὐτοὺς καὶ τοὺς ἐκ τούτων ἀτίμους εἶναι): Dědičnost atímie u těchto lidí potvrzují Dem. 21.113, Aeschin. 3.232. Dědičnou atímii byla dále trestána vlastizrada a pokus o svržení demokracie, později též úsilí o zrušení určitých zákonů, srv. Hansen 1976, s. 71.

- *všichni ti, kteří opustili šik...* (ὅποσοι λίποιεν τὴν τάξιν...): K prohřeškům spáchaným za války a jejich nejasné klasifikaci srv. MacDowell 1962, s. 110-112.

- *za křivé svědectví* (ψευδομαρτυρίων): Srv. 7 s komentářem, s. 73.

- *za falešné předvolání k soudu* (ψευδοκλητείας): O tom, že obžalovanému bylo předvolání k soudu řádně doručeno, svědčili zvláštní svědci, tzv. předvolávači (κλητήρες). Bylo-li jejich svědectví vylhané, obžalovaný nevěděl, že se má k soudu dostavit, a byl v nepřítomnosti odsouzen. Mohl se proto bránit zvláštní žalobou (γραφὴ ψευδοκλητείας), již podával na tyto falešné předvolávače či žalobce, srv. Lipsius 1908, s. 446-447, MacDowell 1962, s. 112.

- *ubližovali rodičům* (τοὺς γονέας κακῶς ποιοῖεν): Ubližování rodičům (κάκωσις γονέων) bylo již od Solóna chápáno jako prohřešek veřejného rázu. Žalobu v této věci proto mohl podat kterýkoliv občan, srv. Lipsius 1908, s. 343-344, MacDowell 1978, s. 92.

75 - na základě zvláštních omezení (κατὰ προστάξεις): Termín πρόσταξις, který znamená primárně „přirazení“ či „nařízení“, se v souvislosti s atímíí objevuje pouze u Andokida. Třikrát v této pasáži, **75-76**, jednou v Patrokleidově usnesení, **78**. Všechny překlady a výklady tohoto termínu proto vycházejí z vysvětlení, které podává Andokidés sám. Zelenka 1888, s. 6, překládá: „zápověď“, Dalmeyda 1966, s. 39: „certaines exclusions“, Maidment 1960, s. 397: „specific directions“, Boegehold 1990, s. 153: „specified limitations of franchise“. Zároveň se důvěřivě přebírá Andokidovo tvrzení, že ἀτιμία κατὰ πρόσταξιν je terminus technicus pro částečnou atímii, srv. Hansen 1976, s. 61. Jak usuzuje Boegehold 1990, s. 156, προστάξεις κατεγνωσμένοι v **78** označují tabulky, na nichž byla zaznamenána konkrétní omezení postižených osob. Možnost, že by προστάξεις označovaly zákony a usnesení, díky nimž byli lidé svých práv zbaveni, je naopak vyloučena, jelikož v souvislosti s přijímáním usnesení se sloveso καταγιγνώσκειν nikdy neužívá, v souvislosti se soudním či úředním rozhodnutím však ano. O tom, kdo προστάξεις se jmény osob a jejich omezení vytvářel, kdo o jejich právoplatnost rozhodoval a kde byly skladovány, lze ovšem těžko soudit. Není navíc jisté, zda všechny osoby postižené atímíí byly nějak systematicky evidovány. Pokud evidovány byly, pak na základě Ísotimidova usnesení došlo k vyhotovení zvláštního záznamu o tom, že Andokidés má zakázáno vstupovat do chrámů a na agoru. Na základě Patrokleidova usnesení pak byl tento záznam zničen. Andokidés se ale snaží vyvolat úplně jinou představu. V **75 a 76** nejprve v souvislosti s konkrétními prohřešky dvakrát zopakuje termín πρόσταξις, načež

prohlásí, že Patrokleidovo usnesení nařídilo vymazat „všechna tato usnesení“, jako by usnesení bylo totéž co πρόσταξις, což je pochybné, jak bylo řečeno. Pochybovat lze i o tom, zda προστάξεις κατεγνωσμένοι v 78 mají označovat tabulky s „omezeními“. V souvislosti se zákazy se totiž užívalo sloveso εἴργειν, nikoli προστάττειν, srv. např. [Lys.] 6.24, 52, Dem. 20.158, Arist. *Ath.Pol.* 57.4, Harp. s.v. ἔνδειξις. Proto by προστάξεις měly spíše něco nařizovat než zakazovat. Vzhledem k tomu, že Patrokleidovo usnesení se do značné míry zaobíralo vymazáním záznamů o dlužnících, πρόσταξις by mohla být nějakým nařízením čistě finančního rázu. To by znamenalo, že Andokidova kategorie ἄτιμοι κατὰ προστάξεις je zcela umělou konstrukcí. Celý jeho výklad o druzích atímie možná směřuje právě k reinterpretaci termínu πρόσταξις – který má v samotném Patrokleidově usnesení velmi omezený význam –, aby vznikl dojem, že Ísotímidoovo usnesení bylo jednou z oněch προστάξεις κατεγνωσμένοι, které Patrokleidés nařídil vymazat. I když tedy termín πρόσταξις překládám jako „omezení“, aby text dával Andokidem požadovaný a obecně přijímaný smysl, pochybuji o tom, zda mimo Andokidovu řeč tento význam vůbec někdy měl. Lidé postižení κατὰ προστάξεις – podle Andokidova výkladu – tvořili jednu skupinu pouze v tom smyslu, že byli postiženi částečnou atímií. Ve způsobech, jak jejich atímie vznikla, však byly dosti zásadní procedurální rozdíly. Někteří z nich, jako žalobci, kteří nezískali ani pětinu hlasů, byli postiženi automaticky s ohledem na obecný zákon, který platil již dříve a který zůstal v platnosti i po Patrokleidově usnesení. Jiní, jako vojáci, kteří za vlády čtyř set zůstali ve městě, byli postiženi v důledku usnesení namířeného přímo proti jejich osobě. Záznamy o lidech postižených za spolupráci s oligarchy jsou přitom v 78 zmíněny vedle προστάξεις jako zcela samostatná kategorie.

- **vojáci, jimž za to, že zůstali ve městě za vlády tyranů** (οἱ στρατιῶται, οἷς, ὅτι ἐπέμειναν ἐπὶ τῶν τυράννων ἐν τῇ πόλει): Tyrany se míní oligarchická vláda čtyř set z roku 411, srv. Isocr. 8.123. Vojáci byli částečnou atímií potrestáni na základě sněmovního usnesení přijatého až po obnově plné demokracie roku 410, nikoli za přechodné vlády pěti tisíc, srv. Marchant 1889, s. 144, Ostwald 1986, s. 420-422. O mstivosti radikálních demokratů, kteří se tehdy dostali k moci, hovoří Lys. 25.25-6. Marchant 1889, s. 145, soudí, že ze stejné doby pocházejí též zákazy plavby k Helléspontu či do Iónie, 76, a že se vztahovaly na některé obchodníky.

76 - Další nesměli podat veřejnou žalobu, jiní vystoupit s obviněním (Ἐτέροις οὐκ ἦν γράψασθαι, τοῖς δὲ ἐνδείξαι): Žalobce, který ve veřejném procesu nezískal pětinu hlasů, již nesměl též druh žaloby podat, srv. s. 73. Sloveso ἐνδείξαι poukazuje k ἔνδειξις, srv. s. 73.

- *dalším vstoupit na agoru* (τοῖς δ' εἰς τὴν ἀγορὰν μὴ εἰσιέναι): Tento zákaz se spolu se zákazem vstupu do chrámů vztahoval díky Ísotímidovu usnesení i na Andokida, srv. s. 114.

- *vy jste se tedy usnesli vymazat všechna tato usnesení* (ταῦτ' οὖν ἐψηφίσασθε ἐξαλεῖψαι πάντα τὰ ψηφίσματα): Vlastními usneseními se míní bronzové či kamenné stély, případně nabílené desky, na nichž byla usnesení napsána. I když originálem byl z našeho hlediska návrh usnesení napsaný na papyru, Řekové za oficiální text považovali veřejně publikované stély a desky, srv. Rhodes 2001, s. 136. Zrušení usnesení spočívalo v tom, že byla ze stély vymazána neplatná ustanovení, pokud nebyla rovnou odstraněna celá stéla. Andokidovo tvrzení je problematičtější, jelikož v Patrokleidově usnesení se o žádných usneseních nehovoří. Nařizuje se tam pouze vymazání záznamů o konkrétních lidech. MacDowell 1962, s. 201, a Loening 1987, s. 141, soudí, že Ísotímidovo usnesení nebylo zrušeno, jelikož Patrokleidovo usnesení se nevztahovalo na všechny postižené, ale jen na vybrané kategorie, mezi něž bezbožníci nepatřili. Hansen 1976, s. 85, se naopak domnívá, že zrušeno bylo, jelikož byli omilostněni úplně všichni, a pokud by nebylo zrušeno, muselo by se vztahovat i na všechny další osoby, které byly odsouzeny za znesvěcení mystérií či zohavení hermavek a později se vrátily do Athén. Boegehold 1990, s. 156-157, upozorňuje, že někteří lidé byli postiženi na základě zvláštních usnesení namířených proti jejich osobě, a proto se zrušení záznamů o jejich postižení muselo rovnat zrušení těchto usnesení. Andokidovo tvrzení o vymazání usnesení proto považuje za opodstatněné. Nelze však opomenout, že mnozí lidé, například dlužníci státní pokladny, neúspěšní žalobci či úředníci odsouzení za pochybení při vykonávání úřadu, byli postiženi s ohledem na obecně formulované zákony, kterých se vymazání záznamů o postižení konkrétních jednotlivců nijak nedotklo. Cílem Patrokleidova usnesení jistě nebylo zrušit do budoucna jakoukoliv možnost potrestat atímií pochybení úředníků či liknavost dlužníků. Šlo o to navrátit pro přítomnou chvíli občanská práva těm, kteří jich byli zbaveni v minulosti. Zrušení atímie u jednotlivců proto nelze ztotožňovat se zrušením všech usnesení (zákonů), na jejichž základě byli lidé atímií postiženi. Ísotímidovo usnesení každopádně zničeno nebylo, jelikož se stále nacházelo v búleutériu, srv. s. 138, i když se Andokidés všemi způsoby snaží soudce přesvědčit, že zničeno být mělo, srv. s. 120-121. Přestože Andokidova tvrzení jsou zavádějící, neznamená to, že by se na něho amnestie nemohla vůbec vztahovat. Patrokleidovo usnesení totiž mohlo omilostňovat všechny postižené osoby – nepočítáme-li výslovně uvedené výjimky –, a proto nařídilo vymazání záznamů o konkrétních jednotlivcích, avšak tím, že ponechávalo v platnosti obecně formulované zákony, ponechávalo zároveň otevřenou možnost, že se s odvoláním na tyto zákony někdo v budoucnu pokusí omilostněné

osoby za jejich minulé jednání dodatečně stíhat. I když v době obležení tato možnost nikoho netrápila, po občanské válce si ji Athéňané uvědomili a ve snaze zamezit takovému procesu přijali zákon, který zakazoval dodatečné stíhání za veřejné přečiny spáchané před rokem 403/402, kdy byl archontem Eukleidés, **87**, srv. s. 140-141.

- **složit na Akropoli vzájemnou přísahu svornosti** (πίστιν ἀλλήλοις περὶ ὁμονοίας δοῦναι ἐν ἀκροπόλει): O přísaze svornosti se v Patrokleidově usnesení nehovoří. Mohlo k ní dojít na základě jiného usnesení, nelze však vyloučit, že Andokidés směřuje události z roku 405 a roku 403. Jediné přísahy svornosti skládané na Akropoli, o nichž máme nějaké informace, jsou ty, které si po občanské válce vzájemně vyměnili „muži z Peiraiea“ a „muži z města“, Xen. *Hell.* II.4.39, Lys. 13.81, Isocr. 18.20-21, srv. **81** s komentářem, s. 129-130.

77-79: Patrokleidovo usnesení. K době a okolnostem přijetí srv. s. 116-117, 124. Jak ukazuje Boegehold 1990, s. 149-162, nehovoří se zde ani tak o právních aktech, jejichž platnost je rušena, jako spíše o dokumentech, které mají být zničeny. Termíny jako εὔθυνα či γραφή neoznačují závěrečnou kontrolu úředníků či žalobu ve smyslu právních procedur, ale tabulky nesoucí text s obviněním. Usnesení je formulováno zmateně a neúplně. Dlouhý výčet osob, dokumentů a provinění tvoří jediné dlouhé souvětí, jehož konstrukce se neustále proměňuje, čehož výsledkem je těžko přeložitelný anakolut. Nevyjasněná struktura souvětí je proto zachována i v překladu. Nejasně je formulována především střední část, kde se vyjmenovávají výjimky, na něž se amnestie nevztahuje, srv. s. 125-126. Podobný výčet výjimek obsahovala již Solónova amnestie, Plut. *Sol.* 19.4. Právní a administrativní rámec těchto dvou amnestií však byl odlišný. Upravovat text Patrokleidova usnesení do podoby odpovídající Solónově amnestii proto nelze, jak upozorňuje Boegehold 1990, s. 159-160.

77 - jelikož Athéňané... odhlasovali beztrestnost (ἐπειδὴ ἐψηφίσαντο Ἀθηναῖοι τὴν ἄδειαν): Předkládat návrhy ohledně dlužníků a osob zbavených práv bylo zakázáno, pokud to nejprve neschválil sněm, jehož se účastnilo šest tisíc Athéňanů, Dem. 24.45-46.

- **během médské války** (ὅτε ἦν τὰ Μηδικά): Míni se řecko-perské války. Řekové mezi Peršany a Médy většinou příliš nerozlišovali. K dataci zmiňované amnestie srv. **107**, a s. 151-152.

- **u práktorů** (εἰς τοὺς πράκτορας): Úkolem práktorů, doslova „vykonavatelů“ (exekutorů), bylo vymáhat dluhy, pokuty a jiné poplatky, Arist. *Ath.Pol.* 41.1, srv. Rhodes 1981, s. 559.

- **pokladníků bohyně a ostatních bohů** (τοὺς ταμίαις τῆς θεοῦ καὶ τῶν ἄλλων θεῶν): Deset pokladníků bohyně Athény původně tvořilo původně samostatné kolegium. V této době již byli sloučeni s pokladníky ostatních bohů. Návrh na sloučení se objevil již roku 411, Arist. *Ath.Pol.* 30.2. Došlo však k němu až roku 406/405, srv. Rhodes 1981, s. 391. Pokladna, již měli na starosti, představovala hlavní athénskou pokladnu. Jména dlužníků byla vypsána na nabílených deskách a vystavena na Akropoli, srv. Boegehold 1990, s. 154.

- **basilea** (τὸν βασιλέα): Basileus měl v rámci svých náboženských povinností na starost pronájem chrámových pozemků, Arist. *Ath.Pol.* 47.4. I on proto evidoval část dlužníků.

- **těž pokud ještě někdo nebyl zapsán** (ἢ εἴ τις μὴ ἐξεγράφῃ): Dalmeyda 1966, s. 41, překládá sloveso ἐκγράφειν jako „vyškrtnout“, na tomto místě však znamená „opsat“, srv. Conomis 1965, s. 57. Myslí se zde na lidi, kterým vznikla povinnost platit, dosud však nebyli jmenovanými úředníky zaevidováni, buď z nedbalosti nebo proto, že úředníci ještě neobdrželi příslušné podklady. Šlo o to, aby je nezaznamenali dodatečně, srv. Boegehold 1990, s. 154.

- **za níž byl archontem Kalliás** (ἐφ' ἧς Καλλίας ἤρχεν): Míni se Kalliás z dému Angelé, který byl archontem roku 406/405, srv. Develin 1989, s. 178. Patrokleidovo usnesení bylo přijato až po konci jeho úředního období, tj. ve druhé polovině roku 405.

78 - všichni ti, na něž podané stížnosti v rámci závěrečné kontroly po skončení úředního období byly od euthýnů a paredrů označeny jako oprávněné a nalézají se v úřadu účetních kontrolorů (ὅσων εὐθυναί τινές εἰσι κατεγνωσμένοι ἐν τοῖς λογιστηρίοις ὑπὸ τῶν εὐθύνων καὶ τῶν παρέδρων): Deset euthýnů, z nichž každý měl k sobě dva paredry (přisedící), bylo voleno z členů rady podle fýl. Stížnosti podávané soukromníky na bývalé úředníky přijímali na agoře u soch eponymních héróů, a pokud stížnost, jež byla podávána na nabílené tabulce (πινάκιον λελευκωμένον), uznali jako oprávněnou, předali tuto tabulku soudcům v démech či thesmothetům, podle toho, jednalo-li se o soukromou či veřejnou žalobu, Arist. *Ath.Pol.* 48.4-5. Participium κατεγνωσμένοι proto neoznačuje odsuzující rozsudky vynesené soudem, jemuž by euthýnové a paredrové předsedali, ale pouze uznání této stížnosti úředníky. V úřadu účetních kontrolorů se nekonal žádný soud, ale byly tam pouze skladovány εὐθυναί κατεγνωσμένοι, ony úředně aprobované tabulky se stížnostmi, srv. Boegehold 1990, s. 153, pozn. 8, s. 155, 160-161.

- ***nějaké žaloby, jež ještě nedošly k soudu*** (μήπω εισηγμένα εἰς τὸ δικαστήριον γραφαί τινές): Jak se γραφαί liší od výše zmíněných εὔθυνα, Boegehold 1990, s. 156, nevysvětluje. Jeho velmi stručný komentář implikuje, že šlo o totéž. Pokud se nemíní jen další fáze téhož procesu, při němž euthýnové předali stížnost thesmothetům či soudcům v démech, mohlo by jít o žaloby, které podávali účetní kontroloři (λογισταί), když zjistili, že příslušný úředník špatně hospodařil se svěřenými penězi, Arist. *Ath.Pol.* 54.2, srv. Rodes 1981, s. 597-598. Potíž je v tom, že εὔθυνα zahrnovala i kontrolu účtů, takže pravdu by mohl mít Marchant 1889, s. 147, když ztotožňuje γραφαί se soukromými žalobami, které se netýkaly peněz, zatímco εὔθυναί ztotožňuje s žalobami, které podávali účetní kontroloři.

- ***záznamy o zvláštních omezeních či o zárukách, které nabyly platnosti*** (προστάξεις ἢ ἐγγύαι τινές εἰσι κατεγνωσμένοι): Ke zvláštním omezením (προστάξεις) srv. s. 120-121. Pokud jde o záruky (ἐγγύαι), MacDowell 1962, s. 116, soudí, že se zde hovoří výhradně o ručitelích ručících za dostavení se obžalovaných k soudu, nikoli o ručitelích ve finančních záležitostech, jelikož ti patřili mezi dlužníky zmíněné výše. Pokud však ἐγγύαι označují psaný dokument, tento dokument existoval nezávisle na záznamech práktorů vymáhajících od ručitelů peníze, a proto není důvod, proč by ἐγγύαι nemohly označovat záznamy o všech druhích rukojemství. O tom, že rukojmí budou postiženi, nerozhodoval soud, ale šlo o čistě úřední rozhodnutí, srv. Boegehold 1990, s. 156. K ručitelům (rukojmím) obecně srv. **2, 44, 73**. Blass 1906, s. 33, předpokládá za προσταξεις lakunu, což by znamenalo, že zde byly ještě další dokumenty.

- ***či je-li někde nějaký jiný zápis o událostech z doby oligarchie*** (ἢ ἄλλο τι περὶ τῶν ἐν τῇ ὀλιγαρχίᾳ πραχθέντων ἐστὶ που γεγραμμένον): Srv. **75** s komentářem, s. 121.

- ***vyjma všech těch, jejichž jména jsou vypsána na stélách, jelikož zde nezůstali*** (πλὴν ὅποσα ἐν στήλαις γέγραπται τῶν μὴ ἐνθάδε μεινάντων): Nejaktivnější členové oligarchické vlády čtyř set v čele s Peisandrem uprchli ke Spartanům do Dekeleie, načež byli v nepřítomnosti odsouzeni k smrti, Thuc. VIII.98.1, Lyc. 1.120-121. Jak upozorňuje Gernet 1931a, s. 311, tyto lidé, které mohl kdokoli beztrestně zabít, byli ἄτιμοι v archaickém smyslu, což je také důvod, proč se o nich usnesení vůbec zmiňuje. Kromě oligarchů je jistě řeč i o dalších lidech, kteří uprchli před soudem a stali se uprchlíky (φεύγοντες), srv. MacDowell 1962, s. 116-117. Jelikož jména lidí odsouzených za zohavení hermavek a znesvěcení mystérií byla rovněž vypsána na stélách, srv. s. 21, i oni byli z amnestie vyňati. Sporné je, zda následně jmenované osoby tvoří zcela samostatné kategorie, anebo pouhé podkategorie τῶν μὴ ἐνθάδε μεινάντων.

Tyto (pod)kategorie bývají navíc různě členěny, jelikož není úplně zřejmé, kdy má opakující se spojka ἢ připojovat podkategorii a kdy novou kategorií. Různí editoři pak tuto spojku někde ponechávají, jinde odstraňují nebo doplňují, aby text dával jimi požadovaný smysl. Text s překladem, který uvádí MacDowell 1962, s. 46 a 113, vylepšuje emendací, s níž přišel Lipsius 1888, s. 17, a implikuje tři odlišné kategorie: 1) lidé, kteří před soudem uprchli z Athén; 2) lidé odsouzení k vyhnanství za zabití; 3) lidé odsouzení k smrti za vraždu či pokus o nastolení tyrannidy. Marchant 1889, s. 67, Blass 1906, s. 33, Dalmeida 1966, s. 41, opravují text odlišně, samotné členění výjimek však u nich dopadá stejně. Podle čtení a překladu, který uvádí Maidment 1960, s. 400-401, jsou zde rovněž tři kategorie, ale odlišné: 1) lidé zapsaní na stélách jako uprchlíci; 2) lidé odsouzení za zabití, kteří jsou nyní v exilu nebo byl nad nimi vynesena rozsudek smrti; 3) lidé, kteří se spáchali masakr nebo usilovali o tyrannidu. McDewitt 1970, s. 503-505, polemizuje s MacDowelllem, jeho druhé dvě kategorie chápe jako podkategorie τῶν μὴ ἐνθάδε μεινάντων a navrhuje vlastní opravu navazující spojky: <οἷς> ἢ, na místo MacDowella: ἢ <οἷς ἢ>. Zároveň odmítá, že by se zde hovořilo o něčem jiném než o zločinech spáchaných v souvislosti s oligarchickou vládou čtyř set. Nevidí totiž důvod proč by se v rámci výjimek připojených k τῶν ἐν τῇ ὀλιγαρχίᾳ πραχθέντων měly vyjmenovávat zločiny, které s oligarchickou vládou nesouvisely. Boegehold 1990, s. 153-154, 157-158, ponechává rukopisného čtení téměř beze změny, τῶν μὴ ἐνθάδε μεινάντων chápe širěji a hovoří o čtyřech kategoriích lidí, kteří byli zapsáni na stélách: 1) uprchlí členové oligarchické vlády; 2) lidé odsouzení za předsednictví basileu pro různé druhy zabití; 3) lidé, kteří jsou na útěku pro zabití (ne všechny případy zabití totiž soudil basileus, zvláště pokud byl někdo souzen jako κακοῦργος); 4) lidé odsouzení jako masoví vrahové a tyranové, tedy jako zločinci proti státu (v klasické době již tyto zločiny nesoudil areopag, ale na základě eisangelie je projednávala rada pěti set nebo sněm, který vynesl rozhodnutí, pokud případ nepředal porotnímu soudu). Překlad se volně drží Boegeholdova členění, i když je zřejmé, že čtvrtá kategorie se zde prolíná s první, takže ani jeho členění není zcela uspokojivé.

- areopagem, efety, v prytaneiu nebo Delfínii za předsednictví basileů (ἐξ Ἀρείου πάγου ἢ τῶν ἐφετῶν ἢ ἐκ πρυτανείου ἢ Δελφινίου... ὑπὸ τῶν βασιλέων): Všem uvedeným soudům předsedal basileus a všechny soudily různé formy zabití. Případy, při nichž viník nebyl znám, při nichž zabíjelo zvíře či neživý předmět, soudil basileus a basileové tradičních fýl v prytaneiu, Poll. VIII.120, Arist. *Ath.Pol.* 57.4. Marchant 1889, s. 148, Lipsius 1905, s. 23-25, Gernet 1931a, s. 311, tvrdí, že soud ἐκ πρυτανείου není totožný se soudem ἐπὶ πρυτανείῳ pro neživé předměty a zvířata, ale že jde o jakýsi starobylý, v klasické době již neexistující soud

pro vlastizradu. Tuto starou hypotézu však vyvrací Smith 1921, s. 345-353. Areopag soudil úmyslná zabití občanů, padesát jedna efetů soudilo další druhy zabití, přičemž v Delfiniu, chrámu Apollóna a Artemidy, soudili osoby, které tvrdily, že zabíjely oprávněně. Dalšími místy, kde efetové zasedali, bylo Palladion, kde soudili nezáměrná zabití, nabádání k vraždě, zabití cizinců a otroků, a Freattó, místo u pobřeží, kde se z lodí hájili lidé odsouzení k vyhnanství za nezáměrné zabití a nově obvinění z vraždy, srv. MacDowell 1962, s. 117-118, týž 1978, s. 113-118. V textu Solónovy amnestie se nachází stejný výčet jako u Patrokleida, avšak bez Delfinia, Plut. *Sol.* 19.4. Uvedení Delfinia a opomenutí dalších dvou míst, kde efetové soudili, působí nelogicky. Někteří soudí, že se Delfinion do textu dostalo omylem díky snaživému opisovači, srv. např. Marchant 1889, s. 148, Gernet 1931a, s. 311. Naopak Boegehold 1990, s. 160, pozn. 21, připouští, že na vině byl již Patrokleidés.

- ***jsou na útěku pro zabití*** (ἐπὶ φόνῳ τίς ἐστι φυγῆ): Podle běžného chápání Drakontova zákona bylo vyhnanství trestem za nezáměrné zabití, M-L 86, ř. 11-12. Řecké slovo φυγῆ je však dvojznačné. Může znamenat trest vyhnanství i dobrovolný útěk před rozsudkem smrti či před soudem vůbec, srv. s. 128-129. S ohledem na Plut. *Sol.* 19.4 se zde φυγῆ obvykle chápe jako důsledek rozsudku vyneseného výše zmíněnými soudními dvory pod předsednictvím basileů. Boegehold 1990, s. 157, vyčleňuje osoby na útěku jako zcela samostatnou kategorii.

- ***nebo byl nad nimi vynesena rozsudek smrti jako nad vrahy či tyrany*** (ἢ θάνατος κατεγνώσθη ἢ σφαγεῦσιν ἢ τυράννοις): McDevitt 1970, s. 505, soudí, že σφαγεῦς neoznačuje obyčejného vraha, ale člověka odpovědného za krvavý masakr, z čehož vyvozuje, že se zde míní teroristické aktivity oligarchů. Analogická formulace se však objevuje i v textu mnohem starší Solónovy amnestie, Plut. *Sol.* 19.4: ἢ σφαγαῖσιν ἢ ἐπὶ τυραννίδι. S ohledem na tuto analogii tvrdí Gernet 1931a, s. 311-312, že Patrokleidova formulace je archaismem neodpovídajícím stavu současného práva. Vychází z představy, že σφαγή v Solónově amnestii označuje pozabíjení Kylónovců, srv. Lipsius 1905, s. 23. I kdyby měl v tomto ohledu pravdu, zmínka o tyranech žádným archaismem není, jelikož oligarchové z roku 411 byli rovněž nazýváni tyrany, srv. 75, 96-98. Formulace usnesení je každopádně nová, jak upozorňuje Boegehold 1990, s. 159-60. Podle zákona platného v 6. století byla trestem za usilování o tyrannidu a její nastolení atímie, Arist. *Ath.Pol.* 16.4. Jelikož atímie v archaických dobách znamenala, že postižený člověk mohl být beztrestně zabit, v Solónově amnestii stačilo zmínit, že lidé odsouzení pro vraždu a usilování o tyrannidu uprechli / byli vyhnáni (ἔφευγον). Patrokleidés v souladu se změněnými podmínkami uvádí, že byli odsouzeni k smrti. Pokud

jde o údajný archaismus Patrokleidových výjimek, nelze pomíjet, že usnesení hovoří o stélách a na nich vypsaných jménech, přičemž některé ze stél evidovaly dávno mrtvé nepřátele státu. Minimálně se na Akropoli nacházela stéla se jmény všech vyhnaných Peisistratovců, Thuc. VIII.55.1. Patrokleidova výjimka se tak vztahovala i na tuto stélu a nebyla odtržena od reality, zvláště pokud budeme slovo θάνατος v souladu s Boegeholdovým výkladem chápat jako konkrétní záznam o rozsudku smrti, který nemá být vymazán.

79 - dle výše řečeného (κατὰ τὰ εἰρημένα): MacDowell, 1962, s. 113 a 118, ponechává rukopisné četní καὶ τὰ εἰρημένα a vykládá ho ve smyslu „jak je samotná“ (jména / záznamy) v protikladu k dále uvedeným opisům. Při překladu jsem se raději přidržel staré Sluiterovy opravy, již akceptovali všichni ostatní editoři a již obhajuje též Conomis 1965, s. 57-58.

- **ze všech veřejných záznamů** (πανταχόθεν, ὅπου τι ἔστιν ἐν τῷ δημοσίῳ): Co znamená ἐν τῷ δημοσίῳ, není jasné. Dalmeyda 1966, s. 41, překládá: „partout sur les registres public“, Maidment 1960, s. 401: „any public record“, čímž se řídí i můj překlad. Vystihuje to smysl, ale neřeší problém lokalizace, o který v řeckém textu jde. První možnost je, že se slovy míní centrální archiv, který byl soustředěn ve starém búleutériu a vznikl nejspíše nedlouho před Patrokleidovým usnesením. Tuto možnost opakovaně obhajuje Boegehold 1972, s. 28, týž 1990, s. 154, pozn. 10. Ve stejném smyslu překládá i Zelenka 1888, s. 6. MacDowell 1962, s. 119, naopak tvrdí, že „πανταχόθεν, ὅπου τι ἔστιν“ sotva poukazuje k jedné budově, navíc pokladníci Athény a basileus uchovávali dokumenty ve svých vlastních úřadech. I kdyby údaje o všech osobách měly být postupně předávány do centrálního archivu, minimálně se tam nemohly nacházet originály žalob, které neprojednal soud, a stížnosti na úředníky, které se i podle Boegeholda samotného nacházely v úřadu účetních kontrolorů. Nabízí se proto chápat ἐν τῷ δημοσίῳ volně ve smyslu „na veřejnosti“ či „v jakékoli veřejné budově“. Tyto možnosti zvažuje MacDowell 1962, s. 119, jelikož však pro ně nenachází paralely, navrhuje vymazat slova jako glosu k τοὺς πράκτορας, což však řešení ze všech nejméně uspokojivé.

- **vyvolávat zlé vzpomínky** (μνησικακήσαι): Srv. **81** s komentářem, s. 130.

80 - návrat uprchlíků (τοὺς δὲ φεύγοντας... κατιέναι): Míní se „ti, kteří zde nezůstali“ (τῶν μὴ ἐνθάδε μεινάντων) z **78**. Označení ὁ φεύγων může mít tři odlišné významy. Jako opozitum k ὁ διώκων označuje soudně stíhanou osobu, dále člověka, který byl odsouzen k trestu vyhnanství, ale rovněž i toho, kdo před soudem či vynesným trestem uprchl sám. Jak

ukazuje Che 1992, s. 35-46, φεύγοντες vyloučení z amnestie neoznačují ani tak vyhnance v úzkém slova smyslu, jako spíše ony dobrovolné uprchlíky, mezi něž patřili lidé odsouzení za bezbožnosti roku 415 či oligarchové z roku 411. Právní postavení vyhnanců a uprchlíků bylo v konečném důsledku totožné. Pokud vkročili na území Attiky, hrozila jim poprava.

- **když byly uzavřeny dohody se Spart'any** (ἐπεὶ δ' αἱ σπονδαὶ πρὸς Λακεδαιμονίους ἐγένοντο): Šetrné pojmenování athénské kapitulace z roku 404. Podle mírových podmínek, které si Spart'ané nadiktovali, museli Athéňané strhnout dlouhé hradby spojující přístav Peiraieus s městem, hradby v Peiraieiu samotném, odevzdat válečné lodě kromě dvanácti, uznávat stejné přátele a nepřátele jako Sparta a přijmout nazpět uprchlíky, Xen. *Hell.* II.2.20.

- **byla zabráná Fýlé, pak obsadili Múnýchii** (Φυλή τε κατελήφθη Μουνυχίαν τε κατέλαβον): Múnychia, strategický vrcholek nad přístavem Peiraieus, byla stejně jako Fýlé, pevnost při hranicích s Boiótií, obsazena demokraty během jejich boje za návrat do vlasti a za odstranění prospartského režimu třiceti tyranů, Xen. *Hell.* II.4.1-11. Poněkud zvláště působí, že se o demokratech mluví ve třetí osobě (κατέλαβον), jelikož hned vzápětí o nich Andokidés hovoří v osobě druhé a ztotožňuje je se soudci. Zelenka 1888, s. 22, navrhl opravit κατέλαβον na κατελάβετε, případně celou zmínku o Fýle a Múnýchii škrtnout jako glosu k následující větě, za niž ji prohlásil již Lipsius 1888, s. xxiv, srv. Dalmeyda 1966, s. 42, pozn. 1. MacDowell 1962, s. 119, obhajuje rukopisné čtení celé pasáže, uvedený problém však neřeší. Rukopisné κατέλαβον lze obhájit s ohledem na to, že vojsko, které obsadilo Fýlu a Múnýchii nebylo početné a tvořilo ho množství cizinců. Tábor aktivních odpůrců, které bylo možné ztotožnit s celým athénským lidem, tj. se soudci, vzrostl teprve po obsazení Peiraiea, kam byli předtím z vlastních Athén odsunuti Athéňané nezahrnutí do katalogu tří tisíc plnoprávných občanů, Xen. *Hell.* II.4.1, D.S. XIV.32.4, Justin. V.9.4, srv. Ostwald 1986, s. 488.

81 - když jste se pak vrátili z Peiraiea (ἐπειδὴ δ' ἐπανήλθετε ἐκ Πειραιέως): Ztotožňování mužů z Peiraiea s posluchači bylo obvyklé, srv. např. Lys. 16.6, Isocr. 18.2, přestože mezi soudci museli být i lidé, kteří za občanské války setrvali ve městě, srv. Wolpert 2002, s. 123. Návrat demokratů roku 403 byl výsledkem vzájemných dohod mezi demokraty, muži z města, radikálními oligarchy, kteří odešli do Eleusíny, a Spart'any, jejichž vojsko původně vytáhlo oligarchům na pomoc, Xen. *Hell.* II.4.35-39, Arist. *Ath.Pol.* 38.3-4. K charakteru těchto dohod srv. Loening 1987, s. 23-30. Andokidés prezentuje usmíření jako projev velkorysosti ze strany navrátilších se demokratů a zamlčuje spartské zprostředkování, kvůli němuž se

usmíření mohlo jevit jako vynucené, srv. Isocr. 18.2. Návrat proběhl formou slavnostního průvodu směřujícího na Akropoli, kde bylo obětováno Athéně, Xen. *Hell.* II.4.39, Lys. 13.81. Tehdy byly asi složeny i přísahy svornosti, o nichž mluví Isocr. 18.20-21. K návratu došlo 12. boédromiónu a tento ten byl slaven ještě ve 2. století n.l., Plut. *Mor.* 249f (*Gloria Athen.* 7).

- ***ač bylo ve vaší moci pomstít se*** (γενόμενον ἐφ' ὑμῖν τιμωρεῖσθαι): Jde o součást dramatické fikce, jež má Athéňanům polichotit. Dohoda o usmíření byla uzavřena ještě před návratem a spartské vojsko stálo v pozadí, srv. výše.

- ***nechovat vzájemnou zášť kvůli minulým událostem*** (μὴ μνησικακεῖν ἀλλήλοις τῶν γεγενημένων): Formulí μὴ μνησικακεῖν jako součást dohody o usmíření z roku 403 zmiňuje Arist. *Ath. Pol.* 39.6, zatímco Xen. *Hell.* II.4.43 ji spojuje s přísahami, jež byly přijaty později po připojení Eleusíny. Též Justin. V.10.12 a Oros. II.17.13-16 hovoří o amnestii v souvislosti se zrušením samostatného státu oligarchů. K postavení oligarchů v rámci amnestie srv. **90**, a s. 141-142. Sloveso μνησικακεῖν bývá obvykle překládáno ve smyslu „připomínat minulé zla“ či „připomínat ve zlém minulost“. Carawan 2002, s. 5, pozn. 5, soudí, že důraz je lepší klást na druhou část -κακεῖν a překládat jako „škodit připomínáním“. Formule μὴ μνησικακεῖν nezakazuje ani tak hovořit o určitých věcech, jako spíše usilovat o pomstu, především násilnou svépomocí. Tato formule neznamena zapomenutí všeho minulého, ale má mnohem omezenější dosah. V Patrokleidově usnesení, **79**, se vztahuje k navrácení práv bezprávným, jimž nemá být jejich dřívější atimie připomínána a kteří nemají být za své staré prohřešky postihováni. Formule μὴ μνησικακεῖν se objevuje ve smlouvách urovnávajících konflikty mezi státy, mezi znesvářenými stranami v jednotlivých obcích i mezi jednotlivci, především při sporech o majetek. Bývá tedy pečeti dohody, v níž se přesně určuje, za jakých podmínek ke smíření dochází, srv. Carawan 2002, s. 5-12. Roku 403 uzavírala dohodu mezi účastníky občanské války a týkala se primárně činů, k nimž došlo právě během této války. Andokidés se amnestie opakovaně dovolává, jako by se vztahovala i na něho, **90, 91, 95, 108, 109**. Žalobce namítá, že Andokidés se v občanské válce neangažoval, takže se ho tehdejší dohody vůbec netýkají a soudci je nijak neporuší, když Andokida odsoudí, [Lys.] 6.37-41.

- ***zvolili jste dvacet mužů*** (εἰλεσθε ἄνδρας εἴκοσι): Schol. Aeschin. 1.39 uvádí, že po obnovení demokracie bylo zvoleno dvacet mužů, aby vyhledali a znovu vypsali zákony zničené oligarchy. Podle Poll. VIII.112 byli vybráni na základě svých ctností (ἀριστίῳδην), přičemž měli pečovat o státní zřízení (πολιτεία) a zákony. Ostwald 1986, s. 500, soudí, že

deset členů této prozatímní vlády bylo vybráno z navrátilců, druhých deset z lidí, kteří zůstali ve městě, a že byli zvoleni podle fýl, stejně jako deset mužů, kteří ještě před ukončením občanské války nahradili zkompromitovanou třicítku, Xen. *Hell.* II.4.23. Robertson 1990, s. 60, ztotožňuje dvacet mužů s nomothety vybranými z členů rady, které zmiňuje Teisamenovo usnesení, **83**. To by však znamenalo, že Andokidés líčí události zmateně, jelikož ustavení rady klade až za zvolení dvaceti mužů, **82**. Zároveň by se nejednalo o žádnou prozatímní vládu. Je však zřejmé, že sestavení rady pěti set prostřednictvím obvyklého losování muselo nějakou chvíli trvat, takže před sestavením rady by existovalo naprosté bezvládí, pokud by zde nebyla žádná prozatímní vláda. Nabízí se proto možnost, že nomothetové zvolení radou nahradili dvacet mužů zvolených před ustanovením rady, převzali od nich úkol vyhledat a obnovit zákony, zatímco výkonná moc přešla na radu. Srv. též Carawan 2002, s. 22, pozn. 82.

- dokud nebudou stanoveny zákony – do té doby se mělo užívat zákonů Solónových a ustanovení Drakontových (ἕως ἄν οἱ νόμοι τεθεῖεν· τέως δὲ χρῆσθαι τοῖς Σόλωνος νόμοις καὶ τοῖς Δράκοντος θεσμοῖς): Rukopisné ἄν οἱ je obvykle chápáno jako gramaticky nesprávné a bývá opravováno. Obhajuje ho však Carawan 2002, s. 16, pozn. 64, a Smyth 1984, s. 547 (§2421), který uvádí další příklady ἕως ἄν s optativem. Přestože oprava ἄλλοι, již obhajuje MacDowell 1962, s. 120, působí nenásilně, nejsem si jist, dává-li smysl. Pokud ji přijmeme, znamenalo by to, jak tvrdí MacDowell 1962, s. 121, že Athéňané plánovali přijetí zcela nového zákoníku, který by nahradil tradiční Solónovy a Drakontovy zákony, později však od svého záměru upustili. To je však nesmysl, jak namítá Robertson 1990, s. 63, pozn. 70. Prohlášení o Solónových zákonech a Drakontových ustanoveních je nutno brát jako vyjádření vůle Athéňanů navrátit se ke své tradiční ústavě, jež byla za vlády třiceti tyranů opuštěna s cílem přetvořit Athény podle spartského vzoru. Stejný smysl má toto prohlášení i v Teisamenově usnesení, **83**, které Andokidés záměrně předjímá. MacDowell 1962, s. 120, rovněž zastává rozšířený názor, že Drakontovými ustanoveními se minily zákony o zabití, zatímco zbylý korpus athénských zákonů byl nazýván Solónovými zákony, i když mnohé z nich pocházely až z pozdější doby. Clinton 1982, s. 29, pozn. 10, naopak soudí, že za Solónovy nebyly vydávány všechny nové zákony, ale pouze revidované verze původních Solónových zákonů. Andokidovo vyjádření, které i v případě ponechání rukopisného textu implikuje možnost, že by tradiční zákony mohly přestat platit v důsledku přijetí nějakých úplně nových zákonů, je každopádně zavádějící. Původní Solónovy zákony napsané na dřevěných „kyrbech“ se nacházely v královském sloupořadí, srv. Rhodes 1981, s. 131-135. Zákony vypsané na stélách, především ty, které byly přijaty v 5. století a měly zásadní

význam pro fungování demokracie, však byly za vlády třiceti tyranů odstraněny, Arist. *Ath.Pol.* 35.2, srv. Rhodes 1981, s. 440-445. Hlavním cílem při obnově demokracie tak bylo spíše nově vypsát tyto dříve platné zákony než přijímat zákony zcela nové, i když o přijetí nových zákonů se rovněž jednalo, schol. Aeschin. 1.39. Přestože některé staré zákony byly nově publikovány již mezi lety 410-404, srv. Robertson 1990, s. 56-60, vzhledem k ničení zákonů za vlády třiceti tyranů lze soudit, že ἔως ἄν οἱ νόμοι τεθεῖεν nepoukazuje ani tak k přijetí nových zákonů doplňujících hotový zákoník, jako ke vztyčení stél s oněmi dříve platnými, leč odstraněnými zákony. Tento aspekt revize zákonů zdůrazňuje Natalicchio 1990, s. 74-79, i když i on pracuje s opravou ἄλλοι. O platnosti těchto starých zákonů se přitom mohlo nově hlasovat jako o zákonech zcela nových.

82 - nomothety (νομοθέτας): Teisamenovo usnesení hovoří o dvou skupinách nomothetů (zákonodárců). Méně početná skupina nomothetů, jejichž úkolem bylo předkládat zákony k hlasování a po schválení je publikovat, byla zvolena radou, **83**, zatímco pět set nomothetů zvolených v démech mělo za úkol předložené zákony společně s radou schvalovat, **84**.

- *na jejichž základě lze mnohé občany stíhat kvůli dřívějším událostem* (οἷς πολλοὶ τῶν πολιτῶν ἔνοχοι ἦσαν τῶν πρότερον ἕνεκα γενομένων): Andokidovo zdůvodnění následné revize zákonů přebírá např. Clinton 1982, s. 30, Ostwald 1986, s. 513, Carawan 2002, s. 22, či MacDowell 1962, s. 194, podle něhož byly staré zákony doplněny uvedením výjimek, na něž se nemají vztahovat. Smysluplnost zdůvodnění naopak zpochybňuje Harrison 1955, s. 32-33, Natalicchio 1990, s. 76, Robertson 1990, s. 63, pozn. 69, či Rhodes 1991, s. 97. Za účelem toho, aby se zamezilo dodatečnému stíhání za činy spáchané v minulosti, nemělo smysl přezkoumávat a doplňovat jednotlivé zákony, když stačilo přijmout několik zákonů nových, které by stíhání zakázaly. Takovéto zákony byly po revizi skutečně přijaty, jak tvrdí sám Andokidés, a to ze stejného důvodu, který uvádí nyní, **86-87**. Pokud by tedy důvodem revize zákonů byla snaha znemožnit stíhání, svůj cíl asi nesplnila. Když Andokidés tvrdí, že žalobci nemohou být stíháni za své dřívější zločiny, jako důvod uvádí, že k nim došlo před archontem Eukleidem, **93, 94, 99**, pouze jednou naznačuje, že se změnil i zákon, **93**. Jestliže se roku 403 hlasovalo o tom, mají-li staré zákony platit i nadále, pak důvod počíval v tom, že nebylo vůbec jasné, které zákony vlastně platí, jelikož mnohé ze stél byly zničeny za vlády třiceti tyranů, srv. výše. Andokidovo zdůvodnění revize je tedy účelové a zároveň nedomyšlené.

- **všechny zákony... ve sloupořadí** (πάντας τοὺς νόμους... ἐν τῇ στοᾷ): Tvrzení o publikování zákonů v blíže neurčeném sloupořadí se opakuje v **85**. Teisamenovo usnesení, **83-84**, na jehož základě mělo k revizi zákonů dojít, však nehovoří o sloupořadí, ale o jakési zdi, na níž byly zákony publikovány dříve. Nenařizuje navíc revizi starých zákonů, ale spíše ustanovuje proceduru k přijímání zákonů nových. Většina autorů se snaží tvrzení skloubit a věří, že roku 403 došlo k revizi athénských zákonů, které pak byly vypsány v královském sloupořadí, srv. např. Harrison 1955, s. 26-35, MacDowell 1962, s. 194-199, týž 1978, s. 46-48, Fingarette 1971, s. 330-335, Clinton 1982, s. 27-37, Ostwald 1986, s. 513-520, Hansen 1990, s. 63-71. S radikálně opačným stanoviskem vystoupil Robertson 1990, s. 60-65, který se drží doslovně Teisamenova usnesení a tvrdí, že radikální revize všech zákonů, o níž nemáme žádné jiné doklady, je Andokidovým výmyslem, srv. Rhodes 1991, s. 97. Starý názor, že Teisamenovo usnesení bylo do textu Andokidovy řeči vloženo nesprávně teprve pozdějším editorem, oživuje Carawan 2002, s. 21-22, který na s. 16 tvrdí, že „všemi“ zákony se nemíní úplně všechny Solónovy zákony, ale pouze ty, kvůli nimž by mohl být někdo stíhán. Jelikož vychází z Andokidova pochybného zdůvodnění revize, srv. výše, jeho vlastní vývody jsou rovněž pochybné. Sloupořadí je obvykle identifikováno s královským sloupořadím. Pouze Robertson 1990, s. 63-65, soudí, že jde o tzv. jižní sloupořadí a že zde nebyly publikovány revidované Solónovy zákony, ale ony zcela nové zákony zmiňované v **85-87**. Tradiční názor, že jde o královské sloupořadí, před nímž byla již roku 409/408 vztyčena stéla s nově vypsáním Dakontovým zákonem o vraždě, obhájí Rhodes 1991, s. 91.

83-84: Teisamenovo usnesení. Podle Lys. 30.28 byl Teisamenos pouhý ὑπογραμματεύς (podpísař). Je však možné, že se ve skutečnosti jednalo o jednoho z nomothetů zmiňovaných v **83**, srv. Ostwald 1986, s. 511, Hansen 1990, s. 68. Z formulace usnesení se zdá, že obě skupiny nomothetů byly zvoleny ještě předtím, než Teisamenos přednesl svůj návrh. Podle Ostwalda 1986, s. 514, bylo usnesení přijato někdy koncem roku 403. Carawan 2002, s. 21-22, se naopak domnívá, že svým přihlášením se k tradiční athénské ústavě patří za události popisované v **81** a do textu řeči bylo vloženo omylem, protože hovoří o něčem jiném, než co tvrdí Andokidés. Robertson 1990, s. 63-4, míní, že Andokidés smysl Teisamenova usnesení záměrně překrucuje, aby vyvolal představu o radikální revizi, k níž ve skutečnosti nedošlo. Předpokládá totiž, že schvalovány byly pouze nové zákony, zatímco platnost všech starých zákonů byla automaticky obnovena. Pokud však na základě Teisamenem navržené procedury byly nově schvalovány i dříve platné, leč za vlády třiceti tyranů odstraněné zákony, Andokidovo podání až tak zavádějící není.

83 - po způsobech otců (κατὰ τὰ πάτρια): Na zákony otců (πάτριοι νόμοι) či ústavu otců (πάτριος πολιτεία) se odvolávali jak oligarchové, když roku 411 a 404 rušili demokracii, tak demokraté, kteří ji zachraňovali, Arist. *Ath.Pol.* 29.3, 34.3, Thuc. VIII.76.6, D.S. XIV.3.3, srv. Rhodes 1981, s. 376-377, 427-428. Formulace κατὰ τὰ πάτρια je proto vágní a neříká nic o vnitřním uspořádání. Spíše má smysl chápat ji z hlediska mezinárodních vztahů jako vyjádření vůle po autonomii. Přesně tento význam má v mírové smlouvě mezi Spartou a Argem, Thuc. V.77.5. Ač se oligarchové roku 404 na počátku své vlády rovněž dovolávali ústavy otců, ve skutečnosti se pokusili athénskou společnost radikálně přetvořit podle vzoru zcela odlišné ústavy spartské, srv. Krentz 1982, s. 64-68, Ostwald 1986, s. 485-487.

- **at' užívají Solónových zákonů** (νόμοις δὲ χρῆσθαι τοῖς Σόλωνος): Srv. **81** a níže.

- **měr a vah** (μέτροις καὶ σταθμοῖς): Solónovi bylo připisováno zavedení zvláštní měrné soustavy, jež se lišila od soustavy sousedních Řeků, Arist. *Ath.Pol.* 10.1-2, srv. Rhodes 1981, s. 164-168. Výslovné uvedení měř a vah naznačuje, že v rámci „lakónizace“ Attiky za vlády třiceti tyranů byly zrušeny i tyto tradiční měrné jednotky.

- **jichž jsme užívali v dřívější době** (οἷσπερ ἐχρώμεθα ἐν τῷ πρόσθεν χρόνῳ): MacDowell 1962, s. 122, vztahuje tato slova pouze k Drakontovým ustanovením o zabití. Ostwald 1986, s. 514, pozn. 63, považuje za smysluplnější vztahovat je i k Solónovým zákonům. Dřívější dobou se míní doba před oligarchickým převratem roku 404/403. Sporné je, zda Teisamenovo usnesení obnovilo platnost všech athénských zákonů platných před rokem 404/403, jak tvrdí Robertson 1990, s. 60-61, dle něhož Solónovy zákony označují celý korpus athénské práva, anebo obnovilo platnost Solónova zákoníku v užším slova smyslu, přičemž za platnou nebyla prohlášena jeho původní podoba, ale revidovaná verze vypracovaná mezi lety 410-404, jak míní Clinton, 1982, s. 32, a Ostwald 1986, s. 515.

- **Všechny zákony, jichž bude potřeba navíc** (Ὅπως δ' ἂν προσδέη): Řecký text postrádá substantivum, takže ὅπως lze vykládáno různě. MacDowell 1962, s. 121 a 195, soudí, že se zde hovoří o doplňcích k výše zmíněným zákonům Solónovým a Drakontovým, odmítá však, že by se navrhovaly zásahy do zákonů samotných, srv. Ostwald 1986, s. 515. Dále jde Clinton 1982, s. 32, který tvrdí, že formulaci je třeba chápat jako eufemismus pro revizi. Vzhledem k tomu, že na ὅπως navazuje participium ἀναγράφεντας, které oproti možné opravě ἀναγράφοντες obhajuje sám MacDowell 1962, s. 122, chápu toto zájmeno jako maskulinum,

za které je třeba dosadit νόμων, nikoliv jako vágní neutrum, pod které lze dosadit cokoliv. Názor, že se zde nehovoří o „doplňcích“, ale o nových zákonech, zastávají Robertson 1990, s. 61, Rhodes, 1991, s. 99, Carawan, 2002, s. 21.

- *† tito† radou zvolení nomothetové* († οἶδε † ἡρημένοι νομοθέται ὑπὸ τῆς βουλῆς): Zájmena οἶδε nedává smysl, spíše zde stálo označení počtu nomothetů, přičemž se nabízí: οἱ δέκα, οἱ Ν (= πεντήκοντα), οἱ ΔΕ (= δεκάκις πέντε), srv. MacDowell 1962, s. 122. Robertson 1990, s. 60, pozn. 60, navrhuje opravu οἱ εἴκοσι a dvacet nomothetů ztotožňuje s dvaceti muži z **81**. Stejnou funkci plnili dříve tzv. συγγραφεῖς (sepisovatelé). Harrison 1955, s. 33, soudí, že starý titul nebyl roku 403 použit, jelikož ho zkompromitovali συγγραφεῖς z roku 411, když vypracovali návrhy vedoucí ke zrušení demokracie. Spíše ho definitivně zkompromitovalo až třicet tyranů z roku 404/403, kteří byli původně zvoleni za účelem revize zákonů a tímto titulem se pravděpodobně rovněž označovali, srv. Rhodes 1981, s. 372-374, 434-435.

- *před sochy epónymních héróů* (πρὸς τοὺς ἐπωνύμους): Sochy epónymních héróů deseti attických fýl, u nichž byly publikovány všechny důležité zprávy, se nacházely v jihozápadním rohu agory před búleutériem, Arist. *Ath.Pol.* 53.4, Paus. I.5.1, srv. Rhodes 1981, s. 105 a 259.

84 - *pět set nomothetů, kteří byli zvoleni v démech* (νομοθέται οἱ πεντακόσιοι, οὓς οἱ δημόται εἴλοντο): Každý Athéňan byl jakožto příslušník určitého dému δημότης. Nejde o to, kdo nomothety volil, ale jakým způsobem. Nebyli voleni hromadně na sněmu, ale podobně jako rada v jednotlivých démech, aby došlo k rovnoměrnému zastoupení obyvatel z celé Attiky, srv. MacDowell 1962, s. 123. Jak soudí Robertson 1990, s. 61-2, zvolený postup byl přijat s ohledem na ekonomicky špatnou situaci, která většině obyvatel znemožňovala účastnit se pravidelně sněmů. Šlo o experiment, který se osvědčil, jelikož ve 4. století již nové zákony neschvaloval sněmu, ale nomothetové vybírání z šesti tisíc soudců. K nomothesii ve 4. století srv. MacDowell 1978, s. 48-49, Bleicken 2002, s. 222-226, 607-610.

- *rovněž kterýkoli soukromník může přijít před radu a v souvislosti se zákony přednést jakýkoliv dobrý návrh, který bude mít* (ἐξεῖναι δὲ καὶ ἰδιώτη τῷ βουλομένῳ εἰσιόντι εἰς τὴν βουλήν συμβουλευεῖν ὅ τι ἂν ἀγαθὸν ἔχη περὶ τῶν νόμων): Harrison 1955, s. 33, míní, že právě toto opatření umožňovalo revidovat a rušit stávající zákony. Výzvy soukromníkům, aby v radě přednášely své návrhy, se však objevují i v jiných usneseních. Jednalo se zřejmě o běžnou demokratickou praxi, srv. např. Arist. *Ath.Pol.* 29.2, Rhodes 1981, s. 374.

- *at' o zákony pečuje rada z Areova pahorku* (ἐπιμελείσθω ἡ βουλή ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου τῶν νόμων): Podle Arist. *Ath.Pol.* 3.6, 4.4, 8.4, a Plut. *Sol.* 19.2 byla péče o zákony jedním ze starobylých úkolů areopagu. Během Efialtovy reformy roku 462/461 však byl areopag všech ostatních úkolů kromě jurisdikce v krevních zločinech zbaven a dohled nad úředníky přešel na radu pěti set, sněm a porotní soudy, Arist. *Ath.Pol.* 25.2, 26.1, srv. Rhodes 1981, s. 314-319. Přisouzení dohledu nad zákony a úředníky areopagu, starobylé aristokratické instituci, se v okamžiku obnovy demokracie zdá být poněkud zvláštní. Doklady o tom, že by areopag po roce 403 tuto funkci plnil, navíc žádné nejsou. Ke starším snahám vypořádat se s tímto problémem srv. MacDowell 1962, s. 124-125. K novější literatuře srv. Robertson 1990, s. 62, podle něhož byl úkol soudit úředníky svěřen areopagu proto, že trvalo celé dva roky, než se obnovila činnost porotních soudů, a důvod tohoto opatření byl tak spíše ekonomický než ideologický.

- *ty ze zákonů, které budou schváleny, at' jsou vypisovány na zed', kde byly vypsány dříve* (τοὺς δὲ κυρουμένους τῶν νόμων ἀναγράφειν εἰς τὸν τοῖχον, ἵνα περ πρότερον ἀνεγράφησαν): Spornými jsou v této větě hned tři věci: kde se nacházela „zed“ (τοῖχος), co znamená „dříve“ (πρότερον) a zda se míní trvalé vypsání zákonů. S ohledem na to, co říká Andokidés, **82**, **85**, je zed' obvykle lokalizována do královského sloupořadí. MacDowell 1962, s. 196, předpokládá, že zákony zde měly být vypsány natrvalo a že πρότερον poukazuje k době před vládou třiceti tyranů, kteří vymazali zákony vypsané v tomto sloupořadí v letech 410-404. Stěnou přitom stejně jako Fingarette 1971, s. 334, či Clinton 1982, s. 32, rozumí souvislou řadu kamenných stél. S představou, že v královském sloupořadí byl publikován ucelený soubor athénských zákonů, lze však těžko skloubit fakt, že k zákoníku z královského sloupořadí nenalzáme žádné jiné odkazy. Když řečníci lokalizují citované zákony, hovoří o samostatných stélách stojících na různých místech nebo odkazují k centrálnímu archivu. Hansen 1990, s. 70-71, z toho vyvozuje, že publikovaný zákoník přestal být velmi brzy aktuální a byl odstraněn spolu s ideou, že lze mít kompletní zákoník vytesaný do kamene. Natalicchio 1990, s. 88, pozn. 39, obchází problém tím, že frázi považuje za jakési volné označení pro všechny místa, kde byly dříve zákony uveřejněny. Není však vůbec jisté, že Teisamenovo usnesení nařizovalo trvalou publikaci. Stěnou k publikování zákonů se může mítnit zadní cihlová stěna sloupořadí, na níž měly být schválené zákony napsané na dřevěných deskách vyvěšeny dočasně, než dojde k jejich trvalé publikaci na volně stojících stélách, srv. Rhodes 1981, s. 134-135, Ostwald 1986, s. 519-520. Obšírně tuto otázku řeší Robertson 1990, s. 46-52, který upozorňuje, že samotné přítomné tvary κυρουμένους a ἀναγράφειν poukazují

spíše k dočasné publikaci den ze dne schvalovaných zákonů než k jednorázovému vypsání hotového zákoníku. Adverbium πρότερον podle něho navíc nepoukazuje k dávné minulosti, ale k publikaci těch samých zákonů před schvalováním, **83**, což znamená, že uvedená stěna nemá nic společného s královským sloupořadím, ale nachází se před sochami epónymních héróů. Označení téhož místa dvěma odlišnými způsoby (πρὸς τοὺς ἐπωνύμους / εἰς τὸν τοῖχον) v rámci jednoho usnesení sice působí podivně, v rámci „perverzit“ objevujících se i v jiných athénských usneseních by však nešlo o nic neobvyklého, jak říká Rhodes 1991, s. 99, který Robertsonovy závěry více méně přijímá. Pokud má Robertson pravdu, znamenalo by to, že Andokidovo opakované tvrzení o vypsání zákonů ve sloupořadí, **82** a **85**, je úplně scestné. Ledaže by stěnou před epónymními héróy byla stěna tzv. jižního sloupořadí, srv. s. 133.

85 - Nepsaným zákonem at' se úřady neřídí ani v jediném případě (Ἀγράφῳ δὲ νόμῳ τὰς ἀρχὰς μὴ χρῆσθαι μηδὲ περὶ ἐνός): Clinton 1982, s. 36, pochybuje, že by všechny nepsané zákony byly neplatné, a domnívá se, že Andokidés ve své citaci zákona účelově vynechal závěrečnou klauzuli: „pokud je tu zákon psaný týkající se téže věci.“ Oprávněnost této hypotézy vyvrací Ostwald 1986, s. 165. MacDowell 1962, s. 125-126, rozlišuje tři druhy nepsaných zákonů: 1) náboženské zákony, které se týkaly především rituálu a jejichž výklad byl v Athénách v rukou kněžského rodu Eumolpovců, srv. **115-116**; 2) obecné zvyklosti, jejichž nedodržování člověka diskreditovalo v očích ostatních členů společnosti; 3) zákony schválené obcí, které nebyly oficiálně vypsány v královském sloupořadí či jinde na veřejnosti, buď proto, že tam nebyly vypsány nikdy, nebo proto, že pozbyly platnosti a byly odstraněny. Zákon citovaný Andokidem vztahuje MacDowell k posledně jmenovaným zákonům, což je jistě rozumnější než tvrzení von Fritze 1940, s. 107, že zákon soudcům zakazoval brát v potaz nepsané zákony z první skupiny. Jak totiž upozorňuje Carawan 2002, s. 17, pozn. 66, citovaný zákon není vyhlášením juristického principu, ale instrukcí pro úředníky, především pro devět archontů, jimž byly podávány žaloby. Soudci nebyli úředníci.

86 - podle psaných zákonů (κατὰ τοὺς ἀναγεγραμμένους νόμους): Na místo adjektiva γραπτός či participa γεγραμμένος, která jsou přímými opozity adjektiva ἄγραφος a jako taková bývají užívána k označení „psaných“ zákonů, srv. např. Gorg. Pal. 30, [Lys.] 6.10, Lys. 22.10, Pl. Leg. 773e, užívá Andokidés participium ἀναγεγραμμένος, které má mnohem užší význam a označuje pouze to, co je „vypsáno“ na kamenných či bronzových stélách, případně dřevěných tabulích, stojících kolmo a vystavených na veřejnosti, ve veřejných

budovách či chrámech. V Teisamenově usnesení se sloveso ἀναγράφειν opakovalo třikrát, což umožňuje navodit dojem, že οὐκ ἀναγεγραμμένος je totéž co ἄγραφος, srv. níže.

- **nepsaným usnesením** (ἀγράφω γε ψηφίσματι): Nepsaným usnesením Andokidés naráží na usnesení Ísotimidovo, **71**, jehož platnost potřebuje zpochybnit. Jak upozorňuje MacDowell 1962, s. 202, a Clinton 1982, s. 36, usnesení bylo „nepsané“ pouze v tom smyslu, že nebylo „vypsané“, srv. výše. Podle žalobce se stále nacházelo v búleutériu, [Lys.] 6.9. Není bohužel jasné, co přesně žalobce o usnesení v souvislosti s búleutériem říkal, jelikož uprostřed věty je lakuna. Předpokládat zmínku o stéle, jak navrhují někteří editoři, srv. Carey 2007a, s. 55, je každopádně nevhodné. Pokud by usnesení bylo napsané na stéle, Andokidova argumentace by ztrácela jakýkoliv smysl. Ísotimidovo usnesení uchované v budově starého búleutéria, které sloužilo jako centrální archiv, srv. Boegehold 1972, s. 23-30, však mohlo být napsáno na papyru či dřevěné destičce. Andokidovo ztotožnění ἄγραφον = οὐκ ἀναγεγραμμένον je sice účelové, nelze si však na druhou stranu představovat, že každé usnesení uchovávané v archivu muselo být stále platné. Když Andokidés žádal o obnovení beztrestnosti, zmínil se o tom, že text zrušeného usnesení se stále nachází v búleutériu, And. 2.23. To naznačuje, že zde musely být uchovávány i jiné již neplatné dokumenty, srv. s. 40-41.

87 - nepsaným zákonem... (ἀγράφω δὲ νόμῳ...): Srv. **85**, s. 137.

- **usnesení ... větší váhu nežli zákon** (ψηφισμα... νόμου κυριώτερον): Týž zákon cituje Dem. 23.87, Dem. 24.30. Se snahou rozlišovat mezi zákony a usneseními se v Athénách setkáváme právě v této době. V 5. století přílišný rozdíl mezi obecnou normou s trvalou platností a rozhodnutím omezeného dosahu činěn nebyl, už jen proto, že procedura přijímání byla totožná. Totéž rozhodnutí lidového sněmu mohlo být označováno jako zákon i jako usnesení, i když úplně synonymní význam slova neměla, jelikož jedno poukazovalo spíše k obsahu, zatímco druhé ke způsobu nabytí platnosti, srv. Hansen 1978, s. 316. Ve čtvrtém století, kdy již zákony neschvaloval sněm, ale zvláštní sbor nomothetů, je rozlišování mezi zákony a usneseními pravidlem, srv. Bleicken 2002, s. 607-609. Andokidés sám není příliš důsledný, jelikož zákon zakazující mučit občany neváhá nazvat usnesením, **43**. Distinkci zdůrazňuje výhradě v souvislosti s usnesením Ísotimidovým, **71**, **86**, **103**, aby zpochybnil jeho platnost, zatímco žalobce nazývá toto usnesení zákonem, aby jeho platnost podpořil, [Lys.] 6.9, 52. Je zřejmé, že citovaný zákon se dotýkal usnesení, která by zákonům odporovala, nikoli usnesení, která v žádném rozporu se zákony nebyla. Andokidés ovšem neříká, se kterým zákonem je

Ísotímidovo usnesení v rozporu. Možná chce naznačit, že je v rozporu s následně citovaným zákonem o přijímání zákonů ohledně jednotlivce, který nařizoval, aby o těchto zákonech hlasovalo šesti tisíc občanů v tajném hlasování. Ísotímidovo usnesení odhlasoval roku 415 běžný sněm, bylo tedy přijato způsobem neodpovídajícím nově vyžadované proceduře.

- ... **zákon ohledně jednotlivce...** (... ἐπ' ἀνδρῶν νόμον...): Týž zákon, který reguloval přijímání zákonů ohledně jednotlivců, cituje Dem. 23.86, Dem. 24.59, Dem. 46.12, i když pokaždé v poněkud odlišné podobě. Rhodes 1985, s. 59, týž 1991, s. 97-98, soudí, že zákon ohledně jednotlivce vlastně nebyl žádným zákonem, ale usnesením, z čehož vyvozuje, že Andokidem citovaný zákon o přijímání zákonů ohledně jednotlivce musel být přijat ještě dříve, než začalo být rozlišováno mezi zákony a usneseními, načež se stal mrtvou literou. Hansen 1985, s. 60-62, naopak počítá s tím, že zákony ohledně jednotlivců byly přijímány i ve 4. století. Předložka ἐπί je přitom dvojznačná a může znamenat jak „ve prospěch“ jednotlivce, tak „proti“ jednotlivci. Hansen bere v potaz pouze první význam, jelikož s ohledem na pasáže s Démosthena dává zákon do souvislosti s procedurou udělování zvláštních poct. Andokidés však uvedený zákony cituje s ohledem na význam druhý. Ísotímidovo usnesení nikoho nevyznamenávalo, ale postihovalo. Zákon regulující přijímání zákonů ohledně jednotlivců se tak asi netýkal pouze udělování zvláštních poct a práv, privilegií v dobrém slova smyslu, ale i odebírání občanských práv. Jak soudí Natalicchio 1990, s. 79, zákony citované v **75-76** byly roku 403 přijaty z podnětu umírněných demokratů, kteří usilovali o dlouhodobé zajištění těžce nabytého smíru mezi občany. Cílem uvedeného zákona by tak mohlo být znemožnit opakování toho, k čemu došlo po obnově demokracie po prvním oligarchickém převratu z roku 411, kdy sněmovní jednání postupně ovládli radikálové usilující o pomstu, načež bylo mnoho občanů pro své dřívější jednání jednotlivě či hromadně postiženo atímíí, srv. **75, 78**. Zákon vyžadující k přijetí podobných opatření přítomnost šesti tisíc občanů by představoval účinnou pojistku proti zmanipulování běžného sněmu. Pokud se zákonem ohledně jednotlivce mínily pouze zákony (usnesení) postihující (vyznamenávající) konkrétní jmenované osoby, pak by byl Andokidem citovaný zákon ve vztahu k usnesení (zákonu) Ísotímidovu irelevantní. Andokida totiž toto usnesení přímo nejmenovalo, srv. s. 114. Jelikož však žalobci tvrdili, že bylo přijato právě kvůli němu, mohl namítnout, že i kdyby měli pravdu, je to νόμος ἐπ' ἀνδρῶν přijatý neodpovídajícím způsobem, a tedy neplatný. Pokud by zákony ohledně jednotlivce znamenaly pouze zvláštní pocty, pak by citovaný zákon s případem už vůbec nijak nesouvisel a jeho uvedení by bylo nutno chápat jako Andokidův nanejvýš vychytralý trik, jehož účinek je však oslaben celkově ledabylým způsobem argumentace.

- **jestliže o tom nerozhodne šest tisíc občanů v tajném hlasování** (ἐὰν μὴ ἑξακισχιλίοις δόξη κρύβδην ψηφιζομένοις): Kvórum šesti tisíc občanů, kteří reprezentovali celý lid, bylo rovněž nutné při hlasování o udělení občanství, Dem. 59.89, v případě, že se mělo povolit hlasování o státních dlužnících a lidech zbavených občanských práv, Dem. 24.45-46, a při ostrakismu, i když v tomto případě byla hlasovací procedura odlišná, srv. Bleicken 2002, s. 539-541.

- **všechny rozsudky v soukromých sporech a smírčích jednáních vynesené v době, kdy byla obec spravována demokraticky, at' zůstávají v platnosti** (τὰς δὲ δίκαις καὶ τὰς διαίτας κυρίας εἶναι, ὅπόσαι ἐν δημοκρατουμένῃ τῇ πόλει ἐγένοντο): Týž zákon s odlišným slovosledem cituje Dem. 24.56, kde je navíc ἐπὶ τοῖς νόμοις před ἐν δημοκρατουμένῃ. Démosthenés zároveň cituje nařízení, jímž se rušily rozsudky vynesené v soukromých a veřejných sporech za vlády třiceti. Carawan 2002, s. 17, soudí, že text zákona, který nacházíme u Andokida, byl vytvořen teprve pozdějším editorem na základě shrnutí z **88**. V tom případě je třeba opravit Andokidův text podle Démosthena, jak navrhuje i MacDowell 1962, s. 128. Aby Andokidova argumentace dávala smysl, stejně jako Zelenka 1888, s. 8, a Maidment 1960, s. 407, překládám δίκαι jako rozsudky v soukromých sporech. Jisté je, že na soukromé spory vzniklé před rokem 404 se amnestie nevztahovala, srv. Loening 1987, s. 130-146. MacDowell 1962, s. 129, soudí, že Andokidova interpretace zákona může být účelová a že δίκαι mohly ve skutečnosti označovat i veřejné procesy. V tom případě by však musely platit rozsudky smrti vynesené nad bezbožníky roku 415, což je zřejmý nesmysl, jelikož tito lidé, pokud přežili, po roce 403 v Athénách bez problémů žili, **53**, [Lys.] 6.13. Ke smírčímu jednání a smírčím soudcům (διαιτηταί) srv. MacDowell 1978, s. 203-211.

- **zákonů at' je užíváno od archonta Eukleida** (τοῖς δὲ νόμοις χρῆσθαι ἀπ' Εὐκλείδου ἄρχοντος): Eukleidés byl archontem roku 403/402, kdy byla obnovena demokracie a přijaty zákony, z nichž Andokidés cituje. MacDowell 1962, s. 129, věří, že nařízení logicky navazuje na předchozí a tvoří s ním dohromady jeden zákon. O tom pochybují, stejně jako Carawan 2002, s. 17, už jen proto, že u Andokida chybí zmínka o zrušení rozsudků vynesných za vlády třiceti tyranů, srv. výše. Před větou proto píši tečku. Carawan soudí, že vinu nese pozdější editor. Stejně tak možné je, že Andokidés účelově spojil dva nesouvisející zákony. Nařízení je každopádně vytrženo z kontextu a jeho smysl sporný, přičemž se nabízejí dva výklady: a) platit mají pouze zákony přijaté za archonta Eukleida a později, všechny dřívější se ruší; b) zákony lze aplikovat pouze na činy, k nimž došlo za Eukleida a později, stíhání za činy spáchané před rokem 403/402 je zakázáno. První možnost sice působí podivně, jelikož je

zřejmé, že mnoho ze starých zákonů platilo i nadále, pokud však mezi zákony přijaté za archonta Eukleida zahrneme i ty ze starších zákonů, jimž se tehdy dostalo opětovného potvrzení, pak dává smysl i tato možnost. Podle Harrisona 1955, s. 32, citované ustanovení dokládá, že roku 403/402 se všem athénským zákonům dostalo určité formy kanonizace. MacDowell 1962, s. 128-129, naopak považuje za smysluplný pouze druhý z možných významů. Clinton 1982, s. 27 pozn. 5, mu dává za pravdu. Rhodes 1991, s. 97, a Carawan 2002, s. 18, předpokládají, že formulace má oba významy. Jisté je, že s oběma významy pracuje Andokidés, který mezi nimi nerozlišuje. V **94** a **99** operuje s druhým významem. V **89** a **93** se vyjadřuje tak, jako by platný byl i význam první. Formulace v **88** je nejasná. Dvojnásobně se Andokidés může vyjadřovat záměrně, aby soudce zmátl, ale i proto, že nejasný byl zákon sám o sobě. Podobně nejasně byl formulován i zákon Diokleův, srv. s. 40-41.

88 - Pokud jde o všechny přečiny obecního rázu, kvůli nimž dochází k žalobám, hlášením, obviněním či zatčením (τῶν δὲ δημοσίων <ἐφ'> ὀπόσοις ἢ γραφαί εἰσιν ἢ φάσεις ἢ ἐνδείξεις ἢ ἀπαγωγαί): Athénské právo znalo velké množství specifických žalob. Andokidův výčet procedur je tak nutně neúplný. Většinu veřejných žalob zahrnovala γραφή. Φάσις se užívala při majetkových zločinech a úspěšnému žalobci získávala polovinu uvalené pokuty, srv. MacDowell 1978, s. 158-159. Před ní byl amnestií chráněn Kéfisios, **92-93**. Osobní zatčení a odvedení zločince k úředníkům bylo podstatou ἀπαγωγή. Ta se uplatňovala nejen proti zlodějům a vrahům chyceným při činu, srv. MacDowell 1978, s. 120-122, 148, ale též proti vyhnancům a občanům zbaveným práv, jimž primárně hrozila ἐνδείξις, srv. s. 73.

89: Hutná rekapitulace argumentů dokládajících neplatnost Ísotímidova usnesení shrnuje pouze **82-88**. K amnestii z roku 405 a Patrokleidovu usnesení, **73-79**, se Andokidés nevrací.

90 - přísaha společná celé obci (ὁ μὲν κοινὸς (sc. ὄρκος) τῆ πόλει ἀπάση): Obvykle se soudí, že tato přísaha pečetila dohodu ukončující občanskou válku a pochází z roku 403, srv. **81**, s. 129-130. Ve stejné souvislosti naráží na její obsah Arist. *Ath.Pol.* 39.6. Oligarchové však byli roku 403 smluvní stranou dohody, již posvětili oligarchům naklonění Spartáné. Carawan 2006, s. 65-73, proto pochybuje, že by mohli být z amnestie vyloučení a že by měli skládat účty v Athénách, když jejich stát v Eleusíně, který na základě dohody vznikl, měl být zcela autonomní. Tvrdí proto, že po násilném připojení Eleusíny byla dohoda z roku 403 nahrazena novou verzí, jež měla zastříti skutečnost, že původní dohodu Athéňané nedodrželi. Andokidés a Arist. *Ath.Pol.* 39.6. tak podle něho citují přísahu (dohodu) v dodatečně upravené podobě.

- *a nebudu chovat zášť* (καὶ οὐ μνησικακήσω): Srv. **81** s komentářem, s. 130.

- *kromě třiceti a jedenácti mužů* (πλὴν τῶν τριάκοντα καὶ τῶν ἑνδεκα): Sbor jedenácti mužů existoval i za demokracie, měl na starosti dohled nad vězením a vykonávání rozsudků smrti. Muži zastávající tento úřad za vlády „třiceti“ nesli zodpovědnost za tehdejší nezákonné popravy, což vysvětluje jejich vyloučení z amnestie, srv. Arist. *Ath.Pol.* 35.1, Xen. *Hell.* II.3.54, Rhodes 1981, s. 439. Andokidův výčet je neúplný, jelikož nezmiňuje deset mužů vládnoucích v Peiraieiu, kteří byli z amnestie rovněž vyloučeni podle Arist. *Ath.Pol.* 39.6 a Xen. *Hell.* II.4.38. Nabízí se tedy Andokidův text opravit a doplnit <καὶ τῶν δέκα>, což dělá většina moderních editorů. Nelze však vyloučit, jak soudí MacDowell 1962, s. 131, že Andokidés citoval přísahu z paměti a nepřesně. Podle Arist. *Ath.Pol.* 39.6 bylo z amnestie vyloučeno ještě dalších deset, kteří jsou obvykle ztotožňováni s deseti muži, kteří nastoupili po pádu třicítky. MacDowell 1962, s. 131, navrhuje opravit text tak, aby zde byla pouze jedna skupina deseti, tento návrh však zavrhuje jak Rhodes 1981, s. 469, tak Loening 1987, s. 43.

91 - leda v případě uprchlíků (πλὴν τῶν φυγόντων): K termínu ὁ φεύγων / φυγών srv. s. 128. Podle Marchanta 1889, s. 153, se zde hovoří o příslušnících městské strany, kteří roku 403 odešli do Eleusíny. Rhodes 1972, s. 194, klade dodatek o uprchlících rovněž do roku 403. MacDowell 1962, s. 131, soudí, že slova míří na oligarchy, kteří odešli do exilu roku 401/400 po zrušení jejich samostatného státu v Eleusíně, případně na osoby zmíněné v **78**. Do doby po zabrání Eleusíny datuje dodatek Ostwald 1986, s. 500, pozn. 8, a Carawan 2006, s. 72, který považuje za nesmyslné, aby byli roku 403 prohlašováni za uprchlíky lidi odcházející do Eleusíny na základě dohod. Loening 1987, s. 55-56, uvažuje o tom, že celá citovaná přísaha může pocházet již z roku 405 a souviset s Patrokleidovým usnesením, **77-79**.

92-100: Výpad proti žalobcům, v němž Andokidés ukazuje, že i oni těží z amnestie.

92 - zde Képhisios si od obce koupil právo na výběr poplatků (Κηφίσιος μὲν οὐτοσὶ πριάμενος ὦνήν ἐκ τοῦ δημοσίου): K zakupování práva na výběr obecních poplatků srv. **73**, s. 118. Je zřejmé, že se zde míní jeden konkrétní poplatek, který Andokidés specifikuje hned vzápětí.

- *lidmi na půdě hospodařícími* (τῶν ἐν τῇ γῆ ἡγεωργούντων): Athéňané neplatili daň z půdy ani z příjmu, pouze za výjimečných situací byl vybírán zvláštní příspěvek zvaný eisfora, srv. Bleicken 2002, s. 301, 628-629. Pacht byl tedy vybírán od lidí hospodařících na obecních

pozemcích. Jelikož slova ἐν τῇ γῆ vedle participia γεωργούντων působí nadbytečně, Sluiter 1834, s. 92, přišel s myšlenkou, že v textu původně stálo místní jméno, nejspíše některého z ostrovů. Podle nejjednodušší možné opravy, již navrhl Wilamowitz 1909, s. 458-459, byla uvedeným ostrovem Aigína. Vzhledem k tomu, že v první polovině roku 405 po bitvě u Aigospotamoi ztratili Athéňané kontrolu nad mořem, Kéfisiův dluh vůči obci by tak musel vzniknout ještě předtím, což znamená, že byl smazán již v důsledku Patrokleidova usnesení v polovině roku 405, a nikoliv až díky amnestii z roku 403. Pokud výběr neprobíhal na ostrovech, ale v Attice, vzhledem k tomu, v jak zoufalé situaci se Athény od roku 405 nacházely, lze i tak pochybovat o tom, že by mohl vybrat devadesát min někdy po tomto roce.

93 - takový byl přece zákon (ὁ γὰρ νόμος οὕτως εἶχε): Formulace naznačuje, že citovaný zákon již neplatil. Zákon udělující radě právo uvěznit uvedené osoby však existoval i ve 4. století, Arist. *Ath. Pol.* 48.1, Dem. 24.144. V čem se tento později platný zákon lišil od zákona citovaného Andokidem, není jasné. MacDowell 1962, s. 132, míní, že pozdější zákon byl mírnější, jelikož rada mohla člověka buď uvěznit nebo mu dluh zdvojnásobit. Rhodes 1972, s. 150-151, soudí, že v 5. století bylo uvěznění povinné, zatímco později záleželo na rozhodnutí rady. Rozdíl však mohl být i v tom, že vězni již nebyli vsazováni do klády.

- na místo člověka bezprávného sýkofant (ἀντὶ δὲ ἀτίμου συκοφάντης): Označit žalobce za sýkofanta bylo běžným způsobem, jak ho v očích soudců zdiskreditovat. Za sýkofanta byl považován člověk, který si z podávání žalob učinil obživu. Kromě toho, že při některých veřejných procesech získal žalobce podíl z konfiskovaného majetku odsouzených, mohlo sýkofantovi stačit, když se s ním obžalovaný raději mimosoudně vyrovnal, než aby riskoval soud. Jelikož podávání veřejných žalob záviselo na iniciativě jednotlivých občanů, rozlišit žalobce s ušlechtilými motivy od sýkofantů, jimž šlo jen o peníze, bylo formálně dosti obtížné, jelikož každý z nich tvrdil, že jedná ve veřejném zájmu. Když Andokidés slibuje, že osoby rozkrádající obecní majetek bude soudně stíhat, **136**, sotva by souhlasil s tím, kdyby ho za to někdo nazýval sýkofantem. Athéňané se sice snažili sýkofantii trestat, odstranit ji však nebylo možné, srv. MacDowell 1978, s. 62-66, Bleicken 2002, s. 433-435, 673-674.

- od archonta Eukleida (ἀπ' Εὐκλείδου ἄρχοντος): Srv. **87**, s. 140-141.

- a to proto, že se řídíte nyní platnými zákony (ὅτι τοῖς νόμοις τοῖς νῦν κειμένοις χρῆσθε): MacDowell 1962, s. 132-133, z Andokidových slov vyvozuje, že Kéfisios unikal stíhání ze

dvou důvodů: a) jeho čin byl spáchán před rokem 403; b) zákon, který porušil, již neplatil. Kéfisiův dluh však byl nejspíše vymazán již na základě Patrokleidova usnesení, srv. s. 143, což znamená, že Andokidem vzývaná revize zákonů neměla s jeho případem nic společného. Andokidés však potřebuje opakovat tytéž argumenty v souvislosti se všemi žalobci.

94 - Melétoš (Μέλητος): Melétoš, syn Melétův z dému Pitthos, D.L. II.40, byl počátkem roku 399 žalobcem v procesu se Sókratem. Ztotožnění Andokidova a Sókratova žalobce však není jisté. Melétoš nebylo nijak vzácné jméno. Kromě tvrzení o zatčení Leonta, srv. níže, spočívá hlavní problém v tom, jak chápat slova Platónova Sókrata, že jeho žalobce je mladý a neznámý, Pl. *Euthphr.* 2b, Pl. *Ap.* 25d, 26e. MacDowell 1962, s. 208-209, odmítá vidět v těchto slovech ironii a identitu žalobců vylučuje. Blumenthal 1973, s. 169-178, po zvážení různých možností dospívá k tomu, že identita žalobců je pravděpodobnější, srv. Ostwald 1986, s. 495, Bauman 1990, s. 109. Melétoš by v tom případě byl mluvčím dochované žaloby, srv. s. 33. Aurenche 1974, s. 64, tvrdí, že Andokidův žalobce by mohl být totožný s Melétem odsouzeným kvůli mystériím, **12-13**, a hermovkám, **35, 63**. Tuto možnost považují za zcela absurdní. Spíše by mohlo jít o jeho syna, jak soudí Bauman 1990, s. 116, i když i to je sporné.

- **zatkł za vlády třiceti Leonta, jak všichni víte, a ten byl bez soudu popraven** (ἀπήγαγεν ἐπὶ τῶν τριάκοντα Λέοντα, ὡς ὑμεῖς ἅπαντες ἴστε, καὶ ἀπέθανεν ἐκεῖνος ἄκριτος): Ze strachu z opozice i z touhy po majetku nechalo třicet tyranů zatkout a bez soudu popravit mnoho metoiků a občanů, Arist. *Ath. Pol.* 35.4, Xen. *Hell.* II.3.21-2, Lys. 12.6-7, srv. Rhodes 1981, s. 446. Občanům, jejichž loajalitu si chtěli účastí na zločinech pojistit, přitom nařizovali, aby šli vybrané oběti osobně zatkout, Pl. *Ap.* 32c, Lys. 12.27-29. Jak míní MacDowell 1962, s. 133, a Ostwald 1986, s. 486, pozn. 103, León ze Salamíny je totožný s úspěšným stratégem, jehož zmiňují Thuc. VIII.23-24, 54-55, 73, Xen. *Hell.* I.5.16, 6.16, Lys. 10.4-5, 27. Mezi pět mužů, kteří dostali příkaz k jeho zatčení, patřil i Sókratés, který příkaz neuposlechl, Pl. *Ap.* 32c-d, Pl. *Ep.* 7.324e-325a. Melétoš dává do souvislosti s jeho zatčením pouze Andokidés. Pokud by byl Sókratův žalobce totožný s Andokidovým, lze těžko vysvětlit, jak to že o jeho zodpovědnosti za popravu Leonta nehovoří ani Platón ani Xenofón ani Díogenés Laertios. Dover 1968, s. 80, pozn. 30, však upozorňuje, že Andokidovo obvinění může být lživé. Nelze vyloučit, že Leonta zatkł nějaký jiný Melétoš a Andokidés svého žalobce obvinil na základě pouhé shody jmen. Mluvčí dochované žaloby na druhou stranu připouští, že nikdo z žalobců nemá úplně čisté svědomí [Lys.] 6.42, což naznačuje, že se i on musel něčeho dopustit. Kromě zatčení Leonta mu však Andokidés nic jiného nevytýká.

- **toho, kdo k činu radil** (τὸν βουλευόμενον): Jelikož Melétos dostal k zatčení příkaz, nebyl někým, kdo by k vraždě radil. Citovaný zákon je relevantní pouze v tom smyslu, že Melétos Leonta nezabil vlastní rukou, i když i to mohlo být zpochybňováno, srv. níže.

- **Leontovy děti nemohou Meléta stíhat pro vraždu** (Μέλητον τοίνυν τοῖς παισὶ τοῖς τοῦ Λέοντος οὐκ ἔστι φόνου διώκειν): Z amnestie roku 403 byli vyloučeni pouze ti, kteří spáchali vraždu vlastní rukou, Arist. *Ath.Pol.* 39.5, srv. Rhodes 1981, s. 468, Loening 1987, s. 39-40. Podle Isocr. 18.20 byli výslovně omilostněni udavači a žalobci, toto tvrzení však může být účelově přehnané, jak soudí Loening 1987, s. 56. Z dochovaných soudních řečí je zřejmé, že k procesům s udavači i s těmi, kteří „pouze“ zatýkali, docházelo, i když o výsledku těchto procesů nic nevíme, srv. Loening 1987, s. 69-84. Možnost, že Leontovy děti Meléta obviní z vraždy proto nebyla úplně vyloučena. Žalobu mohly postavit na širším chápání výrazu αὐτοχειρία a tvrdit, že se zatčením na zabití vlastnoručně podílel, srv. Loening 1987, s. 81-82.

95 - Epicharés (Ἐπιχάρης): Lys. 12.55 se zmiňuje o Epicharovi z dému Lamprai, který byl po sesazení třiceti tyranů zvolen za jednoho z deseti mužů vládnoucích ve městě. MacDowell 1962, s. 133, a Krentz 1982, s. 92, odmítají, že by se mohlo jednat o tutéž osobu, jelikož Andokidés zmiňuje pouze členství v radě, které bylo mnohem méně důležité. Tento argument dává smysl za předpokladu, že členství ve sboru deseti bylo bráno jako kompromitující. Lýsiás sice líčí jejich počínání v temných barvách, jeho řeč je však zaujatá. Podle Arist. *Ath.Pol.* 38.1-3 bylo prvních deset, kteří se zpronevěřil svému úkolu dojednat mír, nahrazeno jinými deseti, kteří byli lepší a umožnili návrat lidu. Je však možné, že zde byl pouze jeden sbor deseti, jehož primárním úkolem vůbec nebylo dojednávat mír, srv. Rhodes 1981, s. 456, 459-60. I kdyby byly dva sbory v tom smyslu, že šlo stále o jeden úřad, který se personálně obměnil, jak věc chápe Krentz 1982, s. 97, či Loening 1987, s. 46, Epicharés mohl zůstat ve funkci až do konce. Od počátku do konce patřil ke sboru deseti respektovaný Rhínón z Paiánie, jak plyne ze srovnání Isocr. 18.5-6 a Arist. *Ath.Pol.* 38.3-4, i když Ostwald 1986, s. 482, pozn. 90, o tom pochybuje. Podle Lys. 12.54 byli členy (prvního) sboru deseti dva lidé patřící ke třicítce, jistá kontinuita tak byla zachována i při této změně vlády. Pokud Epicharés patřil k deseti až do konce, mohl být vnímán jako jeden z „umírněných“ kolem Rhínóna, kteří dojednali mír. V tom případě je pochopitelné, že Andokidés o jeho pozitivní roli mlčí a spojuje ho účelově pouze s vládou třiceti, jelikož ho potřebuje očernit. Pokud byl žalobce bezvýznamným členem rady, pak členem sboru deseti by mohl být Andokidův přítel, **122**.

- *který vyvolává zlé vzpomínky sám proti sobě* (ὁ μνησικακῶν αὐτὸς αὐτῶ): Ke slovesu μνησικακεῖν srv. s. 130. Epicharés nejspíše oživoval vzpomínky na Andokidovo členství v hetairii mladých oligarchů, kteří roku 415 zohavili hermovky, srv. **100**, s. 34, 41, 148.

- *podle Solónova zákona* (κατὰ γε τὸν Σόλωνος νόμον): Ve své sbírce Solónových zákonů řadí Ruschenbusch 1966, s. 104, tento odkaz mezi falešné citace z řečníků. Démofantovo usnesení očividně nebylo zákonem Solónovým z 6. století. Hovořit o zákonu Solónově však mělo své oprávnění. Solónův zákoník totiž obsahoval zákon, který usilování o tyrannidu trestal atímií, Arist. *Ath.Pol.* 16.10, přičemž atímie tehdy znamenala právě to, že člověk může být beztrestně zabit. Jak plyne z Plut. *Sol.* 19.4, tento zákon musel být ve skutečnosti ještě starší. Démofantovo usnesení tak pouze přeformulovalo starobylý zákon s ohledem na nové podmínky, srv. Ostwald 1955, s. 104-114, Rhodes 1981, s. 220-222.

96-98: Démofantovo usnesení (zákon). Rokem, kdy byl prvním písařem Kleigenés a první prytanii držela fýla Aiantis, **96**, byl rok 410/409, srv. M-L 84 = Tod 83 = IG i² 304. Usnesení tak bylo přijato v polovině roku 410, krátce po obnově plné demokracie zrušené rok předtím. Lehmann 1987, s. 40, pozn. 15, ho chápe jako součást zostřeného kurzu vůči lidem, kteří se za režimu čtyř set kompromitovali a za přechodné vlády pěti tisíc zůstali nepostizeni, srv. **75, 78**, Ostwald 1986, s. 414-415, 418-419. Démofantovo a Kleigenovo jméno možná původně stálo v textu Lys. 25.25, což by potvrdzovalo, že šlo o radikály, srv. MacDowell 1962, s. 135-136. Ke sporné otázce platnosti usnesení po roce 403 srv. **99** s komentářem, s. 148.

96 - sepsal (συνέγραψεν): Užití συνέγραψεν na místo obvyklého εἶπε značí, že Démofantos návrh sepsal jako oficiální sepisovatel (συγγραφεύς), pověřený radou či sněmem, srv. MacDowell 1962, s. 136, Ostwald 1986, s. 409, 415. K sepisovatelům obecně srv. s. 135.

- *toto usnesení je platné od nástupu rady pěti set vylosovaných bobem, jejichž prvním písařem byl Kleigenés* (ἄρχει χρόνος τοῦδε τοῦ ψηφίσματος ἢ βουλή οἱ πεντακόσιοι λαχόντες τῷ κυάμῳ, οἷς Κλειγένης πρῶτος ἐγραμμάτευεν): Jelikož sestavování rady losem bylo běžnou demokratickou praxí, výslovné zmínění této okolnosti asi znamená, že rada uřadující za přechodné vlády pěti tisíc nebyla losována, ale volena, srv. MacDowell 1962, s. 136. Toto vysvětlení odmítá Sealey 1976, s. 279-282, který navíc tvrdí, že věta není součástí usnesení, ale Andokidovým komentářem. Gramaticky neobvyklá konstrukce ἄρχει χρόνος s nominativem (χρόνος je v apozici) však byla typická právě pro oficiální dokumenty, srv.

Hickie 1885, s. 145-146, Conomis 1965, s. 59. Věta dává velmi dobrý smysl jako opatření zamezující retroaktivnímu užití, jak upozorňuje Zelenka 1888, s. 26. Andokidés by navíc nehovořil o „usnesení“, když se podle jeho vlastních slov jednalo o „zákon“, **95, 96, 99**.

98 - právě tak jako Harmodiovi a Aristogeitonovi (καθάπερ Ἄρμόδιόν τε καὶ Ἀριστογείτονα) Oficiální oběti na počest athénských tyranobijců zabitých roku 514 a ctěných jako héróové prováděl archón polemarchos, Arist. *Ath.Pol.* 58.1, Dem. 19.280. Jejich potomci měli právo stravovat se v prytaneiu a byli osvobozeni od veřejných povinností, Isae. 5.47, Dem. 20.127, Dein 1.101, srv. Rhodes 1981, s. 651-652.

- **všechny přísahy namířené proti athénskému lidu, které byly složeny v Athénách, ve vojenském ležení či kdekoliv jinde** (ὅποσοι δὲ ὄρκοι ὁμώμονται Ἀθήνησιν ἢ ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἢ ἄλλοθί που ἐναντίοι τῷ δήμῳ τῷ Ἀθηναίων): Míni se přísahy spiklenců z roku 411, kteří se spikli za účelem zrušení demokracie, srv. s. 24-25. Vedle Athén samotných byl jejich hlavním centrem ostrov Samos, kde kotvila flotila, Thuc. VIII.48.2, 54.4, srv. Lys. 12.67. O přísahách oligarchů z roku 404 hovoří Lys. 12.47, 77, Lys. 13.21. Jakousi přísahu oligarchů cituje Arist. *Pol.* V.7 (1310a): καὶ τῷ δήμῳ κακόνους ἔσομαι καὶ βουλευέσω ὃ τι ἂν ἔχω κακόν. Hovoří však o své době a nespojuje ji s Athénami, srv. Calhoun 1913, s. 34-35.

- **ruším a odvolávám** (λύω καὶ ἀφίημι): Mezi občany, jimž bylo roku 410 nařízeno prohlásit přísahy spiklenců za zrušené, museli být i lidé, kteří tyto přísahy sami skládali, jelikož smrtí či vyhnáním byli potrestáni pouze ti nejradikálnější. Ostatní byli postiženi teprve dodatečně pohou atímí, **75, 78**. Možná existovala obava, že by se přísahami mohli i nadále cítit vázáni. K roli přísah pro fungování společnosti a státu srv. Burkert 1985, s. 250-254.

- **před Dionýsiemi** (πρὸ Διονυσίων): Velké Dionýsie byly slaveny až v měsíci elaféboliónu, tj. asi v březnu, srv. Deubner 1956, s. 138. Na vykonání přísah měli lidé čas devět měsíců, což MacDowell 1962, s. 136, považuje za překvapivě dlouhou dobu.

99 - zatracený lišáku (ἐπίτριπτον κίναδος): Stejnou nadávku adresoval Sofokleův Aías Odysseovi, Soph. *Ai.* 103. Blass 1887, s. 301-302, zde vidí přímou přejímku a doklad tragické mluvy u Andokida. Nadávka κίναδος se však objevuje i v komediích či u jiných řečníků, srv. MacDowell 1962, s. 137. Jak soudí Hickie 1885, s. 149, vzhledem k **100** zde může být ve hře i podoba se slovem κίναδος (prostitut).

- *svou platnost pozbyl kvůli tomu, jak se domnívám, že zákonů je třeba užívat od archonta Eukleida* (διὰ τοῦτο δ' οἶμαι γεγένηται ἄκυρος, ὅτι τοῖς νόμοις δεῖ χρῆσθαι ἀπ' Εὐκλείδου ἀρχοντος): Ostwald 1955, s. 115, chápe uvedená slova tak, že Démofantův zákon byl roku 403 zrušen. Následně se snaží doložit, že na pokusy o zrušení demokracie se poději vztahoval měkkí zákon, který vyžadoval podání eisangelie, Hyp. 4.7-8, Poll. VIII.52, srv. s. 80-81. MacDowell 1962, s. 135, 137, upozorňuje, že stéla se zrušeným Démofantovým zákonem by byla sotva ponechána před búleutériem. Téže stély se navíc o půl století později dovolávali Dem. 20.159 a Lyc. 1.124-127. Andokidova slova proto chápe volně v tom smyslu, že zákon je neplatný ve vztahu k Epicharovi, jehož nelze stíhat za činy spáchané před rokem 403/402. Rhodes 1981, s. 221-222, se kloní k Ostwaldovi a věří, že stéla s neplatným zákonem mohla být ponechána na svém místě. To je ovšem dosti pochybné, stejně jako předpoklad, že existence „měkkého“ zákona musela nutně znamenat zrušení „tvrdého“ zákona. Vzhledem k tomu, že i v jiných případech bylo možné vybrat si v jedné věci z většího množství právních procedur, srv. Osborne 1985b, s. 81-84, nic nebránilo tomu, aby „tvrdý“ a „měkký“ zákon existovaly vedle sebe. Otázka, kdy byl přijat „nomos eisangeltikos“ známý z druhé poloviny 4. stol, je navíc sama sporná. Hansen 1975, s. 12-20, ho datuje již do roku 410.

100 - právě ty mi připomínáš spolek přátel... který ses spojil nikoliv s jedním (εἶτα σὺ περὶ εταιρείας ἐμοὶ μνεῖαν ποιῆ... ὃς ἐνὶ μὲν οὐχ ἡταίρησας): Slovní hříčka těží z významového rozsahu slova ἑταῖρος (druh, přítel, milovník) a jeho odvozenin. Zatímco Epicharés narážel na Andokidův spolek přátel (ἐταιρεία) z roku 415 ve smyslu politického sdružení, Andokidés oponuje slovesem ἐταρεῖν, které implikuje homosexuální vztah či přímo mužskou prostituci. Kromě očernění a zesměšnění žalobce, které zdůrazňuje MacDowell 1962, s. 137, je cílem tohoto výpadu odlehčit obvinění, že Andokidés byl v mládí členem oligarchické hetairie.

- **právo hájit sám sebe** (ὕπερ αὐτοῦ ἔστιν ἀπολογεῖσθαι): Athénský občan, který se živil jako prostitut, byl považován za zbaveného občanských práv, stejně jako ten, kdo svobodného mladíka k prostituci naváděl. V případě, že se pokusil práva aktivně vykonávat, mu hrozila žaloba (γραφὴ ἐταιρήσεως) a trest smrti, srv. Lipsius 1908, s. 436-7, Hansen 1976, s. 74, MacDowell 1978, s. 125-126. I když prostitut neměl právo podávat žaloby, tvrzení, že neměl ani právo obhajoby, je nutno považovat za přehnané, jak upozorňuje Hansen 1976, s. 62-63.

101: Roku 411 byl Andokidés zatčen a málem popraven tehdejší oligarchickou vládou, což náležitě vylíčil v řeči *O vlastním návratu*, jelikož se potřeboval prezentovat jako nepřítel

oligarchů potrestaný za pomoc, již poskytl demokratům, And. 2.13-16. S oligarchy roku 404/403 však do kontaktu nepřišel a nezapojoval se ani do občanské války. Analogickou situaci, kterou by se stejným záměrem mohl vylíčit nyní, si tak musel vymyslet. Zatímco žalobce na Andokida útočí, že za celý svůj život nikdy nesloužil ve vojsku a na obranu vlasti nepřispěl ani penězi, [Lys.] 6.46-48, Andokidés prostřednictvím fiktivního výsledku prezentuje jako svou zásluhu, že se nespojil s oligarchy a neškodil athénskému lidu.

- **a vyslychal by mne** (ἀνέκρινε δ' ἄν με): I když sloveso poukazuje k proceduře předběžného slyšení (ἀνάκρισις), srv. s. 32, pozn. 179, po zrušení demokracie spravedlnost nefungovala běžným způsobem. Porotní soudy nezasedaly a rozsudky vynášela rada pod předsednictvím třiceti, Lys. 13.36-37. Navíc byl přijat zákon, že nad lidmi, kteří nebyli zahrnuti do seznamu tří tisíc plnoprávných občanů, může vynést rozsudek smrti přímo vláda třiceti, Xen. *Hell.* II.3.51, srv. Bonner 1926, s. 209-217.

- **někdo jiný než Chariklés** (τίς ἄλλος ἢ Χαρικλῆς): Jelikož Chariklés byl roku 415 jedním z vyšetřovatelů vyšetřujících zohavení hermavek, **36**, je pochopitelné, že z třiceti tyranů vybral Andokidés právě jeho. Zmínka o něm totiž vrhá dodatečně špatné světlo i na toto vyšetřování.

- **do Dekeleie** (εἰς Δεκέλειαν): Od roku 413 do konce peloponnéské války v roce 404 byla Dekeleia v severní části Attiky obsazena Sparťany, kteří odtud podnikali kořistné výpady, Thuc. VII.19.1-2, 27.2-28.4, Xen. *Hell.* II.3.3, Arist. *Ath.Pol.* 34.1. Po pádu rady čtyř set sem roku 411 uprchli ti nejzkompromitovanější oligarchové, Thuc. VIII.98.1, Lyc. 1.120-121.

102: Výzva soudcům, aby jejich rozhodnutí bylo pravým opakem toho, co (by) udělalo třicet tyranů, srv. Lys. 13.94, 97, Isocr. 18.50. Andokidés tento τόπος zamlžuje spojením s otázkou dopadu soudního rozhodnutí na budoucnost, což je téma rozvíjené hned vzápětí.

104 - že přijímáte žaloby ohledně dřívějších událostí (ὕμᾱς ἀποδεχομένους τὰς κατηγορίας τῶν πρότερον γεγενημένων): Andokidés hovoří tak, jako by žádná žaloba oživující události před rokem 403 nebyla dosud projednávána, což minimálně v případě soukromých žalob majetkového rázu není pravda. Právě kvůli četnosti těchto žalob nabourávajících amnestii byla někdy v této době zavedena možnost podat protižalobu (παραγραφή), což znamenalo, že nejprve proběhl soud rozhodující o přípustnosti takové žaloby. Jako žalobce vystupoval

původní obžalovaný a původní žalobce byl v případě prohry potrestán, srv. Isocr. 18.2-3, Wolff 1966, s. 87-88, MacDowell 1978, s. 214-217.

105 - váš hlas však veřejně rozhodne (ἡ δὲ ψῆφος ἡ ὑμετέρα δημοσίᾳ κρινεῖ): Obvyklý apel na soudce, aby si uvědomili, že jejich rozhodnutí má ráz precedentu, takže bude mít dopad na život všech ostatních Athéňanů, srv. např. Lys. 1.47, Lys. 12.35, Lys. 28.10.

106-109: Historický exkurz dokazující na příkladu amnestie z doby řecko-perských válek, že amnestie z roku 403, pokud bude dodržována, dopomůže Athénám k obnově bývalé moci. Stejně jako v historickém exkurzu z řeči *O míru*, kde Andokidés dokazoval, že Athénám vždy prospělo, pokud zachovávaly mír, And. 3.3-9, je i zde líčení athénských dějin problematické. Může-li za to z principu nevěrohodná rodinná tradice, z níž čerpal, jak je přesvědčena Thomas 1992, s. 139-144, anebo Andokidova schopnost zamlžit a účelově překroutit i takové události, o nichž musel mít velmi jasnou představu, není jasné. Druhou možnost vyloučit nelze.

106 - když tyranové ovládali město a lid byl na útěku (ὅτε οἱ τύραννοι μὲν εἶχον τὴν πόλιν, ὁ δὲ δῆμος ἔφευγε): Obvyklý anachronismus, srv. And. 2.26, Isocr. 16.26. Za vlády Peisistratovců, na něž se slovy o tyranech naráží, byli v exilu příslušníci konkurenčních aristokratických rodin, nikoli lid. Pochybný pokus nalézt za Andokidovými slovy reálné události provedl Jebb 1868, s. 155-164. Dospěl k tomu, že Andokidés hovoří o zmatcích, v nichž se Athény zmítaly před nástupem Peisistrata, který byl vnímán jako předák lidu, a že tyranové jsou jeho konkurenti Megaklés a Lykúrgos, následně poražení v bitvě u Pallénia. Tento pochybný výklad však po kritice sám zavrhl, srv. Jebb 1869, s. 48. S představou, že nejde o Peisistratovce, vystoupil nově Raubitschek 1955, s. 259, podle něhož je řeč o rozbrojích, které v Athénách nastaly teprve po jejich vyhnání. Moci se tehdy chopil Ísagorás a se spartskou pomocí vyhnal sedm set rodin, Hdt. V.73-74, Arist. *Ath.Pol.* 20.2-3, srv. níže.

- u Pallénia (ἐπὶ Παλληνίῳ): Jak dokládá Jebb 1869, s. 49-51, jinde nedoložené Pallénion musí označovat chrám Athény Pallénské, který se nacházel v dému Palléné severovýchodně od Athén mezi pohořími Hyméttos a Pentelikon. Právě zde roku 545 zvítězil Peisistratos během tažení od Marathónu při svém třetím, definitivně úspěšném pokusu o nastolení tyrannidy, Hdt. I.62, Arist. *Ath.Pol.* 15.3, srv. Rhodes 1981, s. 208-209. V souvislosti s vyhnáním Peisistratovců roku 510 však žádná bitva v tomto místě zmiňována není. Většinou se proto soudí, že Andokidés spletl dohromady dvě nesouvisející události a z úspěchu tyranů

učinil jejich porážku, srv. např. Blass 1887, s. 282, pozn. 1, Dalmeyda 1966, s. 50, pozn. 2, Maidment 1960, s. 420, pozn. a. Andokidovo podání obhajuje Raubitschek 1955, s. 259-260, který soudí, že šlo o bitvu, při níž nebyli poraženi Peisistratovci, ale Ísagorás, srv. výše, přičemž navrhuje opravit Παλληνίω na Παλλαδίω (tj. chrám, kde zasedal jeden z homicidních soudů, srv. s. 126-127). MacDowell 1962, s. 212-213, věří, že Andokidés hovoří o jedné z bitev, k níž došlo při vyhánění Peisistratovců, přičemž navrhuje, že by Pallénion mohlo být jakýmsi jinak neznámým chrámem na svahu Akropole. Tyto pokusy o záchranu Andokidovy věrohodnosti odmítají shodně Davies 1971, s. 28, i Thomas 1992, s. 140, pozn. 134.

- pod vedením mého praděda Leógory (στρατηγοῦντος Λεωγόρου τοῦ προπάππου τοῦ ἐμοῦ): O Leógorovi, který na místo možnosti přiženit se k Peisistratovcům raději odešel do exilu, hovoří Andokidés v řeči *O vlastním návratu* jako o pradědovi svého otce, And. 2.26. Zde však o něm hovoří jako o svém vlastním pradědovi. Raubitschek 1955, s. 261-2, a MacDowell 1962, s. 1, věří, že měl na mysli dvě odlišné osoby. Zatímco starší Leógorás odešel po nástupu Peisistratovců do exilu, druhý se vrátil při jejich vyhnání. Pokud má na mysli tutéž osobu, pak je nutno předpokládat, že text jedné z řečí je porušen, anebo připustit, že o svých předcích neměl příliš jasnou představu. Thomas 1992, s. 142, považuje za reálnou pouze druhou možnost, jelikož potvrzuje její tezi o nevěrohodnosti rodinných tradic. Vyváženější přehled možných řešení podává Davies 1971, s. 27-28. O tom, že by právě Andokidovi předci stáli v čele odporu, čteme pouze u Andokida. Podle rozšířenější tradice se o vyhnání Peisistratovců zasloužili Alkmeónovci v čele s Kleisthenem. Andokidés rovněž nezmiňuje spartskou pomoc, bez níž by k vyhnání nedošlo. Do nástinu dějin, který má Athéňanům lichotit, se tento detail nehodil. Jak lze soudit z Thuc. VI.60.1, Athéňané o tehdejší spartské pomoci stále dobře věděli, ale za normálních okolností si ji jen neradi připomínali. Ke konfliktům tradicím a představám Athéňanů o konci tyrannidy srv. Thomas 1992, s. 238-282.

107 - král vytáhl s vojskem proti Řecku (βασιλεὺς ἐπεστράτευσεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα): Pokud sloveso není míněno volně jako „vyslat vojsko“, pak je zde dohromady spletena perská výprava z roku 490 s výpravou z roku 480. K bitvě u Marathónu, o níž je řeč vzápětí, došlo při první výpravě, jíž se král Dáreios osobně neúčastnil. Osobně vytáhl s vojskem až Xerxés.

- rozhodli se přijmout nazpět uprchlíky, navrátit občanská práva bezprávným (ἔγνωσαν τοὺς τε φεύγοντας καταδέξασθαι καὶ τοὺς ἀτίμους ἐπιτίμους ποιῆσαι): Zatímco Andokidés klade amnestii do doby před bitvou u Marathónu, tj. do doby první výpravy, ostatní prameny

o ní hovoří v souvislosti s pozdější Xerxovou výpravou, Arist. *Ath.Pol.* 22.8, Nep. *Arist.* 1.5, Plut. *Arist.* 8.1, Plut. *Them.* 11.1, M-L 23, ř. 44 nn. Proti starším kritikám hájí Andokidovo podání Raubitschek 1955, s. 259, pozn. 2, který argumentuje tím, že v souvislosti s druhou výpravou je všemi prameny zmiňován pouze návrat osob ostrakizovaných, nikoli rehabilitace všech uprchlíků a bezprávných. Jelikož u Marathónu bojovali i otroci propuštění na svobodu, Paus. I.32.3, VII.15.7, X.20.2, zdá se mu zvláštní, kdyby Athéňané zároveň nerehabilitovali postižené občany, jestliže slíbili svobodu otrokům, srv. MacDowell 1962, s. 140.

- *postavit sebe samé do čela všech Řeků a vyjít barbarům vstříc k Marathónu* (σφᾶς αὐτοὺς προτάξαντες πρὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπάντων ἀπαντῆσαι τοῖς βαρβάροις Μαραθῶνάδε): Zjednodušení řecko-perských válek na bitvu u Marathónu, v níž Athéňané zcela „sami“ porazili Peršany, je u řečníků běžné. I když bitva u Salamíny byla z hlediska Řecka stejně důležitá, ne-li důležitější, bojovalo zde mnoho dalších Řeků, a proto nemohla hrát tato bitva v athénské paměti tak důležitou roli jako Marathón, kde se projevila čistě athénská ἀρετή, srv. Thomas 1992, s. 221-226. Vysvětlovat opomenutí Salamíny, kde nebojovali hoplité, ale lid veslující v triérách, jako projev Andokidova oligarchického cítění, jak činí Missiou 1992, s. 51-52, je proto nedostatečné. Nelze též opomíjet, že Athéňané padlí u Marathónu byli uctíváni jako héraové. K jejich kultu a mohyle, v níž byli pohřbeni, srv. Whitley 1994, s. 213-230.

108 - *převzali město zpustošené* (τὴν πόλιν ἀνάστατον παραλαβόντες): Athény zpustošil až Xerxés roku 480. Podaný obraz válek je extrémně zhuštěný, srv. Jebb 1868, s. 165.

109: Události z let 405-403. Navrácení občanských práv bezprávným, **73**, a přijetí uprchlíků, **80**, se účelově zmiňuje v opačném pořadí, srv. Lys. 25.27. Přijetí uprchlíků je vydáváno za projev athénské ἀρετή, i když ve skutečnosti bylo vynuceno Spartány, srv. s. 129.

110-116: Vyvrácení obvinění z položení prosebnické ratolesti v Eleusiniu. Dochovaná žaloba o tomto obvinění nehovoří. Jacoby 1949, s. 246, soudí, že ho Andokidés již před procesem úspěšně vyvrátil, takže se o něm žalobci již raději ani nezmínili. Obvinění se však mohlo nacházelo ve ztraceném úvodu žaloby. Rovněž nelze vyloučit, že se nám řeč nedochovala v původní podobě, srv. Blass 1887, s. 570. Když žalobce říká, že v případě bezbožníků je třeba zohledňovat vedle zákonů psaných i starobylé zákony nepsané, jejichž výklad je v rukou Eumolpovců, [Lys.] 6.10, naráží zjevně na zákon zmiňovaný v **110** a **115**.

110 - v Eleusiniu (ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ): Tento chrám se nacházel severozápadně od Akropole. 14. boédromiónu, den před začátkem mystérií, sem byly z Eleusíny přeneseny posvátné předměty (ἱερά), které pak byly 19. boédromiónu v rámci slavnostního průvodu přeneseny zpět. Úvodní obřady probíhaly právě zde, **132**, [Lys] 6.52, srv. Mylonas 1961, s. 245-8, 252.

- **kdo položí prosebnickou ratolest během mystérií** (ὅς ἂν θῆ ἱκετηρίαν μυστηρίοις): Zelenka 1888, s. 28, soudí, že pokládat prosebnickou ratolest během mystérií bylo zakázáno proto, aby bohyně Démétér a Persefoné, o jejichž přízeň se právě ucházela obec jako celek, nebyly rozptylovány žádostmi jednotlivců. K ratolesti obecně srv. s. 154.

111 - z Eleusíny (Ἐλευσινόθεν): Svátek trval osm dní. Návrat domů probíhal neorganizovaně devátý den, tedy 23. boédromiónu, srv. Mylonas 1961, s. 280.

- **a žaloba již byla podána** (καὶ ἡ ἔνδειξις ἐγεγένητο): Užití perfektum a **121** naznačují, že žaloba byla podána již během svátku. Většinou se předpokládá, že byla podána basileovi, o němž je řeč hned vzápětí, srv. Hickie 1885, s. 158, Marchant 1889, s. 20, Lipsius 1908, s. 336, MacDowell 1962, s. 13, 142. Naopak Hansen 1976, s. 28-29 a 130, pozn. 3, tvrdí, že žaloba byla podána přímo radě či thesmothetům, kteří ji následně předali prytanům, jelikož žádná zvláštní ἔνδειξις pro bezbožnost podávaná basileovi neexistovala.

- **předstoupil basileus** (προσῆει ὁ βασιλεὺς): Basileus, který dohlížel na průběh mystérií a prováděl některé oběti, měl právo stíhat a pokutovat osoby, které průběh svátku narušovaly, srv. Arist. *Ath. Pol.* 57.1, Rhodes 1981, s. 636-637. Andokidovo podání naznačuje, že svou zprávu přednesl prytanům ještě 23. boédromiónu. MacDowell 1962, s. 142, tvrdí, že informoval i o žalobě podané Kéfisiem. Pokud byla žaloba podána radě, pak prytanové naopak informovat basilea, jehož vybrali, aby soudu s Andokidem předsedal, srv. výše.

- **měla zde totiž zasedat rada** (ἡ γὰρ βουλή ἐκεῖ καθεδεῖσθαι ἔμελλε): Mimo búleutézion zasedala rada jen při několika výjimečných příležitostech, srv. Rhodes 1972, s. 35-36. MacDowell 1962, s. 142, se podivuje, proč se rada Andokidovým případem vůbec zabývala. I když měla omezenou soudní pravomoc a mohla udělovat pokuty do výše pěti set drachem, neprojednávala prý žaloby typu ἔνδειξις. Přísaha citovaná v **91** však dokazuje, že rada tyto žaloby přijímala, srv. Hansen 1976, s. 30-35. Rhodes 1972, s. 159-60, tvrdí, že by se rada Andokidovým případem nezabývala, kdyby nešlo o provinění náboženského rázu. Rada však

projednávala žaloby typu ἔνδειξις i v případě sekulárních provinění, srv. Hansen 1976, s. 32. Rada nemohla Andokida odsoudit, ale pouze rozhodnout o přijetí žaloby. To, co Andokidés následně popisuje, tak musí být předběžné slyšení (ἀνάκρισις) konané před radou, srv. Hansen 1976, s. 128. K předběžnému slyšení jako takovému srv. s. 32-33, pozn. 179.

- *v souladu se Solónovým zákonem* (κατὰ τὸν Σόλωνος νόμον): MacDowell 1962, s. 142, o původnosti zákona pochybuje. Ruschenbusch 1966, s. 105, ho automaticky řadí mezi falešné citace. Možná však skutečně pocházel od již Solón, srv. Sourvinou-Inwood 2003, s. 26-27.

- *den po mystériích* (τῆ ὑστεραία τῶν μυστηρίων): 24. boédromiónu, srv. Mylonas 1960, s. 280, MacDowell 1962, s. 142.

112 - Kalliás, syn Hipponíkův (Καλλίας ὁ Ἴππωνίκου): Kalliás pocházel z kněžského rodu Kéryků, **116, 127**, z něhož byli vybíráni dva ze tří hlavních kněží eleusínského kultu, kéryx a dáduchos, přičemž v Kalliově rodině byl po několik generací dědičný titul dadúcha. Kalliás se narodil někdy v padesátých letech, což znamená, že byl asi o deset let starší než Andokidés. Po svých otcích patřil k největším boháčům v Athénách, během svého života však stačil zděděné bohatství promrhat, **130-131**, srv. MacDowell 1962, s. 10-11, Davies 1971, s. 254-269. Obřadní roucho (σκευή) svědčí o tom, že byl zasedání přítomen ve své kněžské funkci.

- *na oltáři leží prosebnická ratolest* (ἰκετηρία κεῖται ἐπὶ τοῦ βωμοῦ): Jako prosebnická ratolest (ἰκετηρία, sc. ῥάβδος) sloužila olivová větévka ovinutá ovčí vlnou, Aesch. *Supp.* 22, 191-192. Podle starobylého zvyku držel prosebník ratolest v ruce, Hdt. V.51, VII.141. K oltáři se obvykle uchýloval osobně, srv. **44**, s. 103. V Athénách, jak se zdá, bylo zvykem pokládat prosebnickou ratolest před zasedáním rady či sněmu ve snaze získat právo přednést v radě či na sněmu určitou soukromou žádost a vynutit si její splnění, Aeschin. 1.104, Aeschin 2.15, Dem. 18.107, Dem 24.12. K projednávání těchto žádostí byl určen druhý ze čtyř pravidelných sněmů konaných během každé prytanie, Arist. *Ath.Pol.* 43.6, Poll. VIII.96, srv. Rhodes 1972, s. 55-57, 72-73, týž 1981, s. 527-528. Jak ovšem soudí Gould 1973, s. 101, v těchto případech může mít ἰκετηρία čistě metaforický význam „žádost“. Když hlasatel následně zjišťoval, kdo ratolest na oltář položil, činil tak nejspíše proto, aby ho mohl vyzvat k přednesení žádosti. MacDowell 1962, s. 141, soudí, že položení ratolesti mělo být pochopeno jako prosba za odpuštění adresovaná přímo Démétře a Persefoně. Žalobci pak mohli tvrdit, že se Andokidés tímto činem kromě porušení zákona zároveň přiznává ke svému provinění vůči bohyním.

- *a on nás viděl* (καὶ οὗτος ἡμᾶς ἑώρα): Hickie 1885, s. 160, Marchant 1889, s. 158, MacDowell 1962, s. 143, tvrdí, že οὗτος poukazuje k žalobci Kéfisiōvi. Rhodes 1972, s. 160, to odmítá a zájmeno vztahuje ke Kalliovi. Vzhledem k Andokidově argumentaci v **113-114** považují za jediné smysluplné řešení vztahovat zájmena k hlasateli, o němž je právě řeč, jelikož ten přijde dosvědčit, že Andokidés na jeho výzvu nereagoval, ač se vzájemně viděli.

- *zde Euklés, který vyšel s dotazem ven, vstoupil opět dovnitř* (ᾠχετο εἰσιῶν ἐπεξεληθῶν Εὐκλής οὔτοσί): Euklés je totožný s výše zmíněným hlasatelem a byl zřejmě natolik známou postavou, že to Andokidés nepotřeboval výslovně uvádět. Za zásluhy o obnovu demokracie byl jmenován doživotním hlasatelem rady a lidu a tuto čestnou funkci po něm zdědil i jeho syn, IG ii² 145. Ledabylé představení ve své době známé, leč historicky marginální postavy chápe Kirchhoff 1866, s. 15-20, jako zásadní doklad autenticity celé řeči. MacDowell 1962, s. 143, tvrdí, že Andokidés a Kéfisios stáli před Eleusiniem. Předpokládá totiž, že výzva byla pronesena pouze venku. Podle Kirchhoffa pronesl hlasatel výzvu nejprve uvnitř Eleusinia, když však nikdo nereagoval, šel ji zopakovat ven, načež radě oznámil, že ani venku nikdo neodpověděl, **15**. To znamená, že Andokidés a Kéfisios se mohli nacházet uvnitř. Pokud by stáli venku, Andokidés by nemohl být přítomen tomu, co líčí v **115-116**.

- *dosvědč* (μαρτύρησον): Jak zřejmé z **113-114**, Euklés měl dosvědčit, že Andokidés na jeho výzvu neodpověděl. Kromě toho mohl potvrdit, že nalezení ratolesti ohlásil Kalliás.

113 - že mne obě bohyně osobně uvedly na scesti (ὅτι αὐτῶ με τῶ θεῶ περιαγάγοιεν): MacDowell 1962, s. 54 a 143, ponechává rukopisné περιαγάγοιεν, zároveň však připouští, že emendace παραγάγοιεν dává jistější smysl, srv. Conomis 1965, s. 59. I když o položení ratolesti není v žalobě zmínka, líčení Andokidova života má za cíl dokázat, že od roku 415, kdy mu bohové za trest pomátli mysl, se Andokidés dopouští samých nesmyslností, díky čemuž upadá z neštěstí do neštěstí, a že ho bohové nakonec přivedli až k tomuto soudu, aby byl za svá stará provinění konečně potrestán, [Lys.] 6.21-32. Andokidés argumentaci žaloby obrací a snaží se dokázat, že bohové jsou mu ve skutečnosti nakoněni, **114, 137-139**.

115-116: Scéna v Eleusiniu má za cíl dokázat vykonstruovanost obvinění a připravit přechod k následující pasáži, jež je věnována Kalliově diskreditaci, **117-131**. Nejpodrobněji tuto scénu rozebírají Jacoby 1949, s. 244-247, a Ostwald 1986, s. 161-169. Stejně jako ostatní autoři jsou však i oni k Andokidovi až příliš důvěřiví, přestože Jacoby jistou ostražitost projevuje.

Věrohodnost celého líčení je zásadně oslabena faktem, že se Andokidés nenamáhá předvolat žádné svědky, kteří by jeho slova dosvědčili, ačkoliv po ruce byl hlasatel Euklés, který svědčil krátce předtím, a Kefalos, který v Andokidově líčení rovněž vystupuje a u soudu se objevuje jako přímluvce, **150**. Nic přitom nebránilo tomu, aby týž člověk u soudu vystoupil jako přímluvce a svědek zároveň, srv. Aeschin. 2.170, 184. Eukleovo úvodní svědectví, které se týkalo jednoho detailu, mělo zřejmě za cíl dodat předem zdání věrohodnosti všemu, co Andokidés řekne. Podezřelé totiž je, že s obviněním nevystupuje žalobce, ale Kalliás, který žalobcem nebyl. Že se přitom nejednalo o pouhé Kalliovo obvinění, ale o obvinění samotných žalobců, je přitom z Andokidových vlastních slov zřejmé, **110**, **113**. Jelikož na jednání rady, kam byli Andokidés a Kéfisios pozváni, se zřejmě odehrálo předběžné slyšení (ἀνάκρισις), srv. s. 154, znamená to, že obvinění musel přednést hlavní žalobce. Když se Kalliás rozhodl žalovat Andokida prostřednictvím Kéfisia, je otázkou, proč by se takto veřejně odhaloval. Při předběžném slyšení navíc asi došlo i k určení spolužalobců. Jelikož mluvčí dochované žaloby pocházel z kněžského rodu Eumolpovců, [Lys.] 6.54, nepsaným zákonem mohl argumentovat právě on, i když Andokidés tvrdí, že se zákona dovolával Kalliás, který se tím okamžitě znemožnil. Andokidés však svého soka potřeboval maximálně zdiskreditovat a zesměšnit. O tom, co se v Eleusiniu skutečně odehrálo, tak nejspíše podává velmi pokroucenou zprávu.

115 - ten, kdo položí prosebnickou ratolest v Eleusiniu, má být bez soudu popraven (εἴ τις ἰκετηρίαν θεΐη ἐν τῷ Ἐλευσινίῳ, ἄκριτον ἀποθανεῖν): Na rozdíl od parafráze zákona v **110** zde chybí zmínka o tom, že ratolest je zakázáno pokládat během mystérií. Dalmeyda 1966, s. 53, proto za θεΐη doplňuje <μυστηρίοις>. Bez časového určení je však i parafráze v **116**, kde Dalmeyda nic nedoplňuje. Andokidés se zřejmě nenamáhal citovat zákony přesně. Mnohem problematičtější je tvrzení o automatické popravě bez soudu, které se v **110** nenachází. Popravou bez soudu se mínila poprava, o níž nerozhodl řádný soud, tj. porotní soud či jeden ze čtyř homicidních soudů. Rada sice vynášela rozsudky smrti za vlády oligarchie roku 411 a 404/403, praktiky oligarchů však byly nezákonné. I když názor, který zastává Rhodes 1972, s. 179-207, týž 1981, s. 538-540, že právo k udělení trestu smrti rada neměla nikdy, je nejspíše přehnaný, jelikož podle Arist. *Ath.Pol.* 45.1 ho kdysi měla, jisté je, že na konci 5. století již tímto právem dávno nedisponovala. Ve své přísaze se členové rady výslovně zavazovali, že nikoho nevyženou, neuvězní a nepopraví bez soudu, [And.] 4.3. Popravení bez soudu mohli být pouze lidé označovaní jako κακούργοί (tj. zloději, únosci a podobně), kteří byli zatčeni při činu, přivedeni před úřad jedenácti a ke svému činu se přiznali. Pokud však vinu popírali, museli být i oni předáni soudu, Arist. *Ath.Pol.* 52.1, Poll. VIII.102, srv. Dem. 24.65, Aeschin.

1.113. Tuto distinkci, stejně jako distinkci mezi občany a svobodnými cizinci zanedbává Hansen 1976, s. 17-18, 119, podle něhož popravy bez soudu nebyly ničím neobvyklým ani ve 4. století. Hansenem citované doklady však ve skutečnosti jeho závěrům odporují, jak ukazuje Carawan 1984, s. 111-121. Pomineme-li popravy z dob oligarchických vlád, pak k jediné doložené popravě občana na příkaz rady došlo krátce po obnově demokracie roku 403, kdy byl pro výstrahu popraven muž narušující amnestii, Arist. *Ath.Pol.* 40.2. Tehdejší situace však byla mimořádná a činnost porotní soudů ještě nebyla obnovena, srv. Rhodes 1981, s. 477-478, Carawan 1984, s. 116-117, týž 2002, s. 10. Vyvozovat z tohoto případu, že šlo o běžný postup, jak činí Hansen 1976, s. 34, 127, jistě nelze, a už vůbec se nelze dovolávat Andokidovy pasáže jak důkazu, že popravy bez soudu byly legální. Kalliás měl navíc podle Andokida hovořit o automatické popravě, tj. bez ohledu na to, zda se dotyčný přizná, což muselo být vnímáno jako naprosté pošlapání práva. Zvláštní je, že tento detail pomíjí Rhodes 1972, s. 160, pozn. 3, který na Kalliově návrhu nevidí nic podivného. Carawan 1984 se touto pasáží bohužel nezabývá, z ostatních dokladů, které probírá, je však zřejmé, že popravit bez soudu občana, který svou vinu popíral, v souladu s právem nebylo. Když Andokidés hovoří o popravě Leonta ze Salamíny za vlády třiceti, **94**, jeho popravu bez soudu staví na roveň vraždě. Tvrdí-li následě, že o popravu bez soudu usiloval i Kalliás, činí tak zjevně proto, aby ho zdiskreditoval jako člověka, který ve snaze dosáhnout svých cílů neváhá užívat protiprávní prostředky. Analogickým příkladem je Dem. 21.119, srv. Carawan 1984, s. 119. Lze proto pochybovat, zda Kalliás s takto extrémním návrhem skutečně vystoupil. Na druhou stranu je pravda, že žalobce hovoří o tom, jak jeho děd kdysi vystoupil proti návrhu, aby byl jistý Megařan, který se dopustil bezbožnosti, popraven bez soudu, jelikož chtěl, aby řádný soudní proces posloužil co největšímu počtu lidí jako odstrašující exemplum, [Lys.] 6.54. Tato slova lze chápat jako pokus o vylepšení špatného dojmu, který žalobci svým postupem před radou vyvolali. Pokud však návrh na popravu bez soudu v radě skutečně zazněl, je sporné, zda s ním vystoupit Kalliás, který musel i tak vědět, že se svým návrhem okamžitě znemožní, **116**, přestože Andokidés v **121** opakuje, že o popravu bez soudu usiloval právě on.

- *zde Kefalos* (Κέφαλος οὗτος): Kefalos přijde promluvit jako přímluvce, **150**, což znamená, že u soudu byl přítomen celou dobu a soudci ho mohli vidět. Tento politik z řemeslnického prostředí byl zřejmě činný a dobře známý již tehdy, i když ostatní zmínky o něm pocházejí až z pozdější doby. Jako zastánce politiky nepřátelství vůči Spartě se výrazně zaslouží o obnovu athénské impéria a pozdějšími řečníky bude zmiňován jako vzorový demokratický řečník, Dem. 18.219, 251, Aeschin. 3.194, Dein. 38-39, 76. Komičtí básníci ho však ve své době jako

každého z démagogů zesměšňovali, Ar. *Eccl.* 248-253, Pl.Com. fr. 185 Kock. Existovalo též podezření, že si za své vystupování proti Spartánům nechal zaplatit Peršany, POxy V.842.2.2 = FGrHist 66 F 1, Paus. III.9.8, srv. Seager 1967b, s. 95-96.

116 - k podávání výkladů nemáš oprávnění (οὐχ ὄσιον <ὄν> σοι ἐξηγεῖσθαι): Výklad nepsaných zákonů a rituálů spojených s eleusínskými mystérii měli na starosti „vykladači“ (ἐξηγηταί) z kněžského rodu Eumolpovců, [Lys.] 6.10, M-L 73, ř. 36 = IG i² 76. K tomuto rodu však Kalliás nepatřil, takže ani jeho otec nemohl mít oprávnění (posvěcení) k podávání výkladů. Von Fritz 1940, s. 104, tvrdí, že toto právo ve skutečnosti měli i Kérykové, problém však byl v tom, že Kalliás na rozdíl od svého otce nebyl oficiálním vykladačem. Tuto tezi shodně zamítli Jacoby 1949, s. 247, i Oliver 1950, s. 20-21, jejich vysvětlení se však liší. Oliver tvrdí, že Hipponíkos si uzurpoval výklad z pozice dáducha a jeho výklad byl přijat jen proto, že se těšil velkému respektu, zatímco jeho zdiskreditovaný syn již autoritu neměl. Oliverovo vysvětlení vychází z teze, že oficiální vykladači, kteří by se Hipponíkovi mohli postavit na odpor, ještě neexistovali. K ustavení oficiálních vykladačů, kteří nahradili zkompromitované věštky, prý došlo až po roce 403, zatímco předtím náleželo právo výkladu všem Eumolpovcům jako rodu. Tuto tezi vyvrací Bloch 1953, s. 407-418. Kromě vykladačů ἐξ Εὐμολπιδῶν je doložena existence dalších dvou skupin vykladačů (πυθόχρηστοι a ἐξ εὐπατριδῶν), kteří vykládali nepsané náboženské zákony nesouvisející s mystérii. Jacoby 1949, s. 247, uvažuje o tom, že Hipponíkos mohl být jedním z neeumolpovským vykladačů, který překročil své pramomoci. Nepovažuje to však za příliš pravděpodobné a upozorňuje, že žalobcům nemůžeme úplně věřit, jelikož Kalliás si mohl otcem podanou exegezi vymyslet. Ve skutečnosti nelze věřit ani Andokidovi. Když se nepsaných zákonů dovolává žalobce, hovoří správně o tom, že jejich výklad je v rukou Eumolpovců, [Lys.] 6.10. Z další jeho zmínky navíc plyne, že z tohoto rodu pochází i on sám, [Lys.] 6.54. Nelze proto vyloučit, že před radou nargumentoval nepsaným zákonem Kalliás, ale někdo z Eumolpovců, jehož autoritu si Andokidés nemohl dovolit napadnout. Vykladači každopádně neměli žádné soudní pravomoci a jejich funkce mimo záležitosti rituálu byla čistě poradní, takže i při žalobách z bezbožnosti záleželo konečné rozhodnutí na porotním soudu, srv. Jacoby 1949, s. 274-275.

- **stéla... nařizuje** (ἡ δὲ στήλη... κελεύει): Stéla asi obsahovala ustanovení regulující průběh mystérií a tresty za konkrétní prohřešky, k nimž během svátku mohlo dojít. Přesně takovouto kombinaci nařízení nacházíme na fragmentech stély, jež v Eleusiniu stála od šedesátých let 4. století, srv. Clinton 1980, s. 272. Stéla, na niž ukazoval Kefalos, byla její předchůdkyní.

Rozpor mezi po otcích zděděným zákonem, jehož se dovolával Kalliás, a zákonem napsaným na stéle, na který ukazoval Kefalos, chápe von Fritz 1940, s. 105-110, jako konflikt mezi nepsaným náboženským zákonem a zákonem sekulárním. Žalobci se podle něho snažili prosadit nadřazenost prvního typu zákona nad druhým. Toto rozlišení odmítá jako anachronismus Jacoby 1949, s. 244-246, který upozorňuje na to, že žalobce neklade nepsané otcovské zákony „proti“ psaným zákonům, ale „vedle“ nich, [Lys.] 6.9-10. Konflikt je podle něho spíše mezi starou přísnou a novou mírnější verzí téhož zákona. Připouští navíc možnost, že si onu starou verzi žalobci vymysleli. Tento výklad přejímá MacDowell 1962, s. 144. Ostwald 1986, s. 164, rovněž odmítá, že by šlo o konflikt mezi náboženským a sekulárním zákonem. Soudí, že šlo o konflikt mezi dvěma náboženskými zákony, z nichž jeden byl sankcionován státem, zatímco druhý spočíval v rukou kněžského rodu. Nelze však vyloučit, že konflikt zákonů byl vytvořen uměle teprve Andokidem. Přistoupíme-li na možnost, že si žalobci přísný nepsaný zákon vymysleli, stejně tak dobře si mohl Andokidés vymyslet onen mírnější zákon ze stély. Na rozdíl od ostatních zákonů a usnesení, jichž se dovolává, totiž tento zákon nenechává oficiálně přečíst úředníkem, ale zmiňuje ho jen v rámci vyprávění, k němuž navíc nepřivádí žádné svědky. Pokud stéla v Eleusiniu neříkala o prosebnické ratolesti vůbec nic – na fragmentech mladší stély se o prosebnické ratolesti rovněž nehovoří –, pak žalobce o žádném konfliktu nevěděl a nepsané zákony klade vedle zákonů psaných, jelikož ho vůbec nenapadlo, že by mohly být postaveny proti sobě.

- *tisíc drachem* (χιλίας δραχμᾶς): V pravomoci rady bylo udělovat pokuty pouze do výše pěti set drachem, Dem. 47.43, srv. Rhodes 1972, s. 147. O udělení vyšší pokuty mohla rada vynést pouze předběžné rozhodnutí, konečný verdikt však byl v rukou porotního soudu.

- *nebyl schopen říci, od koho to slyšel* (οὐκ εἶχεν εἰπεῖν ὅτου ἤκουσεν): Z Andokidovy argumentace plyne, že žalobci nepřivedli žádného svědka, který by dověděl, že Andokida při pokládání ratolesti viděl. Pokud by ho přivedli, Andokidés by asi útočil na jeho věrohodnost. Je proto možné, že Andokida obvinili čistě na základě pravděpodobnosti. Na základě „lepší“ pravděpodobnosti vyvrací toto obvinění i sám Andokidés, 113-114. Nechce se mi totiž věřit, že Kalliás byl opravdu takový zoufalý hlupák, jak ho Andokidés líčí.

117-131: Útok proti Kalliovi. Po vylíčení osobního sporu, kvůli němuž měl Kalliás zosnovat proces, následují od 124 invektivy, které s procesem nesouvisejí, samoučelné však nejsou. Když Andokidés naznačuje, že se Kalliás prohřešil proti oběma bohyním, 124-125, činí tak

proto, že stejné obvinění bylo vzneseno proti němu. Projevem bezbožnosti má být i Kalliova křivá přísaha, **127**. Za mstícího ducha (ἀλιτήριος) svého otce je prohlášen proto, že stejné označení, i když v odlišném významu, užívá žalobce ve vztahu k Andokidovi, **131**. Svým neutěšeným rodinným životem má Kalliás představovat opak Andokida, který se prezentuje jako člověk s vyvinutým smyslem pro příbuzenské povinnosti, **118-119**. Potřeba prezentovat se jako řádný občan i v tomto ohledu přitom mohla být vyvolána kolující pomluvou. Podle tvrzení životopisce měl Andokidés někdy mezi lety 415-411 vyvést z domu svou sestřenicí, dceru Aristeidovu, a poslat ji jako dar jednomu z kyperských králů, za což mu pak v Atnénách hrozil soud [Plut.] *Vit.And.* 9. Důvod byl buď v tom, že provdat Athéňanku za neobčana bylo trestné, nebo v tom, že jeho čin byl ohodnocen spíše jako prodej než jako provdání, srv. Harrison 1968, s. 27. Jelikož mezi Andokidovými příbuznými není žádný Aristeidés jinak doložen, Kirchner 1901, s. 115, navrhl opravit Ἀριστείδου na Ἀριστοτέλους. Pokud je tato oprava správná, znamenalo by to, že šlo o dceru strýce Aristotela, **47**, jehož syn Charmidés měl Andokida přemlouvat, ať prozradí, co ví o zohavení hermovek, **48-50**.

117 - Epilykos, syn Teisandrův (Ἐπίλυκος... ὁ Τεισάνδρου): Obě jména prozrazují příslušnost k rodu Filáovců, z něhož pocházeli dva významní státníci první poloviny 5. století, Miltiadés a jeho syn Kimón, srv. Davies 1971, s. 296-297. Roku 424/423 byl Epilykos členem rady a prvním písařem, M-L 72, ř. 26. Podle Andokidova tvrzení z řeči *O míru* se účastnil poselstva do Persie, které s králem uzavřelo mírovou dohodu a přátelství na věčné časy. Ke Kalliově míru mezi Persií a Athénami však mělo dojít již roku 449. Toto poselstvo tak mohlo být vysláno roku 424/423 při nástupu Dáreia II. za účelem pouhého obnovení starších dohod. MacDowell 1962, s. 144-145, soudí, že i kdyby dohoda byla fikcí, jak tvrdí skeptici, poselstvo ke králi se uskutečnit mohlo. Na základě důkladné interpretace relevantních epigrafických dokladů zpochybňuje historicitu Epilykova i Kalliova míru Harris 1999, s. 123-128.

- **na Sicílii** (ἐν Σικελίᾳ): Nejvíce Athéňanů zemřelo na Sicílii v letech 415-413 při neúspěšné válečné výpravě. Spor o to, komu mají připadnout Epilykovy dcery, však měl podle Andokida vypuknout teprve roku 400/399. MacDowell 1962, s. 145, vylučuje, že by Epilykos zemřel na Sicílii během válečné výpravy, jelikož by to znamenalo, že poměry v jeho domácnosti zůstaly neurované celých třináct let. Tvrdí proto, že zemřel během návštěvy Sicílie roku 401 či 400. Thompson 1970, s. 145, s odvoláním na Harrisona 1968, s. 138, upozorňuje, že není jisté, zda se o budoucím osudu osiřelých dívek rozhodovalo hned v okamžiku otcovy smrti, anebo až po dosažení puberty, což znamená, pokud platí druhá možnost a pokud roku 415 byly dcery

velmi malé, že Epilykos mohl skutečně zemřít již tehdy. Andokidovo líčení by bylo jen další ukázkou schopnosti zhustit do několika vět události, k nimž došlo během jednoho či dvou desetiletí, srv. **107-108**. Ke stejnému závěru dospívá Davies 1971, s. 297-298, který vychází z toho, že vdova po Epilykovi byla dcerou Ischomacha a Chýsilly, s níž se oženil Kalliás, **124**. Mezi Epilykovou smrtí a Kalliovými svatbami s dcerou a matkou, musela totiž uplynout jistá doba. Mají-li Thompson a Davies pravdu, pak Epilykovy dcery, nešlo-li o dvojčata, nemohly být vzhledem k odlišnému věku nárokovatelné ve stejném okamžiku, ale teprve s jistým odstupem, což by znamenalo, že Andokidovo líčení je účelově zhuštěné i v tomto ohledu.

- které případly mně a Leagrovi (αὶ ἐγίνοντο εἴς τε ἐμὲ καὶ Λέαγρον): V případě, že někdo zemřel bez mužských dědiců, aniž učinil závěť, a přímou dědičkou (ἐπίκληρος) se stala jeho dcera – pokud již nebyla provdána a její manžel nebyl předem adoptován –, bylo na někom z nejbližších mužských příbuzných, aby se s ní oženil nebo jí zajistil věno a provdal. Athénské ženy totiž nemohly svobodně nakládat s majetkem. Ten, kdo se s dědičkou oženil, byl pouze správcem majetku, skutečně právoplatným majitelem se stával teprve syn dědičky. Nárok na dědičku si mohli klást podle věku v první řadě bratři zemřelého a jejich synové, dále synové sester, za nimi strýcové, nejprve z otcovy, poté z matčiny strany, srv. MacDowell 1962, s. 145-146, Harrison 1968, s. 132-138. Občané vznášeli nárok před archontem epónymem, metoikové před polemarchem. V případě, že nárok vzneslo více konkurenčních žadatelů, jejich nároky musel rozsoudit porotní soud, srv. MacDowell 1962, s. 147-148, Harrison 1968, s. 9-12, 158-162. Z Andokidova líčení plyne, že na živu již nebyli žádní Epilykovi bratři ani synovci v mužské linii a že Leagros byl synem Epilykovy sestry stejně jako Andokidés. Leagrovým otcem byl Glaukón, významný stratégos čtyřicátých a třicátých let, jehož dceru měl dříve za ženu Kalliás, **126**. Leagros byl tedy švagrem tohoto Andokidova nepřítele, srv. MacDowell 1962, s. 146, Davies 1971, s. 91. Lze-li věřit tomu, co říká Pl.Com. fr. 64 Kock, Leagros byl hlupák, který se svému slavnému otci příliš nevyvedl.

118 - zanechal totiž po sobě ani ne dva talenty zjevného majetku, dluhy však tvořily více než pět talentů (τὴν μὲν γὰρ φανερὰν οὐσίαν οὐδὲ δυοῖν τάλαντων κατέλιπε, τὰ δὲ ὀφειλόμενα πλεον ἤν ἢ πέντε τάλαντα): V oblasti majetkového práva neexistovala v Athénách jasně definovaná terminologie. Protiklad mezi zjevným majetkem (φανερὰ οὐσία) a nezjevným majetkem (ἀφανής οὐσία) tak navzdory tvrzení lexikografů nemusel znamenat protiklad mezi majetkem movitým a nemovitým. Půda byla vždy φανερά, vedle pozemků a domů však toto adjektivum mohlo podle okolností zahrnovat i dobytek, nezbytné příslušenství patřící

k hospodářství či dílně, otroky, případně i hovoté peníze, i když ty mohly být za jiných okolností chápány jako nezjevné, stejně jako pohledávky, srv. MacDowell 1962, s. 146-147, Harrison 1968, s. 230-232. Co míní zjevným majetkem postaveným do protikladu k dluhům Andokidés, není jasné, kromě toho, že celková bilance má být špatná. Zatímco MacDowell 1962, s. 147, bere Andokidovo tvrzení vážně a zjevným majetkem zde rozumí veškerá aktiva, Davies 1971, s. 297, soudí, že za pomoci dichotomie mezi zjevným majetkem a dluhy může Andokidés zastírat existenci hotových peněz a pohledávek, což znamená, že celková situace domácnosti nemusela být vůbec špatná. To by vysvětlovalo, proč na jedné straně Andokidés a na druhé Kalliás se synem o získání dědictví spojeného s dědičkou usilovali. Pokud dědictví po Epilykovi bylo hodno usilování, není nic zvláštního na tom, že to Andokidés ze strategických důvodů zastírá, jelikož se potřebuje prezentovat jako ušlechtilý občan, jemuž jsou rodinné povinnosti přednější než majetek. Hlavní důkaz chudoby Epilykových dcer představuje přímá řeč, již měl pronést Andokidés k Leagrovi za přítomnosti svědků, **119**. K soudu však žádní svědkové přivolání nejsou. Kdyby získání Epilykovy dcery neznamenal nic jiného než získání dluhů, lze sotva věřit, že by Kalliás uplácel Leagra, aby mu zadluženou dědičku přenechal, **120**, **121**, a že by Kéfisiovi dával tisíc drachem, **121**, aby ho zbavil Andokida. Kalliás promrhal otcův majetek, **131**, a byl nazýván žebravým knězem, Arist. *Rhet.* 1405a. Že by právě on usiloval o získání cizích dluhů, je dosti nepravděpodobné, i když Andokidés v **128** naznačuje, že ho k tomu pudila jakási nevladatelná touha po ženách.

119 - naše šlechtnost (τὴν ἡμετέραν ἀρετὴν): MacDowell 1962, s. 147, soudí, že dcery, pokud byly tak chudé, jak tvrdí Andokidés, patřily do nejnižší majetkové třídy mezi théty, takže příbuzní se o ně „museli“ postarat, a pokud nechtěli, mohli být ke sňatku či poskytnutí věna donuceni, srv. Isae. 1.39, Dem. 43.54, Harrison 1968, s. 135-136. To by znamenalo, že zajištění dědiček bylo povinností, nikoli projevem ušlechtilosti. Andokidova sebechvála je sice přehnaná, Epilyka a jeho dcery však bylo sotva kdy možné počítat mezi théty, pokud zde byl stále zjevný, tj. především pozemkový majetek ve výši dvou talentů. Podle MacDowella 1962, s. 12-13, byla Andokidova touha po dědičce dána jejími půvaby, kvůli nimž po ní toužil i Kalliás. Conomis 1965, s. 61, zdůrazňuje spíše Andokidovu potřebu konečně se ve svých čtyřiceti letech oženit a zplodit právoplatného potomka.

120 - soudní poplatek (παράστασις): Při zahájení některých soudních sporů musel žalobce složit poplatek, kterým mu byl v případě výhry většinou vrácen. Technickým termínem pro

poplatek při uplatňování nároku na dědictví však byla παρακαταβολή, nikoli παράστασις, srv. Lipsius 1915, s. 828, 933-937, Harrison 1968, s. 158-161, Rhodes 1981, s. 661.

- **zahájil řízení** (ἔλαχον): Sloveso λαγχάνειν znamená „obržet losem“, v právním kontextu však bylo užíváno ve smyslu „zahájit soudní proces“. Termín pro předběžné slyšení či soudní přelíčení býval totiž příslušným úředníkem, který žalobu přijímal, stanoven pomocí losování. Vylosování termínu tak znamenalo, že žaloba byla přijata, srv. Lipsius 1915, s. 816-818. Toto vysvětlení sice zpochybňuje MacDowell 1962, s. 148-149, žádné jiné však nenabízí.

- **příčemž <jsem> nejprve <řekl> Leagrovi** (πρότερον μὲν <λέγων> Λεάγρω, ὅτι): MacDowell 1962, s. 149, odmítá rukopisné čtení, jelikož implikuje, že Andokidés zahájil soudní řízení proti Leagrovi, případně v jeho prospěch. S odůvodněním, že ὅτι nemůže záviset na ἔλαχον (k významu srv. výše), vkládá participium <λέγων>, za ἔλαχον píše čárku a πρoτέρω opravuje na πρότερον. Ač se při překladu této opravy držím, nejsem si jist, zda je nutná. Je jasné, že Andokidés nevznášel nárok ve prospěch Leagra, který již vznesl nárok sám za sebe. Pokud však vznesl vlastní nárok, tento nárok stál nevyhnutelně proti nároku Leagrovu, na čemž nic nemění ani následující přímá řeč. Rukopisné čtení, jehož se drží starší editoři, vysvětluje Marchant 1889, s. 160-161, tak, že Andokidés začal uplatňovat nárok, aby se Leagros svého nároku nemohl vzdát v Kalliův prospěch, přičemž byl ochoten dědičku Leagrovi přenechat a svůj nárok stáhnout. Oba výklady opomíjejí, že proti Kalliovi nemohla být Andokidova žádost formálně namířena, jelikož Kalliás o dědičku zažádal až později. Andokidés tvrdí, že svou žádost vznesl preventivně, přičemž naznačuje, že Leagros byl ochoten dědičky se vzdát, což však nemusí být pravda. Druhou dědičku si mohl Andokidés nárokovat jednoduše proto, že první zemřela, takže na druhou spadla polovina otcova majetku, kterou by původně získal s první dědičkou. Pokud majetek nebyl tak zanedbatelný, jak tvrdí, je pochopitelné, že o druhou dědičku usiloval, i kdyby ji Leagros nechtěl nikomu přenechat. Předpokládané Kalliovy touhy s tím nemusely mít vůbec nic společného.

121 - ve prospěch svého vlastního syna (τῷ υἱεῖ τῷ ἑαυτοῦ): Jak je zřejmé z **124**, tímto synem byl syn zplozený s Chrýsillou, **125**, **127**, k němuž se Kalliás původně neznal a jehož teprve později přijal za vlastního, nikoliv Hipponíkos, právoplatný syn z prvního manželství, **126**. Epilykova dcera, dědička, o níž je spor, byla vnučkou Chrýsilly, **128**, a neteří syna, kterého měl s Chrýsillou Kalliás, **129**. Tento syn však byl strýcem dědičky z matčiny strany, nikoli Epilykovým pokrevním příbuzným, nárok na dědičku tak sám o sobě neměl. Jak soudí

MacDowell 1962, s. 150, 207, nárok na dědičku mohl mít Kalliás, který mohl být jako vnuk Miltiadovy dcery Elpiníky vzdáleným příbuzným Epilykova otce Teisandra. Vůči této možnosti je skeptický Thompson 1970, s. 145, podle něhož musel být mezi Epilykem a Kalliiovým synem nějaký bližší vztah, o jehož povaze však nic nevíme. Davies 1971, s. 264-265, 268-269, 298, pracuje s tím, že Kalliás žádal dědičku pro svého prvního syna Hipponíka, ačkoliv Andokidés zcela jasně hovoří o druhém synovi. I když Davies Andokidovo líčení pochopil špatně, nelze popřít, že Hipponíkos na dědičku nárok měl, jelikož byl jako syn dcery Epilykovy sestry Epilykovým pokrevním příbuzným. Pokud by Andokidés a Leagros, kteří měli jako přímí synové jiných Epilykových sester silnější nárok, od svého nároku ustoupili, dalším na řadě by byl zřejmě on. O tomto nároku se zmiňuje i MacDowell 1962, s. 150, domnívá se však, že Hipponíkos svůj nárok neuplatňoval, jelikož byl již ženatý a nechtěl se rozvádět. Kdy se Hipponíkos oženil s Alkibiadovou dcerou a kdy ji vypudil, však není jisté, spíše se zdá, že k tomu došlo teprve později, i když v tuto dobu mu již bylo asi dvacet či pětadvacet let, jak soudí Davies 1971, s. 268-269. Jelikož nezpochybnitelný pokrevní nárok na dědičku měl pouze on, nelze vyloučit, že Kalliás o dědičku skutečně žádal ve prospěch tohoto syna, což by ovšem znamenalo, že Andokidés lže. Bylo by však zvláštní, že o dědičku nežádal Hipponíkos sám za sebe, jestliže byl dospělý. Druhý syn byl ještě nezletilý, jak plyne z Andokidem naznačované možnosti, že by si Kalliás mohl dědičku nechat pro sebe. Davies 1971, s. 265, míní, že se narodil nejdříve roku 412. V případě tohoto nezletilého syna je proto vznesení nároku otcem pochopitelné. Nelze ale vyloučit, že dospělý nebyl ani Hipponíkos. Ať již o dědičku žádal pro kohokoliv, Andokidés a Leagros na ni měli silnější nárok.

- *dvacátého* (ταῖς [δ'] εἰκάσι): Marchant 1889, s. 161, a MacDowell 1962, s. 151, vysvětlují plurál εἰκάσι jako označení všech dnů od dvacátého dále. Plurál však byl užíván synonymně se singulárem a označuje pouze jeden den, srv. Thompson 1970, s. 145-146. Dvacátého boédromiónu, šestý den mystérií, se účastníci postili a připravovali na zasvěcení, k němuž došlo následující noci, srv. Mylonas 1961, s. 258, Evans 2002, s. 240. Poskytnutí peněz Kéfisiovi právě v tento den má asi zesílit dojem hanebnosti a bezbožnosti Kalliova počínání.

122 - za Lýsistratem, Hégémonem a Epicharem (Λυσίστρατον, Ἠγήμονα, Ἐπιχάρη): O Anokidových přátelích nevíme nic bližšího. Jisté je, že Epicharés není totožný s žalobcem Epicharem, **95**. MacDowell 1962, s. 151, zcela nevylučuje, že by Lýsistratos mohl být totožný s mužem, jehož Andokidés udal ve věci hermavek, **52, 67**. O této možnosti však pochybují.

124 - s dcerou *Ischomacha* (Ἰσχομάχου θυγατέρα): Ischomachos je pravděpodobně totožný s hlavní postavou Xenofónova dialogu *O hospodaření*. Tento muž zbohatl především na tom, že kupoval, zlepšoval a následně prodával dříve nezkultivovanou půdu, Xen. *Oec.* 20.24nn, srv. MacDowell 1962, s. 151-152, Davies 1971, s. 265-268. První Kalliovou ženou byla dcera Glaukónova, s níž měl syna Hipponíka, **126**. Jak plyne z **129**, Kalliova druhá žena, dcera Ischomacha a Chrýsilly, **127**, byla buď totožná s vdovou po Epilykovi, jak se snaží dokázat Davies 1971, s. 264-265, anebo šlo o její sestru, jak soudí MacDowell 1962, s. 207.

- **její matku** (τὴν μητέρα αὐτῆς): Matka je totožná s Chrýsillou z **127**. Podle Xen. *Oec.* 7.5 byla za Ischomacha provdána, když jí nebylo ani patnácti let, srv. MacDowell 1962, s. 152. Přestože ji Andokidés nazývá stařenou, **127**, mohla být přibližně stejně stará jako Kalliás. Jak soudí Davies 1971, s. 268, důvod, proč si ji vzal Kalliás domů, mohl spočívat v tom, že se po Ischomachově smrti stal poručíkem jeho nezletilých synů a správcem jejich majetku, takže prostřednictvím sňatku s vdovou mohl chtít získat nad majetkem lepší kontrolu. Andokidés však naráží na sexuální rozměr soužití a netvrdí, že se s ní řádně oženil.

- **Matky a Dcery** (τῆς Μητρὸς καὶ τῆς Θυγατρὸς): Míní se bohyně Démétér a Persefoné, jejichž knězem byl Kalliás jako dáduchos. Zatímco jméno Démétér v sobě „matku“ obsahuje, Persefoné byla obvykle označována jako Dívka (Κόρη), nikoli jako Dcera.

126 - o *Apatúriích* (Ἀπατουρίοις): Během tohoto tří denního svátku, slaveného přibližně v říjnu během měsíce pyanepsiónu, docházelo k přijímání (zapisování) chlapců do frátrií. Malé děti byly přijímány předběžně, opětovně byli přijímáni starší chlapci vstupující do efébského věku (18 let), novomanželky byly přijímány do frátrie manžela, srv. Deubner 1956, s. 232-234, Parke 1977, s. 88-92. Frátrie, organizační jednotky stojící mezi čtyřmi tradičními fýlami a jednotlivými rodinami, ztratily po Kleisthenově reformě fýl politický význam a sloužily už jen k této předběžné registraci budoucích občanů, kteří byli po dosažení dospělosti zapsáni do seznamů v démech, srv. Bleicken 2002, s. 181-183, 524-525.

- **s obětí** (ἔχοντες ἱερείων): Za každé malé dítě přijímané do frátrie bylo obětováno jehně či kůzle a tato oběť se nazývala μεῖον (menší), srv. Deubner 1956, s. 233.

- **aby začal obětovat** (κατάρξασθαι): Kalliás jako kněz měl asi za úkol zahajovat jednotlivé oběti, jichž se v kruhu kolem oltáře účastnili příbuzní konkrétního dítěte. Hlavním úkolem kněze bylo ustříhnout chlupy z čela oběti a vhodil je do ohně, srv. Burkert 1985, s. 56.

- **s Glaukónovou dcerou** (ἐκ τῆς Γλαύκωνος θυγατρός): Ke Glaukónovi, jehož dceru si vzal Kalliás někdy ve druhé polovině dvacátých let, srv. Davies 1971, s. 91. Glaukónovým synem a Kalliovým švagrem byl Andokidův bratranec Leagros, **117, 120, 121**.

127 - již velkého (ἤδη μέγαν ὄντα): Obyklým věkem pro registraci byly tři čtyři roky. Nebýt zaregistrován v sedmi letech bylo považováno za ostudu, srv. Ar. *Ran.* 422, Lys. 30.2, Deubner 1956, s. 233, MacDowell 1962, s. 153, Davies 1971, s. 265.

- **mezi Kéryky** (εἰς Κήρυκας): Kérykové byli rodem (γένος), nikoli frátrií, jež představovala širší jednotku. Během jedné slavnostní příležitosti tak nejspíše docházelo k registraci nového člena do frátrie i do konkrétního rodu, srv. MacDowell 1962, s. 153.

- **Kalliadés** (Καλλιιάδης): Takto je obvykle opravováno rukopisné Καλλιίδης, srv. Lipsius 1888, s. 28, Blass 1906, s. 53, Dalmeyda 1966, s. 56, Maidment 1960, s. 434. Kalliův oponent by tak mohl být totožný s Kalliadem, pravděpodobně taxiarchem či stratégem, který byl odsouzen a popraven za vlády třiceti tyranů, Lys. 30.14. Totožnost Kalliova oponenta s mužem popraveným oligarchy dává v rámci Andokidovy obhajoby smysl. Skutečnost, že Andokidovu nepříteli Kalliovi oponovat nepřítel oligarchů, má naznačovat, že Kalliovi oponenti včetně Andokida musí být dobří demokraté. MacDowell 1962, s. 153-154, považuje totožnost za jistou, navrhuje však v textu obou řečí vlastní opravu Καλλικλῆς, jelikož chce tohoto muže zároveň ztotožnit s jinak nedoloženou postavou z Platónova dialogu *Gorgiás*. Jeho hlavním argumentem je přitom Sókratova věštba post eventum, Pl. *Gorg.* 519a7. Tato věštba se však hodí spíše na člověka, který byl popraven demokratickým režimem, nikoli oligarchickým. Pokud by tedy měl být někde Kalliadés změněn na Kallikleá, pak je to spíše D.S. XIII.101.5, kde je Kalliadés jmenován jako jeden ze stratégů popravených po bitvě u Arginús za to, že nezachránili vojáky z potopených lodí. Přidržuji se proto tradičního čtení.

- **právoplatný** (γνήσιον): Protiklad mezi právoplatnými (vlastními, k rodu náležejícími) potomky (γνήσιοι) zplozenými v manželství a neprávoplatnými (podvrženými) potomky (νόθοι), kteří pocházeli z mimomanželského lože, byl v Athénách poměrně komplikovaný,

jelikož do původně jednoduchého rozlišení vstupoval Perikleův zákon zakazující sňatky občanů s cizinci, srv. Harrison 1968, s. 61-70. I když byl syn Chrýsilly zapsán mezi občany, lidé ho stejně vnímali jako podvrženého (τὸ Καλλίου νόθον), srv. Metagenés, fr. 13 Kock. Zda důvod k pochybnostem o jeho legitimitě spočíval v tom, že Kalliás a Chrýsilla nebyli sezdáni, když se narodil, anebo fakt, že jeho otcem byl někdo jiný, není jasné. Andokidovi každopádně nejde ani tak o podvrženost Kalliova syna, jako spíše o to ukázat, že Kalliás je křivopřísežník. Z tohoto hlediska je vedlejší, zda křivou byla první či druhá přísaha.

129 - Oidipús či Aigisthos? (Οἰδίπους, ἢ Αἴγισθος): Srovnání není úplně přesné, jelikož Aigisthos byl plodem incestního styku mezi otcem a dcerou, zatímco Oidipús se díky styku s vlastní matkou stal sourozencem vlastních dětí. Srovnání Alkibiadova potomka s Aigisthem, které provádí [And.] 4.22, je podobně přehnané. Perverzní rodinné vztahy však tato srovnání evokují dokonale. Ober–Strauss 1992, s. 258, tvrdí, že Andokidés, který se prezentuje jako tragický hrdina postavený před osudovou volbu, **48-51**, hrdina, který sice pochybil, ale poučil se, **144-145**, dává na tomto místě své umírněné užití tragického paradigmatu do kontrastu k tragickým aspiracím svých oponentů („the tragic pretensions of his oponents“). Tato interpretace je neadekvátní a ještě scestnější je označovat náboženskou argumentaci žalobců, **29, 113**, za „clumsy misuse of the conventions of the tragic stage“. Náboženství nelze odbýt jako konvenci tragického jeviště. Přirovnání Kalliova syna ke dvěma z tragického jeviště známých postavám není kritikou bombastického užívání tragického paradigmatu protivníky, ale bombastickým projevem Andokidova vlastního nakládání s tímto paradigmatem. Přímou odpovědí na argumentaci žaloby je až následující pasáž, **130-131**.

130 - zlého ducha (ἀλιτήριον): Řecký výraz je dvojznačný. Stejně jako synonymní ἀλάστωρ či μιάστωρ může mít aktivní i pasivní význam. I když většinou je jako ἀλιτήριος označován člověk, který se zásadně provinil, především proti bohům, a své provinění si nese nesmazatelně s sebou, může být stejně nazván i mstící duch, který takového člověka stále pronásleduje. V prvním významu zločince proti bohům se ἀλιτήριος objevuje v **51**. V této pasáži má spíše druhý význam, srv. Marchant 1889, s. 136. V dochované žalobě je jako ἀλιτήριος v prvním významu označován Andokidés, [Lys.] 6.52, 53. Vzhledem k jeho roli v bezbožnostech spáchaných roku 415 a následnému osudu lze předpokládat, že byl takto svými nepřáteli nazýván již dříve. Jelikož užití tohoto označení u soudu mohl Andokidés očekávat, krátká odbočka o proroctví není irelevantní pomluvou, ale promyšlenou součástí obhajoby. Aníž by Andokidés slova žalobců přímo vyvracel, ukazuje, že ἀλιτήριος není on,

ale jeho hlavní nepřítel Kalliás, **131**, přičemž tohoto slova užívá v posunutém významu. Tento vtipný významový posun bohužel nepostřehl ve svém výkladu Furley 1996, s. 109-114.

- **stolek jeho zruchá** (αὐτοῦ τὴν τράπεζαν ἀνατρέπει): Hickie 1885, s. 173, vykládá ἀνατρέπει analogicky k Soph. *Phil.* 13 jako věštecký přezens, čímž se řídím. Jelikož τράπεζα neznamená pouze jídelní stůl, ale též peněžnický stolek, na němž se prováděly finanční transakce, takže v přeneseném smyslu mohl znamenat i pokladnu, podle obvyklého výkladu se zde o stol(k)u hovoří v tomto dvojím významu. Evokuje se fyzické zpřeházení nábytku zlým duchem i budoucí finanční úpadek, o němž hovoří Andokidés v **131**, srv. Dalmeyda 1966, s. 57, Maidment 1960, s. 437, MacDowell 1962, s. 155. Jak ukazuje Cox 1996, s. 573-574, vzhledem ke kněžské funkci, již Hipponíkos a jeho syn Kalliás zastávali, může být ve hře ještě další význam, jelikož τράπεζα mohla označovat též přenosný kultovní stolek, z něhož při obětech jedli kněží a laici nespálené části obětí, potažmo i tyto obětiny ležící na stolku. Slovní hříčka tak hraje i s představou ducha narušujícího bezchybné provádění obětí, neboli řádný výkon kněžské funkce. V tomto ohledu se věštba rovněž naplnila. Vzhledem ke ztrátě bohatství a prestiže nepřevzal po Kalliově smrti funkci dáducha jeho syn Hipponíkos, ale Kérykové tento úřad raději svěřili někomu jinému, srv. Davies 1971, s. 269.

132-136: Útok proti žalobci Agyrrhiovi a jeho společníkům. Srv. úvod, s. 32, 42.

132 - vynaložili proti mně peníze (χρήματα εἰσενεγκοῦσιν): Andokidés naznačuje, že dali dohromady tisíc drachem, které Kéfisiovi zaplatil Kalliás, **121**. Společné hrazení žaloby proti osobě nepohodlné více lidem nebylo ničím neobvyklým, srv. Calhoun 1913, s. 43-46.

- **když jsem zasvěcoval** (μυῶν): V jakém smyslu Andokidés své hostinné přátele zasvěcoval, není jasné. Sloveso μυεῖν bylo totiž kromě svého základního významu užíváno dosti volně ve smyslu „zprostředkovat zasvěcení“, „přivést k zasvěcení“ či „uhradit náklady na zasvěcení“, srv. např. [Dem.] 59.21. Tím, kdo zasvěcoval v tomto volném smyslu, mohl být kterýkoliv občan, zasvěcovat v rituálním smyslu však mohli pouze Eumolpovci a Kérykové. Nemíní se přitom konečné zasvěcení, které probíhalo v telestériu, srv. s. 28, ale tzv. μύησις, jež podle rozšířeného výkladu znamenala předběžné zasvěcení, které si museli inicianti zajistit ještě před vlastními mystérii. Tento výklad navrhuje jako nepodložený Simms 1990, s. 183-195, podle něhož je μύησις totéž co μυσταγωγία, poučování a vedení iniciantů v průběhu mystérií. Pokud Andokidés zasvěcoval v rituálním smyslu, pak sloužil jako oficiální μυσταγωγός, což

znamená, že musel patřit k rodu Kéryků, jak tvrdí životopis, [Plut.] *Vit.And.* 1. Věrohodnost životopiscova dohadu však zpochybnil Blass 1887, s. 281, pozn. 2, podle něhož Andokidés ke Kérykům nepatřil a sloveso *μυεῖν* užívá ve volném smyslu. Stejného názoru jsou Marchant 1889, s. 164, MacDowell 1962, s. 156, či Davies 1971, s. 27. Jako hlavní argument zaznívá, že Andokidés sám ani jeho žalobce nikde nenaznačují, že by patřil ke kněžskému rodu. Méně rozhodné stanovisko zaujímají Roussel 1930, s. 54, a Simms 1990, s. 191, pozn. 17, podle nichž je pasáž nejednoznačná. Furley 1996, s. 50, je přesvědčen, že Andokidés k rodu Kéryků patřil. Odmítá, že by zde byla řeč o pouhém hrazení nákladů, jelikož Andokidovi hostinní přátelé byli asi sotva chudí, aby za ně náklady musel hradit někdo jiný. Na participium *μυῶν* dle něho navíc navazují participia *εἰσιῶν* a *θύων*, což má znamenat, že Andokidova aktivita se nevyčerpávala pouhým přivedením přátel. Vzhledem k Andokidově schopnosti zhustit do jedné věty nesouvisející události však nelze mít za jisté, že vkročení do Eleusinia a obětování nutně souviselo se zasvěcováním hostinných přátel. Hrazení nákladů za přátele mohlo být věcí prestiže, případně vůbec nešlo o hrazení nákladů, ale o to, že se Andokidés za své přátele zaručil jako jakýsi patron, jehož mohli k zasvěcení potřebovat všichni cizinci, otroci či ženy. Když žalobce Andokidovi vytýká, že obětoval na oltářích, na nichž neměl právo obětovat, že vstoupil do Eleusinia a omyl si ruce svěcenou vodou, [Lys.] 6.52, lze rovněž těžko soudit, zda naráží na úkony, které prováděl pouze *μυσταγωγός*, anebo všichni inicianti.

- <...>**a z Delf** (<...> α Δελφόν): Rukopisné *ἀδελφόν* je zjevně chybné už jen proto, že Andokidés bratra neměl, **148**. Aby následující slova o „dalších“ hostinných přátelích dávala smysl, musel zde hovořit o nějakém cizinci. Moderní editoři včetně MacDowella, s. 156, vyznačují lakunu za alfou, jež dle jejich názoru stála na začátku jména. Thompson 1970, s. 146, přesvědčivě namítá, že paleograficky pravděpodobnější je vznik lakuny před alfou, jež stála na konci ztraceného jména, čímž se řídím.

- **navrhovali, abych zastával leitúrgie** (λητουργεῖν... προὔβαλλοντο): Většinu veřejných služeb (λειτουργίαι) tvořily cyklicky se opakující služby související se svátky. V normálních letech bylo těmito službami vykonávanými na vlastní náklady pověřováno kolem stovky bohatých občanů, v letech, kdy probíhaly Velké Panathénaje, jich bylo až ke sto dvaceti, srv. Davies 1967, s. 33-40. Andokidův výčet leitúrgií hrál ústřední roli při pokusech o stanovení chronologie procesu, k němuž, jak Andokidés zmiňuje výše, došlo tři roky po návratu do Athén. Blass 1887, s. 291, chápal výčet chronologicky, z čehož vyvodil, že k procesu mohlo dojít nejdříve na podzim roku 399/398. S ohledem na epigrafické doklady je však jisté, že

Andokidés nemohl být pokladníkem roku 400/399 ani roku 399/398. MacDowell 1962, s. 204-205, proto navrhuje chápat výčet v logickém sledu. Domnívá se, že pokladníkem byl někdy dříve a k procesu mohlo dojít již na podzim roku 400/399. Základní předpoklad, že Andokidés všechny leitúrgie, o nichž hovoří, vykonával, je však pochybný. Jelikož nikdo nemohl být nucen vykonávat více než jednu leitúrgii během jednoho roku a mezi jednotlivými leitúrgiemi měl právo na pauzu, je sporné, zda to všechno mohl za tři roky stihnout, i kdyby se leitúrgií ochotně ujímal nad rámec povinností. Na tento problém upozornil teprve Stenger 2005, s. 63-76, který dospěl k závěru, že se zde hovoří pouze o návrzích, a ne o vykonaných leitúrgiích. Pro určení chronologie procesu je tak celý výčet naprosto bezcenný. Andokidés se nechlubí tím, co vykonal, ale ukazuje, že v minulých letech ho jeho nepřátelé nepovažovali za bezbožníka, když navrhovali, aby se ujal zmiňovaných úkolů. Stenger 2005, s. 73, soudí, že motivem pro jejich návrhy mohla být snaha Andokida finančně zruinovat, případně vytvořit záminku pro soudní stíhání kvůli chybám, jichž by se při plnění úkolů dopustil.

- **jako gymnasiarchos... jako architheóros** (γυμνασίαρχον... ἀρχιθέωρον): Gymnasiarchové zastupující jednotlivé fýly měli na starosti přípravu běžců pro pochodňový běh, který byl pořádán o Héfaiistiích, Panthénajích a Prométhiích, srv. Davies 1967, s. 35-36. Architheórové stáli včele sportovních výprav na všeřecké hry, srv. Davies 1967, s. 37. Isthmijské hry byly pořádány každé dva roky, takže v úvahu připadá roku 402 či 400. Olympijské hry byly pořádány jednou za čtyři roky a v úvahu připadá pouze rok 400. MacDowell 1962, s. 157, soudí, že Andokidés vedl roku 400 poselstvo jak na isthmijské, tak na olympijské hry. To však nebylo možné stihnout, jak upozorňuje Stenger 2005, s. 70, srv. výše.

- **dále jako pokladník** (εἵτα δὲ ταμίαν): Držím se rukopisného čtení, i když jmenování úřadu pokladníka – míní se pokladník Athény a dalších bohů, 77 – v jedné řadě s leitúrgiemi působí jako nedopatření. Nešlo totiž o žádnou leitúrgii, ale o celoroční úřad, pokladníci navíc nebyli jmenováni, ale vybíráni losem z nejbohatší majetkové třídy. MacDowell 1962, s. 157, proto navrhl opravu εἵτα δὲ ταμίας <ῆν>. Tuto opravu zavrhuje Stenger 2005, s. 72-73, jelikož nelze mít za jisté, že Andokidés úřad zastával, navíc nelze zcela vyloučit, že lidé, z nichž se pokladníci losovali, byli předem navrhováni. Pokud pokladníkem byl, v úvahu připadá pouze rok 401/400, srv. Thompson 1970, s. 146, Develin 1989, s. 203.

133 - Agyrrhios (Ἀγύρριος): Tento politik z dému Kollytos se před rokem 405 zasloužil o snížení odměn pro komické básníky, kteří jeho a další jemu podobné politiky zesměšňovali,

Ar. *Ran.* 367 se scholii, schol. Ar. *Eccl.* 102. Z Andokiova mlčení lze soudit, že v době občanské války patřil k obráncům demokracie. Patřil zřejmě k válečné straně, jako stratégos je ale doložen až počátkem osmdesátých let 4. století, Xen. *Hell.* IV.8.31, D.S. XIV.99.5. V letech po obnovení demokracie prosadil vyplácení jednoho obolu za účast na sněmu, ještě před koncem devadesátých let prosadil zvýšení platby na tři oboly, Arist. *Ath.Pol.* 41.3, srv. Rhodes 1981, s. 492-493. Harp. s.v. θεωρικά mu připisuje zavedení theórika, platby za účast na divadelních představeních, tyto diety však byly zavedeny asi až později, srv. Bleicken 2002, s. 340-341, 638-963. Tím, kdo zažaluje Andokida a jeho kolegy dojednávající roku 392/391 mír se Spartou, bude Agyrrhiův synovec Kallistratos, Didym. *in Dem.* 10.34 = Filochoros, FGrHist 328 F 149a, srv. Davies 1971, s. 278. Podle Dem. 24.134-135, strávil Agyrrhios několik let ve vězení, než splatil peníze, které si přivlastnil z obecního majetku. Marchant 1889, s. 164, a Davies 1971, s. 278, soudí, že k tomu došlo až v osmdesátých letech a znamenalo to konec jako kariéry. Pokud však Agyrrhios peníze splatil, nelze zcela vyloučit, že k tomu došlo již v letech devadesátých. Nabízí se proto možnost, že za jeho odsouzením stál Andokidés, který v **136** slibuje, že bude horlivě stíhat své nepřátele a všechny další osoby rozkrádající obecní majetek. Jak uvádí Harp. s.v. ζητητής, v blíže neurčené době zastával Andokidés funkci vyšetřovatele. Jelikož před procesem to podle všeho nebylo, nelze vyloučit, že Agyrrhiův prohřešek odhalil právě v souvislosti s tímto úřadem, jehož úkolem obvykle bylo vyhledávat osoby nakládající neoprávněně s obecním majetkem.

- **hlavním výběřím dvouprocentního cla** (ἀρχώνης... τῆς πεντηκοστῆς): Dvouprocentní clo bylo v Athénách uvaleno na veškeré dovážené a vyvážené zboží, srv. Isager–Hansen 1975, s. 64, Bleicken 2002, s. 302. Jeho výběr byl stejně jako výběr ostatních poplatků pronajímán během dražby, srv. **73**, **92**, s. 118. I když existovaly i jiné méně významné dvouprocentní poplatky, srv. Lewis 1959, s. 243-244, vzhledem k výši vydražené částky nemá smysl zpochybňovat obecně přijímaný názor, že se zde hovoří právě o clu.

- **pod bílým topolem** (ὑπὸ τὴν λεύκην): Nešlo o místo, kde se konala dražba dvouprocentního cla, ale o místo, kde se jmenovaní muži scházeli. Calhoun 1913, s. 44, pozn. 1, soudí, že se nacházelo poblíž agory. Jiné vyhlášené místo, kde se podle Hesych. s.v. ἀπ' αἰγείρων scházeli sýkofantové, bylo na agoře pod černým topolem, srv. Rosenbloom 2004, s. 82-83, pozn. 113.

134 - před radu (εἰς τὴν βουλήν): Pronájemy obecního majetku a výběr poplatků mělo na starosti deset pólétů spolupracujících s radou, Arist. *Ath.Pol.* 47.2, srv. Rhodes 1981, s. 552.

- *ručitele* (ἐγγυητὰς): K jejich zodpovědnosti srv. **73**, s. 118.

135: Fiktivní přímá řeč vložená do úst nepřátel je jediným „důkazem“ spiknutí, který Andokidés podává. Chvála vlastní osoby z úst nepřátel je zde ještě otevřenější než v **4** a **101**.

137-139: Vyvrácení argumentu, že bohové čekali s pomstou několik let, aby Andokida zničili právě nyní, srv. [Lys.] 6.19 a 32. Lämmli 1938, s. 31-35, soudí, že Andokidés nemohl slova žaloby očekávat, a celou pasáž prohlašuje za vsuvku, jež byla do textu vložena až po procesu. Nevidím žádný důvod, proč by Andokidem napadené argumenty nemohly zaznít již během předběžného slyšení, zvláště když mohly tvořit podstatnou součást žaloby, srv. níže.

137 - obžalovali mne též v souvislosti s námořními plavbami (κατηγορήσαν δέ μου καὶ περὶ τῶν ναυκληριῶν): Z Andokidových slov není zřejmé, čeho se měl v souvislosti s plavbami dopustit, žalobce to však říká jasně. Plavbami po moři dokazuje, že neuznává bohy (θεοὺς οὐ νομίζει), jelikož navzdory spáchaným bezbožnostem nepocítuje žádný strach z božího trestu, [Lys.] 6.19. Podle obecné představy totiž lodím hrozilo potopení, jestliže přepravovaly osoby, na nichž lpěla poskvrna (μίασμα), tj. nepotrestané a neočištěné vrahy či bezbožníky, srv. Furley 1996, s. 109. Považuji proto za možné, že součástí formální žaloby bylo i obvinění z ateismu, úplně stejně jako v procesu se Sókratem, srv. Brickhouse 1985, s. 459-461.

- *prostřednictvím Kéfisia* (ὑπὸ Κηφισίου): Andokidés zde stejně jako v **139** hovoří o hlavním žalobci Kéfisiovi. Mluvčí dochované žaloby, jímž Kéfisios není, však za prostředníka bohů prohlašuje sám sebe: ἐπὶ τῇ ἐμῇ προφάσει, [Lys.] 6.19. Někteří autoři vysvětlují diskrepanci jako důkaz toho, že žaloba byla napsána až dodatečně srv. např. Gernet–Bizos 1992, s. 93. Pravděpodobnější je, že se druhý žalobce od Kéfisia zcela záměrně distancoval a pozornost soudců chtěl jako Eumolpovec strhnout sám na sebe, srv. Lämmli 1938, s. 34. Nelze též vyloučit, že v textu žaloby původně stálo ἐπὶ τῆδε τῇ προφάσει, čímž by se mýnil proces jako takový a žádná zásadní diskrepance by zde nebyla, srv. Begodt 1914, s. 38.

139 - za jejichž občana se prohlašuje, ač jím není (ὧν οὗτός φησι πολίτης εἶναι οὐκ ὧν): Marchant 1889, s. 166, a MacDowell 1962, s. 161, míní, že toto tvrzení je v rozporu s **92-93**, kde Andokidés Kéfisiovi občanství přiznával. Zpochybňovat občanský status nepřátel a prohlašovat je za cizince či otroky však bylo běžné ve staré attické komedii, srv. s. 36, pozn. 195. V každé z obou pasáží říká Andokidés právě to, co je zrovna vhodné a účinné.

- *těm... chystají lidé záhubu* (τοὺς... ὑπ' ἀνθρώπων ἀπολλυμένους): I když MacDowell 1962, s. 161, hájí rukopisné čtení ἄλλων, přidržel jsem se raději opravy ἀνθρώπων, již přijímají všichni ostatní editoři a již přesvědčivě obhájuje též Conomis 1965, s. 60.

140-150: Závěr. Na rozdíl od doporučení rétorických příruček, Arist. *Rhet.* III.19 (1419b10-1420a8), [Arist.] *Rhet. ad Alex.* 38.10-11 (1446a25-33), neprovádí Andokidés přehledné shrnutí argumentů, jimiž v průběhu řeči vyvracel oprávněnost žaloby, rovněž se neuchyluje k útoku vůči protivníkům. Na nepřátele útočil dostatečně dlouze a systematicky v **92-136**, argumenty dokazující neplatnost Ísotímidova usnesení srhnul již v **88-89**. Andokidés se tak v závěru snaží o jedinou věc, totiž naklonit si soudce prostřednictvím řady emocionálních apelů, v nichž svůj vlastní osud spojuje s osudem celé obce.

140: V **109** byla amnestie z roku 403 dávana do souvislosti s možností obnovit velmocenské postavení Athén. Zde se Andokidés dovolává mezinárodního respektu, který si Athéňané svým neobyčejně rozumným jednáním vydobyli, srv. Isocr. 18.46. Apely na vysoké mínění ostatních Řeků o Athéňanech, jemuž se občané svým rozhodnutím nesmí zpronevěřit, hrály na soudech i na sněmu důležitou roli, srv. Dorjahn 1938, s. 18-25.

142 - když totiž... bylo zničeno lod'stvo (ἐπειδὴ γὰρ... αἱ νῆες διεφθάρησαν): Srv. **73**. Jak uvádí Xen. *Hell.* II.2.19, o naprosté zničení Athén usilovali především Thébané a Korint'ané.

- *Lakedaimoňané... se rozhodli* (Λακεδαιμόνιοι ἔγνωσαν): Srv. Xen. *Hell.* II.2.20, And. 3.21.

- *kteří započali s osvobozením* (οἱ ὑπῆρξαν τῆς ἐλευθερίας): Narážka na Athéňany, kteří porazili Peršany u Marathónu, **107**.

143 - abyste i mně poskytli podíl ze záchrany (καὶ ἐμοὶ... ὑμᾶς μεταδοῦναι τῆς σωτηρίας): Žalobce považuje za drzost, že se Andokidés chce podílet na životě v obci, ačkoliv k její záchraně nijak nepřispěl, [Lys.] 6.48. Na rozdíl od Andokida tuto záchranu líčí jako dílo samotných Athéňanů. Missiou 1992, s. 32-40, 52, tvrdí, že stejně jako v řeči *O vlastním návratu* i zde Andokidés prezentuje aristokratické, s demokracií neslučitelné pojetí vděku (χάρις). Podle tohoto pojetí měl obdarovaný (původně závislý klient) závaznou povinnost v příslušný čas se svému dobrodinci odvděčit, zatímco k demokratickému pojetí χάρις patřila blahovůle lidu. Argumentace postavená na metafoře vkládání a vybírání podílu z jakési banky

společné záchrany však prozrazuje spíše Andokidovu kupeckou mentalitu. Z dalších slov je navíc zřejmé, že své osvobození nepožaduje pouze s ohledem na zásluhy svých předků, ale i s ohledem na budoucí prospěch, který může obci přinést. Své osvobození tak prezentuje jako oboustranně výhodný a zároveň spravedlivý obchod.

144 - do veliké chudoby... v důsledku pohrom, které postihly obec (διὰ τὰς τῆς πόλεως συμφορὰς εἰς πενίαν πολλήν): Vzhledem k tomu, že Andokidův rodný dům obýval Kleofón, **146**, je zřejmé, že mu musel být zkonfiskován. Kdy k této konfiskaci došlo a jaké konkrétní obecní pohromy má Andokidés na mysli, však není jasné. Marchant 1889, s. 167, a MacDowell 1962, s. 162, soudí, že majetek byl Andokidovi zkonfiskován již roku 415, ačkoliv on sám v tehdejších procesech odsouzen nebyl. Rovněž Davies 1971, s. 31, dává konfiskaci do souvislosti s procesy. V řeči *O vlastním návratu* se však Andokidés o ztrátě majetku nezmiňuje, ke konfiskaci tak muselo dojít později a z jiných důvodů. Konfiskace rodného domu v roce 415 je vyloučena už jen proto, že byl tehdy stále na živu jeho otec, který rovněž za nic odsouzen nebyl. Dokud otec žil, vlastníkem domu byl on, nikoli Andokidés. Blass 1887, s. 290, proto poznamenává, že k zabránění Andokidova rodného domu Kleofóntem došlo někdy po Leógorově smrti. Kdy otec zemřel, však nevíme. Konfiskace mohla souviset s vyhnanstvím, k němuž byl Andokidés nejspíše odsouzen po pronesení řeči *O vlastním návratu*, tj. mezi lety 410-405, jak míní Zelenka 1887, s. 16, srv. **146**, s. 175. Obecními pohromami se míní ani ne tak oligarchická vláda z roku 411, jako spíše dekelejská válka (413-404), během níž byl těžce zpustošen attický venkov, zvláště v severní části země. Tuto ztrátu však mohl vyvážit zisk z obchodování, jak soudí Blass 1887, s. 290. Jelikož se Andokidés mezinárodním obchodem začal podle všeho zabývat ještě před válkou, úplně bez prostředků nebyl asi nikdy, i když se nám právě takovouto představu snaží vsugerovat.

- **a svých vlastních rukou** (καὶ τοῖν χερσὶν τοῖν ἑαυτοῦ): Dalmeyda 1966, s. 61, pozn. 2, pochybuje o tom, že by měl Andokidés na mysli manuální práci, doporučuje nebrat vyjádření doslova a překládá: „et mon travail“. Andokidés však může zcela záměrně přehánět, aby v soudcích vzbudil dojem, že je jedním z nich. Chce ukázat, že na rozdíl od Kallii, který po otci zděděný majetek promrhal, **131**, on sám žádným rozmařilým aristokratem není, ale ví, co je to tvrdá práce, díky čemuž dokázal bohatství zničené vnějšími okolnostmi znovu získat.

145 - upadnout do neštěstí v důsledku vlastního pochybení (τὸ ἀμαρτόντα πράξει κακῶς): Jde o jediné místo v celé řeči, kde Andokidés přiznává, že ve svém životě pochybil. Vyjádření

je však natolik vágní, že ho nelze brát jako mimovolné přiznání podílu na bezbožnostech roku 415, i když všem bylo jasné, že neblahý osud jej postihl právě v důsledku tehdejších událostí.

- *s mnoha králi, obcemi a dalšími cizinci coby soukromníky* (πρὸς πολλοὺς καὶ βασιλέας καὶ πόλεις καὶ ἄλλους ἰδίᾳ ξένους): Srv. 4, s. 72. Andokidovu snahu ohromit soudce svými mezinárodními kontakty žalobce očekával, [Lys.] 6.48. Tvrdí proto, že Andokidés disponuje zvláštní schopností škodit na místo nepřátel svým přátelům, v důsledku čehož musel od všech starých přátel uprchnout a seznamovat se s novými lidmi, [Lys.] 6.6, 30. Chce tím naznačit, že z Andokidových četných, leč zkažených známostí nemůže obci vzejít žádný užitek.

146 - Andokidův a Leógorův dům (ἡ Ἀνδοκίδου καὶ Λεωγόρου οἰκία): Slovo οἰκία označuje primárně budovu, ale též rodinu. Jak upozorňuje MacDowell 1962, s. 163, Andokidés v celé následující pasáži pracuje nerozlišeně s oběma významy.

- *v době mého vyhnanství* (ἐμοῦ φεύγοντος): K nejednoznačnému označení ὁ φεύγων srv. s. 128-129. Pokud žil Andokidés mimo Athény pouze kvůli Ísotímidovu usnesení, **71**, pak žádným vyhnancem ani uprchlíkem nebyl. Mimo Athény žil zcela dobrovolně, přičemž měl stále právo do města vstoupit. V tom případě je Andokidovo vyjádření nadnesené. Je ovšem možné, že po pronesení řeči *O vlastním návratu*, v níž někdy mezi lety 410 a 405 požadoval rehabilitaci, byl skutečně postižen vyhnanstvím. Žalobce říká, že ho tehdy Athéňané vyhnali z města, [Lys.] 6.29. O něco dále klade Andokida do protikladu k ostatním φεύγοντες, kteří u Helléspontu sloužili jako stratégové a pomáhali Athénám, [Lys.] 6.47. Blass 1887, s. 290, pozn. 2, a Dalmeyda 1966, s. xi, pozn. 4, považují vyjádření žalobce za hyperbolu a tvrdí, že Andokidés po svém neúspěchu odešel z Athén dobrovolně. Jebb 1893, s. 79, Marchant 1889, s. 11, Maidment 1960, s. 459, a MacDowell 1962, s. 5, 201, aniž by tento problém výslovně řešili, rovněž tvrdí, že Andokidés odešel do dobrovolného exilu stejně jako předtím. Pokud však byl jeho dům obýván Kleofóntem, srv. s. 176, je zřejmé, že dům musel být Andokidovi zabaven. Majetky přitom byly zabavovány právě vyhnancům a uprchlíkům. Možnost, že by Andokidés Kleofóntovi dům dobrovolně pronajal či prodal, lze naopak vyloučit jako zcela absurdní. Vzhledem k atmosféře, která v Athénách mezi dvěma oligarchickými převraty vládla, považuji přemrštěnou reakci na žádost o rehabilitaci za pravděpodobnou. Zda byl Andokidés odsouzen k vyhnanství či postaven před soud, před nímž raději uprchl, je přitom vedlejší. Jisté je, že v době, kdy pronášel řeč *O vlastním návratu*, vyhnancem (uprchlíkem) ještě nebyl, protože to by vůbec nesměl vstoupit na území Attiky, natožpak hovořit na sněmu.

- **Kleofón, výrobce lyr** (Κλεοφῶν... ὁ λυροποιὸς): Tento kontroverzní politik činný v posledních dvou desetiletích 5. století, Arist. *Ath.Pol.* 28.3-4, tak dlouho oponoval všem návrhům na uzavření míru se Spartou, D.S. XIII.53.2, Arist. *Ath.Pol.* 34.1, až byl roku 404 odstraněn v zinscenovaném procesu, Lys. 13.8-12, Lys. 30.12-13. Andokidův despekt vůči tomuto muži z lidu chápe Missiou 1992, s. 52, jako projev oligarchického cítění. S pohrdáním však o něm mluví i Aeschin. 2.76, týž 3.150, který mu přisuzuje odpovědnost za zkázu Athén. Výhradně negativní hodnocení Kleofóna se snaží korigovat Baldwin 1974, s. 35-47.

149 - dělat občany z Thessalů a obyvatel Andru (Θετταλοὺς καὶ Ἀνδρίουσ πολιτας ποιειῖσθαί): Cizincům, kteří Athénám prokázali službu, bylo občanství udělováno většinou jednotlivě, ve výjimečných případech hromadně. V důsledku vylidnění způsobeného válkou bylo roku 406 slíbeno občanství všem metoikům a cizincům, kteří budou sloužit u loďstva, po bitvě u Arginús bylo občanství uděleno i otrokům, D.S. XIII.97.1, Ar. *Ran.* 693-4 se scholii. Roku 405 bylo athénské občanství uděleno Samským odměnou za to, že od Athén po bitvě u Aigospotamoi jako jediní neodpadli, M-L 94 = Tod 96 = IG i² 126, Nováková–Pečírka 1959, s. 236-237, č. 181. Cizincům bojujícím v občanské válce na straně lidu bylo rovněž slíbeno občanství. Roku 403 jim bylo sice odhlasováno, záhy však bylo usnesení zrušeno jako protizákonné, Arist. *Ath.Pol.* 40.2, Aeschin. 3.195. Lidé bojující s demokraty od samého počátku však nakonec roku 401/400 občanství obdrželi, Tod 100 = IG ii² 10, Nováková–Pečírka 1959, s. 212, č. 156, srv. MacDowell 1962, s. 165, Thompson 1970, s. 146, MacDowell 1978, s. 70-73, Ostwald 1986, s. 503-504, 508-509. Na toto poslední hromadné udělení občanství naráží nejspíše Andokidés, i když nelze vyloučit, že má na mysli některé konkrétní cizince, kteří občanství obdrželi již dříve. Z Andru totiž pocházel stratégos Fanosthenés, činný ještě před koncem peloponnéské války, Xen. *Hell.* I.5.18, Pl. *Ion.* 541d.

150 - sebe samé tedy nezbavujte nadějí, které z mé strany můžete očekávat (μὴ τοίνυν μήθ' ὑμᾶσ αὐτοὺσ τῶν ἀπ' ἐμοῦ ἐλπίδων ἀποστερήσητε): Podle Aristotelova slavného rozlišení mezi třemi druhy řečnictví se soudní řečnictví vztahuje k minulosti a otázce spravedlnosti, Arist. *Rhet.* I.3 (1358b). Při rozhodování athénských soudů však hrál důležitou roli i výhled do budoucna a otázka prospěchu, tedy to, co je podle Aristotelovy definice záležitostí poradního řečnictví. O tom, že lidé, kteří se provinili, byli nejednou osvobozeni, pokud se soudcům zdálo, že v budoucnu obci prospějí, hovoří Lys. 14.43, srv. [Lys.] 6.48, Lys.15.10, Lys, 20.36, Lys. 28.16, [Xen.] *Ath.Pol.* 1.13.

- *aby... k vašemu uvážení přednesli, co o mně soudí* (συμβουλεύειν ὑμῖν ἃ γινώσκουσι περὶ ἐμοῦ): Úkolem spoluřečníků (συνήγοροι), přímělců, bylo přesvědčit soudce o dobrém charakteru obžalovaného a svým vystoupením názorně předvést, že se obžalovaný na rozdíl od protistrany přátel s těmi „správnými“ lidmi. Bohatí a vlivní lidé jako Andokidés, v jejichž prospěch vystoupilo dostatečné množství uznávaných osobností, byli ve značné výhodě, jak poznamenává Dem. 21.112, Dem. 23.206. Na rozdíl o svědků nemohli být přímělcem žalování za křivé svědectví, Aeschin. 2.170. Za svou výpomoc však nesměli brát peníze, jinak jim hrozila žaloba, Dem. 46.26. Jako spoluřečníci proto vystupovali především osobní přátelé. Spoluřečníci vybraní z fýly měli možná oficiálnější status a byli nazýváni též σύνδικοι, k čemuž směřuje Andokidem užitá sloveso συνδικεῖν, srv. Dem. 23.206, Hyp. 4.12. Jako συνήγοροι byli označováni též spolužalobci. K roli συνήγοροι na obou stranách srv. Bonner 1905, s. 11-12, 82-84, Calhoun 1913, s. 85-89, Lipsius 1915, s. 906-910.

- *Anyte a Kefale... Thrasyll* (Ἄνυτε, Κέφαλε... Θράσυλλος): Anytos bojoval v době občanské války na straně vyhnaných demokratů, Xen. *Hell.* II.3.42-44, Lys. 13.78, 82, načež se stal jedním z vůdčích politiků, Isocr. 18.23. Aktivní byl ale již v dřívějších letech. Roku 410/409 byl jako stratégos pohnán k soudu kvůli ztrátě Pylu, k němuž byl vyslán s třiceti trierami, kvůli bouři tam však vůbec nedoplul. Osvobozen byl prý jen díky tomu, že soudce uplatil, Arist. *Ath. Pol.* 27.5, D.S. XIII.64.6, srv. Hansen 1975, s. 84, č. 65. Jeho bohatsví pocházelo z toho nejvíce páchnoucího řemesla, koželužství, schol. Pl. *Ap.* 18b, Pl. *Men.* 90a. Byl nevzdělaný a vzdělání zanedbal i u svého syna, Pl. *Men.* 91c, Xen. *Ap.* 29-31, srv. Connor 1971, s. 165-166. Roku 399 byl Anytos jedním ze tří Sókratových žalobců. Podle schol. Pl. *Ap.* 18b celý proces inicioval a hlavnímu žalobci Melétovi – který je možná totožný s Andokidovým žalobcem, **94** – dal peníze, aby Sókrata zažaloval. Možné Anytovy motivy ke stíhání Sókrata a hájení Andokida probírá Blumenthal 1973, s. 173-174. Antické zprávy o tom, že Sókratovi žalobci byli později vyhnáni, jelikož Athéňané začali odsouzení Sókrata litovat, nepovažují na rozdíl od MacDowella 1962, s. 166, za věrohodné. Ke Kefalovi srv. **115-116**, s. 157-158. Thrasyllus je jinak neznámý. Mohlo by snad jít o mladšího příbuzného stratéga Thrasylla, který byl spolu s dalšími pěti stratégy popraven roku 406 po bitvě u Arginús, Xen. *Hell.* I.7.29, 34, Filochoros, FGrHist 328 F 142.

Appendix: Seznam mužů udaných a odsouzených roku 415

H = obviněn ze zhanobení hermavek; M = obviněn ze znesvěcení mystérií; S = jméno doloženo na stélách o prodeji zabaveného majetku.²⁴⁷ Za obviněním stojí jméno udávajícího. Poprava je jistá jen u dvou osob. Ti, jimž se podařilo uprchnout, byli rovněž odsouzeni.

Adeimantos ²⁴⁸ syn Leukolofidův z dému Skambónidai	M – Agaristé; 16 ;	S	uprchl
Akúmenos ²⁴⁹	M – Lýdos; 18 ;		uprchl
Alkibiadés ²⁵⁰ syn Kleiniův z dému Skambónidai	M – Andromachos; 11-14 ; M – Agaristé; 16 ;	S	uprchl
Alkibiadés ²⁵¹ z dému Fégús	Falešné udání – Diokleidés; 65 ; M? – ?;	S	uprchl
Alkisthenés	H – Teukros; 35 ;		odsouzen
Amiantos ²⁵² z Aigíny	Falešné udání – Diokleidés; 65 ;		uprchl
Andokidés ²⁵³ syn Leógorův z dému Kydathénaion	H – Diokleidés; 40 ; M? – ?;		získal beztrestnost
Antidóros	H – Teukros; 35 ;		odsouzen
Antifón ²⁵⁴	M – Teukros; 15 ;		uprchl
Apsefión ²⁵⁵	H – Diokleidés; 43 ;		uprchl, zproštěn obvinění

²⁴⁷ Srv. s. 21, pozn. 107. Pokud na jména na stélách přímo odkazují, držím se Pritchetta 1953, s. 298. K číslování podle SEG srv. Dover 1970, s. 277-280, jehož přehled mi posloužil jako vzor.

²⁴⁸ Srv. s. 83-84, MacDowell 1962, s. 76, Aurenche 1974, s. 101-103, 130-131, Ostwald 1986, s. 545.

²⁴⁹ Srv. s. 87, MacDowell 1962, s. 77, Aurenche 1974, s. 90-91, Ostwald 1986, s. 541-542, 545.

²⁵⁰ Srv. s. 20, 21, 29-30, Davies 1971, s. 18-21, Aurenche 1974, s. 124-128, 160-161, Ostwald 1986 (průběžně), Furley 1996, s. 41-44, 131-133, 137-140.

²⁵¹ Srv. s. 111, MacDowell 1962, s. 104, Davies 1971, s. 17, Ostwald 1986, s. 549. Jelikož jeho jméno se nachází na stéle mezi bezbožníky, Aurenche 1974, s. 64-65, soudí, že se podílel i na znesvěcování mystérií.

²⁵² Srv. s. 111. MacDowell 1962, s. 104, soudí, že byl spíše Athénanem na Aigíně usazeným, než že by z ostrova pocházel, jelikož Aigína byla od roku 431 okupována Athénami. Aurenche 1974, s. 110, nevylučuje, že mohl být metoikem. Formulace ἐξ Αἰγίνης na místo Αἰγινεύς či Αἰγινήτης však původ z Aigíny vylučuje.

²⁵³ Srv. s. 8-9, 20, 36-38.

²⁵⁴ MacDowell 1962, s. 75, odmítá, že by se mohlo jednat o některého ze čtyř Antifóntů známých z této doby. Aurenche 1974, s. 78, obhazuje ztotožnění s řečníkem a členem oligarchické vlády roku 411, což je nesmysl. Odsouzený Antifón se tehdy nemohl v Athénách nacházet. K omilostnění žádného z odsouzených totiž takto brzy ještě nedošlo. Ostwald 1986, s. 541, považuje identitu za nejistou.

²⁵⁵ Srv. 44, s. 103. Kromě toho, že by roku 415 členem rady a vlastnil koně, o tomto muži nic jiného nevíme.

Archebiadés ²⁵⁶	M – Andromachos; 13 ;		uprchl
Archidámos	H – Teukros; 35 ;		odsouzen
Archippos ²⁵⁷	M – Andromachos; 13 ;		uprchl
Aristomenés ²⁵⁸	M – Andromachos; 13 ;		uprchl
Autokratór	M – Lýdos; 18 ;		uprchl
Axiochos ²⁵⁹	M – Agaristé; 16 ;	S	uprchl
syn Alkibiadův			
z dému Skambónidai			
Diakritos ²⁶⁰	H – Andokidés; 52, 67 ;		uprchl
Diogenés ²⁶¹	M – Andromachos; 13 ;		uprchl
Diognétos ²⁶²	M – Teukros; 15 ;		uprchl
Diokleidés ²⁶³	Falešné udání – Diokleidés; 65 ;		popraven
Eryximachos ²⁶⁴	H – Teukros; 35 ;		odsouzen
Eufémos ²⁶⁵	H – Diokleidés; 40, 47 ;		zproštěn obvinění
bratr Kallii, syna Télokleova			
Eufiléτος ²⁶⁶	H – Teukros; 35 ;	S	odsouzen
syn Tímotheův			
M – ?;			
z dému Kydathénaion			
Eukratés ²⁶⁷	H – Diokleidés; 47 ;		zproštěn obvinění
syn Níkératův			
z dému Kýdantidai			

²⁵⁶ Obvykle je ztotožňován s pozdějším milovníkem (ἔραστῆς) Alkibiada mladšího, o němž hovoří Lys. 14.27, srv. MacDowell 1962, s. 72, Aurenche 1974, s. 105, Ostwald 1986, s. 543.

²⁵⁷ Srv. s. 11, pozn. 33. MacDowell 1962, s. 211, a Dover 1970, s. 281, pozn. 6, jej ztotožňují s komickým básníkem (PA 2540). Aurenche 1974, s. 103, jej ztotožňuje s aristokratem z dému Skambónidai, doloženým na pohřebním nápisu ze 4. století (PA 2563).

²⁵⁸ MacDowell 1962, s. 211, a Dover 1970, s. 281, pozn. 6, jej ztotožňují s komickým básníkem (PA 1192).

²⁵⁹ Srv. s. 84, MacDowell 1962, s. 76, Davies 1971, s. 16-17, Aurenche 1974, s. 101, Ostwald 1986, s. 549.

²⁶⁰ Aurenche 1974, s. 98, jej ztotožňuje lékařem z dému Frearrhioi (PA 3748).

²⁶¹ S nejasným výsledkem probírá možnou identitu Aurenche 1974, s. 108-109.

²⁶² MacDowell 1962, s. 74-75, Aurenche 1974, s. 77, Ostwald 1986, s. 544, jej s ohledem na Lys. 18.9 ztotožňují s bratrem slavného stratéga Níkii. Davies 1971, s. 405, soudí, že Nikiův bratr Diognétos mohl stejně tak dobře uprchnout teprve po roce 411 kvůli spolupráci s oligarchickou vládou čtyř set.

²⁶³ Srv. **37-43, 45, 66**, Plut. *Alc.* 20.6-7.

²⁶⁴ Srv. s. 87. Se synem Akúmenovým jej ztotožňuje MacDowell 1962, s. 77, Davies 1971, s. 462-463, Aurenche 1974, s. 91-92, Ostwald 1986, s. 545. Naopak Dover 1970, s. 284, pochybuje, že by lékař zhanobil hermovky.

²⁶⁵ Srv. s. 100, Aurenche 1974, s. 72, 89, Ostwald 1986, s. 547. Vzhledem ke způsobu, jímž ho Andokidés označuje, soudím, že Eufémos a Kalliás měli pouze společnou matku.

²⁶⁶ Srv. **51, 56, 61-64, 67**, s. 109. Odsouzení za oba zločiny potvrzuje přípis περί ἀμφότερα, který u jeho jména nacházíme na stéle VI, ř. 89, a stéle X, ř. 13. Stély zároveň prozrazují, že jeho majetek byl poměrně rozsáhlý, srv. Aurenche 1974, s. 91, 145-146, Ostwald 1986, s. 545-546, 550, Missiou 1992, s. 24-25.

²⁶⁷ Bratr slavného stratéga Níkii, srv. Ar. *Lys.* 103 se scholii, Lys. 18.4-5, MacDowell 1962, s. 97, Dover 1970, s. 287, Davies 1971, s. 404-405, Aurenche 1974, s. 72-73, Ostwald 1986, s. 547-548.

Euktémón	H – Teukros; 35 ;		odsouzen
Eurydamás	H – Teukros; 35 ;		odsouzen
Eurymachos ²⁶⁸	H – Teukros; 35 ;	S	odsouzen
syn Eu[
Faidros ²⁶⁹	M – Teukros; 15 ;	S	uprchl
syn Pýthokleův			
z dému Myrrhinús			
Fereklés ²⁷⁰	M – Lýdos; 17 ;	S	odsouzen
syn Fe[ren]íka[iův	H – Teukros; 35 ;		
z dému Thémakos			
Filokratés ²⁷¹	M – Teukros; 15 ;		uprchl
Frýnichos ²⁷²	H – Diokleidés; 47 ;		zproštěn obvinění
Glaukippos	H – Teukros; 35 ;		odsouzen
Gnifónidés ²⁷³	M – Teukros; 15 ;		uprchl
Héfaistodóros ²⁷⁴	M – Teukros; 15 ;	S	uprchl
Chairedémos ²⁷⁵	H – Andokidés; 52, 67 ;	S	uprchl
syn Elpiův			
z dému Ach[erdús]			
Charippos	H – Teukros; 35 ;		odsouzen
Charmidés ²⁷⁶	M – Agaristé; 16 ;		uprchl
syn Glaukónův			
Charmidés ²⁷⁷	H – Diokleidés; 47 ;		zproštěn obvinění

²⁶⁸ Rekonstrukci jeho jména na stéle II, ř. 183, zpochybňuje Furley 1996, s. 47, dle něhož byly na dochovaných stélách evidovány pouze osoby odsouzené kvůli mystériím.

²⁶⁹ Vzhledem k dochování celého jména na jedné ze stél není pochyb o tom, že Faidros je identický s ústřední postavou Platónova stejnojmenného dialogu. K jeho osudům a majetku srv. MacDowell 1962, s. 74, Davies 1971, s. 201, Aurenche 1974, s. 80, 110-111, 150-151, Ostwald 1986, s. 544.

²⁷⁰ Osouzení za oba zločiny potvrzuje přípis *περὶ ἀμφοτέρων*, který u jeho jména nacházíme na stéle VI, ř. 94, srv. MacDowell 1962, s. 72, Dover 1970, s. 282, pozn. 19, Aurenche 1974, s. 96, 146-147, Ostwald 1986, s. 538, Furley 1996, s. 46-47.

²⁷¹ Jisté je, že tento muž nemůže být totožný s prytanem Filokratem zmíněným v 46. MacDowell 1962, s. 75, vylučuje možné ztotožnění i s dalšími Filokraty známými z této doby. Rovněž Aurenche 1974, s. 113, vzhledem k rozšíření jména rezignuje na pokus o identifikaci.

²⁷² Srv. s. 106.

²⁷³ Aurenche 1974, s. 112.

²⁷⁴ Aurenche 1974, s. 113, 151, soudí, že byl metoikem stejně jako Kéfisidóros.

²⁷⁵ Aurenche 1974, s. 98. Rekonstrukci jeho jména na stéle VIII, ř. 7-8, zpochybňuje Furley 1996, s. 47, dle něhož byly na dochovaných stélách evidovány pouze osoby odsouzené kvůli mystériím.

²⁷⁶ Srv. s. 83-84, Davies 1971, s. 330-331, Aurenche 1974, s. 106, Ostwald 1986, s. 545, Wallace 1992, s. 329-332.

²⁷⁷ Srv. 48-51, 68. MacDowell 1962, s. 97, jeho otce ztotožňuje s Aristotelem, který byl ve dvacátých letech strategem, pokladníkem spojenecké pokladny a roku 404 jedním z třiceti tyranů. Davies 1971, s. 30, Aurenche

syn Aristotelův			
Ísonomos ²⁷⁸	M – Teukros; 15 ;		uprchl
Kalliás ²⁷⁹	H – Diokleidés; 47 ;		zproštěn obvinění
syn Alkmeónův			
Kalliás ²⁸⁰	H – Diokleidés; 42 ; 47 ;		zproštěn obvinění
syn Télokleův			
Kéfisodóros ²⁸¹	M – Teukros; 15 ;	S	uprchl
metoikos sídlící v Peiraieu			
Kritiás ²⁸²	H – Diokleidés; 47 ;		zproštěn obvinění
syn Kallaischrův			
Leógorás ²⁸³	M – Lýdos; 17 ; 19 ;		zproštěn obvinění
syn Andokidův	H – Diokleidés; 41 ; 47 ;		zproštěn obvinění
z dému Kydathénaion			
Lýsistratos ²⁸⁴	H – Andokidés; 52 ; 67 ;		uprchl
Mantitheos ²⁸⁵	H – Diokleidés; 43 ;		uprchl, zproštěn obvinění
Melétos ²⁸⁶	M – Andromachos; 12-13 ;		uprchl
	H – Teukros; 35 ;		
Menestratos ²⁸⁷	H – Teukros; 35 ;		odsouzen

1974, s. 70, pozn. 6, a Ostwald 1986, s. 547, tuto identifikaci zavrhuji. Pokud byl Charmidés vychováván spolu s Andokidem mimo svůj rodný dům jako sirotek, **48**, jeho otec musel být již ve dvacátých letech po smrti.

²⁷⁸ MacDowell 1962, s. 74, a Aurenche 1974, s. 78-80, 112, jej s ohledem na IG ii² 6580 považují za tchána metoika Kéfisodóra, jehož rovněž udal Teukros, srv. Ostwald 1986, s. 544.

²⁷⁹ Srv. s. 87, Davies 1971, s. 29, Aurenche 1974, s. 68, 73, Ostwald 1986, s. 542.

²⁸⁰ MacDowell 1962, s. 90, Davies 1971, s. 253-254, Aurenche 1974, s. 71-72, 149, Ostwald 1986, s. 547.

²⁸¹ MacDowell 1962, s. 211, a Dover 1970, s. 281, pozn. 6, jej ztotožňují s komickým básníkem (PA 8341). Musejí přitom předpokládat, že někdy před rokem 402, kdy je doložen jeho první výskyt jako básníka, obdržel občanská práva. Aurenche 1974, s. 151, tuto možnost nevyklučuje, jde však o konstrukci dosti násilnou, jež stojí na pochybné představě, že znesvěcení mystérií si museli obzvláště „užívat“ komičtí básníci. Pomíjí navíc, že roku 415 Kéfisodóros komickým básníkem nebyl. Z dochované stély plyne, že šlo o velmi zámožného metoika.

²⁸² Srv. s. 106. Tento bratranec Andokidova otce je obecně ztotožňován s pozdějším vůdcem třiceti tyranů, srv. MacDowell 1962, s. 97, Dover 1970, s. 287, Davies 1971, s. 326-327, Aurenche 1974, s. 69-70, Ostwald 1986, s. 542-543.

²⁸³ Srv. s. 7-8, 36, pozn. 198, s. 85, 87-88, Davies 1971, s. 30, Aurenche 1974, s. 65-57, Ostwald 1986, s. 542.

²⁸⁴ Srv. s. 107-108, 164.

²⁸⁵ Srv. **44**, s. 103. MacDowell 1962, s. 92, Aurenche 1974, s. 95, a Ostwald 1986, s. 548, soudí, že by se mohlo jednat o muže, který se podle Xen. *Hell.* I.1.10, 3.13 a D.S. XIII.68.2 spolu s Alkibiadem později účastnil bojů v Malé Asii.

²⁸⁶ Srv. **63**, s. 110. Ztotožnění Meléta obviněného ve věci mystérií s Melétem obviněným ve věci hermovek není zcela jisté. Jejich identitu považuje za pravděpodobnou MacDowell 1962, s. 209-10, který rovněž soudí, že by se mohlo jednat o téhož Meléta, který byl roku 403 po pádu třicátky vyslán do Sparty dojednat mír s demokraty v Peiraieu, Xen. *Hell.* II.4.36. Identifikaci těchto tří Melétů přebírá Aurenche 1974, s. 62-64, a Ostwald 1986, s. 543, zatímco Dover 1970, s. 279, 281, pozn. 14, se spokojuje s identifikací první dvou. Bauman 1990, s. 116, jej považuje za otce Andokidova stejnojmenného žalobce, srv. s. 144.

²⁸⁷ MacDowell 1962, s. 86, a Ostwald 1986, s. 545-546, jej identifikují s mužem, o němž hovoří Lys. 13.55-57. K udání, které tento Menestratos roku 404 učinil, však došlo ještě předtím, než Athény kapitulovaly a moci se

Níkídés ²⁸⁸ syn Foinikidův z dému Melité	M – Andromachos; 13 ;	S	uprchl
Nísaíos ²⁸⁹ syn Taureův	H – Diokleidés; 47 ;		zproštěn obvinění
Oióniás ²⁹⁰ syn Oiónocharův z dému Aténé	M – Andromachos; 13 ;	S	uprchl
Panaitios ²⁹¹	M – Andromachos; 13 ; H – Andokidés; 52, 67 ;	S	uprchl
Pantaklés ²⁹²	M – Teukros; 15 ;		uprchl
Platón ²⁹³	H – Teukros; 35 ;		odsouzen
Polyeuktos	H – Teukros; 35 ;		odsouzen
Polystratos ²⁹⁴ syn Diodórův z dému Angylé	M – Andromachos; 13 ; H? – ?;	S	popraven
Púlytión ²⁹⁵ metoikos	M – Andromachos; 12, 14 ;		uprchl
Smindyridés ²⁹⁶	M – Teukros; 15 ;		uprchl
Taureás ²⁹⁷	H – Diokleidés; 47 ;		zprošten obvinění
Teisarchos ²⁹⁸	M – Teukros; 15 ;		uprchl
Teleníkos ²⁹⁹	H – Teukros; 35 ;		odsouzen

chopilo třiceti tyranů, takže Menestratos odsouzený kvůli hermovkám, pokud vůbec ještě žil, musel být stále na útěku, srv. s. 23. Aurenche 1974, s. 93, zvažuje identifikaci s některým z epigraficky doložených Menestratů.

²⁸⁸ Rukopisné Νικιάδην je opravováno podle stél, kde se jméno objevuje čtyřikrát. K jeho majetku evidovanému na stélách srv. Davies 1971, s. 408, Aurenche 1974, s. 136-138.

²⁸⁹ Srv. pozn. 297 k jeho otci Taureovi.

²⁹⁰ Rukopisné Ἰωνίαν je opravováno podle stél, kde se jméno objevuje pětkrát. Majetek evidovaný na stélách prozrazuje, že Oióniás byl extrémně bohatý, srv. Davies 1971, s. 419, Aurenche 1974, s. 105, 139.

²⁹¹ Jde-li o jednoho Panaitia udaného za oba zločiny či o dvě odlišné osoby, je sporné, srv. s. 107-108. K majetku evidovanému na stélách srv. Aurenche 1974, s. 132-133.

²⁹² Možné ztotožnění s básníkem, o němž se zmiňuje Ant. 6.11, navrhuje MacDowell 1962, s. 75. Ve prospěch této identifikace naopak argumentuje Aurenche 1974, s. 78.

²⁹³ Ztotožnění s komickým básníkem či filosofem je vyloučeno, srv. MacDowell 1962, s. 86, 211.

²⁹⁴ Srv. s. 78. K jeho majetku zaznamenanému na stélách srv. Aurenche 1974, s. 105-106, 134-136.

²⁹⁵ Srv. s. 77, 79, Aurenche 1974, s. 109-110, 143-144, Ostwald 1986, s. 543-544.

²⁹⁶ Aurenche 1974, s. 113-114, vzhledem k unikátnosti jeho jména soudí, že by se mohlo jednat o potomka Smindyrida ze Sybaridy, jehož zmiňuje Hdt. VI.127.

²⁹⁷ Tento bratranec Andokidova otce je ztotožňován s mužem, jehož Alkibiadés jako soupeřící chorégos někdy před rokem 415 udeřil na veřejnosti pěstí, [And.] 4.20-21, Dem. 21.147, Plut. *Alc.* 16.5, srv. MacDowell 1962, s. 97, Davies 1971, s. 29, Aurenche 1974, s. 68-69, Ostwald 1986, s. 542.

²⁹⁸ Davies 1971, s. 501, a Aurenche 1974, s. 113, zvažují identifikaci s mužem doloženým na IG ii² 1929, ř. 26.

²⁹⁹ Na základě roztroušených epigrafických údajů se o rekonstrukci jeho rodiny pokouší Aurenche 1974, s. 97.

Teukros ³⁰⁰ metoikos	M – Teukros; 15 ;	obdržel beztrestnost
Theodóros ³⁰¹ z dému Fégaia	M - ?; Plut. <i>Alc.</i> 19.2, 22.4; H – Teukros; 35 ;	odsouzen
Tímaios ³⁰²	H - ?; Plut. <i>Alc.</i> 21.4;	zproštěn obvinění
Tímanthés ³⁰³	H – Teukros; 35 ;	odsouzen
Další lidé udaní Agaristou ³⁰⁴		odsouzeni
Další lidé udaní Lýdem ³⁰⁵		odsouzeni
Další lidé udaní Diokleidem ³⁰⁶		zproštění obvinění

³⁰⁰ Srv. **34**, s. 91, 95. MacDowell 1962, s. 73, a Aurenche 1973, s. 113, uvádějí možné ztotožnění s kameníkem, který byl roku 408/407 činný při stavbě Erechtheia a žil v dému Kydathénaion jako Andokidés, IG i² 374, ř. 14, 69, 216, 314, Nováková–Pečírka 1959, s. 218, č. 161. Pokud se ale na Teukra pro účast na znesvěcování mystérií vztahovalo Ísotímidovo usnesení, srv. s. 114, lze pochybovat o tom, že by jej nechali pracovat na stavbě chrámu.

³⁰¹ Srv. s. 77.

³⁰² Srv. s. 107. Vzhledem k tomu, že Andokida přemlouval k doznání, předpokládám, že byl následně propuštěn.

³⁰³ Srv. s. 23, pozn. 115.

³⁰⁴ Srv. **16**, s. 84, 89.

³⁰⁵ Srv. **17**, s. 89.

³⁰⁶ Diokleidés udal celkem čtyřicet dva mužů, **43**. Andokidés jmenuje konkrétně jen třináct z nich: deset svých příbuzných, **47**; dva členy rady, **43**; sebe, **40**. Diokleidem mohl být udán též Tímaios, srv. s. 107, případně i další dva Andokidovi příbuzní, jejichž jména z textu řeči nejspíše vypadla, srv. s. 112.

Seznam zkratek citovaných antických autorů a jejich děl

Aesch. <i>Supp.</i>	Aeschylus: Supplices.
Aeschin.	Aeschines: Orationes.
And.	Andocides: Orationes.
Ant.	Antiphon: Orationes.
Ar. <i>Ach.</i>	Aristophanes: Acharnenses.
Ar. <i>Av.</i>	Aristophanes: Aves.
Ar. <i>Eccl.</i>	Aristophanes: Ecclesiazusae.
Ar. <i>Eq.</i>	Aristophanes: Equites.
Ar. <i>Lys.</i>	Aristophanes: Lysistrata.
Ar. <i>Nub.</i>	Aristophanes: Nubes.
Ar. <i>Ran.</i>	Aristophanes: Ranae.
Ar. <i>Thesm.</i>	Aristophanes: Thesmophorizusae.
Ar. <i>Vesp.</i>	Aristophanes: Vespae.
Arist. <i>Ath.Pol.</i>	Aristoteles: Ἀθηναίων Πολιτεία.
Arist. <i>Pol.</i>	Aristoteles: Politica.
Arist. <i>Rhet.</i>	Aristoteles: Rhetorica.
[Arist.] <i>Rhet. ad Alex.</i>	Ps.-Aristoteles (Anaximenes?): Rhetorica ad Alexandrum.
Dein.	Dinarchus: Orationes.
Dem.	Demosthenes: Orationes.
D.H. <i>Thuc.</i>	Dionysius Halicarnassensis: de Thucidide.
D.H. <i>Lys.</i>	Dionysius Halicarnassensis: de Lysiae.
D.S.	Diodorus Siculus: Bibliotheca historica.
Didym. <i>in Dem.</i>	Didymus Grammaticus: in Demosthenem.
Eup.	Eupolis Comicus.
Gorg. <i>Pal.</i>	Gorgias: Palamedes.
Harp.	Harpocration Grammaticus: Lexicon in decem oratores Atticos.
Hdt.	Herodotus: Historiae.
Hermog. π. ἰδεῶν	Hermogenes Rhetor: Περὶ ἰδεῶν λόγου.
<i>Hym.Cer.</i>	Hymnus ad Cererem.
Hyp.	Hyperides: Orationes.
Isae.	Isaeus: Orationes.
Isocr.	Isocrates: Orationes.

Justin.	Marcus Junianus Justinus: Trogi Pompeii Historiarum Philippicarum epitoma.
[Longin.]	Ps.-Longinus: De sublimitate.
Lyc.	Lycurgus: Orationes.
Lys.	Lysias: Orationes.
Nep. <i>Alc.</i>	Cornelius Nepos: Alcibiades.
Nep. <i>Arist.</i>	Cornelius Nepos: Aristides.
Oros.	Paulus Orosius: Historia contra paganos.
Paus.	Pausanias Periegeta: Graecia descriptio.
Philostr. <i>V.S.</i>	Philostratus Sophista: Vitae Sophistarum.
Phryn.	Phrynichus Comicus.
Poll.	Julius Pollux Grammaticus: Onomasticon.
Pl. <i>Alc. I.</i>	Plato: Alcibiades 1.
Pl. <i>Ap.</i>	Plato: Apologia Socratis.
Pl. <i>Eryx.</i>	Plato: Eryxias.
Pl. <i>Euthphr.</i>	Plato: Euthyphron.
Pl. <i>Gorg.</i>	Plato: Gorgias.
Pl. <i>Ion.</i>	Plato: Ion.
Pl. <i>Leg.</i>	Plato: Leges.
Pl. <i>Men.</i>	Plato: Meno.
Pl. <i>Phaedr.</i>	Plato: Phaedrus.
Pl. <i>Prot.</i>	Plato: Protagoras.
Pl. <i>Resp.</i>	Plato: Respublica.
Pl. <i>Symp.</i>	Plato: Symposium.
Pl. <i>Com.</i>	Plato Comicus.
Plut. <i>Alc.</i>	Plutarchus: Alcibiades.
Plut. <i>Arist.</i>	Plutarchus: Aristides.
Plut. <i>Nic.</i>	Plutarchus: Nicias.
Plut. <i>Mor.</i>	Plutarchus: Moralia.
Plut. <i>Per.</i>	Plutarchus: Pericles.
Plut. <i>Phoc.</i>	Plutarchus: Phocion.
Plut. <i>Sol.</i>	Plutarchus: Solon.
Plut. <i>Thes.</i>	Plutarchus: Theseus.
[Plut.] <i>Vit. And.</i>	Ps.-Plutarchus: Vita Andocidis.

Quint.	Marcus Fabius Quintilianus: <i>Institutio Oratoria</i> .
Soph. <i>Ai</i> .	Sophocles: <i>Ajax</i> .
Soph. <i>Phil</i> .	Sophocles: <i>Philoctetes</i> .
Suda	Suda: <i>Lexicon</i> .
Thuc.	Thucydides: <i>Historiae</i> .
Xen. <i>Ap</i> .	Xenophon: <i>Apologia Socratis</i> .
[Xen.] <i>Ath.Pol</i> .	Ps.-Xenophon: <i>Ἀθηναίων Πολιτεία</i> .
Xen. <i>Hell</i> .	Xenophon: <i>Hellenica</i> .
Xen. <i>Mem</i> .	Xenophon: <i>Memorabilia</i> .
Xen. <i>Oec</i> .	Xenophon: <i>Oeconomicus</i> .
Xen. <i>Vect</i> .	Xenophon: <i>de Vectigalibus</i> .

Seznam ostatních zkratek

AC	Acta Classica
AHAM	Anales de Historia antigua y medieval
AJA	American Journal of Archeology
AJP	American Journal of Philology
BCH	Bulletin de correspondance hellénique
CA	Classical Antiquity
CB	Classical Bulletin
CM	Classica et Mediaevalia
CP	Classical Philology
CQ	Classical Quarterly
CR	Classical Review
CSCA	California Studies in Classical Antiquity
CW	Classical World
FGrHist	Jacoby, Felix (ed.), <i>Fragmente der Griechischen Historiker</i> , Berlin 1928 nn.
GLP	Graecolatina Pragensia
G&R	Greece and Rome
GRBS	Greek, Roman and Byzantine Studies
IG	Kirchhoff, Adolf (ed.), <i>Inscriptiones Graecae</i> , Berlin 1873 nn.
JHPh	Journal of the History of Philosophy
JHS	Journal of Hellenic Studies
MEP	Minima Epigraphica et Papyrologica
M-L	Meiggs, Russel – Lewis, David M. (ed.), <i>A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.</i> , Oxford 1969
PA	Kirchner, Johannes, <i>Prosopographia attica. I.-II.</i> , Berlin 1901, 1903
PAPhS	Proceedings of the American Philosophical Society
PCPhS	Proceedings of the Cambridge Philological Society
PhQ	Philological Quarterly
POxy	Grenfell, Bernard P. – Hunt, Arthur S. (ed.), <i>The Oxyrhynchus Papyri</i> , London 1898 nn.
QS	Quaderni di storia
RE	Pauly, W. – Wissowa, G., <i>Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft</i> , Berlin 1894 nn.

RhM	Rheinisches Museum für Philologie
RPh	Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes
SEG	Hondius, Jacob E. (ed.), <i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i> , Leiden 1923 nn.
Tod	Tod, Marcus N., <i>A Selection of Greek Historical Inscriptions. I.-II.</i> , Oxford 1933, 1948
TAPhA	Transactions and Proceedings of the American Philological Association
WS	Wiener Studien
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

Seznam použitých pramenů a literatury

a) Edice, komentáře a překlady Andokidova díla

BLASS, Fridericus (1880²): *Andocidis orationes. Edidit... Editio secunda correctio*, Lipsiae [Leipzig]: B.G. Teubner. (1. vyd. 1871)

BLASS, Fridericus (1906³): *Andocidis orationes. Edidit... Editio tertia correctior*, Lipsiae [Leipzig]: B.G. Teubner. (1. vyd. 1871)

DALMEYDA, Georges (1966³): *Andocide. Discours. Texte établi et traduit par... Troisième tirage*, Paris: Les Belles Lettres. (1. vyd. 1930)

HICKIE, W. J. (1885): *Andocides. De Mysteriis. With Critical and Explanatory Notes*, London: MacMillan and Company.

LIPSIUS, Justus Hermannus (1888): *Andocidis orationes. Edidit...*, Lipsiae [Leipzig]: Bernhard Tauchnitz.

MACDOWELL, Douglas (1962): *Andokides. On the Mysteries. The Text Edited with Introduction, Commentary and Appendixes by...*, Oxford: Clarendon Press.

MAIDMENT, K. J. (1960³): *Minor Attic Orators in Two Volumes. Vol. I. Antiphon, Andocides. With an English Translation by...*, London: William Heinemann; Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press. (1. vyd. 1941)

MARCHANT, E. C. (1889): *Andocides. De mysteriis and De reditu. Edited by...*, London: Rivingtons.

ZELENKA, Jan (1887, 1888): *O životě a působení řečníka Andokida, překlad a výklad řeči jeho „O mysteriích“*, in: Programm c.k. státního reálného a vyššího gymnasia v Klatovech, Klatovy, 1887, s. 3-50, 1888, s. 3-34.

b) Edice dalších pramenů

BODIN, Louis – de ROMILY, Jacqueline (1975⁴): *Thucydide. La Guerre du Péloponnèse. Livres VI et VII. Texte établi et traduit...*, Quatrième tirage revu et corrigé, Paris: Les Belles Lettres. (1. vyd. 1955)

CAREY, Christopher (2007a): *Lysiae orationes cum fragmentis. Recognovit, brevique annotatione critica instruxit...*, Oxonii [Oxford]: Clarendon Press.

CASEVITZ, Michael (1972): *Diodore de Sicile. Bibliothèque historique. Livre XII. Texte établi et traduit par...*, Paris: Les Belles Lettres.

- FLACELIÈRE, Robert – CHAMBRY, Émile (1990): *Plutarque. Vies. Tome III. Périclès – Fabius Maximus, Alcibiade – Coriolan. Texte établi et traduit...*, Troisième tirage, Paris: Les Belles Lettres. (1. vyd. 1964)
- FUHRMAN, Manfred (1966): *Anaximenes. Ars rhetorica quae vulgo fertur Aristotelis ad Alexandrum. Recognovit...*, Lipsiae [Leipzig]: B.G. Teubner.
- GERNET, Louis – BIZOS, Marcel (1992⁹): *Lysias. Discours. Tome I.: I-XV. Texte établi et traduit par... Neuvième tirage revu et corrigé*, Paris: Les Belles Lettres. (1. vyd. 1924)
- GERNET, Louis – BIZOS, Marcel (1989⁵): *Lysias. Discours. Tome II.: XVI-XXXV et fragments. Texte établi et traduit par...*, Cinquième tirage revu et corrigé, Paris: Les Belles Lettres. (1. vyd. 1926)
- HATZFELD, J. (1973⁶): *Xénophon. Helléniques. Tome I. Livres I-III. Texte établi et traduit par...*, Sixième tirage, Paris: Les Belles Lettres. (1. vyd. 1936)
- KASSEL, Rudolfus (1976): *Aristotelis Ars rhetorica. Edidit...*, Berlin: Walter de Gruyter.
- LAMBERTON, W. A. (1905): *Thucydides. Books II. and III. With introduction and notes by...*, New York: American book company.
- MATHIEU, Georges – BRÉMOND, Émile (1972⁴): *Isocrate. Discours. Tome I. Contre Euthynous, Contre Callimakhos, Contre Lokhitès, Sur l'attelage, Trapézitique, Éginétique, A Démonicos, Contre les sophistes, Hélène, Busiris. Texte établi et traduit par...*, Quatrième tirage, Paris: Les Belles Lettres. (1. vyd. 1929)
- MATHIEU, Georges – HAUSSOULLIER, Bernard (1985⁹): *Aristote. Constitution d'Athènes. Texte établi et traduit par...*, Neuvième tirage, Paris: Les Belles Lettres. (1. vyd. 1922)
- MEIGGS, Russel – LEWIS, David M. (1969): *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.*, Oxford: Clarendon Press.
- NOVÁKOVÁ, Julie – PEČÍRKA, Jan (red.) (1959): *Antika v dokumentech I. Řecko*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury.
- SMITH, Charles Foster (1913): *Thucydides. History of the Peloponnesian War. Book VI. Edited on the basis of the Classen–Steup edition by...*, Boston: Ginn.
- VOGEL, Fridericus (1893): *Diodori Bibliotheca historica. Vol. III. Editionem primam curavit Imm. Bekker, alteram Ludovius Dindorf, recognovit...*, Lipsiae [Leipzig]: B.G. Teubner.

Pro práci s ostatními prameny jsem využíval elektronické databáze dostupné na internetu na adresách <http://litterae.phil.muni.cz/> a <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>.

c) Sekundární literatura

- ALBINI, Umberto (1957): *Andocide I*, 27, in: *Maia* 9, s. 154-156.
- ALLEN, Danielle (1997): *Imprisonment in Classical Athens*, in: *CQ* 47, č. 1, s. 121-135.
- ANDREWES (1970): viz GOMME.
- ANDREWES, A. (2006⁵): *The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition*, in: Lewis, D. M. – Boardman, John – Davies, J. K. – Ostwald, M. (ed.): *The Cambridge Ancient History. Second Edition. Volume V. The Fifth Century B.C.*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 433-463. (1. vyd. 1992)
- D'ANGELO, Domitilla (1999): *Sull'ostilità fra Andocide e Pisandro*, in: *Sileno* 25, s. 261-271.
- ATHANASSAKIS, Apostolos (1989): *From the Phallic Cairn to Shepherd God and Divine Herald*, in: *Eranos* 87, s. 33-49.
- AURENCHE, Olivier (1974): *Les groupes d'Alcibiade, des Léogoras et de Teucros. Remarques sur la vie politique athénienne en 415 avant J.C.*, Paris: Les Belles Lettres.
- BALDWIN, Barry (1971): *Notes on Hyperbolus*, in: *AC* 14, s. 151-156.
- BALDWIN, Barry (1974): *Notes on Cleophon*, in: *AC* 17, s. 35-47.
- BAUMAN, Richard A. (1990): *Political Trials in Ancient Greece*, London – New York, Routledge.
- BEGODT, Georgius (1914): *De oratione κατ' Ἀνδοκίδου, quae sexta inter Lysiacas fertur. Dissertatio inauguralis*, Monasterii Guestfalorum [Münster]: Typis Roberti Noske Bornensis.
- BELOCH, Karl Julius (1914): *Griechische Geschichte. Zweite neugestaltete Auflage. Zweiter Band. Bis auf die sophistische Bewegung und den peloponnesischen Krieg. Erste Abteilung*, Strassburg: Karl J. Trübner.
- BLASS, Friedrich (1887²): *Die attische Beredsamkeit. Erste Abtheilung: von Gorgias bis zu Lysias*, Leipzig: B.G. Teubner. (1. vyd. 1868)
- BLEICKEN, Jochen (2002): *Athénská demokracie*, přel. Jan Souček, Praha: OIKOYMENH.
- BLOCH, Herbert (1953): *The Exegetes of Athens and the Prytaneion Decree*, in: *AJP* 74, č. 4, s. 407-418.
- BLUMENTHAL, Henry (1973): *Meletus the Accuser of Andocides and Meletus the Accuser of Socrates: One Man or Two?* in: *Philologus* 117, č. 2, s. 169-178.
- BOEGEHOLD, Alan L. (1972): *The Establishment of a Central Archive at Athens*, in: *AJA* 76, č. 1, s. 23-30.

- BOEGEHOLD, Alan L. (1990): *Andokides and the Decree of Patrokleides*, in: *Historia* 39, s. 149-162.
- BONNER, Robert J. (1905): *Evidence in Athenian Courts*, Chicago: University of Chicago Press.
- BONNER, Robert J. (1926): *Administration of Justice under Athenian Oligarchies*, in: *CP* 21, č. 3, s. 209-217.
- BRICKHOUSE, Thomas C. (1985): *The Formal Charges Against Socrates*, in: *JHPh* 23, č. 4, s. 347-481.
- BURKE, Edmund M. (1990): *Athens after the Peloponnesian War: Restoration Efforts and the Role of Maritime Commerce*, in: *CA* 9, č. 1, s. 1-13.
- BURKERT, Walter (1979): *Structure and History in the Greek Mythology and Ritual*, Berkeley – Los Angeles: University of California Press.
- BURKERT, Walter (1983): *Homo Necans. The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*, přel. Peter Bing, Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- BURKERT, Walter (1985): *Greek Religion. Archaic and Classical*, přel. John Rafan, Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- BURKERT, Walter (1987): *Ancient Mystery Cults*, Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press.
- BUSHALA, Eugene (1968): *Torture of Non-Citizens in Homicide Investigations*, in: *GRBS* 9, č. 1, s. 61-68.
- BUSOLT, Georg (1904): *Griechische Geschichte bis zur Schlacht bei Chaeroneia. Band III. Teil II.: Der Peloponnesische Krieg*, Gotha: Friedrich Andreas Perthes.
- CADOUX, T. J. (1948): *The Athenian Archons from Kreon to Hypsichides*, in: *JHS* 68, s. 70-123.
- CALHOUN, George Miller (1913): *Athenian Clubs in Politics and Litigation. Bulletin of The University of Texas. No. 262. Humanistic Series. No. 14*, Austin: University of Texas.
- CAMP, John McK. II. (1974): *Greek Inscriptions*, in: *Hesperia* 43, č. 3, s. 314-324.
- CANFORA, Luciano (2001): *Dějiny řecké literatury*, pod vedením Dagmar Bartoňkové přel. kolektiv autorů, Praha: KLP.
- CARAWAN, Edwin M. (1984): *Akriton Apokteinai: Execution without Trial in Fourth-Century Athens*, in: *GRBS* 52, č. 2, s. 111-121.
- CARAWAN, Edwin (2002): *The Athenian Amnesty and the 'Scrutiny of the Laws'*, in: *JHS* 122, s. 1-23.

- CARAWAN, Edwin (2006): *Amnesty and Accountings for the Thirty*, in: CQ 56, č. 1, s. 57-76.
- CAREY, Christopher (1996): *Nomos in Attic Rhetoric and Oratory*, in: JHS 116, s. 33-46.
- CAREY, Christopher (2007b): „Artless“ *Proofs in Aristotle and the Orators*, in: Carawan, Edwin (ed.), *Oxford Readings in the Attic Orators*, Oxford: Oxford University Press, s. 229-246.
- CASSON, Lionel (1984): *Ancient Trade and Society*, Detroit: Wayne State University Press.
- CATAUDELLA, Michele (1977-1979): *Su Ps. Lysias, VI (Contra Andocidem). Cronologia e interpretazione*, in: AHAM 20, s. 44-56.
- CLINTON, Kevin (1980): *A Law in the City Eleusinion Concerning the Mysteries*, in: Hesperia 49, č. 3, s. 258-288.
- CLINTON, Kevin (1982): *The Nature of the Late Fifth-Century Revision of the Athenian Law Code*, in: Historia Supplements, Vol. 19. *Studies in Attic Epigraphy, History and Topography. Presented to Eugene Vanderpool*, s. 27-37.
- CONOMIS, N. C. (1965): *Varia Graeca (6). Andokides “Περὶ τῶν μυστηρίων“*, in: AC 8, s. 53-62.
- CONNOR, W. Robert (1971): *The New Politicians of Fifth-Century Athens*, Princeton (New Jersey): Princeton University Press.
- CONSTABILE, Felice (2004-2005): *Defixiones dal Kerameikós di Atene. IV.*, in: MEP 7-8, č. 9-10, s. 136-192.
- COX, Cheryl Anne (1996): *Hipponicus' Trapeza: Humour in Andocides 1.130-1*, in: CQ 46, č. 2, s. 572-575.
- DALMEYDA, G. (1927): *Les dénonciations et les aveux d'Andocide*, in: REG 40, s. 183-188.
- DAVIES, J. K. (1967): *Demosthenes on Liturgies: A Note*, in: JHS 87, s. 33-40.
- DAVIES, J. K. (1971): *Athenian Propertied Families 600-300, B.C.*, Oxford: Clarendon Press.
- DAVISON, J. A. (1958): *Notes on the Panathenaea*, in: JHS 78, s. 23-42.
- DENNISTON, J. D. (1952): *Greek Prose Style*, Oxford: Oxford University Press.
- DEUBNER, Ludwig (1956²): *Attische Feste*, Berlin: Akademie Verlag. (1. vyd. 1932)
- DEVELIN, Robert (1989): *Athenian Officials, 684-321 B.C.*, Cambridge (England) – New York: Cambridge University Press.
- DODDS, E. R. (2000): *Řekové a iracionálno*, přel. Ondřej Prokop, Praha: OIKOYMENH.
- DORJAHN, Alfred P. (1938): *Outside Influence on Athenian Courts*, in: PhQ 17, s. 18-25.
- DORJAHN, Alfred P. (1941): *On the Athenian Anakrisis*, in: CP 36, č. 2, s. 182-185.

- DORJAHN, Alfred P. (1972): *Andocides and Improvisation*, in: CB 49, s. 9-11.
- DOSTÁLOVÁ, Růžena – HOŠEK, Radislav (1997): *Antická mystéria*, Praha: Vyšehrad.
- DOUGLAS, A.E. (1956): *Cicero, Quintilian, and the Canon of Ten Attic Orators*, in: Mnemosyne 9, č. 1, s. 30-40.
- DOVER, Kenneth James (1968): *Lysias and the Corpus Lysiacum*, Berkeley – Los Angeles: University of California Press.
- DOVER (1970): viz GOMME.
- DOVER, Kenneth James (1974): *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*, Oxford: Basil Blackwell.
- EDMONS, Radcliffe G. (2006): *To sit in solemn silence? Thronosis in ritual, myth and iconography*, in: AJP 127, č. 3, s. 347-366.
- ELTER, A. (1914): *Zu Andokides Myst. 68*, in: RhM 69, s. 253-254.
- EVANS, Nancy E. (2002): *Sanctuaries, Sacrifices, and the Eleusinian Mysteries*, in: Numen 49, s. 227-254.
- FELLNER, Thomas (1879): *Zur Chronologie und Pragmatik des Hermokopidenprozesses*, in: WS 1, s. 169-182.
- FINGARETTE, Ann (1971): *A New Look at the Wall of Nikomachos*, in: Hesperia 40, č. 3, s. 330-335.
- FINLEY, M. I. (1980): *Ancient Slavery and Modern Ideology*, New York: Viking Press.
- von FRITZ, Kurt (1940): *Atthidographers and Exegetae*, in: TAPhA 71, s. 91-126.
- von FRITZ, Kurt (1967): *Die Griechische Geschichtsschreibung, I.-II.*, Berlin: de Gruyter.
- FURLEY, William D. (1989a): *A Note on [Lysias] 6, Against Andokides*, in: CQ 39, č. 2, s. 550-553.
- FURLEY, William D. (1989b): *Andokides IV ('Against Alkibiades'): Fact or Fiction?*, in: Hermes 117, s. 138-156.
- FURLEY, William D. (1996): *Andokides and the Herms. A Study of Crisis in fifth-century Athenian Religion. Bulletin of the Institut of Classical Studies, Supplement 65*, London: Institute of Classical Studies, School of Advanced Study, University of London.
- GAGARIN, Michael (1996): *The Torture of Slaves in Athenian Law*, in: CP 91, č. 1, s. 1-18.
- GERNET, Louis (1931a): *Notes sur Andocide*, in: RPh 57, s. 308-326.
- GERNET, Louis (1931b): recenze na: Dalmeyda (1930), in: RPh 57, s. 367-372.
- GOLDMAN, Hetty (1942): *The Origin of the Greek Herm*, in: AJA 46, č. 1, s. 58-68.
- GOMME, A. W. – ANDREWES, A. – DOVER K. J. (1970): *A Historical Commentary on Thucydides, Vol. IV., Book V 25 – VII*, Oxford: Clarendon Press.

- GOULD, John (1973): *HIKETEIA*, in: JHS 93, s. 74-103.
- GRAF, Fritz (2000): *Der Mysterienprozeß*, in: Burckhard, Leonhard – von Ungern-Sternberg, Jürgen (ed.), *Große Prozesse im antiken Athen*, München: C.H. Beck, s. 114-127.
- GRIBBLE, David (1997): *Rhetoric and History in [Andocides] 4, Against Alcibiades*, in: CQ 47, s. 367-391.
- GROTE, George (1872⁴): *History of Greece; from the Earliest Period to the Close of the Generation Contemporary with Alexander the Great. Fourth Edition in Ten Volumes, vol. VI.*, London: John Murray.
- HANSEN, Mogens Herman (1974): *The Sovereignty of the People's Court in Athens in the Fourth Century B.C. and The Public Action against Unconstitutional Proposals*, Odense: Odense University Press.
- HANSEN, Mogens Herman (1975): *Eisangelia. The Sovereignty of the People's Court in Athens in the Fourth Century B.C. and the Impeachment of Generals and Politicians*, Odense: Odense University Press.
- HANSEN, Mogens Herman (1976): *Apagoge, Endeixis and Ephegesis against Kakourgoi, Atimoi and Pheugontes. A Study in the Athenian Administration of Justice in the Fourth Century B.C.*, Odense: Odense University Press.
- HANSEN, Mogens Herman (1978): *Nomos and Psefisma in Fourth-Century Athens*, in: GRBS 19, č. 4, s. 315-330.
- HANSEN, Mogens Herman (1980): *Eisangelia in Athens: A Reply*, in: JHS 100, s. 89-95.
- HANSEN, Mogens Herman (1985): *Athenian Nomothesia*, in: GRBS 26, č. 4, s. 345-371.
- HANSEN, Mogens Herman (1990a): *Diokles Law (Dem 24.42) and the Revision of the Athenian Corpus of Laws in the Archonship of Eukleides*, in: CM 41, s. 63-71.
- HANSEN, Mogens Herman (1995): *The Trial of Sokrates – from the Athenian Point of View*, Copenhagen: Royal Danish Academy of Sciences & Letters.
- HANSEN, Ove (1990b): *On the Date of the Athenian Decree Regulating the Offering of First-Fruits at Eleusis*, in: Eirene 27, s. 47-48.
- HARDING, Phillip (1994): *Comedy and Rhetoric*, in: Worthington, Ian (ed.), *Persuasion: Greek Rhetoric in Action*, London – New York: Routledge, s. 196-221.
- HARRIS, Edward M. (1999): *IG I³ 227 and the So-Called Peace of Epilykos*, in: ZPE 126, s. 123-128.
- HARRISON, A. R. W. (1955): *Law-Making at Athens at the End of the Fifth Century B.C.*, in: JHS 75, s. 26-35.

- HARRISON, A. R. W. (1968): *The Law of Athens: the Family and Property*, Oxford: Clarendon Press.
- HATZFELD, Jean (1937): *Le départ de l'expédition de Sicile et les Adonies*, in: REG 50, s. 293-303.
- HEFTNER, Herbert (1995): *Ps.-Andokides' Rede gegen Alkibiades ([And.] 4) und die politische Diskussion nach dem Sturz der ‚Dreißig‘ in Athen*, in: Klio 77, s. 75-104.
- HEFTNER, Hebert (2000): *Der Ostrakismos des Hyperbolos. Plutarch, Pseudo-Andokides und die Ostraka*, in: RhM 143, č. 1, s. 32-59.
- HEFTNER, Herbert (2001a): *Die pseudo-andokideische Rede „Gegen Alkibiades“ ([And.] 4). Ein authentischer Beitrag zu einer Ostrakophoriedebatte des Jahres 415 v. Chr.?*, in: Philologus 145, č. 1, s. 39-56.
- HEFTNER, Herbert (2001b): *Der oligarchische Umsturz des Jahres 411 v. Chr. und die Herrschaft der Vierhundert in Athen. Quellenkritische und historische Untersuchungen*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- HERTER, Hans (1976): *Hermes. Ursprung und Wesen eines griechischen Gottes*, in: RhM 119, č. 3, s. 193-241.
- HUMPHREYS, S. C. (2007): *Social Relations on Stage: Witnesses in Classical Athens*, in: Carawan, Edwin (ed.), *Oxford Readings in the Attic Orators*, Oxford: Oxford University Press, s. 140-213.
- CHE, Ja-Young (1992): *ΟΙ ΦΕΥΓΟΝΤΕΣ ΣΤΟΝ ΑΝΔΟΚΙΔΗ Ι, 80, ΚΑΙ Ι, 107*, in: Dodone 21, č. 1, s. 35-46.
- ISAGER, Signe – HANSEN, Herman Mogens (1975): *Aspects of Athenian Society in the Fourth Century B.C.: A historical introduction to and commentary on the paragraph speeches and the speech Against Dionysodorus in the Corpus Demosthenicum (XXXII-XXXVIII and LVI)*, Odense: Odense University Press.
- JACOBY, Felix (1949): *Atthis. The Local Chronicles of Ancient Athens*, Oxford: Clarendon Press.
- JEBB, R. C. (1868): *On a passage of Andocides*, in: JP 1, č. 1, s. 155-166.
- JEBB, R. C. (1869): *On a passage of Andocides*, in: JP 2, č. 3, s. 48-54.
- JEBB, R. C. (1893²): *The Attic Orators from Antiphon to Isaeus. Vol I.*, London – New York: MacMillan. (1. vyd. 1876)
- KEIL, Bruno (1894): *Das System des Kleisthenischen Staatskalenders*, in: Hermes 29, s. 321-372.
- KENNEDY, George A. (1958): *The Oratory of Andocides*, in: AJP 79, č. 1, s. 32-43.

- KENNEDY, George (1963): *The Art of Persuasion in Greece*, Princeton (New Jersey): Princeton University Press.
- KINGSBURY, Samuel Shipman (1899): *A Rhetorical Study of the Style of Andocides*, Baltimore: John Murphy.
- KIRCHHOFF, A. (1866): *Andocidea*, in: *Hermes* 1, s. 1-20.
- KIRCHNER, Johannes (1901, 1903): *Prosopographia attica. I.-II.*, Berlin: Georg Reimer.
- KRENTZ, Peter (1982): *The Thirty at Athens*, Ithaca: Cornell University Press.
- LALONDE, Gerald V. (1978): recenze na: Hansen (1976), in: *AJP* 99, č. 1, s. 131-134.
- LÄMMLI, Franz (1938): *Das attische Prozeßverfahren in seiner Wirkung auf die Gerichtsrede. Rhetorische Studien, Heft 20*, Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- LAVENCY, M. (2007): *The Written Plea of the Logographer*, přel. George A. Kennedy, in: Carawan, Edwin (ed.), *Oxford Readings in the Attic Orators*, Oxford: Oxford University Press, s. 3-26.
- LEHMANN, G. A. (1976): *Ein Historiker Namens Kratippos*, in: *ZPE* 23, s. 265-288.
- LEHMANN, G. A. (1987): *Überlegungen zur Krise der attischen Demokratie im Peloponnesischen Krieg: Vom Ostrakismos des Hyperbolos zum Thargelion 411 v. Chr.*, in: *ZPE* 69, s. 33-73.
- LEWIS, David M. (1959): *Law on the Lesser Panathenaia*, in: *Hesperia* 28, č. 3, s. 239-247.
- LEWIS, David M. (1966): *After the Profanation of the Mysteries*, in: Badian, E. (ed.), *Ancient Society and Institutions. Studies presented to Victor Ehrenberg on his 75th birthday*, Oxford: Blackwell, s. 177-191.
- LEWIS, David M. (2006⁵a): *Archidamian War*, in: Lewis, D. M. – Boardman, John – Davies, J. K. – Ostwald, M. (ed.), *The Cambridge Ancient History. Second Edition. Volume V. The Fifth Century B.C.*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 379-432. (1. vyd. 1992)
- LEWIS, David M. (2006⁵b): *Sparta as victor*, in: Lewis, D. M. – Boardman, John – Hornblower, Simon – Ostwald, M. (ed.), *The Cambridge Ancient History. Second Edition. Volume VI. The Fourth Century B.C.*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 24-44. (1. vyd. 1994)
- LIPSIUS, Justus Hermann (1905, 1908, 1915): *Das Attische Recht und Rechtsverfahren (mit Benutzung des Attischen Processes von M. H. E. Meier und G. F. Schömann). I.-III.*, Leipzig: O.R. Reisland.
- LOENING, Thomas Clark (1987): *The Reconciliation Agreement of 403/402 B.C. in Athens, its Content and Application. Hermes Einzelschriften, Heft 53*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- MACDOWELL, Douglas (1959): *Leogoras at Ennea Hodoi*, in: *RhM* 102, s. 376-378.

- MACDOWELL, Douglas M. (1978), *The Law in Classical Athens*, London: Thames and Hudson.
- MACDOWELL, Douglas M. (1985): *The Length of the Speeches on the Assessment of the Penalty in Athenian Courts*, in: CQ 35, č. 2, s. 525-526.
- MARR, J. L. (1971): *Andocides' Part in the Mysteries and Hermae Affairs 415 B.C.*, in: CQ 21, č. 2, s. 326-338.
- MCDEVITT, A. S. (1970): *Andocides I, 78 and the Decree of Patrocleides*, in: Hermes 98, s. 503-505.
- MCGLEW, James F. (1999): *Politics on the Margins: The Athenian Hetaireiai in 415 B.C.*, in: Historia 49, č. 1, s. 1-22.
- MEIGGS, Russel (1979³): *The Athenian Empire*, Oxford: Clarendon Press. (1. vyd. 1972)
- MERITT, Benjamin D. (1930): *The Departure of Alcibiades for Sicily*, in: AJA 34, č. 2, s. 125-152.
- MERITT, Benjamin D. (1932): *Athenian Financial Documents of the Fifth Century*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- MERITT, Benjamin D. (1971): *The Chronology of the Peloponnesian War*, in: PPhS 115, s. 97-115.
- MISSIOU, Anna (1992): *The Subversive Oratory of Andokides. Politics, ideology, and decision-making in democratic Athens*, Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- MURRAY, Oswyn (1990): *The Affair of the Mysteries. Democracy and the Drinking Group*, in: Murray, Oswyn (ed.), *Symptica. A Symposium on the Symposion*, Oxford: Clarendon Press, s. 149-161.
- MYLONAS, George E. (1961): *Eleusis and the Eleusinian Mysteries*, Princeton (New Jersey): Princeton University Press.
- NABER, Samuel Adriaan (1850): *Specimen philologicum inaugurale de fide Andocidis orationis De mysteriis*, Lugduni Batavorum [Leiden]: Jacob Hazenberg.
- NATALICCHIO, Antonio (1990): *Sulla cosiddetta revisione legislativa in Atene alla fine del v secolo*, in: QS 16/32, č. 2, s. 61-90.
- OBER, Josiah – STRAUSS, Barry (1992²): *Drama, Political Rhetoric, and the Discourse of Athenian Democracy*, in: Winkler, John J. – Zeitlin, Froma I. (ed.), *Nothing to do with Dionysos? Athenian Drama in Its Social Context*, Princeton (New Jersey): Princeton University Press, s. 237-270. (1. vyd. 1990)
- OLIVER, James. H. (1950): *The Athenian Expounders of the Sacred and Ancestral Law*, Baltimore: Johns Hopkins Press.

- OPELT, Ilona (1979): *Zur politischen Polemik des Redners Andokides*, in: *Glotta* 57, s. 210-218.
- OSBORNE, Robin (1985a): *The Erection and Mutilation of the Hermai*, in: *PCPhS* 211, s. 47-73.
- OSBORNE, Robin (1985b): *Law in Action in Classical Athens*, in: *JHS* 105, s. 40-58.
- OSBORNE, Martin (1955): *The Athenian Legislation against Tyranny and Subversion*, in: *TAPhA* 86, s. 103-128.
- OSTWALD, Martin (1955): *The Athenian Legislation against Tyranny and Subversion*, in: *TAPhA* 86, s. 103-128.
- OSTWALD, Martin (1986): *From Popular Sovereignty to The Sovereignty of Law. Law, Society, and Politics in Fifth-Century Athens*, Berkeley: University of California Press.
- PARKE, H. W. (1977): *Festivals of the Athenians*, London: Thames and Hudson.
- PAPE, W. (1911): *Wörterbuch der griechischen Eigennamen (Handwörterbuch der Griechischen Sprache in vier Bänden: Dritter Band. Dritte Auflage neu bearbeitet von Dr. Gustav Eduard Benseler. Vierter Abdruck)*, Braunschweig: Friedr. Vieweg & Sohn.
- PEČÍRKA, Jan (1989): *Die Kultur des Perikleischen Zeitalters und die Ideologie des Athenischen Reiches*, in: *GLP* 12, s. 51-84.
- PELLING, Christopher (2000): *Literary Texts and the Greek Historian*, London – New York: Routledge.
- PIGANIOL, A. (1937): *Deux notes sur l'expédition de Sicile*, in: *REG* 50, s. 1-14.
- POWELL, C. A. (1979): *Religion and the Sicilian Expedition*, in: *Historia* 28, s. 15-31.
- PRITCHETT, W. Kendrick (1953): *The Attic Stelai. Part I*, in: *Hesperia* 22, č. 4, s. 225-299.
- PRITCHETT, W. Kendrick (1961): *Five New Fragments of the Attic Stelai*, in: *Hesperia* 30, č. 1, s. 23-29.
- RAUBITSCHKEK, E. A. (1948): *The Case Against Alcibiades (Andocides IV)*, in: *TAPhA* 79, 1948, s. 191-210.
- RAUBITSCHKEK, E. A. (1955): *Zur attischen Genealogie. Andokides I 106; II 26. Isokrates XVI 25/26*, in: *RhM* 98, 1955, s. 258-262.
- RHODES, P. J. (1972): *The Athenian Boule*, Oxford: Clarendon Press.
- RHODES, P. J. (1979): *ΕΙΣΑΓΓΕΛΙΑ in Athens*, in: *JHS* 99, s. 103-114.
- RHODES, P. J. (1981): *A Commentary on the Aristotelian Athenaion Politeia*, Oxford: Clarendon Press.
- RHODES, P. J. (1985): *Nomothesia in Fourth-Century Athens*, in: *CQ* 35, č.1, s. 55-60.

- RHODES, P. J. (2001): *Public Documents in the Greek States: Archives and Inscriptions*, in: G&R 48, č. 1, s. 33-44, č. 2, 136-153.
- RHODES, P. J. (2006⁵): *The Delian League to 449 B.C.*, in: Lewis, D. M. – Boardman, John – Davies, J. K. – Ostwald, M. (ed.), *The Cambridge Ancient History. Second Edition. Volume V. The Fifth Century B.C.*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 34-61. (1. vyd. 1992)
- ROBERTSON, Noel (1990): *The Laws of Athens, 410-399 BC: The Evidence for Review and Publication*, in: JHS 110, s. 43-75.
- ROMER, F. E. (1996): *Diagoras the Melian (Diod. Sic. 13.6.7)*, in: CW 89, s. 393-401.
- ROSENBLOOM, David (2004): *Poneroi vs. Chrestoi: The Ostracism of Hyperbolos and the Struggle for Hegemony in Athens after the Death of Perikles*, in: TAPhA 134, č. 1, s. 55-105, č. 2, s. 323-358.
- ROUSSEL, Pierre (1930): *L'initiation préalable et le symbole éleusinien*, in: BCH 54, č. 1, s. 51-74.
- RUBEL, Alexander (2000): *Stadt in Angst: Religion und Politik in Athen während des Peloponnesischen Krieges*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- RUSCHENBUSCH, Eberhard (1966): *ΣΟΛΩΝΟΣ ΝΟΜΟΙ. Historia Einzelschriften, Heft 9*, Wiesbaden: F. Steiner.
- SEAGER, Robin (1967a): *Alcibiades and the Charge of Aiming at Tyranny*, in: Historia 16, s. 6-18.
- SEAGER, Robin (1967b): *Thrasybulus, Conon and Athenian Imperialism, 396-386 B.C.*, in: JHS 87, s. 95-115.
- SEAGER, Robin (1976): *After the Peace of Nicias: Diplomacy and Policy, 421-416 B.C.*, in: CQ 26, č. 2, s. 249-269.
- SEAGER, Robin, *Andocides' Confession: A Dubious Note*, in: Historia 27, 1978, s. 221-223
- SEALEY, Raphael (1976): *Constitutional Changes in Athens in 410 B.C.*, in: CSCA 8, s. 271-295.
- SEALEY, Raphael (1982): *On the Athenian Concept of Law*, in: CJ 77, s. 289-302.
- SHEAR, T. Leslie Jr. (1984): *The Athenian Agora: Excavations of 1980-1982*, in: Hesperia 53, č. 1, s. 1-57.
- SCHMITZ, Thomas A. (2000): *Plausibility in the Greek Orators*, in: AJP 121, č. 1, s. 47-77.
- SCHOLZ, Peter (2000): *Der Prozeß gegen Sokrates*, in: Burckhard, Leonhard – von Ungern-Sternberg, Jürgen (ed.), *Große Prozesse im antiken Athen*, München: C.H. Beck, s. 157-173.
- SIMMS, Robert M. (1990): *Myesis, Telete, and Mysteria*, in: GRBS 31, č. 2, s. 183-195.

- SLUITER, Janus Otto (1834²): *Lectiones Andocideae*, Lipsiae [Leipzig]: Carol Berger. (1. vyd. 1804)
- SMITH, Gertrude (1921): *The Prytaneum in the Athenian Amnesty Law*, in: CP 16, č. 4, s. 345-353.
- SMITH, Rebekah M. (1995): *A New Look at the Canon of the Ten Attic Orators*, in: Mnemosyne 48, č. 1, s. 66-79.
- SMYTH, Herbert Weir (1984³): *Greek Grammar*, revised by Gordon M. Messing, Harvard: Harvard University Press. (1. vyd. 1920)
- SOMMERSTEIN, Allan H. (1987): *Phrynichos the Dancer*, in: Phoenix 41, č. 2, s. 189-190.
- SOURVINOU-INWOOD, Christiane (2000): *What is Polis Religion?*, in: Buxton, Richard (ed.), *Oxford Readings in Greek Religion*, Oxford: Oxford University Press, s. 13-37.
- SOURVINOU-INWOOD, Christiane (2003): *Festival and Mysteries. Aspects of the Eleusinian Cult*, in: Cosmopoulos, Michael B. (ed.), *Greek Mysteries. The Archeology and Ritual of Ancient Greek Secret Cults*, London – New York: Routledge, s. 25-49.
- STENGER, Jan (2005): *Die Liturgien des Andokides (And. I.132)*, in: Hermes 133, s. 63-76.
- STRAUSS, Barry S. (1993): *Andocides' On the Mysteries and the Theme of the Father in Late Fifth-Century Athens*, in: Rosen, Ralph Mark – Farrell, Joseph (ed.), *Nomodeiktes: Greek Studies in Honor of Martin Ostwald*, Ann Arbor: University of Michigan Press, s. 255-268.
- THALHEIM, Theodor (1894): *Andokides (I)*, in: RE I, sl. 2124-2129.
- THOMAS, Rosalind (1992³): *Oral Tradition and Written Record in Classical Athens*, Cambridge: Cambridge University Press. (1. vyd. 1989)
- THOMPSON, Wesley E. (1967): *Andocides and Hellenicus*, in: TAPhA 98, s. 483-490.
- THOMPSON, Wesley E. (1970): *Notes on Andocides*, in: AC 13, s. 141-48.
- THÜR, Gerhard (1977): *Beweisführung vor den Schwurgerichtshöfen Athens. Die Proklesis zur Basanos*, Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- TODD, Stephen (1990): *The Use and Abuse of the Attic Orators*, in: G&R 37, č. 2, s. 159-178.
- WALLACE, Paul W. (1972): *The Tomb of Themistokles in Peiraius*, in: Hesperia 41, č. 4, s. 451-462.
- WALLACE, Robert W. (1992): *Charmides, Agariste and Damon: Andokides I.16*, in: CQ 42, č. 2, s. 328-335.

- WENIG, Karel (1916): *Dějiny řečnictví řeckého. Díl I. Od dob nejstarších až do počátku století IV. př. Kr.*, Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy slovesnost a umění.
- WHITLEY, James (1994): *The Momuments That Stood before Marathon: Tomb Cult and Hero Cult in Archaic Attica*, in: AJA 98, č. 2, s. 213-230.
- von WILAMOWITZ-MOELLENDORF, Ulrich (1909): *Lesefrüchte*, in: Hermes 44, s. 445-476.
- WINIARCZYK, Marek (1979): *Diagoras von Melos – Wahrheit und Legende*, in: Eos 67, s. 191-213.
- WINIARCZYK, Marek (1980): *Diagoras von Melos – Wahrheit und Legende (Fortsetzung)*, in: Eos 68, s. 51-75.
- WOLFF, Hans Julius (1966): *Die attische Paragraphe. Ein Beitrag zum Problem der Auflockerung archaischer Prozessformen. Graezistische Abhandlungen, Band 2*, Weimar: Böhlau.
- WOLFF, Hans Julius (1970): „Normenkontrolle“ und Gesetzesbegriff in der attischen Demokratie. *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Jahrgang 1970, 2. Abhandlung*, Heidelberg: Carl Winter.
- WOLPERT, Andrew (2002): *Lysias 18 and Athenian Memory of Civil War*, in: TAPhA 132, s. 109-126.
- WOODBURY, Leonard (1965): *The Date and Atheism of Diagoras of Melos*, in: Phoenix 19, s. 178-211.
- WOODHEAD, A. G. (1954): *Peisander*, in: AJP 75, 1954, č. 2, s. 131-146.
- WORTHINGTON, Ian (1994): *The Canon of the Ten Attic Orators*, in: Worthington, Ian (ed.), *Persuasion: Greek Rhetoric in Action*, London – New York: Routledge, s. 244-263.
- WYCHERLEY, R. E. (1959): *The Temple of Hephaistos*, in: JHS 79, s. 153-156.
- WYCHERLEY, R. E. (1964): *The Olympieion at Athens*, in: GRBS 5, č. 3, s. 161-179.